

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

147433

XII. VE XIII. YÜZYILDA TÜRKİYE SELÇUKLU
DEVLETİ'NDE DIŞ TİCARET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

YRD. DOÇ.DR. YAŞAR BEDİRHAN

HAZIRLAYAN
MUSTAFA KAYA

KONYA 2004

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	IX

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DIŞ TİCARETİ GELİŞTİRMEK İÇİN YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER VE İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

I— ANADOLU TÜRK BİRLİĞİNİ SAĞLAMA POLİTİKASI.....	20
II— İSKAN POLİTİKASI.....	21
III— ÜRETİM POLİTİKASI.....	25
A— Ziraî Üretim.....	25
B— Sanayî Üretim.....	25
IV— ALTYAPI VE İMAR POLİTİKASI.....	29
A— Kervansaraylar.....	30
1— Kervansarayların Teşkilâtı.....	51
2— Kervansarayların Ticarî Hayattaki Yeri.....	52
B— Köprüler.....	54
C— Tersane, Ticaret Filosu ve Donanma.....	56
D— Ziraî Sulama Tesisleri.....	59
V— TİCARÎ MAKSATLI FÜTUHAT POLİTİKASI.....	62
VI— TİCARÎ ANTLAŞMA (İMTİYAZ) VE İŞBİRLİĞİ POLİTİKASI.....	65
A— Kıbrıs İle Yapılan Antlaşmalar.....	65
B— Venedik İle Yapılan Antlaşma.....	66
VII— DÜŞÜK TİCARÎ VERGİ (GÜMRÜK RESMİ) ALMA POLİTİKASI.....	68
VIII— TİCARÎ GÜVENLİK POLİTİKASI VE DEVLET SİGORTASI.....	70
IX— TÜRKİYE SELÇUKLU PARALARI VE PARA POLİTİKASI.....	73
X— TİCARET HUKUKU VE YARGI POLİTİKASI.....	89
XI— TİCARÎ TEŞKİLAT, MÜESSESELER VE MEMURLAR.....	91

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NDEKİ TİCARÎ MERKEZLER, LİMANLAR VE PAZARLAR

I— TİCARET YAPILAN BAZI ŞEHİRLER.....	94
---------------------------------------	----

A— Konya.....	94
B— Sivas.....	97
C— Kayseri.....	99
D— Antalya.....	100
E— Erzurum.....	101
F— Erzincan.....	102
G— Aksaray.....	103
H— Ahlat.....	104
I— Mardin.....	104
İ— Malatya.....	105
II— TİCARÎ LİMANLAR.....	107
A— Antalya Limanı.....	107
B— Sinop Limanı.....	107
C— Alanya (Alâiye) Limanı.....	108
D— Ayas (Yumurtalık, Lajazzo) Limanı.....	109
E— Diğer Limanlar.....	109
III— TİCARÎ PAZARLAR.....	111
A— Yabanlu Pazarı.....	111
B— Koçhisar (Kızıltepe — Düneyser) Pazarı.....	112
C— Diğer Pazarlar.....	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NDE TİCARET

I— TÜRK HAKİMİYETİNDEN ÖNCEKİ ANADOLU'NUN TİCARÎ VAZİYETİ.....	117
II— SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NDEKİ TİCARET YOLLARI.....	118
A— Doğu — Batı İstikametindeki Yollar.....	118
B— Kuzey — Güney İstikametindeki Yollar.....	119
C— Güneydoğu — Kuzeybatı İstikametindeki Yollar.....	120
III— SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NDE ÜRETİMİ VE İHRACI YAPILAN BAZI MAL LAR.....	121
A— Tarım, Hayvan ve Hayvan Ürünleri.....	121
1— Tahıl.....	121
2— Meyve.....	122
3— At — Katır — Sığır.....	123
4— Koyun — Keçi.....	125
5— Avcı Kuşlar.....	127

6— Balık.....	127
7— Bal.....	127
B— Sanayî Ürünleri.....	128
1— Halı — Kilim.....	128
2— Kumaş (Tiftik — Yün — Pamuk — İpek).....	128
3— Kürk.....	131
4— Deri.....	131
5— Kitap Cildi.....	132
6— Çini.....	132
C— Tabii Kaynaklar ve Madenler.....	132
1— Şap.....	132
2— Demir.....	133
3— Bakır.....	133
4— Altın — Gümüş.....	133
5— Civa.....	134
6— Zırnık.....	134
7— Boraks (mihu'l—bevrak, güherçilesi).....	134
8— Lacivert Taşı.....	135
9— Bileyi Taşı.....	135
10— Çivit.....	135
11— Maden ? — Maden Yöresi.....	135
12— Neft — Katran — Kitre (Zamk) Reçine.....	135
13— Tuz.....	136
14— Kereste — Palamut.....	136
D— Köle — Cariye.....	136
IV— SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NE İTHAL EDİLEN BAZI MALLAR.....	138
A— Sanayî Ürünleri ve Madenî Mamuller.....	138
1— Cam.....	138
2— Elbise — Kumaş.....	138
3— Maden ve Madenî Eşya.....	139
4— Savaş Araç Gereçleri.....	140
5— Mücevher.....	140
6— Parfümeri.....	140
7— Müzik Aletleri.....	140
B— Gıda Maddeleri.....	140

1— Şeker.....	140
C— Hayvansal Ürünler.....	142
1— Kürk.....	142
D— Köle — Cariye.....	142
V— SELÇUKLU TÜRKİYE'SİNİN TİCARÎ MÜNASEBETLERDE BULUNDUĞU DEVLETLER (ÜLKELER) VE TÂCİRLER.....	144
A— Bizanslılar ile Ticaret.....	145
B— Şam (Suriye) Ve Mısırlılar İle Ticaret.....	147
C— İranlılar ile Ticaret.....	148
D— Iraklılar ile Ticaret.....	149
E— Venedikliler ile Ticaret.....	150
F— Cenovalılar ile Ticaret.....	152
G— Pisalılar ile Ticaret.....	153
H— Kıbrıslılar ile Ticaret.....	154
I— Karadeniz'in Kuzeyindeki ve Kafkasya'daki Milletler ile Ticaret.....	156
İ— Diğer Ülke ve Milletler ile Ticaret.....	157
J— Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret Yapan Bazı Tâcirler.....	159
VI— TRANSİT TİCARET.....	162
VII— TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN İKTİSADİ ZENGİNLİĞİ.....	164
VIII— TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TİCARETİN GERİLEMESİ.....	169
SONUÇ.....	175
BİBLİYOGRAFYA.....	176

EKLER

Ek — I: XII. — XIII. Yüzyıl Selçuklu Türkiyesi'nde Alım—Satımı Yapılan Bazı Malların Fiyatları İle İlgili Liste.....	199
Ek — II: XII. — XIII. Yüzyıl Selçuklu Türkiyesi'nde Alım—Satımı Yapılan Bazı Malların Fiyatları İle İlgili Tablo.....	205
Ek — III: Türkiye Selçuklularının Bazı Paraları İle İlgili Liste ve Resimler.....	209
Ek—IV: Türkiye Selçukluların Şeceresi.....	221

ÖNSÖZ

Selçuk Bey'in torunu olan Kutalmış'ın oğlu I. Rükneddin Süleyman-şâh'ın (1075-1086) kurduğu; başta Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelini oluşturan Türkiye Selçuklu Devleti'nin her yönü ve her günü araştırılmaya ve incelenmeye değer konularla doludur. Bu devletin bugüne kadar en çok siyasî-askerî tarihi ve yapısı üzerinde önemli tetkikler yapılmış olmakla birlikte; iktisadî, içtimaî ve harsî yapısı hakkında yeterli çalışma yapılmamıştır. Özellikle ticari vaziyeti hakkında birkaç küçük makale ve bazı tezlerin konu ile ilgili bölümleri dışında müstakil bir tetkik yoktur. Bizim yaptığımız bu çalışma ise genel bir derleme mahiyetindedir. Bu konunun kafi derecede incelenebilmesi için devrin doğu dilleri yanında batı dillerinin de bilinerek, bu dillerdeki kaynakların tetkik edilmesi; iktisat, nümizmatik, coğrafya, sanat tarihi, sosyoloji vb. farklı disiplinler açısından da yorumlanması gereklidir. Bu iş ise, bir insan ömrüne sığmayacak büyüklükte çaba gerektirmektedir.

Lisans ve yüksek lisans öğrenciliğimiz sırasında büyük teşviklerini gördüğümüz, bu çalışmayı hazırladığımız zaman süresince, engin bilgi birikimi ve sonsuz sabırla bize rehberlik yapan, konunun ele alınmasında önemli tavsiyelerde bulunan, başta ulaşamadığımız kaynakların temininde olmak üzere her konuda bizden yardımlarını esirgemeyen Anabilim Dalı Başkanımız, Prof. Dr. Mikâil BAYRAM Bey'e şükranlarımızı sunarız.

Bu müstesna konuyu araştırıp öğrenerek bu tezi hazırlama görevini bize vermesi ve yardımlarından dolayı Danışman Hocamız, Yrd. Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN Bey'e teşekkür ederiz. Ayrıca, daima büyük yardım ve desteklerini gördüğümüz Arş. Görv. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN Bey ile Öğr. Görv. Dr. Sefer SOLMAZ Bey'e de teşekkürlerimizi sunarız.

Mustafa KAYA

Konya 2004

KISALTMALAR

a.g.e: Adı Geçen Eser

a.g.k. : Adı Geçen Katalog

a.g.m.: Adı Geçen Makale / Madde

a.g.tez: Adı Geçen Tez

a.mlf.: Aynı Müellif

A. Ü.: Ankara Üniversitesi

C.:Cilt

Çev.: Çeviren

D.G. B.İ. T.: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi

D.İ.A.: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

İ. A.: İslam Ansiklopedisi

İ. Ü. E. F.: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

İ. Ü. İ. F. M.: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

S.: Sayı

s.: Sayfa

S.A.D. : Selçuklu Araştırmaları Dergisi

S. Ü. : Selçuk Üniversitesi

S.Ü.S.B.E. : Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

T.D.V.İ.A. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

T. H. İ. T. M.: Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası

T. T. K. : Türk Tarih Kurumu

yay. : Yayınları (Yayınlayan)

Y.K.B. : Yapı Kredi Bankası

Y.K.B.K : Yapı Kredi Bankası Katalogu

GİRİŞ

Oğuzlar'ın¹ 24 şubesinden birisi olan, Kınık² boyu tarafından Mayıs 1038'de³ kurulan Büyük Selçuklu Devleti (1038-1157)⁴, zamanla, gerek Türk devlet anlayışında asırlardır hakim olan veraset sistemi ve gerekse sınırlarının merkezi idareyi etkisiz kılacak kadar genişlemesi gibi sebeplerle muhtelif tâbi devletlerden oluşan bir imparatorluk hüviyetine bürünmüştür. Bu tâbi devletlerden bazıları Selçuklu ailesine mensup beyler tarafından kurulmuş ve idare edilmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318)⁵ Irak Selçuklu Devleti (1119-1194),⁶ Kirman Selçuklu Devleti (1074-1189),⁷ Suriye Selçuklu

¹ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri—Boy Teşkilâtı—Destanları**, Ankara 1967 (A. Ü. Yay.), a.mlf., “Oğuzlar” İ.A., Eskişehir 1997 C. IX s. 378-386

² Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk**, C.I.s.55 Ankara 1998 çev. Besim Atalay (T.D.K. yay. A.Ü. Basım Evi 4. Baskı), Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul 1998 s.54-55 (Boğaziçi yay.), Faruk Sümer, “Kınık” T.D.V.İ.A., Ankara 2002 C. XXV s.418-419, Erdoğan Merçil, **Müslüman - Türk Devletleri Tarihi**, Ankara 1993 s.43 (T.T.K.yay.)

³ Ravendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman; **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, Ankara 1999 C.I s. 96, (ayrıca 2 numaralı dipnota da bakınız) çev. Ahmet Ateş (T.T.K.yay. 2. Baskı), Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s. 98-100 Mehmet Altay Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, İstanbul 1976 s.11-12, a.mlf., **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, Ankara 1993 C. I s. 300-360, 371 (T.T.K yay.), Coşkun Alptekin, “Büyük Selçuklular” D.G.B.İ.T., Konya 1994 C. VII s.95-183, Sümer, a.g.e, s. 62-63, İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklular” İ. A., Eskişehir 1997 C. X s. 361, Merçil, **Müslüman – Türk...**, s.46-47

⁴ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı**, Ankara 2001 C.III s. 3-506 (T.T.K yay.), a.mlf., **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri**, Ankara 1991 C.V s. 5-475 (T.T.K yay.), a.mlf., **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara 1998 s. 1-310 (T.T.K. yay. 3. Baskı), Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s. 53-277, Kafesoğlu, “Selçuklular” C. X s. 353-416, Merçil, **Müslüman – Türk...**, s.43-71

⁵ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)**, İstanbul 1998 s. 1-689, (Boğaziçi yay.) a.mlf., **Selçuklular Tarihi...**, s. 281-305, Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 102-116, Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, İstanbul 2000 s.7-342 çev. Erol Üyepazarcı (Tarih Vak. Yurt. Yay.), Aynı eserin Yıldız Moran tarafından yapılan bir tercümesi vardır. Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul 1994 çev. Yıldız Moran (E yay. 3. baskı) Biz bu çalışmamızda, Erol Üyepazarcı tercümesini kullandık. Merçil, **Müslüman – Türk...**, s. 103-167, Coşkun Alptekin, “Türkiye Selçukluları” D.G.B.İ.T., Konya 1994 C.VIII s. 209-355

⁶ Coşkun Alptekin, “Irak Selçukluları” D.G.B.İ.T., Konya 1994 C. VII s.291-335. Merçil, **Müslüman – Türk...**, s. 72-83

⁷ Erdoğan Merçil, “Kirman Selçukluları” D.G.B.İ.T., Konya 1994 C. VII s. 231-289, a.mlf., **Müslüman – Türk...**, s. 94-101

Devleti (1077-1128)⁸ bu katagorideki devletlerdir. Bu devletler arasında, Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), Anadolu'nun Türkleşmesi, kendisinden sonra Türk Beylikleri'nin, Osmanlılar'ın ve nihayet XX.yy. başında da tek bağımsız Türk devleti olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturması hasebiyle Türk ve Dünya tarihinde müstesna bir yere sahiptir.

Selçuklular, 1018'lerden 1071'e kadar muhtelif akınlarla Anadolu'nun kapılarını Türkler'e açmaya çalışmışlardır. Özellikle Çağrı Bey'in (ö. 1059) keşif seferi (1018) sonrasında yoğunlaşarak süren, Anadolu içlerine dek ulaşan, Türk akınları ve göçleri Bizans'ı (324-1453) tedirgin etmiş, sonunda iki devletin orduları kesin neticeyi belirlemek için Malazgirt'te karşılaşmışlardır. Malazgirt Zaferi'nden⁹ (26 Ağustos 1071) sonra Anadolu hızlı bir biçimde fethedilerek, Marmara Denizi'ne kadar Türk Milleti'nin iskanına açılmıştır. Yaklaşık 240 yıl kadar yaşayan Türkiye Selçukluları'nın siyasî tarihi, bu konunun en önemli otoritesi kabul edilen Prof. Dr. Osman Turan tarafından; "Büyük Türk muhacereti, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu; siyasî birlik, Bizans'a karşı üstünlük, siyasî istikrar ve iktisadî inkişaf devri; Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikbal devri; Moğol istilası ve yıkılış devri" şeklindeki bölümler halinde araştırılıp, incelenmiştir.¹⁰ Fakat devletin kuruluş ve yıkılış tarihleri, hüküm süren sultanların sayısı gibi konularda farklı fikirler ileri sürülmüştür.¹¹ Prof. Dr. Osman Turan'a göre, Türkiye Selçuklu Devleti, 1075'te kurulmuş, 1318'de yıkılmış ve 17 sultan işbaşında bulunmuştur.¹²

⁸ Ali Sevim, "Suriye Selçukluları" **D.G.B.İ.T.**, Konya 1994 C. VII s. 339-470, a.mlf., **Suriye — Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, Ankara 1989 s. 1-166 (T.T.K. yay.), Merçil, **Müslüman — Türk...**, s. 85-92

⁹ İbnü'l-Esir, Ebi'l Hasan İzzeddin Ali, **el-Kamil fi't-Tarih**, İstanbul 1987 C. X s. 71-73 çev. Abdülkerim Özyayın (Bahar yay.), Mihail Psellos, **Khronographia**, Ankara 1992 s. 228-230 çev. Işın Demirkent (T.T.K.yay.), Ravendî, **a.g.e.**, C.I. s.116-117, Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı**, C.III s. 23-40

¹⁰ Turan, **S. Zamanında...**, s. 1-689, Karşılaştırmız; Nejat Kaymaz, **Pervâne Mu'înü'd-Din Süleyman**, Ankara 1970 s. 8-9 (A.Ü. yay.), Aydın Taneri, "Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri" **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 1968 S. VI-VII s.131 (A.Ü. yay.)

¹¹ Müneccimbaşı, Türkiye Selçuklu Devleti'nin 456/1064'te kurulup, 704/1305'te yıkıldığını ve 15 sultanın hüküm sürdüğünü belirtmektedir. Müneccimbaşı, **Camii'd — Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler**, İzmir 2001 C.II s. 3-4 Haz. Ali Öngül (Akademi Kit.), Bu konudaki belli başlı görüşler ve kaynaklar adı geçen eserdeki dipnotlarda hülase edilmiştir.

¹² Turan, **S. Zamanında...**, s. 690

Türkiye Selçuklu Devleti'nin (1075-1318), siyasî—askerî tarihinde en önemli dönüm noktalarını oluşturan üç büyük savaş vardır. Bunlardan ikisi batıdaki düşman olan Bizans'a karşı kazanılan, Malazgirt (1071) ve Karamıkbeli (Myriokefalos—1176)¹³ savaşlarıdır. Bu muvaffakiyetler devletin kuruluş ve gelişmesine çok büyük katkıda bulunmuş, Türkler'in Anadolu'ya girişini ve yerleşmelerini sağlamıştır. Üçüncüsü ise doğudan gelen ve daha zinde bir düşman olan Moğollar'a karşı verilen, fakat yenilgi ile sonuçlanan Köseadağ Savaşı'dır (1243)¹⁴. Bu savaş, Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318) için sonun başlangıcı olmuştur. Bunlardan başka, Büyük Selçuklular'la, Haçlılar'la, Türk Beylikleri'yle, komşu ve tâbi devletlerle yapılan savaşlarda kazanılan zaferler veya uğranılan mağlubiyetlerin olumlu veya olumsuz etkisi nispeten az ve kısa süreli olmuştur.

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318) sultanlarından; I. Rükneddin Süleyman-şâh (467-478/1075-1086)¹⁵, I. Rükneddin Kılıç Arslan (485-500/1093-1107)¹⁶, Şahinşâh (1110-1116)¹⁷ ve I. Rükneddin Mesud (510-550/1116-1155)¹⁸ ömürlerini; Anadolu'nun

¹³ Niketas Khoniates, *Historia (Ionnos Manuel Komnenos Devirleri)*, Ankara 1995 Fikret Işıltan çev. s.123-133 (T.T.K yay.), İoannes Kinnamos, *Historia (1118—1176)*, Ankara 2001 s. 44, 141, 214-215 haz. Işın Demirkent (T.T.K.yay.), Turan, *S. Zamanında...*, s. 205-210, Abdulhaluk Çay, *II. Kılıçarslan*, Ankara 1987 s. 78-86 (Kültür Bak. Yay.), George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara 1991 s. 361 çev. Fikret Işıltan (T.T.K. yay.), Cahen, *a.g.e*, s. 41-42

¹⁴ İbn Bibi, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi, *el-Evamirü'l-Ala'iyeye fi'l-Umuri'l Ala'iyeye (Selçukname)* Ankara 1996 C.II. s.65-72 çev. Mürsel Öztürk (Bundan sonra ; M.Ö. Kültür Bakanlığı yay.), Turan, *S. Zamanında...*, s. 431-437, Kaymaz, *a.g.e*, s. 34-37, Merçil, *Müslüman – Türk...*, s.151-152

¹⁵ Anna Komnena, *Alexiad (Malazgirt'in Sonrası)*, İstanbul 1996 s. 124,126,132-133, 142,163, 193-197 çev. Bilge Umar (İnkılap yay.), İbnü'l-Esir, *a.g.e*, C.X s.128-129, 135-136 Kerimü'ddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsemeretü'l-Ahbar ve Müseyeretü'l Ahyar*, Ankara 2000 s. 14-15 çev.Mürsel Öztürk (Bundan sonra; M.Ö. T.T.K. yay.), Münecimbaşı, *a.g.e*, C.II s. 4-8, Turan, *S. Zamanında...*, s. 45-82, a.mlf., “Süleyman-şâh I” İ. A., Eskişehir 1997 C.XI. s. 201-219, Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleyman-şâh*, Ankara 1990 s. 1-42 (TTK yay.), Cahen, *a.g.e*, s.8 – 11, Merçil, *Müslüman – Türk...*, s. 105-110, Alptekin, “Türkiye Selçukluları” C.VIII s. 211-219

¹⁶ Anna Komnena, *a.g.e*, s. 202,206, 270-271, 325-326, 328, İbnü'l-Esir, *a.g.e*, C.X s. 342-345, Aksarayî, *a.g.e*, M.Ö. s. 15-16, 20-22, Münecimbaşı, *a.g.e*, C.II s. 8-16, Turan, *S. Zamanında...*, s. 95-111, 142-147, a.mlf., “Kılıçarslan I.” İ.A. Eskişehir 1997 C. VI s.681-688, Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996 s. 1-61 (T.T.K. yay.), a.mlf., “Kılıçarslan I” T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C. XXV s.396-399, Cahen, *a.g.e*, s. 13- 16, Merçil, *Müslüman – Türk...*, s. 114-118, Alptekin, “Türkiye Selçukluları” C.VIII s. 223-233

¹⁷ Anna Komnena, *a.g.e*, s. 479-480, 498-501, Turan, *S. Zamanında...*, s. 153-158, Alptekin, “Türkiye Selçukluları” C.VIII s.237-236, Cahen, *a.g.e*, s. 18-21, Merçil, *Müslüman – Türk...*, s. 118-119

topraklarının fethi, Haçlılar ve Bizanslılar'la, Büyük Selçuklular'la vd. Türk Beylikleri'yle savaşlar ile devletin kurulup teşkilâtlandırılması yolunda feda etmişlerdir. Bu sultanlara kurucu sultanlar da diyebiliriz, Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318) kısa süreli inkıtâlarla karşılaşmakla birlikte kuruluşunu mezkur sultanlara borçludur.

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), I. Rükneddin Mesud'un (510-550/1116-1155) son yılları ile II. Rükneddin Kılıç Arslan'dan (550-588/1156-1192)¹⁹ itibaren siyasî, askerî, iktisadî, ticarî, harsî ve mimarî açılardan hızlı bir kalkınma devresine girmiştir. II. Rükneddin Kılıç Arslan'ın (550-588/1156-1192) oğulları arasında kısa süreli bir saltanat mücadelesi yaşanmakla birlikte, II. Rükneddin Süleyman-şâh'ın (592-600/1196-1204)²⁰ idareyi ele almasından sonra merkezî otorite güçlenmeye başlamıştır. I. Gıyaseddin Keyhusrev (588-592/1192-1196—601-607/1205-1211)²¹ devrinde devlet, özellikle Antalya'nın fethedilmesi ile Akdeniz'e açılmış, böylece bir kara devleti görünümünden kurtulmuştur.

I. Gıyaseddin Keyhusrev'in (588-592/1192-1196—601-607/1205-1211) oğulları, I. İzzeddin Keykavus (607-616/1211-1220)²² ve I. Alaeddin Keykubâd (616-634/1220-

---

¹⁸ Anna Komnena, a.g.e, s.498-501, Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.22, Müneccimbaşı, a.g.e, C.II s. 16-18, Turan, S. Zamanında...s. 158-196, Cahen, a.g.e, s. 23- 33, Muharrem Kesik, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155), Ankara 2003 s. 7-135 (T.T.K. yay.), Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s.237-247, Merçil, Müslüman – Türk..., s. 119-124

¹⁹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s. 31-33, Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.22-23, Müneccimbaşı, a.g.e, C.II s. 18-28, Turan, S. Zamanında..., s. 197-236, amlf., "Kılıçarslan II." İ.A. Eskişehir 1997 C. VI s.688-702, Çay, a.g.e, s. 1-115 Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s. 248-258, Merçil, Müslüman – Türk..., s. 124-130

²⁰ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s. 41-57, 77-97, Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.24, Müneccimbaşı, a.g.e, C.II s. 29-33, Turan, S. Zamanında..., s. 237-264, amlf., "Süleyman-şâh II." İ.A. Eskişehir 1997 C. XI s. 219-231, Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s. 260-263, Merçil, Müslüman – Türk..., s. 131-133

²¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s. 31-40, 52-77, 97-132, Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.23-25, Müneccimbaşı, a.g.e, C.II s. 36-41, Turan, S. Zamanında..., s. 237-241, 268-293, a.mlf., "Keyhusrev I" İ.A. Eskişehir 1997 C.VI s. 613-619, Tuncer Baykara, I. Gıyaseddin Keyhusrev (Gazi-Şehit) , Ankara 1997 s. 7-72 (T.T.K yay.), Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s.259, 265-271, Ali Sevim, "Keyhusrev I" T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C.XXV s. 347-349, Merçil, Müslüman – Türk..., s. 130-131, 133-136

²² İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s. 132-218, Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s. 25, Müneccimbaşı, a.g.e, C.II s. 41- 57, Turan, S. Zamanında..., s. 293-324, a.mlf. "Keykavus I." İ.A. Eskişehir 1997 C. VI s. 631-641, Salim Koca, Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) , Ankara 1997 s. 13-105 (T.T.K. yay.), Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s. 272-281, Merçil, Müslüman – Türk..., s. 136-139

1237)²³ devirlerinde, her alanda yaşanan ilerlemeler ve gelişmeler sonucunda, devlet gücünün ve refahın zirvesine ulaşmıştır. Ancak, II. Gıyaseddin Keyhusrev'in (634-644/1237-1246)²⁴ Selçuklu tahtına çıkması, düşüşün ve gerilemenin başlangıç noktasını teşkil eder. Tarih boyunca devletlerin ve hanedanların tıpkı insanlar gibi doğup büyümeleri, gelişip—güçlenmeleri sonra da zayıf düşerek, yıkılıp gitmeleri, yerlerine yeni devletlerin kurulması her halde hep yaşana geldiğinden bir içtimaî kanun gibi kabul edilir olmuştur.²⁵ Tabî ki Selçuklu Hanedanı da bu akıbeta uğramaktan kurtulamamıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), özellikle yukarıda değinilen Kösedağ mağlubiyeti (1243) ile İlhanlılar'a (1256-1353), önce tâbi daha sonra da fiilen müstemleke olmuştur. Devlet hayatında bu devir, eskiden olduğu gibi sultanların adlarıyla anılan dönemlerden çok, Mu'îne'd-dîn Süleyman Pervâne'nin²⁶ şahsında olduğu gibi ümerâdan önde gelenlerin adıyla malul dönmlerle anılmakta ve incelenmektedir. Mu'îne'd-dîn Süleyman Pervâne'nin ölümünden (ö. 676/ 2 Ağustos 1277) sonra ise İlhanlılar (1256-1353), Türkiye'nin idaresini doğrudan doğruya kendi uhdelere almışlar ve daha çok soyguncu valiler atayarak, Selçuklu sultanlarını ismen mevcut, iktidar selahiyetlerinden yoksun kişiler olarak bırakmışlardır. En nihayet Timür-taş Noyan (ö. 1328) tarafından Selçuklu saltanatına son verilmiş, handana mensup şehzadeler uç bölgelere dağılmışlardır.²⁷

²³ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s. 218-458, Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.25, Münecimbaşı, a.g.e, C.II s. 57-80, Turan, S. Zamanında..., s. 325-402, a.mlf., "Kekubâd I." İ.A. Eskişehir 1997 C. VI s. 645-659, Emine Uyumaz, Sultan I. Alâeddin Keykubat Devri Selçuklu Tarihi (1220-1237), İstanbul 1997 s. 12-119 (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s. 282-297, Merçil, Müslüman – Türk..., s. 139-148

²⁴ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.II s. 19-88, Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.25, Münecimbaşı, a.g.e, C.II s. 80-92, Turan, S. Zamanında..., s. 403-456, a.mlf., "Keyhusrev II" İ.A. Eskişehir 1997 C. VI s. 620-628, Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s. 298-310, Merçil, Müslüman – Türk..., s. 148-153

²⁵ İbn Haldun, Abdurrahman Ebu Zeyd, Mukaddime, İstanbul 1991 C.I s. 505-507 çev. Süleyman Uludağ (Dergah yay.), Ahmet Arslan, İbni Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası, Ankara 1997 s.133-134 (Vadi yay. 2. Baskı)

²⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.II s. 129, 140, 149, 152-153, 155-156, 158-165, 179-203, Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s. 33,35-36, 39,45,49-53, 63-67, 71-74, 87-89, 195-196, 199-200, 206, Turan, S. Zamanında..., s. 505-557, Kaymaz, a.g.e, s. 27-188, Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s. 326-327, 329-331, Merçil, Müslüman – Türk..., s. 156-161

²⁷ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.100-259, Münecimbaşı, a.g.e, C.II s. 141-142, Turan, S. Zamanında...s. 558-507, 642-645, 685-686, Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s.355-358, Merçil, Müslüman – Türk..., s. 166-167

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), Büyük Selçuklu Devleti'nin (1038-1157) bir kolu olmak münasebetiyle devlet karakteri, teşkilâtı ve müesseseleri vb. yönlerden, İslâm öncesi Türk devletlerinin bir takım özellikleri ile İslamî birçok içtimaî ve hukukî esasları bünyesinde bulundurmaktadır. Büyük Selçuklu Devleti (1038-1157) kuruluşundan sonra, İslam dünyasının büyük bölümüne hakim olmuş, devlet müesseseleri çok sağlam bir şekilde kurulmuştur. Sâsânî ve İslâm menşeli müesseseler yanında, Karahanlı (840-1212), Gazneli (963-1186) devletleriyle Oğuz geleneklerinin bu müesseselerde etkisi görülmektedir.²⁸

Türk Töresi gereği devlet hanedanının ortak malıdır. Bir sultan²⁹ öldüğünde hanedanın bütün erkek fertleri tahta çıkma hakkını haizdir. Bu yüzden sık sık taht mücadeleleri görülmüş bu da devletin zayıflamasına sebep olmuştur. Selçuklu sultanları, eski İran şâhlarından ve İslâm halifelerinden farklı olarak tebeasına karşı yerine getirmesi gereken görev ve sorumluluklar taşır, buna mukabil de tebeası olan millet, itaat ve sadakatla sultana bağlı olmakla mükelleftir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde (1075-1318), saray teşkilâtı, hükümet teşkilâtı, ordu teşkilâtı, adli teşkilât gibi teşkilât ve daireler ile bunlarda görevli olan memuriyetler bazı istisnalar dışında Büyük Selçuklular'dakine benzemektedir.³⁰

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), daha önce de belirtildiği gibi Oğuzlar tarafından kurulmuştur. Oğuzlar'ın çoğunluğu, X.yy'da göçebe ve yarı göçebe olarak yaşamakta idiler.³¹ Söz konusu Oğuz boyları Türkiye'ye geldiklerinde uzun bir süre göçebe ananelerine bağlı kalmışlardır.³² Fakat bütün bunlara rağmen bir miktar şehirli Türkler'in de Anadolu'ya gelmiş olmaları muhtemel ve mümkündür.³³ Bunun yanı sıra

²⁸ Fuad Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, İstanbul 1986 s. 30-34 (Ötüken yay. 2. baskı), Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s. 309-310

²⁹ H.J. Kramers, "Sultan" İ.A. Eskişehir 1997 C. XI s. 24-26

³⁰ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul 2001 s.7,15,19,43 vd. (Boğaziçi yay.27.baskı), İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, Ankara 1988 s.59-131 (T.T.K. yay.), Kafesoğlu, "Selçuklular" C. X, s. 390, 397, Alptekin, "Türkiye Selçukluları" C.VIII s. 359-376, Merçil, **Müslüman – Türk...**, s.169-177, Mikâil Bayram, "Anadolu Selçukluları'nda Devlet Yapısının Şekillenmesi" **Cogito (Selçuklular Sayısı)** İstanbul 2001 S.XXIX s. 61-63 (Yapı Kredi yay.)

³¹ Sümer, a.g.e, s. 37-38, a.mlf., "Oğuzlar" IX s. 381

³² Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü I " **Tarih Araştırmaları Dergisi** 1964, Ankara 1966 C.II S.II-III s.98 (A.Ü. yay.)

³³ Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi ?" **Belleten**, Ankara 1960 C.XXIV S. XCVI s. 575-578

başlangıçta devlet teşkilâtının ve günlük hayatın esasını askerlik teşkil ediyordu.³⁴ Bu sebepten devlet yöneticileri ve Türk toplumunun mensup olduğu en büyük organizasyon ordu (asker-millet) idi. Ancak zamanla şehirlerin kurulması, bir kısım Türk halkının bu şehirlerde zanaat, ziraat ve ticaretle uğraşmaya başlaması, bunlara daha sonra özellikle Moğol istilası sebebiyle Türkistan ve İran'dan göçüp gelen şehirli unsurların da eklenmesiyle askerlik dışı birlik, kuruluş ve organizasyonlar ortaya çıkamaya başlamıştır. Bu kuruluşların oluşturulmasında sultanların önemli katkılarının olduğu bilinmektedir.

İslâm ve Hıristiyanlık gibi farklı dinlere; Türk, Ermeni, Rum ve İranlı (Fars) gibi farklı milliyetlere; yerleşik, göçebe gibi farklı hayat tarzlarına ve mesleklere mensup ahalinin belli bir amaca (Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi³⁵) yönelik olarak ahenk ve huzur içinde yaşamalarının sağlanması sultanların ve idarecilerin en önemli vazifelerinden biridir. Özellikle I. Gıyaseddin Keyhusrev'in (588-592/1192-1196—601-607/1205-1211) belirtilen yönde önemli gayretleri olmuştur. O'nun bir Rum asilzadesi olan Komnenos Manuel Mavrazemos'u, Rumlar'ın yoğunlukta bulunduğu Uluborlu, Denizli ve Honas gibi Bizans hudut bölgesine, büyük oğlu I. İzzeddin Keykavus'u (607-616/1211-1220) İran kültürünün merkezi durumundaki Malatya'ya³⁶, diğer oğlu I. Alaeddin Keykubâd'ı (616-634/1220-1237) Türkmenler'in yoğun olduğu Tokat'a melik tayin etmesi, kendi şahsını da Turanî milletlerin hakani, İranî milletlerin şâhi ve Rumların kayseri olarak taktim etmesi mezkur siyasetin bir sonucudur.³⁷

Türkiye Selçuklu Devleti'inde (1075-1318) sözü edilen en önemli sivil organizasyon "Ahi Teşkilâtı"dır. Anadolu'daki temelleri 1200'lerin başında atılan bu teşkilât, insanlara sadece meslekî eğitim ve iş vermekle kalmamış, mensuplarına bir insan olarak sahip olmaları gereken nitelik ve ahlakî değerleri de kazandırmayı amaçlamıştır. I. Gıyaseddin Keyhusrev (588-592/1192-1196—601-607/1205-1211), ikinci defa tahta

³⁴ Kaymaz, a.g.m., s. 102-103

³⁵ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1994 C.I s.1-216 C.II s. 1-289 (Boğaziçi yay. 7. Baskı)

³⁶ Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasî Boyutlar" *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 1994 S. I s.79-92, a.mlf., "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Fikrî Faaliyetler" *L-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1993 s.119-124

³⁷ I. Gıyaseddin Keyhusrev (588-592/1192-1196—601-607/1205-1211), kendisine taktim edilen bir eserde; "Âlemin hükümdarı, Adem oğulları padişâhi, Arap ve Acem hükümdarlarının efendisi, milletlerin dizginlerini elinde tutan..." şeklinde vasıflandırılmıştır. Ravendî, a.g.e, C.I. s.19, Bayram, "Anadolu Selçukluları'nda Devlet Yapısının Şekillenmesi" *S.XXIX* s. 64-67

çıkıldığında, hocası Malatyalı Şeyh Mecdeddin İshak'ı, cülûsunu 34. Abbasî Halifesi en-Nasır li-Dinillah'a (575-622 / 1180-1225) bildirmek üzere Bağdat'a göndermiştir. Bu sırada Abbasî Halifesi, "Fütüvvet Teşkilâtı" diye anılan bir örgüt kurmuş, İslâm dünyasındaki bütün şeyhleri, müritleri ve devlet adamlarını mezkur örgüte üye olmaya çağırmıştır. Şeyh Mecdeddin İshak, en-Nasır li-Dinillah'la (575-622 / 1180-1225) görüştüktan sonra Anadolu'ya dönerken, Fütüvvet Teşkilâtı'na mensup birçok şeyh, mütefekkir ve ilim adamını da yanında getirmiştir. Bunlar arasında daha sonra "Ahi Teşkilâtı" nın müessisi olacak olan Ahî Evren Şeyh Nasireddin Mahmud (ö.659/1261) da bulunmaktadır.

I. Gıyaseddin Keyhusrev (588-592/1192-1196—601-607/1205-1211), Fütüvvet Teşkilâtı'na üye olmuş, kutsal bir kişilik kazanarak, İslâm dünyası ile siyasî ve harsî bağlarını sürdürmüştür. Yukarıda değinilen farklı dinî ve etnik kökene sahip unsurların barış içinde yaşamaları için muhtelif tavsiyelerde bulunulmuş ve tedbirler alınmıştır. Nitekim; Evren Şeyh Nasireddin Mahmud (ö.659/1261), 1257 yılı Zi'l-hicce ayında Sultan II. İzzeddin Keykâvus'a (644-646/1246—1249: müstakil; 646-660/1249 – 1262: müşterek ö.677/1278) taktim ettiği "Letâif-i Hikmet" adlı eserinde; Anadolu'daki Hıristiyan halka karşı iyi davranmasını ve devlet bütçesinden onlarıda faydalandırmasını salık vermektedir. Bütün bu çabalar ve tedbirler, Malatya çevresinde mevcut olan İran millî kültürüne dayalı siyasî yapı ile Tokat, Sivas, Amasya yöresinde Türk Kültürü ve töresinden kaynaklanan siyasî çevre arasındaki rekabet ve mücadeleye son vermeyi ve yukarıda değinilen farklı dinlere mensup halkları bir arada yaşatmayı amaçlamıştır. Kısaca tavsif edilen bu siyaset II. Gıyaseddin Keyhusrev'in (634-644/ 1237-1246) tahta geçişine kadar, işbaşında bulunan sultanlarca özenle sürdürülmüştür. II. Gıyaseddin Keyhusrev (634-644/ 1237-1246) ise diğer pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da olumsuz icraatlara girişmiştir.³⁸

Buraya kadar genel özellikleri anlatılan Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), bugün de jeopolitik ve stratejik öneminde hiçbir azalmaya uğramamış, hatta bir kat daha artmış olan Türkiye'de (Anadolu, Bilad-ı Rum) kurulduğu için, tarih boyunca üç kıt'a arasında önemli bir ticarî köprü rolünü üslenen bu coğrafyanın tüm avantajlarından başarıyla faydalanmasını bilmiştir. Bu başarıda coğrafi avantajlar kadar, hatta daha çok

³⁸ Mikâil Bayram, *Ahî Evren ve Ahî Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991 s. 27-28, 81-82, 129-130, a.mlf., "Anadolu Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi" S.XXIX s. 67-68, Franz Taeschner, "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)" *İ.Ü.İ.F. M.*, İstanbul 1955 C. XV No. 1-4 s. 3-25 çev. Fikret Işıltan (İ.Ü. yay.)

takip edilen siyasetlerin önemi yadsınamaz. Dünya tarihinde – bugün de olduğu gibi— ticaret insanların geçimi, devletlerin kalkınması için büyük bir önem taşımıştır. Öyle ki, tâcir kişilikleri ve ticaretteki maharetleriyle göze çarpan Fenikeliler³⁹ ve Soğdlular’ın⁴⁰ sadece ticaretle geçimlerini sağlamaları ve yakaladıkları refah seviyesi buna birer örnektir.

Bilindiği gibi “Ticaret” (ticara) “t-c-r” kökünden mastar olup Aramî dilinden Arapça’ya geçmiş bir kelimedir.⁴¹ Bir malı ucuza alıp, pahalıya satarak aradaki farktan kâr sağlamak için yapılan işlere ticaret denir.⁴² Ticareti; iç ticaret, dış ticaret ve transit ticaret olarak üçe ayırmak mümkündür.⁴³ Bir ülkenin iktisaden kalkınması için dış ticaretin daha büyük önemi vardır. Çünkü ülke içinde ne kadar canlı bir ticaret yaşanırsa yaşansın, ülke dışına mal satışı olmazsa, para ve kıymetli maden girişi de olamaz. Bu konuda önemli olan bir başka nokta da iç ve dış ticaret dengesinin gözetilmesidir. Bir devletin ticarettan kazançlı çıkabilmesi için, ihracattan kazandığı paranın, ithalata harcadığından daha fazla olması gerekmektedir.

Ticaret yapanlara, ticaretle geçimlerini temin edenlere; “tâcir (çoğulu, tüccâr, tüccârân), bâzârgân, bâzergân, ehl-i bazâr, hâce”; ticaret yapılan yerlere; sük, bâzâr, (pazar), çarşı” denilmektedir. Türkiye Selçukluları’nda XII.yy.’dan itibaren “hoca, hâce veya hâcegi” tabirleri sahip, efendi, okumuş kişi vb. anlamları yanında; ticaretle ve zanaatla meşgul olanlar için de kullanılırdı. Nitekim, “hâce-i bâzâr” tabiri ile esnaf, tüccar, hal-ü mal sahibi kişiler kastedilirdi. Şehir divanlarında görevli olan büyük tâcirlere “hacegân” denirdi.⁴⁴

Türk fetihlerinin ilk dönemlerinde meydana gelen savaşlar sonucunda çıkan genel kargaşanın geçici olarak ticaret olanaklarını kısıtladığını söyleyebiliriz. Ancak XIII.

³⁹ Bülent İplikçioğlu, *Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul 1994 s. 99-100 (Bilim Teknik yay.)

⁴⁰ Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya’da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler*, Konya 1998 s. 107-109

⁴¹ W.Heffening, “Ticaret” *İ.A. Eskişehir* 1997 C.XXII / I s. 257

⁴² İbn Haldun, *a.g.e.*, C.II s. 929, Orhan Hançerlioğlu, *Ticaret Sözlüğü*, İstanbul 1982 s. 391, (Remzi yay.), İlker Parasız, *Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, Bursa 1999 s. 596 (Ezgi Kitapevi)

⁴³ Şevket Ayata, *Ticaret Bilgileri*, İzmir 1958 s.23-24

⁴⁴ İbn Bibi, *a.g.e.*, M.Ö. C.I. s.115 C.II. s.173-176, Muhammed Hüseyin b. Halef et-Tebrizî, *Burhan-ı Kat’ı*, Ankara 2000 s.53, 313 çev. Mütercim Âsım Efendi, haz. Mürsel Öztürk — Derya Örs (T.D.K. yay.), M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993 C.I. s. 693 (M.E.B.yay.), Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lugat*, Ankara 1984 s. 92,365,1211,1340 (Aydın yay. 6. Baskı), Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları’nda Meslekler*, Ankara 2000 s. 24-25,147,174 (T.T.K.yay.), Komisyon, “Hoca” *T.D.V.İ.A.* İstanbul 1998 C.XVIII.s.186

Yüzyılım başlarındaki olayları özellikle Latinlerin İstanbul'u fethi yüzünden İstanbul pazarlarının karışmasını göz önüne alırsak tam aksi bir durumla karşılaşırız. Bir taraftan tam gerçekleşmese de Müslüman dünyasıyla bütünleşme, diğer taraftan bir Selçuklu sarayının ve ülke içinde önemli merkezlerin kurulması sonucu Türk fetihleri ticaretin gelişmesine yol açmıştır.⁴⁵ Alesio Bombaci'ye göre, Selçuklu ülkesinde esas iktisadî faaliyet ticaret üzerinde yoğunlaşmıştı. XII. yy. sonlarında sultanlar, emirler, zenginler ülkede uluslar arası ticaretin gelişmesine büyük çaba gösteriyorlardı. Konyalı tüccarlar İstanbul'a kadar gidip orada alış veriş yapıyor ve Chonae'daki aziz Mihail fuarına katılıyordu. 1332'de ölen Teodora Lamenti, Anadolu'ya ilişkin ağıtlarında burayı zorunlu ihtiyaç mallarından hatta lüks maddelerden hiçbir şeyin eksik olmadığı bir ülke diye nitelemiştir.⁴⁶

“Sınırları içinde yaşayan insanları soy ve din farkı gözetmeksizin, bütünüyle refah içinde yaşatmak, Türk devletinin başlıca vazifesidir.”⁴⁷ Bu temel prensibe Türkiye Selçukluları da sadık kalmışlardır. Türkiye Selçuklu Devleti Sultanları; siyasî, harsî, ilmî, dinî politikaları yanında, ticarî konularda da sistemli bir siyaset takip etmişlerdir. İşte bu çalışmada Türkiye'nin Selçuklular devrindeki ticarî vaziyetini, Türkiye Selçuklu Devleti'nin izlediği ticarî politikaları çeşitli başlıklar halinde anlatmaya çalışacağız.

Üç bölümden oluşan bu tezde, önce Türkiye Selçuklu Devleti'nin (1075-1318) dış ticareti geliştirmek için takip ettiği belli başlı politikalar, ikinci olarak yoğun ticarî faaliyetlerin görüldüğü merkezler ve pazarlar, son olarak da Türkiye Selçuklu Devleti'nde (1075-1318) üretilen ve ihraç edilen bazı mallar, ticarî ilişkilerin kurulduğu bazı devletler ve milletler hakkında bilgiler verilecektir.

---

⁴⁵ Cahen, a.g.e, s.119-120

⁴⁶ Şerafettin Turan, **Türkiye – İtalya İlişkileri I (Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine)**, İstanbul 1990 s.96, M. Said Polat, **Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İçtimai ve İktisadî Hayat**, İstanbul 1997 s.170 (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi)

⁴⁷ Mehmet Altay Köymen, “Selçukluların Kendilerine Mahsus İktisadî Siyasetleri Var mıydı?” **Millî Kültür**, Ankara 1979 C.I S.XII s.66

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DIŞ TİCARETİ GELİŞTİRMEK İÇİN YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER VE İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

XIII. yy. Selçuklu Türkiyesi'nin sahip olduğu iktisadî zenginlik hakkında Hristiyan kaynakları hayranlık ve kıskançlıkla bir masal aleminden bahseder gibidirler . Bu zenginliğe ulaşmada Selçuklu Devleti Sultanları ve idarecilerinin uyguladıkları bilinçli politikaların en önemli etkenlerden biri olduğu malumdur.⁴⁸

Türk devlet anlayışının temel kurallarından biri, sultanın (hakan), milletini maddî ve manevî açıdan mutlu etmesidir. Yani; **“Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplamak, fakir milleti zengin, az milleti çok, çıplak milleti elbiseli, aç milleti tok kılmak”**⁴⁹ Kısacası **“...toprağında yaşayan insanları hiçbir fark gözetmeksizin refah içinde yaşatmak”**la⁵⁰ mükelleftir. Sözü edilen bu genel prensip uyarınca, Türkiye Selçuklu Sultanları da iktisadî ve ticarî kalkınmayı sağlamak için bir takım sistemli ve planlı politikalar izlemişler, bunda da büyük başarılarla ulaşımlardır. Bu bölümde ticareti geliştirmek için takip edilen politikalarından bazıları anlatılacaktır.

⁴⁸ Kaymaz, a.g.e, s.49-50

⁴⁹ Ergin, **Orhun Abideleri**, s.7,15,19,43 vd.

⁵⁰ Köymen, **“Selçukluların Kendilerine Mahsus...”** C.I S.XII s.66, Sezgin Güçlüay, **“Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ticaret Politikası”** **Türkler**, Ankara 2002 C. VII s.365-366

I— ANADOLU TÜRK BİRLİĞİNİ SAĞLAMA POLİTİKASI

Türkiye, 1071 yılında kazanılan Malazgirt Zaferi'nden sonra kurulan muhtelif devletlerin hüküm sürdüğü, bunun sonucunda da siyasî parçalanmışlığın hakim olduğu bir manzaraya sahipti. Böylesi olumsuz vaziyetteki bir ülkede iktisadî ve ticarî kalkınmanın mümkün olmayacağı açıktır. Bu dağınıklığı ve çok başlılığı kaldırmakta kararlı olan Türkiye Selçuklu sultanları uzun süren çabalardan sonra Anadolu'da Türk birliğini sağladılar, bundan sonra iktisadî ve harsî kalkınma başladı. Bu politikanın uygulanmasında görülen belli başlı faaliyetler ve önemli dönüm noktaları kısaca şunlardır.

Türkiye'de, Selçuklular'a rakip olan en büyük Türk devleti Danişmendliler (1071-1178) idi. II. Kılıç Arslan (1155-1192) Danişmendliler'i hakimiyeti altına alarak (1175,1178) Türk birliği için ilk adımı attı.⁵¹ II. Rükneddin Süleyman-şâh (1196-1204) 1202 yılında Erzurum'u Saltuklular'ın (1071—25 Mayıs 1202) elinden alarak siyasî birlik politikasını sürdürdü.⁵² I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), Mengüçükler'in (1071-1228) hakimiyetine son verdi.⁵³ Artuklular'ın Harput kolu (1185-1234) ile Ahlatşâhlar'ın (1100-1207) ülkesi, Eyyubî idaresinden aynı sultan tarafından alındı.⁵⁴ Sözü edilen bu Türk devletlerinin yanı sıra Çukurova Ermeni Krallığı (1147) ile Trabzon Rum Devleti (1214) tâbiyete alınarak Türkiye siyasî birliğe kavuşturuldu.⁵⁵

⁵¹ Ahmed Bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, İstanbul 1977 C.II s. 148-149 haz. Erdoğan Merçil (Tercüman 1001 Temel Eser), M. Halil Yinanç, "Danişmendliler" İ.A., Eskişehir 1997 C.III s.468-479, Abdülkerim Özaydın, "Danişmendliler" D.G.B.İ.T. Konya 1994 C.VIII s.121-138, a.mlf., "Danişmendliler" T.D.V.İ.A. İstanbul 1993 C. VIII s. 469-477, Salim Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika" *Erdem*, (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi), Ankara 1996 C.VIII S.XXIII s.467 (T.T.K. yay.), Sefer Solmaz, "Danişmendliler" *Türkler*, Ankara 2002 C. VI s. 430 - 444

⁵² İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s.92-95, Ahmed Bin Mahmud, a.g.e, C.II. s.150, Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993 s.20-21 (Boğaziçi yay.), Abdülkerim Özaydın, "Saltuklular" D.G.B.İ.T. Konya 1994 C.VIII s.155-166, Merçil, *Müslüman – Türk...*, s.279-282 Koca, a.g.m., s.467

⁵³ Turan, *Doğu Anadolu...*, s.65-66, Faruk Sümer, "Mengüçükler" İ.A., Eskişehir 1997 C.VII s.713-718, Abdülkerim Özaydın, "Mengüçükler" D.G.B.İ.T., Konya 1994 C.VIII s.141-151, Merçil, a.g.e, s.274-277, Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik...", s.467, Uyumaz, a.g.tez, s.53-57

⁵⁴ Turan, *Doğu Anadolu...*s.180-181,110-111, Coşkun Alptekin, "Artuklular" D.G.B.İ.T., Konya 1994 C.VIII s.179, Merçil, a.g.e, s.249, Koca, a.g.m., s.467, Uyumaz, a.g.tez, s.92

⁵⁵ Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990 s.105-114 (Kök yay.), Koca, a.g.m., s.467

II— İSKAN POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu Sultanları, I. Rükneddin Süleyman-şâh'tan (1075-1086) itibaren "mîrî toprak rejimi"ni⁵⁶ uygulamaya koymuşlar, fethettikleri topraklara Türk, Rum hatta Kıpçak halklarını yerleştirmişler, onlara tohum, hayvan, ziraî alet vermişler ve belli bir süre vergiden muaf tutmuşlar, onların ziraî üretime katkıda bulunmalarını sağlamışlardır.⁵⁷

I. Rükneddin Süleyman-şâh (1075-1086), Bizans döneminde Anadolu'da yaşayan köle ve serfleri azat ederek, vergi mukabili onları yerlerinde bırakarak üretime kazandırmıştır.⁵⁸ II. Kılıç Arslan (1155-1192), 1155'te Aksaray'ı inşa etmiş, kervansaraylar yaptırmış, pazarlar kurmuş; buraya tâcir, çiftçi vb. insanları iskan etmiştir.⁵⁹

Aynı siyaseti sürdüren I. Gıyâseddin Keyhusrev, (1192-1196/1205-1211) 1196'da Menderes çevresindeki Rumlar'ı Akşehir ve çevresine yerleştirerek yukarıda belirtilen kolaylıkları sağlamıştır.⁶⁰ Bunun sonucunda Rum ahali Bizans yönetiminin ağır vergilerinden kurtulmak için gönüllü olarak Selçuklu topraklarına ve tâbiyetine geçmeye başlamış, Bizans şehirleri boşalmıştır.⁶¹

⁵⁶ Turan, "Süleyman-şâh I" İ. A., C.XI. s.218, a.mlf., "Türkiye Selçukluları'nda Toprak Hukuku" *Belleten*, Ankara 1947 C. XII, S. IIIVL s. 559-560, a.mlf. "Selçuk Türkiyesi'nde Faizle Para İkrasına Dair Hukukî Bir Vesika" *Belleten*, Ankara 1952 C. XVI S. LXII s, 253

⁵⁷ Yaşar Bedirhan, "Anadolu Nüfus Hareketleri ve Selçuklu Sultanlarının İskan Politikası" *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 2002 S. CXL s.75 (Türk Dünyası Vakfı yay.), Cahen, a.g.e, s. 113, M. Altay Köymen, "Türkiye Selçukluları Devletinin Ekonomik Politikası", *Belleten*, Ankara 1986 C. L S. CIIC s.616, Faruk Sümer, "Selçuklular Devrinde Ticaret", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1993 S. LXXXIII s.9

⁵⁸ M.N Levçenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, İstanbul 1999 s.197 çev. Maide Selen

⁵⁹ Anonim Selçukname, (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III) Ankara 1952 s.25 (çev. Feridun Nafiz Uzluk), Turan, *S. Zamanında...*, s.233-235, a.mlf. "Kılıç-Arslan II" s.70 M. Zeki Oral, "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1962 S.V s.223 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)

⁶⁰ Turan, *S. Zamanında...*, s.240, a.mlf., "Keyhusrev I" s. 614, a.mlf., *Türk Cihân Hâkimiyeti...*, C.II s.156, Baykara, *I. Gıyaseddin...*, s.53, Cl. Cahen, "Keyhusrev I" *The Encyclopaedia of İslam*, Leiden 1978 C.IV s.816 (New Edition), Sevim, "Keyhusrev I" C.XXV s. 347-349

⁶¹ Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti...*, C.II. s.156-157, Bedirhan, "Anadolu Nüfus Hareketleri..." s.81

Danışmendliler de Selçuklular gibi topraklarına insan iskan ediyorlardı. Yağı-Basan (537-559/1142-1164) Elbistan ve çevresinden (Çahan bölgesi) 70 bin kişilik Hristiyan halkı serbest olarak memleketine götürerek yerleştirmiştir.⁶²

Ermeni Thoros'un kardeşi Stefan ile Besni tiranı; Maraş, Göksun ve Besni ahalisini yağmalar ve ağır vergiler altında tuttuklarından insanlar buralardan kaçmışken II. Kılıç Arslan (1155-1192), buraları fethetmiş, halkın evlerine, çiftliklerine, bahçelerine dokunmamıştır. "Halk, sultanın tatlılığı sayesinde geri gelmiş, boşalmış şehirler tekrar dolmuş, canlanmıştır."⁶³

Sinop'un 611/22 Ekim 1214'te fethinden sonra I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), "her bölgeden ve her şehirden yetenekli, güçlü, itibarlı ve zengin bir hâce (tâcir) seçilerek Sinop'a gönderilmelerini" emreder.⁶⁴ Bu emir gereğince çevre bölgelerden akıllı, zengin ve din ya da dünya işlerinde iyi ad sahibi olmuş hâceler seçilerek adamları ve malları ile birlikte Sinop'a gönderilmiştir. Şehir imar ve iskan edilerek; kadı, kâtip, müezzin ve muarripler; kale komutanı ve muhafızları, subaşı ve askerler marifeti ile güvenlik sağlanmıştır.⁶⁵

Bu konudaki başka bir örnek de I. Alaeddin Keykubâd'ın (1220-1237) Kırımdaki Kıpçak ahalisini Sinop'a yerleştirmesi, Alaiye'yi imar ve iskan etmesidir.⁶⁶ Diğer taraftan, Hüsameddin Çoban'ın fethettiği Suğdak'a büyük bir cami yapıldı, kadı, hatip, müezzin vd. görevliler tayin edildi.⁶⁷

⁶² Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâmesi (952-11562) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Ankara 1962 s. 314 Çev. Hrant D. Andreasyan Notlar; Edouard Dulaurer, M. Halil Yinanç (T.T.K. Yay.) Bedirhan, "Anadolu Nüfus Hareketleri..." s.82

⁶³ Urfalı Mateos, a.g.e, s.317-318 Turan, S. *Zamanında ...s.199 a.mlf.*, "Kılıçarslan II." C.VI s.696-697 Özeydin, "Kılıçarslan II" T.D.V.İ.A. C.XXV s.399-403

⁶⁴ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I. s.174

⁶⁵ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.II. s.173-176 a.mlf., *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, (Farsça Muhtasar Selçuknâme)*, Ankara 1941 s.61-64 çev. M. Nuri Gençosman (Kısaca; N.G.) (Uzluk Basımevi), Bedirhan, "Anadolu Nüfus Hareketleri..." s.80, Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 298 a.mlf., "Keykavus I" İ.A. Eskişehir 1997 C. VI s. 635, a.mlf., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988 s. 161-162 (T.T.K. yay.), a.mlf., "Keykâvus I" C. VI. s.631-642, Sümer, "Keykâvus I" T.D.V.İ.A. C.XXV. s.352-353, Koca, *Sultan I. İzzeddin...*, s.34-35, M.Şakir Ülkütaşır, "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler" *Türk Tarih Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi*, İstanbul 1949 S. V s. 114-115

⁶⁶ Turan, S. *Zamanında...*s. 331-333, a.mlf., "Keykubâd I" C. VI s. 248-249, Köymen, a.g.m. s. 616, Cl. Cahen, "Keykubad I" *The Encyclopaedia of İslam*, Leiden 1978 C.IV s.817-818 (New Edition)

⁶⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.345

Anadolu'nun iskanında, Türkiye Selçuklu Devleti'nin (1075-1318) resmî diyebileceğimiz yukarıda bahsedilen faaliyetleri yanında sivil teşekküllerin de önemli katkıları olmuştur. Prof. Dr. Ömer Lutfi Barkan'ın, "Kolonizatör Türk Dervişleri," başlıklı makalesinde⁶⁸ Osmanlı devri iskan siyaseti için ortaya koyduğu tespitlerin ve işleyişin bir benzerinin Türkiye Selçukluları devri için geçerli olduğu görülmektedir. Bu sivil teşekküller arasında tasavvufî tarikât ve cemâatlerin çok önemli faaliyetleri olmuştur. Söz konusu tarikatların inşa ettikleri tekke ve zaviyelerin Selçuklu Türkiye'si'ne göçler vb. sebeplerle, yeni gelen nüfusun iskanında önemli yerleri vardır.⁶⁹

Emirci Sultan Zaviyesi'nin kuruluş ve işleyişi bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu zaviye, Kayseri ve Kırşehir'den Amasya'ya giden yol üzerindeki Osman Baba Tekkesi Köyü'nde kurulmuştur. Çevresi kısa zamanda iktisadî bakımdan kalkınmıştır.⁷⁰ Yolu kullanan tâcir veya yolcular bu zaviyede konaklamışlar, yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli tesis ve yapılar oluşturulmuştur. Çevrede tarım alanları meydana getirilerek ekim-dikim işleri yapılmıştır. Böylelikle söz konusu yöre kalabalıklaşmış ve şenlenmiştir.

Seydişehir'in kuruluş ve iskanı bu konuda başka bir misal olarak verilebilir. Makalât-ı Seyyid-Harun'da anlatıldığına göre; bir ses Seyyid Harun'a (ö.13 Rebiülevvel 720 / 23 Nisan 1320), "Ya Harun Rum'a çık Karaman vilâyetinde Küpe dağı derler bir dağın şarkından yanına şehir yap" demiş, bunun üzerine Seyyid Harun buraya gelerek bir şehir inşa etmiştir. Şehrin etrafı korunaklı olması için surla çevrilmiş; surda şehre giriş için kapılar yapılmıştır. Bu kapılardan birisinin adı, Konya'da olduğu gibi "Pazar Kapısı" adıyla anılır olmuştur. Şehirde mescit, medrese, hamam, zaviye gibi sosyal tesisler yapılmış, pazar yerleri tahsis edilmiştir.⁷¹ İlhanlılar'ın (1256-1353) Türkiye'yi işgal etmelerinden sonra ortaya çıkan siyasî buhran sebebiyle Türk toprak ve iskan sistemi

⁶⁸ ⁶⁸ Ömer Lutfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942 S.II'den Ayrı Basım s.5-40

⁶⁹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I. s.154 N.G.s.55 Ahmet Yaşar Ocak — S. Farûkî, "Zaviye" İ.A. Eskişehir 1997 C.XIII s.468-471, Hasan Yüksel, "Selçuklular Döneminden Kalma Bir Vefâi Zaviyesi (Şeyh Marzubân Zaviyesi), *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1995 S.XXV s.237,239 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)

⁷⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Emirci Sultan Zaviyesi XIII.yy'ın İlk Yarısında Anadolu (Bozok) da Bir Babâî Şeyhi: Şerefud-Din İsmail b. Muhammed" İ.Ü.E.F.Tarih Enstitüsü *Dergisi*, İstanbul 1978 S.IX s.162-163 (İ.Ü.E.F. yay.)

⁷¹ Çağatay Uluçay, "Makalât-ı Seyyid-Harun" *Bellekten*, Ankara 1946 C.X S.XL s.752-767 (T.T.K. yay.), Mehmet Önder, "Seydişehir'de Seyyid Harun Külliyesi, Vakıfları ve Bânisi" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1988 S.XX s.19-21 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)

bozulmuş, insanlar yerlerini yurtlarını terk ederek uçlara göç etmiştir. Nitekim, 685/1286 yılında Geyhatu, (690-694/1291-1295) 20 bin askerle Aksaray'a geldiğinde; **“burada oturan halkın çoğu, vatanlarından ayrılp alıştıkları meskenlerine veda etti.”**⁷² denilerek bu olumsuz durum anlatılmıştır.

---

⁷² Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.115, a.mlf., **Selçukî Devletleri Tarihi**, Ankara 1943 s.224 çev. M. Nuri Gencosman (Kısaca; N.G.) Notlar, F.N. Uzluk (Recep Ulusoylu basımevi)

III— ÜRETİM POLİTİKASI

A— Ziraî Üretim

Türkiye Selçuklu Sultanları, I. Rükneddin Süleyman-şâh'tan (1075-1086) itibaren "mîrî toprak rejimi"ni uygulamaya koymuşlar,⁷³ fethettikleri topraklara Türk, Rum hatta Kıpçak halklarını yerleştirmişler, onlara tohum, hayvan ziraî alet vermişler ve belli bir süre vergiden muaf tutmuşlar, onların ziraî üretime katkıda bulunmalarını sağlamışlardır.⁷⁴

Türkiye'de devrin resmî kayıtlarına göre tarım arazilerinin genişliğinin 3 bin çift öküzle sürülecek kadar olduğu anlaşılıyor. 1296 yılında vaki olan İlhanlı komutanı Baltu'nun isyanından sonra, II. Mesud (679-697/1284-1296 //701-709 / 1302-1310) tahtından olmuş, Türkiye İlhanlılar tarafından dört malî bölgeye ayrılmıştır. Müstevfilîğe (maliye bakanlığı) getirilen Şerefeddin Osman, sahiplerinden gasp ettiği Türkiye arazisini 3 bin çift öküzle sürdürerek, alınacak mahsulün 300 bin tagarını ordu masrafları için göndermeyi, diğer vergileri de tahsil etmeyi görev olarak üslenmiştir. Sonunda her bir çift öküz için 100 dinar ziraat vergisi alınması hükme bağlanmıştır.⁷⁵

İoannes Kinnamos, Historia'sında (1118-1176), kendi dönemindeki Türkler'in tarım bilmediklerini söylüyor.⁷⁶ Sonraki yıllarda yerleşik hayata geçişle birlikte Türkler tarımla uğraşmaya başlamışlardır. Ziraî üretimde Türkler'in yanında Rumlar da faaldiler. Mesleği çiftçilik olan insanlar yanında; ücretle çalışan tarım işçileri de vardı. Özellikle bağ bozumu zamanlarında Türk işçiler tercih edilmekteydi.⁷⁷

B— Sanayî Üretim

Selçuklu sultanları sanayi üretimini artırmak için Ahî Teşkilatı'na büyük destek vermişler, Türkiye'deki büyük şehirlerde sanayi tesisleri ve çarşılar kurmuşlardır. Ahî Evren Şeyh Nasireddin Mahmud (ö.659/1261), toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan sanat kollarına mensup sanat erbâbının belli bir mekanda, belirli bir nizam dairesinde toplanmalarının önem ve yararını belirtmiş, bu düşüncelerini ilk olarak Kayseri'de hayata geçirmiştir.

Ahî Evren Şeyh Nasireddin Mahmud (ö.659/1261), Ahî Teşkilatı'nın yanı sıra,

⁷³ Turan, "Süleyman-şâh I" s.218, a.mlf., "Türkiye Selçukluları'nda Toprak Hukuku" s. 559-560, a.mlf., "Selçuk Türkiyesi'nde Faizle Para İkrasına Dair Hukukî Bir Vesika" s. 253

⁷⁴ Cahen, a.g.e, s.113, Köymen, "Türkiye Selçukluları.." s.616, Sümer, "Selçuklular Devrinde Ticaret", s.9

⁷⁵ Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s.195-196,223 N.G.s.290-291, Turan, S. Zamanında..., s. 620-621

⁷⁶ Kinnamos, a.g.e, s.9

⁷⁷ Ahmed Eflakî, Ariflerin Menkıbeleri; Mevlânâ ve Etrafındakiler, İstanbul 1986 C.II s.115 çev. Tahsin Yazıcı (Remzi yay.)

Bacı Teşkilatı'nı da kurmuş ve organize etmiştir. Kayseri'de kurulan sanayi sitesinde, bir dericiler (debbâğân) çarşısı, bunun bitişiğinde de külâh-dûzlar çarşısı kurularak sanayî tipi üretime başlanmıştır. Kayseri'de üretilen mallar uluslar arası bir fuar olan Yabanlu Pazarı'nda satışa sunulurdu.⁷⁸ Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî'nin müritlerinden olan bazı tâcirler de Kayseri'den, İstanbul'a gider gelirlerdi. Bunlardan birisi, Kayseri'de dokunan 7 yük kumaş ile İstanbul'a gitmiş, varlıklı bir Rum tâcir (aynı zamanda vezir) ile karşılaşmış, dostluk kurarak ondan resmî işlerde ve sınırlardaki gümrüklerden geçişlerde yardım görmüştü.⁷⁹

Ahî Evren'in (ö.1261), bizzat kendi sanatı debbâğlık idi. Öncelikli olarak dericiler çarşısı kurulmasında bunun büyük etkisi olmuştur. Yine Kayseri'de bakırcılar çarşısı ile dokumacılar çarşısı da bulunmakta idi. Bu dönemde sadece Konya'da 31 çeşit sanat kolu vardı. Ahî Evren (öl. 1261) tarih boyunca derici esnafının piri ve 32 çeşit esnaf ve sanatkarın lideri olarak bilinmiştir.⁸⁰

Kayseri'deki gibi Konya'da da dericiler (debbâğ = tabakhane) çarşısı vardı. Buradaki bir ırmağın (Ulu-ırmak) kenarında kurulmuştu. Hüsameddin-i Debbâğ namıyla bilinen bir zât, bur çarşıda deri işlemekteydi.⁸¹

Dericiler çarşısında işlenen derilerden ve hayvanlardan kırılan yün, kıl ve yapağı gibi ürünler de sanayîlerde işlenmekteydi. Bu iş için külâh-dûzlar ve dokumacılar çarşıları

⁷⁸ Bayram, *Ahî Evren...*, s. 82-84,152-156, a.mlf., *Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, (Ahî Evren) Ankara 1995 s.29-37 (T.D.V. yay.) a.mlf., *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*, Konya 1994 s. 38-41,50-54, a.mlf., *Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) Hakkında bazı Yeni Kaynaklar*” X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986) *Bildirileri*, Ankara 1991 C.III s.967-973 (T.T.K. yay.), İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.II. s.73 N.G.s.220, *Menakıb—I Şeyh Evhadü'd—Din Hamid el—Kirmanî*, Ankara 1994 s.126-127 haz. Fahrettin Coşkuner (A.Ü.D.T.C.F. Yüksek Lisans Tezi), *Yaşar Bedirhan Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası*, Konya 1999 s. 187 (Doktora Tezi)

⁷⁹ *Menakıb—I Şeyh Evhadü'd—Din Hamid el—Kirmanî*, s.92-95, Bayram, *Fatma Bacı...*, s.52

⁸⁰ *Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî*, s.65,126, *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli (Vilâyetnâme)*, İstanbul 1958 s.52 haz. Abdülbâki Gölpınarlı (İnkılap yay.), Bayram, *Ahi Evren...*s.44-64 a.mlf., *Tasavvufî Düşüncenin Esasları...*, s.19, a.mlf., *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul 2001 s.25, Köymen, a.g.m., s. 616, Turan, S. *Zamanında...*s. 331-333, a.mlf. “Keykubad I” C. VI s. 248-249, Cl. Cahen, “Keykubad I” *The Encyclopaedia of İslam*, Leiden 1978 C.IV s.817-818 (New Edition), Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Konya 1998 s.46 (İl Kültür Müdürlüğü yay.)

⁸¹ Eflakî, a.g.e, C.I s.350

vücuda getirilmiştir.⁸² Koyun yününden dokunan kilim ve halılar Irak, Suriye, İstanbul, Avrupa, Çin ve hatta Tibet gibi yerlere ihraç edilirdi.⁸³ Türk mamulü kilimler de Bahreyn gibi yerlere satılmakta idi.⁸⁴

Yine yünden keçe yapılır, keçelerden de başta börk (külâh) olmak üzere çeşitli eşyalar imal edilirdi. Akbörkün Selçuklu uç beylerinden Mehmed Bey (ö.661/1263) tarafından icat edildiği belirtilmekte⁸⁵ ise de bu doğru değildir, akbörk ilk defa Kayseri'deki "Külâh-dûzlar Çarşısı"ndaki Bacılar tarafından imâl edilmiştir.⁸⁶

Kayseri'de olduğu gibi, Konya'daki Yeni Çarşı'da bir sıra külâhçılar dükkânı vardı.⁸⁷ Akşehirli Şeyh Sinâneddin-î Külâhdûz, nam zât, külâh üretimi ile meşguldü.⁸⁸ Ahi birlikleri Kayseri'de olduğu gibi Konya'da da sınaî üretim ve ticarî faaliyet gösteriyorlardı. Konya'daki Ahilerin imâlâthaneleri ve ticarethaneleri bugünkü Ulu-ırmak ile İsmet Paşa İlköğretim Okulu civarında idi.⁸⁹

Debbağlarca tabaklanan deriler pek çok eşya yanında, ayakkabı imâlinde de kullanılırdı. Ayakkabı üretimiyle uğraşan insanlar da diğer mesleklere mensup sanarkârlar gibi "Kunduracılar (Haffâfistan, Hazain) Çarşısı" adıyla maruf yerlerde faaliyet

⁸² Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî, s.126-127

⁸³ İbn Batuta, Tuhfetü'n-Nuzzar fi Garaibi'l-emsar ve Acaibi'l-Efsar, İstanbul 1333-1335 C. I. s.312,324 çev. Mehmet Şerif (kısaca M.Ş.) Yeni harflere çev. Mümin Çevik (Kısaca M.Ç.) İstanbul 1993 C. I. s. 195,202 (Üçdal yay.), Friedrich Sarre, Küçük Asya Seyehati (1895 Yazı), İstanbul 1998 s.113 çev. Dara Çolakoğlu, Paul Wittek, Mentese Beyliği 13-15. Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik, Ankara 1944 s.2 çev. O. Şaik Gökyay (T.T.K. yay.), Claude Cahen, "İbn Sa'id Sur L'Asie Mineure Seldjuqide" Tarih Araştırmaları Dergisi, 1968 C.VI S.X-XI Ankara 1972 s.45 (A.Ü. yay.), Turan, Selçuklular Tarihi..., s.364, G. Le Strange, The Lands of the Eastern Caliphate, London 1966 s.150, Faruk Sümer, "Anadoludaki Türk Halıcılık Tarihine Dair En Eski Bilgiler" Türk Dünyası Araştırmaları, Ankara 1984 S.XXXII s.46-48, Abdulhalik Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi" Belleten, Ankara 2001 C.LXIV S.241 s. 806, Koca, "Türkiye Selçuklu Sultanlarının.."s.347, Nebi Bozkurt, "Halı" T.D.V.İ.A. İstanbul 1997 C.XV s.255, Merçil,...Meslekler, s.76

⁸⁴ Mevlâna, Mesnevî, İstanbul 2001 C.VI. s.92 çev. Veled İzbudak, Gözden Geçiren; Abdülbaki Gölpınarlı (M.E.B. yay.)

⁸⁵ Eflâkî, a.g.e, C.I s. 338

⁸⁶ Mikâil Bayram, Fatma Bacı..., s.51, a.mlf., "Uç Beyi Mehmed Bey Kimdir?" I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, Konya 2001 C. I s.159

⁸⁷ Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî, s. 65,126, Merçil, ... Meslekler, s.26

⁸⁸ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.55, Merçil,...Meslekler, s.26

⁸⁹ Mikâil Bayram, "Anadolu Selçukluları Zamanında Konya'nın Yeniden Kurulması ve Gelişmesi" Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, İzmir 1999 s. 15-16

göstermekte idiler. Kırşehir'de,⁹⁰ Konya'da, Amasya⁹¹ ve Sivas'ta⁹² böyle çarşılar bulunmakta idi.

Türkiye Selçukluları'nda sanayi tipi üretim yapan başka bir meslek kolu da terzilikti. Terziler kumaş, iplik, ibrişim vd. malzemeleri biçip, dikerek; makas, iğne vb. aletleri kullanarak kaftan, cübbe ve gömlek gibi giyim eşyalarını dikerlerdi.⁹³ Terziler de diğer meslek kollarında olduğu gibi kendilerine mahsus çarşılarda mesleklerini icra ederlerdi. Konya'da, Kırşehir'de ve Sivas'ta (8 terzi dükkânının bulunduğu) terziler çarşısı vardı.⁹⁴

---

⁹⁰ Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1989 s.111-112 (T.T.K.yay. 2. Baskı)

⁹¹ Sadi Kucur; *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere Göre)*, İstanbul 1993 s.29 (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi)

⁹² Refet Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları I." *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1991 S.XXII s. 26, 39 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.), Merçil,...*Meslekler*, s. 35

⁹³ Mevlâna, *Mesnevî*, C. I s. 100, 134-136, 257, C. VI s.101, 264, Merçil,...*Meslekler*, s. 15

⁹⁴ Temir, a.g.e, s.110, Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları I." s.26, 29, Merçil,...*Meslekler*, s. 16

IV— ALTYAPI VE İMAR POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu sultanları, ülkenin pek çok bina ile mamur hale getirilmesine büyük önem verdikleri için, imar ve inşaa işlerine girişmişleridir. Yeni fethedilen bir yer olduğunda burası kısa sürede her türlü imkân seferber edilerek, gerekli altyapıyla tesisler yapılır, buralar yaşanılır bir belde durumuna kavuşturulurdu. II. Kılıç Arslan (1155–1192) Aksaray şehrini kurmuş, buraya pek çok tesis ve bina yaptırmıştır.⁹⁵ I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-119/1205-1211), Antalya'yı fethettikten sonra, kalesini onartmış, depo ve ambarlar yaptırmış, kadı, imam, hatip gibi görevliler tayin ettirerek şehre Türk ve Müslüman damgasını vurmuştur.⁹⁶ Mezkur sultan, bu faaliyetlerinden dolayı, diğer Selçuklu sultanları ile aynı özellikte, **“Selçuk ağacının meyvesi”** olarak görülmüş ve Selçuklu sultanları da; **“Bu öyle bir ağaçtır ki, kökü dini geliştirme ve kuvvetlendirme; meyvesi ise, medrese, hankah, mescitler, konaklar, köprüler Hicaz yolu su mahzenleri gibi hayır binaları yaptırma, alimlere bakma, evliya ve zahitlerle düşüp kalkma, mal bağışlama, adalet kaidelerini yenileştirme, siyaset adetlerini canlı tutmadır”** şeklinde tavsif edilmiştir.⁹⁷

Ülkenin mamur hale getirilmesi için devlet ve özel teşebbüs eliyle vakıflar kurulurdu. I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Ankara'yı kardeşinden aldıktan sonra, vakıflar kurmuş, buraya medrese vd. binaları yaptırmıştır.⁹⁸ Türkiye Selçuklularının imar ve iskan ettikleri büyük şehirlerden birisi de Çankırı idi.⁹⁹ I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237) ise Alanya'yı (Alâiye) fethedince; mahir ustaları, çalışkan işçileri ve eli yatkın ressamı vazifelendirerek Alanya'da (Alâiye) gerekli imar ve inşaa işlerini yapmalarını istemiştir.¹⁰⁰

Ülkenin imarında sultanlarla birlikte ümera da görev alırdı. I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), Konya ve Sivas kalelerinin yapımında ileri gelen emirleri de

⁹⁵ Hamdullah Müstevfi Kazvini, *Tarih—i Güzide*, Leiden 1913 s.108 İng. Çev. G. Browne, *Anonin Selçukname*, s.25, Ahmed Bin Mahmud, a.g.e, C.II. s.148, Cenâbi Mustafa Efendi, *el-'Aylemü'z-Zahir fi Ahvali'l-Evail ve'l-Evâhir*, *Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, İstanbul 1994 s.11 Haz. Muharrem Kesik (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁹⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.119 N.G. s.45

⁹⁷ Ravendî, a.g.e, C.I s. 29

⁹⁸ Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.156-157 N.G. s.57

⁹⁹ Niketas Khoniates, *Die Krone Der Komnenen*, Köln 1958 s.53 Almanca çev. Franz Grabler, Türkçe çev. Fikret İşıltan, s.13

¹⁰⁰ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.267, İbrahim Hakkı Konyalı, *Alanya (Alâiye)*, İstanbul 1946 s.60-66 (Ayaydın yay.), Uyumaz, a.g.tez, s.29-32

vazifelendirmişti. Konya şehir surlarının ve surlardaki 140 burcun 140 emir tarafından yaptırıldığı bilinmektedir.¹⁰¹ Emir Taceddin Mutez de medreseler, hankâhlar, hastaneler ve kervansaraylar yaptırmıştır.¹⁰²

Bunların yanı sıra birçok vakıflar kurularak toplumun ihtiyacı olan cami, medrese, tekke, zaviye, hastane, çeşme, köprü, yol, kervansaray, su şebekesi, kabristan... vd. tesis ve binaların yapım, bakım ve onarım gibi işlerinin yapılması da sağlanmıştır.¹⁰³ İnşa edilecek olan bina ve tesisler mütehassıslarınca çizilen projelere göre yapılırdı. I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), Kubadabâd Sarayı'nın planlarını hazırlatmış, bu planlara uygun olarak saray yapılmıştır.¹⁰⁴

İmar faaliyetleri gayet masraflıydı, nitekim, Karamanlılar, Memreş adında birini Sultanhanı'nda kuşattıklarında hanın iki burcu yıkılmıştır. Meydana gelen asayişsizlik sebebiyle, Konya – Aksaray yolu tamamen ticaret kervanlarına kapanmıştır. Ünlü müellif ve maliyeci Aksarayî burçları 10 bin dirheme yeniden yaptırmış, iki yıl sonra han yeniden canlanmış, halka güven gelmiş ve yollar açılmıştır.¹⁰⁵ Türkiye Selçuklu sultanları ticareti geliştirmek için ticaret erbabının işini kolaylaştırmak, onların ulaşım, barınma vd. ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir takım ticarî ve sosyal tesisler, yollar, köprüler inşa etmişlerdir.¹⁰⁶ Burada kervansaraylar, köprüler ve deniz ulaşımında etkili olan tersaneler üzerinde durulacaktır.

A— Kervansaraylar

Kervansarayların, ilk örneklerinin ribatlar olduğu bilinmektedir. Ribatlar, uçlarda görev yapan askerlerin barındıkları yapılar olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonraları buralar

¹⁰¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.271-273 N.G.s.99-100, Anonim Selçukname, s.29, Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nümâ (Neşri Tarihi), Ankara 1995 C.I. s.36 haz. Faik Reşit Unat – M. Altay Köymen (T.T.K.yay. 3. Baskı), Bayram, “Anadolu Selçukluları Zamanında Konya'nın Yeniden Kurulması ve Gelişmesi” s.18

¹⁰² Eflâkî, a.g.e, C.I.s.210

¹⁰³ Halim Baki Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd” Vakıflar Dergisi, Ankara 1938 S.I s.103-111 (Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşr.)

¹⁰⁴ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.363 N.G.s.135

¹⁰⁵ Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s. 246 N.G.s.336

¹⁰⁶ Koca, “Türkiye Selçukluları'nda Ekonomik Politika” s.467-468

dinî ve ilmî merkezler haline gelmiştir.¹⁰⁷ Tirmiz’de bulunan VIII.yy.dan kalan harabe bilinen en eski, Merv’deki 1080 yılında yapılan “Ribat-ı Melik” tarihi bilinen ilk ribattır.¹⁰⁸

Yalnız Maverâü’n-nehir’de 10.000 civarında ribat bulunuyordu. Nizamü’l Mülk’e (1018-1092) göre sultanlar; hisarlar, yeni şehirler, binalar ve yol ağızlarında (menzillerde) ribatlar yapmakla yükümlü idiler.¹⁰⁹ Türkiye’de, Selçuklular’ın hakimiyetinden önce de Ahlat – Bitlis arasında ve Meyyafarikin’de (Silvan) kervansaraylar bulunuyordu.¹¹⁰

Daha önce anlatıldığı gibi Türkiye Selçukluları siyasî istikrarı II. Kılıç Arslan’ın (1155-1192) son yıllarında sağladılar. Bu dönemde Anadolu yollarında tüccar kabileleri gidip-gelmeye başlamıştır. Anadolu’daki ilk kervansaray inşasına da bu yıllarda başlanmıştır. Öyleyse, Anadolu’da kervansaray inşası ticarî gereksinimler nedeniyle ve ticarî amaçlarla yapılmıştır.¹¹¹

I. Kılıç Arslan (1155-1192), 1170-1171 yıllarında Aksaray şehrini kurarak burada bir kervansaray yaptırmış, pazarlar kurmuş, Azerbaycan’dan ve başka yerlerden alimler ve tâcirleri buraya iskan etmiştir.¹¹² Bu halde bu kervansaray Türkiye Selçukluları döneminde yapılan ilk kervansaraydır. İkincisi de 1201-1202’de Konya-Akşehir arasında Şemseddin Altunaba tarafından yaptırılan Altunaba (Argıthan) Kervansarayı’dır.¹¹³ Selçuklular devrine ait yapım tarihi bilinen son kervansaray ise 1278’de yapılan, Konya-Afyon

¹⁰⁷ G. Marçais, “Ribat” İ.A. Eskişehir 1997 C. VII s. 734, M. Fuad Köprülü, “Ribat” Vakıflar Dergisi, Ankara 1942 S. II s. 267-272

¹⁰⁸ Oktay Aslanapa, “Ribat” İ. A. Eskişehir 1997 C. IX s. 737, a.mlf., “Ortaçağda Türklerin İleri Bir Sosyal Yardım müessesesi: Kervansaraylar” Türk Kültürü, Ankara 1963 C. I S. V s. 26, Mustafa Cezar, “Türk Tarihinde Kervansaray” VIII. T.T.K. Kongresi Bildirileri, Ankara 1981 C. II s. 931

¹⁰⁹ Nizamü’l-Mülk, Hasan b. Ali b. İshak Tusî, Siyasetnâme (Siyerü’l-Mülük), İstanbul 1998 s.29 çev. Zafer Bayburtlugil (Dergah yay. 4. Baskı), Köprülü, a.g.m., s. 274, Osman Turan “Selçuk Kervansarayları” Belleten, Ankara 1946 C. X S. XXXIX s. 489-490

¹¹⁰ Nâsır-ı Husrev, Sefername, İstanbul 1967 s.10-12 çev. Abdülvehap Tarzi (M.E.B.yay.2.baskı)

¹¹¹ C.E. Boswort, “Saldjûkids; Administrative, Social and Economic History, in Anatolia” The Encyclopaedia of İslam, Leiden 1995 C.VIII s.959 (New Edition)

¹¹² Anonim Selçukname, s. 25, Turan, S. Zamanında... s. 233-234 a.mlf., “Kılıçarslan” II. C. VI s. 701, Özaydın, “Kılıçarslan II” T.D.V.İ.A. C.XXV s.399-403, Oral, “Aksaray’ın Tarihi Önemi...”,s.223

¹¹³ Turan, S. Zamanında...s. 233, a.mlf., “Selçuk Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayati” Belleten, Ankara 1947 C. XI. S. XXXXII s.207, Semavi Eyice, “Argıt Hanı” T. D.V. İ. A. İstanbul 1991 C. III s. 354-355

yolundaki Çay Han'dır.¹¹⁴ Selçuklu Türkiyesi'ndeki kervansarayların diğer bir adı da "Han" dır.

Türkiye Selçukluları zamanında kaç tane kervansaray olduğu hakkında muhtelif sayılar verilmiştir. Prof. Dr. Oktay Aslanapa, "Türk Sanatı" adlı kitabında 94 adet,¹¹⁵ bir makalesinde ise 96 adet¹¹⁶ derken, diğer bazı araştırmacılar da 132 ve hatta 179 adet¹¹⁷ kervansaray olduğunu tespit etmişlerdir. Bu dönemde sadece Kayseri ile Sivas arasında 24 tane hanın bulunduğunu, İbn Said'den öğrenmekteyiz.¹¹⁸ İbn Said'din verdiği bu sayı bazı araştırmacılarca abartılı bulunmakla birlikte¹¹⁹ her halde şehir içleri ve kenarlarındaki hanlar da bu hesaba katılmıştır. Konya çevresinde 23,¹²⁰ sadece Konya — Hatunsaray—Seydişehir yolunda 10 adet¹²¹ kervansaray (Han) olduğu göz önüne alınırsa yukarıda verilen sayılar az bile kalır.

Türkiye Selçuklu devri kervansaraylarının (Hanlarının) bazıları şunlardır.

- 1) **Abacılar Hanı:** Çankırı — Ankara arasında, Ankara'nın 40 km. kuzeyindedir.¹²²
- 2) **Ağaç Hanı:** Malatya — Elbistan arasındadır.¹²³
- 3) **Ağlasun Hanı:** Antalya — Isparta yolunda, Isparta'ya 27 km. uzaklıktaydı.¹²⁴

¹¹⁴ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984 s. 171, a.mlf., "Ortaçağda Türklerin İleri Bir Sosyal Yardım müessesesi: Kervansaraylar" s.28

¹¹⁵ Aslanapa, a.g.e, s. 170

¹¹⁶ Aslanapa, "Ortaçağda Türklerin...", s. 28

¹¹⁷ Zafer Bayburtluoğlu- Emre Madran, "Anadoluda 1308 M. Yılına Kadar Gerçekleştirilmiş Türk-İslam Yapıları Üzerine Sayısal Sınamalar" VIII. T.T.K. Kongresi Bildirileri, Ankara 1981 C. II s. 945

¹¹⁸ Ebu'l – Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşa Fî Sınâati'l-İnşâ*, Beyrut 1987 C.V s.332, Cahen, "İbn Sa'id...", s.46, Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri" *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1993 s.120 (Boğaziçi yay.), a.mlf, *Doğu Anadolu...* s. 33, Ş.Turan, a.g.e. s.121-122

¹¹⁹ Sümer, "Selçuklular Devrinde Ticaret" s.11

¹²⁰ İsmet Kayaoğlu, " Selçuklular Döneminde Konya'da Ticarî Hayata Bir Bakış" *S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya 1992 S. I s. 113-115

¹²¹ Ali Baş, "Konya-Hatunsaray-Seydişehir Kervan Yolu Üzerine Düşünceler" V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Konya 1996 s. 141-151, Polat, a.g.tez, s.183

¹²² M. Kemal Özergin, " Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları" *İ. Ü. Tarih Dergisi*, İstanbul 1965 C. XV. S. XX s. 167

¹²³ Özergin, a.g.m., s. 167

¹²⁴ Özergin, a.g.m., s.144

4) **Ağrıs Hanı**: Konya — Beyşehir arasındadır.¹²⁵

5) **Ağzıkara Han (Hoca Mes'ud Kervansarayı)** : Aksaray — Kayseri yolunun sağında, Aksaray'ın 15 km. kuzey doğusundadır. 1231—1239 yılları arasında, Abdullah b. Mes'ud tarafından yaptırılmıştır.¹²⁶

6) **Akbaş Hanı (Kaymaz Kervansarayı ?)**: Konya — Aksaray yolunda, Obruk'un 30 km. kadar güneybatısındadır. İbn Bibi'de adı geçen Kaymaz Kervansarayı, Obruk Hanı da olabilir. M. Kemal Özergin tereddütlü bir şekilde Akbaş Hanı'na Kaymaz Kervansarayı demiştir.¹²⁷

7) **Akhan-1**: Aksaray — Konya yolunda, Aksaray'dan ~ 40 km. uzaklıktaydı. Bu kervansarayı, II. Kılıç Arslan'ın (1156-1192) veya II. Gıyâseddin Keyhusrev'in (1237—1246) yaptırdığı tahmin edilmektedir.¹²⁸

8) **Akhan-2**: Denizli — Çivril yolunda, Denizli'nin ~ 7 km. kuzeydoğusundadır. Karasungur b. Abdullah tarafından, 650/1252—652/1254 yıllarında yaptırılmıştır.¹²⁹

9) **Alaîye Hanı (Alay Han)** : Kayseri — Aksaray yolunda, Nevşehir'in 35 km. batısındaki Alay köyü yanında, kitablesiz. Bazı araştırmacılar Alaîye Hanı ile Pervane Hanı'nı aynı han olarak kabul ediyorlar.¹³⁰ Oysa İbn Bibi'de her iki adla anılan iki han vardır.¹³¹

10) **Alara Hanı**: Antalya — Alanya (Alâiye) yolunun 104-105. km.'sinden sola ayrılan

¹²⁵ Özergin, a.g.m., s. 167-168

¹²⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.II. s.138, Aksarayı, a.g.e, M.Ö. 97 N.G.206, Kurt Erdmann (Hanna Erdmann); *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhundertst*, C.I. No.27 Berlin 1961 C.II. s.41, 134-135 Berlin 1976, Özergin, a.g.m., s. 152, İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C.I İstanbul 1974 C.I.s.1071-1080 (Fatih yay. Matbaası)

İsmet Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticarî Hayat" *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1981 C. XXIV s. 365, Ara Altun, "Ağzıkara Han" *T.D.V.İ.A. İstanbul 1988 C.I. s.482-483*

¹²⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.II. s.206 N.G.293, Erdmann, a.g.e, C.I. No.7 C.II. s.42, Özergin, a.g.m., s. 144, Kaymaz, a.g.e, s.173, Semavi Eyice, "Akbaş Hanı" *T.D.V.İ.A. İstanbul 1989 C.II. s.222*, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde...." s.114

¹²⁸ Erdmann, a.g.e, C.I. No.60 C.II. s.42, Özergin, a.g.m., s. 144, Aslanapa, a.g.e, s.184, Konyalı, ...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.1081-1082, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde...." s.114

¹²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler II*, İstanbul 1929 s.192-193, Erdmann, a.g.e, C.I. No.19 C.II.s.161, Özergin, a.g.m., s. 144, Aslanapa, a.g.e, s.183, Konyalı, ...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.1082, Semavi Eyice, "Akhan" *T.D.V.İ.A. İstanbul 1989 C.II. s.236*

¹³⁰ Konyalı, ...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.1100-1106

¹³¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.231- C. II s. 150 N.G.s.88, Erdmann, a.g.e, C.I. No.24 C.II. s.42 ,122, Özergin, a.g.m., s. 159, Aslanapa, a.g.e, s. 170, Konyalı, ...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.1100-1106

yolun 8. km.'sinde, Alara Çayı kenarındadır. 629/1231-1232 yılında I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237) tarafından yaptırılmıştır.¹³²

11) Alayasyazı Hanı: Malatya'nın Tepehan nahiyesindedir. XIII.—XIV. yy.'da yapılmış olmalıdır.¹³³

12) Altunaba Hanı-1: Konya — Akşehir yolunda, Altınapa barajı suları altında kalmıştır. 598/1202 yılında Şemseddin Altunaba tarafından yaptırılmıştır.¹³⁴

13) Altunaba Hanı-2 (Argıthanı): Ilgın — Akşehir yolunda, Ilgın'a ~ 19 km. uzaklıktadır. Şemseddin Altunaba tarafından 598/ 1201-1202 yılında yaptırılmıştır.¹³⁵

14) Ashab-I Kehf Hanı: Kayseri—Besni yolunda, Afşin'in ~ 7 km. batısındadır. Bu hanı Maraş emiri Nusreteddin Hasan, 1215-1216 yılında yaptırmıştır.¹³⁶

15) Atabey Hanı: Sinop — Ankara yolunda, Gökçe ağaç Hanı'ndan ~ 100 km. uzaklıktadır.¹³⁷

16) Attanî Hanı: Kırşehir'de idi.¹³⁸

17) Babşın Hanı: Bitlis'in 4 km. kadar kuzeyindedir. XIII.—XIV.yy.'a ait olmalıdır.¹³⁹

18) Baba Han: Eskişehir'de idi.¹⁴⁰

¹³² Erdmann, a.g.e, C.I. No.58 C.II. s.42, 130, Özergin, a.g.m., s. 144-145, Konyalı, *Alanya...*, s.367-371, Aslanapa, a.g.e, s.170, Ara Altun, "Alara Hanı" T.D.V.İ.A. İstanbul 1989 C.II. s.341, Aynur Durukan, "Selçuklular Döneminde Ticaret Hayatı ve Antalya" *Antalya III. Selçuklu Semineri Bildirileri*, İstanbul 1989 s.54

¹³³ İsmail Aytaç, "Selçuklu Döneminde Malatya-Kahta Kervan Yolu ve Kervansarayları" *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, Konya 2001 C. I. s. 54-55

¹³⁴ Erdmann, a.g.e, C.I. No.1 C.II. s.42,51, Özergin a.g.m., s. 145, Aslanapa, a.g.e, s.171, Ara Altun, "Altınapa Hanı" T.D.V.İ.A. İstanbul 1989 C. II.s. 541

¹³⁵ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I," s. 205,207, Özergin, a.g.m., s. 145, Erdmann, a.g.e, C.II. s.43 Eyice, a.g.m., T. D. V.İ.A. C III s. 354-355, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde...", s.113

¹³⁶ Özergin, a.g.m., s.149, Konyalı, ...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.1082-1083, Refet Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları II." *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1994 S.XXIII s.6 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.), İlyas Gökhan, "Selçuklular Zamanında Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey" *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, Konya 2001 C. I. s.345

¹³⁷ Özergin a.g.m., s. 145

¹³⁸ Temir, a.g.e, s.107, Zafer Bayburtluoğlu, "Caca Oğlu Nureddin'in Vakfiyesi'nde adı Geçen Yapılar" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1995 S.XXV s.7 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)

¹³⁹ Özergin a.g.m., s. 166

¹⁴⁰ Temir, a.g.e, s.128, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

- 19) **Bardakçı Hanı:** Çay — Seyyitgazi yolunda, Seyyitgazi'nin ~ 22 km. güneydoğusundadır.¹⁴¹
- 20) **Belbaşı Hanı:** Akviran — Akkise yolunun, 21. km.'sinde; Belbaşı mevkiindedir. XIII.yy.'ın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır.¹⁴²
- 21) **Belkıs Hanı:** Manavgat'ta Aspendos harabelerindeydi.¹⁴³
- 22) **Beşgöz Hanı:** Gaziantep — Kilis arasında, Gaziantep'ten ~ 30 km. uzaklıktadır.¹⁴⁴
- 23) **Bezciler Hanı-1:** Kırşehir'de, bezciler pazarında idi.¹⁴⁵
- 24) **Bezciler Hanı-2:** Kırşehir'de, Ziyaret Pazarı mevkiinde idi.¹⁴⁶
- 25) **Bor Hanı:** Ürgüp — Ereğli yolunda, Bor yakınlarındaydı.¹⁴⁷
- 26) **Böget Hanı:** Konya—Ankara yolunda, Sultanhanı'nın 10 km. kadar kuzeyindedir.¹⁴⁸
- 27) **Burma Hanı:** Seydişehir — Alanya (Alâiye) yolunda, Ebu'l Hasan Hanı'nın 15 km. kadar güneyindedir.¹⁴⁹
- 28) **Cacabeg Hanı (Kesikköprü Hanı):** Kırşehir — Aksaray yolunda, Kırşehir'in 18 km. kadar güneyindedir. Kırşehir valisi, Caca Oğlu Nureddin tarafından 667 / 1268 yılında tamamlanmıştır.¹⁵⁰
- 29) **Cibice Hanı:** Erzurum — Sivas yolunda, Cimin Boğazı'nda olmalıdır.¹⁵¹
- 30) **Çakallı Hanı:** Samsun — Amasya yolunda, Samsun'dan ~ 35 km. güneydedir.¹⁵²

¹⁴¹ Erdmann, a.g.e, C.I. No.69 C.II. s.43, Özergin, a.g.m., s. 145

¹⁴² Baş, "Konya-Hatunsaray-Seydişehir Kervan Yolu..." s. 148-150

¹⁴³ Özergin, a.g.m., s. 166, Erdmann, a.g.e, C.II. s.43

¹⁴⁴ Özergin, a.g.m., s. 168

¹⁴⁵ Temir, a.g.e, s.106, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

¹⁴⁶ Temir, a.g.e, s.115, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

¹⁴⁷ Özergin, a.g.m., s. 145, Erdmann, a.g.e, C.II. s.43

¹⁴⁸ Özergin, a.g.m., s. 145, Erdmann, a.g.e, C.II. s.43

¹⁴⁹ Özergin, a.g.m., s. 146

¹⁵⁰ Temir, a.g.e, s.204, Erdmann, a.g.e, C.I. No.21 C.II. s. 47 ,162-163, Özergin, a.g.m., s.146, Aslanapa, a.g.e, s. 184

¹⁵¹ Özergin, a.g.m., s.146

¹⁵² Erdmann, a.g.e, C.I. No.22 C.II. s.43, Özergin, a.g.m., s.146

- 31) **Çakıt Han:** Pozantı yakınlarında, Külek (Gülek) Boğazı'ndaydı.¹⁵³
- 32) **Çamalak Hanı:** Zile — Kırşehir yolunda, Seyfe Gölü'nün kuzeydoğusunda, Kırşehir'e ~ 45 km. uzaklıktadır.¹⁵⁴
- 33) **Çamlı Köy Hanı:** Antalya — Isparta yolunda olduğu rivayet edilmiştir.¹⁵⁵
- 34) **Çandır Hanı :** Çandır'ın ~ 5 km. yakınlarındaydı.¹⁵⁶
- 35) **Çardak Hanı (Hanâbâd):** Denizli — Eğridir yolunda, Acıgöl'ün batısındaki Çardak kasabasıdır. I. Alaeddin Keykubâd'ın (1220-1237) mîrâhûru Esedü'd-din Ayaz b. Abdullah tarafından, 627 / 1230 yılında yaptırılmıştır.¹⁵⁷
- 36) **Çat Han:** Malatya'nın Tepehan nahiyesindeki, Tepehan'a 7 km. uzaklıktadır. XIII.yy.'ın ilk yarısında yapılmış olmalıdır.¹⁵⁸
- 37) **Çavlı Hanı:** Besni — Kayseri yolunda, Elbistan'ın kuzeybatısındaydı. XIII.yy.'da Emir Mübârizeddîn Çavlı tarafından yaptırılmış olmalıdır.¹⁵⁹
- 38) **Çay Han (Eğret Hanı ?) :** Çay — Kütahya yolunda, Afyon'dan 38 km. uzaklıktadır. 677 / 1278-1279 yılında, Ebü'l-Mücâhid Yûsuf b. Yakûb tarafından yapılmıştır.¹⁶⁰
- 39) **Çayırşehir Hanı:** Çayırşehir'in biraz doğusunda olduğu rivayet edilmiştir.¹⁶¹
- 40) **Çekerek Suyu Hanı:** Zile — Kırşehir yolunda, Zile'nin 60 km. kadar güneyindedir. Vâlide Sultan Melike Mâhperi Hatun tarafından, XIII.yy. ortalarında yaptırılmış olmalıdır.¹⁶²

¹⁵³Bertrandon de la Broquiere'nin, **Deniz Aşırı Seyahati (1432-1433)**, İstanbul 2000 s.165 çev. İlhan Arda (Eren yay.), Besim Darkot, "Külek" İ.A. Eskişehir 1997 C.VI.s.1076-1077, Semavi Eyice, "Bertrandon de la Broquiere ve Seyhatnamesi (1432-1433)" İ.Ü.E.F.İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1975 C. VI Cüz: 1-2 s.85,109

¹⁵⁴ Özergin, a.g.m., s.146

¹⁵⁵ Özergin, a.g.m., s.166, Erdmann, a.g.e, C.II. s.43

¹⁵⁶ Özergin, a.g.m., s.166, Erdmann, a.g.e, C.II. s.43

¹⁵⁷ Uzunçarşılı, **Kitabeler II**, s. 210-211, Erdmann, a.g.e, C.I. No.15 C.II. s.43, 51,130, Özergin a.g.m., s.146-147, Özkan Ertuğrul, "Çardak Han" T.D.V.İ.A. İstanbul 1993 C.VIII s.225

¹⁵⁸ Aytac, a.g.m., s. 56

¹⁵⁹ Özergin, a.g.m., s.146-147, Erdmann, a.g.e, C.II. s.43

¹⁶⁰ Aslanapa, **Türk Sanatı**, s. 171, Erdmann, a.g.e, C.I. No.39 C.II. s.43-44, Özergin, a.g.m., s.149, Feridun Emecen, "Afyonkarahisar" T.D.V.İ.A. İstanbul 1988 C.I s.445, Şebnem Akalın, "Kervansaray" T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C. XXV s.301

¹⁶¹ Özergin, a.g.m., s.166, Erdmann, a.g.e, C.II. s.43

¹⁶² Erdmann, a.g.e, C.I. No.13 C.II. s.43, Özergin, a.g.m., s.147

- 41) **Çerçi Hanı:** Konya — Beyşehir yolunda, Yunuslar Hanı ile Kireli Hanı arasındadır.¹⁶³
- 42) **Çınçınlı Sultan Hanı:** Zile — Kırşehir yolunda, Karamağara'nın 16 km. kadar kuzeyinde, Çekerek Suyu Hanı'nın yaklaşık 15 km. güneyindedir. Vâlîde Sultan Melike Mâhperi Hatun tarafından, 1230-1240'larda yaptırılmış olmalıdır.¹⁶⁴
- 43) **Çiftlik Hanı :** Tokat — Sivas yolunda, Çiftlik (Artova) köyünün 2 km. güneyindedir.¹⁶⁵
- 44) **Çifte Han:** Ulukışla — Pozantı yolunda, Ulukışla'nın 20 km. doğu-sundadır.¹⁶⁶
- 45) **Damsa-Köyü Hanı:** Kayseri'nin güneyindeki bir köyde olduğu rivayet edilmiştir.¹⁶⁷
- 46) **Dazya Hanı:** Amasya — Tokat yolunda, Turhal'ın kuzeyindeki Dazya köyündedir.¹⁶⁸
- 47) **Delice Su Hanı:** Sekili'de, Delice su üzerindeki bir köprünün yakınındadır.¹⁶⁹
- 48) **Deve Hanı:** Seyyitgazi'de, kitablesiz, geç devir yapımı olmalı.¹⁷⁰
- 49) **Dibli Han:** Harput — Divriği yolunda, Sivas müzesindeki bir haritada 1292 tarihli bir Dibli han işaretlenmiştir.¹⁷¹
- 50) **Dokuzun Hanı:** Konya — Kadınhanı yolunda, Konya'nın 24 km. kuzeyindedir. I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196/1205-1211) saltanatı sırasında, Emir-i İğdişân Ebubekir b. Hacı İbrahim tarafından, 607/1210 yılında yaptırılmıştır.¹⁷²
- 51) **Dolay Hanı:** Ürgüp — Ereğli yolunda, Ürgüp'ten ~ 30 km. uzaklıkta, kitablesizdir.¹⁷³
- 52) **Dovala Hanı:** Kayseri'nin güneyinde, Develi-karahisar'dadır.¹⁷⁴

¹⁶³ Abdüsselâm Uluçam, "Konya-Eğridir Kervan Yolunun Bilinmeyen Bölümü" V. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Konya 1996 s. 87 (S.Ü. yay.)

¹⁶⁴ Erdmann, a.g.e, C.I. No.37 C.II. s.44, Özergin a.g.m., s.147, Aynur Durukan, "Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler" Vakıflar Dergisi, Ankara 1998 S.XXVII s.18 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)

¹⁶⁵ Erdmann, a.g.e, C.I. No.44 C.II. s.44, Özergin, a.g.m., s.147

¹⁶⁶ Özergin, a.g.m., s.147

¹⁶⁷ Özergin, a.g.m., s.166

¹⁶⁸ Erdmann, a.g.e, C.I. No.77, Özergin, a.g.m., s.148

¹⁶⁹ Özergin, a.g.m., s.166

¹⁷⁰ Erdmann, a.g.e, C.I. No.41 C.II. s.44, Özergin, a.g.m., s.148

¹⁷¹ Özergin, a.g.m., s.148, Erdmann, a.g.e, C.II. s.44

¹⁷² Erdmann, a.g.e, C.I. No.4 C.II. s.44,51, Özergin a.g.m., s. 148, İbrahim Hakkı Konyalı, **Konya Tarihi**, Ankara 1997 s.1028-1032, a.mlf.,...**Aksaray Tarihi**, C.I. s.1093, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde..." s.114

¹⁷³ Erdmann, a.g.e, C.I. No.8 C.II. s.44, Özergin, a.g.m., s.148

¹⁷⁴ Özergin, a.g.m., s.168

- 53) **Durak Han:** Boyabat—Vezirköprü yolundadır. Mu'îne'd-dîn Süleyman Pervâne (ö. 676/ 2 Ağustos 1277) tarafından 664/1266 yılında yaptırılmıştır.¹⁷⁵
- 54) **Ebu'l Hasan Hanı:** Seydişehir — Alanya yolunda, Köprüsuyu vadisinde, kitabesiz.¹⁷⁶
- 55) **Ebu'l Kasım Ahmet Hanı:** Niksar yakınlarındaydı, kitabesi Melik Gazi türbesi duvarında; buna göre, 621 / 1224 yılında tamamlanmıştır.¹⁷⁷
- 56) **Elikesik Hanı:** Konya —Eğridir yolunda, Başara vadisindedir.¹⁷⁸
- 57) **Ermen Hanı:** Konya'da idi.¹⁷⁹
- 58) **Ertokuş Hanı:** Konya — Eğridir yolunda, Gelendost yakınlarındadır. 620 / 1223 yılında, Mübârizeddin Ertokuş (ö. 1228'den sonra ?) tarafından yaptırılmıştır.¹⁸⁰
- 59) **Evdır Hanı:** Antalya — Isparta yolunda, Antalya'nın 18 km. kuzeybatısındadır. I. İz-zeddin Keykâvus (1211-1220) tarafından yaptırılmıştır.¹⁸¹
- 60) **Ezine Pazar Hanı:** Amasya — Tokat yolunda, Amasya'dan ~ 35 km. uzaklıktadır. Vâlide Sultan Melike Mâhperi Hatun tarafından yaptırıldığı tahmin edilmekte.¹⁸²
- 61) **Gaferyat Hanı:** Konya — Karaman yolunda, Kazımkarabekir'in Geferyat mevkiindeydi.¹⁸³
- 62) **Gedik Hanı:** Sivas — Kayseri yolunda, Sivas'a 50-55 km. uzaklıktaki Hanlı istasyonu yöresinde olabilir.¹⁸⁴
- 63) **Gıyâseddin Keyhusrev Hanı:** Gelendost'an 48 km. uzaklıktadır. II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246) tarafından, 635 / 1237-1238 yılında yaptırılmıştır.¹⁸⁵

¹⁷⁵ Erdmann, a.g.e, C.I. No.20 C.II. s.44, Kaymaz, a.g.e. s. 128, Konyalı, ...**Aksaray Tarihi**, C.I. s.1105

¹⁷⁶ Özergin, a.g.m., s.148

¹⁷⁷ Özergin, a.g.m., s.148

¹⁷⁸ Erdmann, a.g.e, C.I. No.5 C.II. s.45,51, Özergin, a.g.m., s.149, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde...", s.114

¹⁷⁹ Tenir, a.g.e, s.116 Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

¹⁸⁰ Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II; Mübarizeddin Er-Tokuş Vakfiyesi" **Bellekten**, Ankara 1947 C. XI S. XLIII s. 415-424, Oktay Aslanapa, "Selçuk Devlet Adamı Mübarizüddin Ertokuş Tarafından Yapıtılan Âbideler" **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1957 C.II Cüz : I. s.97,100 Erdmann, a.g.e, C.I. No.11 C.II. s.45 , 51, Özergin, a.g.m., s.149, Karşılaştırmız: Özergin, a.g.m., s.167

¹⁸¹ Erdmann, a.g.e, C.I. No.55 C.II. s.45 ,121, Aslanapa, a.g.e, s. 170, Özergin, a.g.m., s.149, Durukan, "Selçuklular Döneminde...", s.54

¹⁸² Erdmann, a.g.e, C.I. No.45 C.II. s.45, Özergin, a.g.m., s.150

¹⁸³ Özergin, a.g.m., s.150, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde...", s.114

¹⁸⁴ Özergin, a.g.m., s.150, Erdmann, a.g.e, C.II. s.45

¹⁸⁵ Özergin, a.g.m., s.150

- 64) **Girvat Hanı:** Konya — Seydişehir arasında, Hatunsaray civarında olduğu söylenmektedir. Hakkında fazla bilgi yoktur.¹⁸⁶
- 65) **Gökçe Ağaç Hanı:** Sinop — Ankara yolunda, Sinop'tan 161 km. uzaklıktaydı.¹⁸⁷
- 66) **Gölbaşı Hanı:** Diyarbakır — Malatya yolunda, Ergani'ye 50 km. uzaklıktaydı.¹⁸⁸
- 67) **Görk Han:** Malatya — Pötürge yolunda, Malatya'ya 38 km uzaklıktadır. XIII.— XIV.yy.'da yapılmış olmalıdır.¹⁸⁹
- 68) **Hacı Hafız Hanı:** Konya — Çay yolunda, Konya'dan ~ 62 km. uzaklıktadır.¹⁹⁰
- 69) **Han (Han Camii) :** Eski Malatya — Kayseri yolunda, Kayseri suru dışında, Talas yolu üzerinde, sonradan camiye çevrilmiş, kitabesizdir.¹⁹¹
- 70) **Hanbağları Kervansarayı:** Harput — Divriği yolunda olduğu söylenmiş olmakla birlikte, hakkında fazla bilgi yoktur.¹⁹²
- 71) **Han — Köy Hanı:** Besni — Kayseri yolunda, Pazar-ören'e ~ 15 km. uzaklıktadır.¹⁹³
- 72) **Han-1:** Konya — Karaman arasında, İçeri Çumra'da olduğu söylenmiştir.¹⁹⁴
- 73) **Han-2:** Zıvarık — Konya arasında, Tutubbeli'nin güneyide olduğu söylenmiştir.¹⁹⁵
- 74) **Han-3:** Zıvarık — Cihanbeyli arasında, Bozdağ'ın güney eteğinde olduğu söylenmiştir.¹⁹⁶
- 75) **Han-4:** Konya — Seydişehir arasında, Hatunsaray yakınlarında olmalı.¹⁹⁷
- 76) **Han-5: (İpek Hanı):** Eskişehir'de idi.¹⁹⁸

¹⁸⁶ M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, İstanbul 1959 s.115 (İ.Ü. E.F. Tarih Bölümü Basılmamış Doktora Tezi), a.mlf., a.g.m, s.168, Baş, "Konya-Hatunsaray-Seydişehir Kervan Yolu..." s. 144,147

¹⁸⁷ Özergin, a.g.m, s.150

¹⁸⁸ Özergin, a.g.m, s.150

¹⁸⁹ Aytaç, a.g.m., s. 54

¹⁹⁰ Erdmann, a.g.e, C.I. No.17 C.II. s.45, Özergin, a.g.m., s.151

¹⁹¹ Özergin, a.g.m., s.151

¹⁹² Özergin, a.g.m., s.151

¹⁹³ Özergin, a.g.m., s.151, Faruk Sümer, "Memlük Sultanı Bey Pars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferine Dair Kadı Muhyiddin İbn Abdü'z-Zahir'in Risâlesinin Tercümesi " *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1985 S. XXXVII s.78 deki, 33 nolu dipnot.

¹⁹⁴ Özergin, a.g.m., s.168

¹⁹⁵ Özergin, a.g.m., s. 168

¹⁹⁶ Özergin, a.g.m., s. 168

¹⁹⁷ Özergin, a.g.m., s. 168

¹⁹⁸ Temir, a.g.e, s.128, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

- 77) **Han-6: (Caca Bey Hanı):** Eskişehir’de idi.¹⁹⁹
- 78) **Han-7:** Eskişehir’de idi.²⁰⁰
- 79) **Han-8:** Kırşehir’de, kasaplar çarşısında idi.²⁰¹
- 80) **Han-9:** Kırşehir’de, saraçlar çarşısında idi.²⁰²
- 81) **Han-10: (Taş Pazar Hanı):** Kırşehir’de idi.²⁰³
- 82) **Han-11:** Kırşehir’de, Türkmen Pazarında idi.²⁰⁴
- 83) **Han-12:** Kırşehir’de idi.²⁰⁵
- 84) **Hasan Hanı:** Kırşehir yakınlarında idi.²⁰⁶
- 85) **Hatunsaray Hanı:** Konya — Seydişehir arasında idi. Şimdi hiçbir kalıntısı kalmamıştır.²⁰⁷
- 86) **Hekimin Hanı:** Malatya, Hekimhan’dadır. Ebu Salim b. Ebi’l-Hasan el-Şammas el-Hekim el-Malatî tarafından 1218 yılında yaptırılmıştır.²⁰⁸
- 87) **Hızır Hoca Hanı:** Ankara — Konya arasında, Tuz Gölü’nün kuzeyindeki Akın köyünün doğusunda.²⁰⁹
- 88) **Hoca Fakih Hanı:** Konya’nın batısındadır.²¹⁰
- 89) **Horozlu Han (Ruzbe Hanı):** Konya — Ankara yolunun solunda, Konya’dan 7 km. uzaklıktadır. Emîr Eseddin Rûzbe tarafından, 1246-1249 yıllarında yaptırılmış olmalıdır.²¹¹

¹⁹⁹ Temir, a.g.e, s.128, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

²⁰⁰ Temir, a.g.e, s.127-128, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

²⁰¹ Temir, a.g.e, s.115, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

²⁰² Temir, a.g.e, s.115, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

²⁰³ Temir, a.g.e, s.119, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

²⁰⁴ Temir, a.g.e, s.113, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

²⁰⁵ Temir, a.g.e, s.113, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

²⁰⁶ Temir, a.g.e, s.109,234, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

²⁰⁷ Özergin, a.g.tez, s.115, Özergin, a.g.m., s.168, Baş, “Konya-Hatunsaray-Seydişehir Kervan Yolu...” s. 144,147

²⁰⁸ Erdmann, a.g.e, C.I. No.18 C.II. s.46, Özergin, a.g.m., s. 151-152

²⁰⁹ Özergin, a.g.m., s.168

²¹⁰ Konyalı, ...Aksaray Tarihi, C.I. s.1093

²¹¹ İbn Bibi, a.g.e, N.G.s.228-232, Eflâkî, a.g.e, C.II.s.136, Sarre, **Küçük Asya...**, s. 99-129, Erdmann, a.g.e, C.I. No.31 C.II. s.46, Konyalı, **Konya Tarihi**, s.1045-1049, Cengiz Bektaş, **Selçuklu Kervansarayları, Korunmaları ve Kullanılmaları Üzerine Bir Öneri**, İstanbul 1999 s. 86 (Yem yay.), Kayaoğlu, **Selçuklular Döneminde...**s.113, Enis Karakaya, “Horozlu Han” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1998 C. XVIII s.243

- 90) **Iğdır Hanı:** Kars — Batum yolu güzergâhındaki Iğdır'ın Kervansaray köyü yakınlarındadır. XIII.yy. sonlarında veya XIV.yy. başlarında yapılmış olmalıdır.²¹²
- 91) **Isparta Hanı:** Adı zikredilmekle birlikte han mevcut değildir.²¹³
- 92) **İbiksa Hanı:** Tokat — Sivas yolunda, Tokat'ın 12 km. güneybatısındadır.²¹⁴
- 93) **İğdiş Başı Hanı:** İskilip'te idi.²¹⁵
- 94) **İncir Hanı:** Antalya — Burdur yolunda, Burdur'un Bucak ilçesinin İncirönü mevkiindedir. II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246) tarafından 639/ 1238-39 yılında yaptırılmıştır.²¹⁶
- 95) **İney — Köyü Hanı:** Kütahya — Denizli yolunda, İney köyünde.²¹⁷
- 96) **İshaklı Hanı:** Akşehir — Çay yolunda, Akşehir'e 25 uzaklıkta, Sultandağı'ndadır. 647 / 1249 yılında, Sâhib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılmıştır.²¹⁸
- 97) **İbrahim-şâh Hanı:** Elazığ — Çemişgezek yolunda idi, XIII.yy. sonlarında yapılmış olmalıdır.²¹⁹
- 98) **İsbile Hanı:** Karatay kervansarayının batısındaki Gürpınar (Salkuma) köyünün güneybatısında harabe halindedir.²²⁰
- 99) **İsfahanî (Ahmed b. Rahat) Kervansarayı:** Sivas — Erzurum yolunda, Zara'dan sonra, hakkında fazla bilgi yoktur.²²¹

²¹² Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 185-186, Haluk Kargı, "Iğdır Kervansarayı" T.D.V.İ.A. İstanbul 1999 C. XIX. s.81, Hamza Gündoğdu, "Aşkale Yakınlığında Karasu (Aşveyişan) Hanı" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1991 S.XXII s.292

²¹³ Özergin, a.g.m., s. 166

²¹⁴ Özergin, a.g.m., s. 152

²¹⁵ Temir, a.g.e, s.124, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

²¹⁶ Erdmann, a.g.e, C.I. No.29 C.II. s.46, Özergin, a.g.m., s. 152, Şebnem Akalın, "İncir Hanı" T.D.V.İ.A. İstanbul 1999 C. XIX. s.279

²¹⁷ Özergin, a.g.m., s. 152

²¹⁸ Sarre, a.g.e, s.25, Erdmann, a.g.e, C.I. No.38 C.II. s.157-158, Özergin, a.g.m., s. 153, Aslanapa, a.g.e, s.181 Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde...", s.114, Enis Karakaya, "İshaklı Kervansarayı" T.D.V.İ.A. İstanbul 2000 C.XXII s.547

²¹⁹ Aslanapa, a.g.e, s. 186

²²⁰ Sümer, "Memlük Sultanı Bey Pars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferine Dair..." s.81 deki, 39 nolu dipnot.

²²¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.420 N.G.s.165-166, Özergin, a.g.m., s. 152, İsmet Kayaoğlu, "Rahatoğlu ve Vakfıyesi" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1981 S.XIII s.4 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)

- 100) **Kadı Mecdeddin Hanı:** Kırşehir’de idi.²²²
- 101) **Kadın Hanı:** Konya — Afyon yolu üzerindeki Kadınhanı ilçesindedir. Raziye veya Rukiye Hatun tarafından, 620 / 1223 yılında yaptırılmıştır.²²³
- 102) **Kağı Hanı:** Kayseri — Sivas yolunda, Kayseri’den 19 km. kuzeyindedir.²²⁴
- 103) **Kalolar Hanı:** Tohma suyu vadisindeki Kolalar köyünde, Darende’nin ~ 25-30 km. doğusundadır.²²⁵
- 104) **Kamereddin Hanı-1:** Adıyaman — Doğanşehir arasında idi tam yeri belli değildir. Elbistan valisi Emir Kamereddin tarafından yaptırılmıştır.²²⁶
- 105) **Kamereddin Hanı-2:** Kayseri — Besni yolunda, Besni’den 60-65 km. uzaklıkta, Derbendağzı mevkiindedir. Elbistan valisi Emir Kamereddin tarafından yaptırılmıştır.²²⁷
- 106) **Kamereddin Hanı-3:** Konya — Pozantı yolunda, Ulukışla’nın ~ 15 km. güneybatısında, kitabesiz ve harap vaziyettedir.²²⁸
- 107) **Kandemir Hanı:** Konya — Beyşehir yolunda, Kızılören köyündedir. 603/1206-1207 yılında Kandemir tarafından yaptırılmıştır.²²⁹
- 108) **Kargasuyu Hanı:** Antalya — Alanya arasındaydı, şu an mevcut değildir.²³⁰
- 109) **Karasungur Hanı-1:** Denizli’nin kuzeybatısında, ~ 9 km. uzaklıktaki Hacı—Eyüplü köyünde hangi binaya ait olduğu bilinmeyen bir kitabe mevcuttur. Bunun bir hana ait olması muhtemeldir. Kitabeye göre buradaki yapı 633 / 1235-1236 yılında Seyfeddin Karasungur b. Abdullah tarafından yaptırılmıştır.²³¹
- 110) **Karasungur Hanı-2:** Denizli’dedir. 647 / 1249-1250 yılında Seyfeddin Karasungur b. Abdullah tarafından yaptırılmıştır.²³²
- 111) **Karatay Hanı-1:** Kayseri — eski Malatya yolunda, Bünyan – Elbaşı Karadayı köyündedir. Kitabelerine göre giriş bölümü, I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237); avlu

²²² Temir, a.g.e, s.112,242, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

²²³ Erdmann, a.g.e, C.I. No.10 C.II. s.46, 51, Özergin, a.g.m., s. 153 Kayaoğlu, “Selçuklular Döneminde...,” s.114, Durukan, a.g.m., s.15-16

²²⁴ Erdmann, a.g.e, C.I. No.72, Özergin, a.g.m., s. 153

²²⁵ Erdmann, a.g.e, C.I. No.47, Özergin, a.g.m., s. 153

²²⁶ Özergin, a.g.m., s. 153

²²⁷ Özergin, a.g.m., s.153

²²⁸ Özergin, a.g.m., s.154, Kayaoğlu, “Selçuklular Döneminde...,” s.114

²²⁹ Konyalı, ...Aksaray Tarihi, C.I. s.1092, a.mlf., Konya Tarihi, s.1035-1037

²³⁰ Özergin, a.g.m., s.67

²³¹ Özergin, a.g.m., s.154

²³² Özergin, a.g.m., s.154

bölümü II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246) devrinde 638 / 1240-1241 yılında tamamlanmış; bu han Celaleddin Karatay (ö.1254) tarafından yaptırılmıştır.²³³

112) Karatay Hanı-2: 643-646/1246-1249 yılları arasında muhtelif tarihlerde aslı ve ekleri yazılan Celâleddin Karatay Vakfiyeleri'ndeki kayıtlara göre, Konya şehrinin batısında, Buğday Pazarı yanında bir han var idi.²³⁴

113) Kargı Hanı: Seydişehir — Alanya yolunda, Mut-beli hanının ~10 km. güneyinde idi, şimdi mevcut değil ve kitabesiz.²³⁵

114) Kaşîhanı (Kaşınhanı): Konya – Çumra yolunun ~ 20.km'sinde Kaşınhanı mevkiî bulunmaktadır. Burada bir hanın bulunması muhtemeldir. el-Hâc Taceddin Kaşî nam bir tâcirin; Sadreddin Konevî (ö.1274) ile Ahî Evren Şeyh Nasireddin Mahmud (ö.1261) arasında teati edilen mektuplardan bir kısmını getirip götürdüğü bilinmektedir. Bu zat, 1261 yılında Moğollar tarafından öldürülmüştür. İşte buradaki hanı bu zatın yaptırmış olabileceği söylenebilir.²³⁶

115) Katrancı Han: Aksaray — Konya yolunda, Obruk'tan 14 km. uzaklıkta, Katrancı köyünde, kitabesiz ve şuan mevcut değildir.²³⁷

116) Kavak Hanı: Konya — Eğridir yolunda, Başara suyu vadisinde kitabesiz.²³⁸

117) Kılıç Arslan Kervansarayı: Aksaray Kalesi'nin içindedir. İ. H. Konyalı, bu hanı, II. Kılıç Arslan'ın (1156-1192) yaptırdığını söylüyor.²³⁹

---

²³³ Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III, Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri" *Bellekten*, Ankara 1948 C. XXII S. XXXXV s. 49-53, Erdmann, a.g.e, C.I. No.32 C.II. s.46,148-152 Özergin, a.g.m.,s.154, Zeki Atçeken, "Celaleddin Karatay ve Büyük Karatay Medresesi, Medresenin Konya Şer'iyye Sicillerindeki Kayıtlara göre Osmanlı Dönemindeki Durumu" *S. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Konya 1990 S. IV s. 73, Şebnem Akalın, "Karatay Hanı" D.İ.A. İstanbul 2001 C. XXIV s. 474-475

²³⁴ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s.81, Özergin, a.g.m., s.154, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde...", s.114

²³⁵ Erdmann, a.g.e, C.I. No.57, Özergin, a.g.m., s.154-155, Bektaş, a.g.e, s. 77

²³⁶ Mikâil Bayram, "Sadru'd-Din Konevî ile Ahî Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un Mektuplaşması" *S.Ü.F.E.F. Edebiyat Dergisi*, Konya 1983 S.II. s.51-75, a.mlf., *Ahî Evren...*, s.52,68,94,102-103, Mevlâna, *Mektuplar*, İstanbul 1999 s.185 çev. Abdülbâki Gölpinarlı (İnkılâp yay.), Eflâkî, a.g.e, C.I. s. 231

²³⁷ Özergin, a.g.m., s.154, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde ...." s. 114 Erdmann, a.g.e, C.II. s.46

²³⁸ Özergin, a.g.m., s.155

²³⁹ Aksarayî, a.g.e, N.G.s.137, Özergin, a.g.m, s. 155, Turan " Selçuk Kervansarayları" s. 476, Konyalı, ...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.1089-1092

- 118) **Kireli Hanı:** Konya — Eğridir yolunda, Kireli'nin ~ 5 km. kuzeyinde, kitabesizdir.²⁴⁰
- 119) **Kırkgöz (Çubuk) Hanı:** Antalya — Isparta yolunda, Çubuk Boğazı yakınındadır. II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246) tarafından yaptırılmıştır.²⁴¹
- 120) **Kızılören Hanı:** Konya — Beyşehir yolunda, Konya'ya 45, Beyşehir'e 52 km. uzaklıkta dır. I. Gıyâseddin Keyhusrev'in (1192-1196/1205-1211) ikinci saltanatı sırasında, 603/1206'da yaptırılmıştır.²⁴²
- 121) **Konya Hanı:** Yeri, yapılış tarihi bilinmemektedir, tarihsiz bir kitabesi vardır.²⁴³
- 122) **Kozak Hanı:** Karaman — Silifke yolunda, Karaman'ın ~ 34 km. güneyindedir.²⁴⁴
- 123) **Kömürhanı:** Diyarbakır — Malatya arasında, Fırat yakınlarında idi.²⁴⁵
- 124) **Köprü—Köy Hanı:** Kırşehir — Ankara yolunda, Kızılırmak kenarında, Kırşehir'den 88 km. uzaklıkta ve kitabesizdir.²⁴⁶
- 125) **Köprü—Köyü Hanı:** Erzurum Çobandede mevkiinde, Erzurum'dan 58 km. uzaklıkta; Çoban köprüsü yakınlarında, kitabesiz.²⁴⁷
- 126) **Köprü—Suyu Hanı:** Antalya — Alanya yolunda, Antalya'dan 45 km. uzaklıkta; Köprü suyu sahilinde idi, şimdi mevcut değil.²⁴⁸
- 127) **Kuruhan:** Besni—Kayseri yolunda, Afşin — Hurmankalesi arasında; kitabesiz.²⁴⁹
- 128) **Kuruçeşme Hanı:** Konya — Beyşehir yolunda, Konya'dan ~ 34-35 km. Han—önü mevkiindedir. Kitabesine göre, I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196/1205-1211) devrinde; adı okunamayan birisi tarafından 604/1207-1208 yılında tamamlanmıştır.²⁵⁰
- 129) **Lala Kervansarayı:** Sivas — Kayseri yolunda, yeri ve tarihi belli değil.²⁵¹

²⁴⁰ Özergin, a.g.m., s.155, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde..." s.114

²⁴¹ Erdmann, a.g.e, C.I. No.56 C.II. s. 47; Özergin, a.g.m., s.155, Durukan, "Selçuklular Döneminde...s.54

²⁴² Erdmann, a.g.e, C.I. No.9 C.II. s. 47, 51, Özergin, a.g.m., s. 155, Konyalı, ...Aksaray Tarihi, C.I. s.1092, a.mlf., Konya Tarihi, s. 1038-1041, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde..." s.113, Zeynep Alp Karaoğlu, "Konya Yakınındaki Kızılören Han'ın Tanıtımı ve Değerlendirilmesi" I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri, Konya 2001 C. I s. 1461-463

²⁴³ Özergin, a.g.m., s.167

²⁴⁴ Özergin, a.g.m., s. 156

²⁴⁵ Özergin, a.g.m., s. 153, 154, 168

²⁴⁶ Özergin, a.g.m., s. 156

²⁴⁷ Özergin, a.g.m., s. 156, Erdmann, a.g.e, C.II. s.47

²⁴⁸ Özergin, a.g.m., s. 156

²⁴⁹ Erdmann, a.g.e, C.I. No.49 C.II. s.47, Özergin, a.g.m., s. 156

²⁵⁰ Erdmann, a.g.e, C.I. No.3 C.II. s.47,51, Özergin, a.g.m., s. 156, Kayaoğlu, Selçuklular Döneminde...s.114

²⁵¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.275 N.G.s.101, Özergin, a.g.m., s. 156-157

- 130) **Latif Han:** Sivas — Kayseri yolunda idi, tam yeri ve tarihi belli değil.²⁵²
- 131) **Mahperi Hatun Hanı:** Amasya — Tokat yolunda, Pazar kasabasının 1 km. doğusunda, iki kitabesine göre han, Vâlîde Sultan Melike Mâhperi Hatun tarafından, 636/1238-1239 yılında tamamlanmıştır.²⁵³
- 132) **Makıt Hanı:** Elazığ'ın Keban ilçesinin Denizli köyünde, Keban'ın 15 km. kuzey-batısında, kitabesi olmakla birlikte okunamamıştır.²⁵⁴
- 133) **Mama Hatun Kervansarayı:** Erzurum — Sivas yolunda, Erzurum'dan 98 km. uzaklıkta, Tercan'dadır. Kitabesiz olmakla birlikte; XIII. yy. eseri olabilir.²⁵⁵
- 134) **Mengüce Kamer Hanı:** Kırşehir'de idi.²⁵⁶
- 135) **Misli Hanı:** Ürgüp — Ereğli yolunda, Niğde'nin kuzeyindeki Misli ovasında, kitabesiz, şuan mevcut değil.²⁵⁷
- 136) **Mogan Gölü Hanı:** Ankara — Konya arasında, Mogan Gölü kıyısında idi.²⁵⁸
- 137) **Mugar Hanı:** Erzurum — Sivas yolunda olduğu söylenmiş olmakla birlikte tam yeri belli değil, Erzincan — Akşar arasındaki bir köyde bir han vardır.²⁵⁹
- 138) **Muhliseddin Hanı:** Zile'de, tam yeri ve binası belli değil, yarısı kırık olan kitabesine göre bu han Muhliseddin tarafından, 625 / 1228 yılında tamamlanmıştır.²⁶⁰
- 139) **Mut-Beli Hanı:** Seydişehir — Alanya yolunda, Eynif ovası güneyinde, Kesikdağı yolunda, Mut Beli'nde kitabesiz.²⁶¹
- 140) **Obruk Hanı (Kaymaz Kervansarayı ?):** Konya yakınlarındaki Obruk'tadır. İbn Bibi'de adı geçen Kaymaz Kervansarayı, Akbaş Hanı da olabilir. M. Kemal Özergin, tered

²⁵² İbn Bibi, a.g.e.,M.Ö.C.II. s.122, Özergin, a.g.m., s. 157, Temir, a.g.e, s.159,163,165,195,197 Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7, Erdmann, a.g.e, C.II. s.47

²⁵³ İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiyelerindeki Kitabeler I, İstanbul İstanbul 1928...s. 74-76, Erdmann, a.g.e, C.I. No.36 C.II. s.153-154, Özergin a.g.m., s.157, Durukan, a.g.m., s.17

²⁵⁴ Özergin, a.g.m., s.157

²⁵⁵ Özergin, a.g.m., s.157

²⁵⁶ Temir, a.g.e, s.119,242, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7

²⁵⁷ Özergin, a.g.m., s.157, Erdmann, a.g.e, C.II. s.47

²⁵⁸ Özergin, a.g.m., s.168

²⁵⁹ Özergin, a.g.m., s.158

²⁶⁰ Özergin, a.g.m., s.158

²⁶¹ Özergin, a.g.m., s.158

dütlü bir şekilde Akbaş Hanı'na Kaymaz Kervansarayı demiştir.²⁶²

141) Oklağı (Okla) Hanı: Aksaray'ın Eskil kasabasıdır. II. Rükneddin Kılıç Arslan (1156-1192) tarafından yaptırılmış olabilir.²⁶³

142) Orta Han: Diyarbakır — Malatya arasında, Ergani'den sonra.²⁶⁴

143) Ortopayam Hanı: Seydişehir — Alanya yolunda, Seydişehir'in Seydişehir'in Ortopayam köyündedir. Kitabesiz ve çok harap.²⁶⁵

144) Öresin Hanı: Kayseri — Aksaray yolunda Alay Han'dan 13 km. uzaklıkta, kitabesiz.²⁶⁶

145) Pamukçu Hanı-1: Konya — Seydişehir yolunda, kitabesiz.²⁶⁷

146) Pamukçu Hanı-2: Kırşehir'de idi.²⁶⁸

147) Paşa Hanı: Tokat — Sivas yolunda, Sivas'ın ~ 15 km. kuzeydoğusunda, Tavra suyu kenarında, kitabesizdir.²⁶⁹

148) Pazar Hanı: Antalya — Denizli yolunda, Acıpayam'ın 10-12 km. kuzeydoğusundaki Karahöyük köyünde idi. Şu an mevcut değil.²⁷⁰

149) Pazarcık Hanı: Alanya — Anamur yolunda, Pazarcık köyünde olduğu söylenmiş, şuan mevcut değil, Silinti Hanı olabilir.²⁷¹

150) Pervane (Süleyman) Hanı: Kayseri — Aksaray yolunda, tam yeri belli değil. Bazı araştırmacılar Alâfye Hanı ile Pervane Hanı'nı aynı han olarak kabul ediyorlar.²⁷²

²⁶² İbn Bibi, *a.g.e.*, M.Ö. C.II. s.206 N.G.293, Erdmann, *a.g.e.*, C.I. No.34 C.II. s.47, Özergin, *a.g.m.*, s. 144 Kaymaz, *a.g.e.*, s.173, Konyalı, ...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.1092,1097, Semavi Eyice, "Akbaş Hanı" *T.D.V.İ.A.* İstanbul 1989 C.II. s.222, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde...", s.114

²⁶³ Özergin *a.g.m.*, s. 158, Konyalı, ...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.1099

²⁶⁴ Özergin, *a.g.m.*, s. 168

²⁶⁵ Erdmann, *a.g.e.*, C.I. No.54, Özergin, *a.g.m.*, s. 158 Bektaş, *a.g.e.*, s. 94

²⁶⁶ Erdmann, *a.g.e.*, C.I. No.51 C.II. s.48, Özergin, *a.g.m.*, s.158

²⁶⁷ Erdmann, *a.g.e.*, C.I. C.II. s.48 No.103, Baş, *a.g.m.*, s. 151, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde...", s.114

²⁶⁸ Temir, *a.g.e.*, s.112, Bayburtluoğlu, *a.g.m.*, s.7

²⁶⁹ Erdmann, *a.g.e.*, C.I. No.23 C.II. s.48, Özergin, *a.g.m.*, s. 159

²⁷⁰ Özergin, *a.g.m.*, s. 159

²⁷¹ Özergin, *a.g.m.*, s. 159

²⁷² Konyalı, ...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.1100-1106, Oysa İbn Bibi'de bu iki adla anılan iki han var. İbn Bibi, *a.g.e.*, M.Ö. C.I. s.231 C. II s. 150 N.G. s.88, Aksarayî, *a.g.e.*, N.G. s.207, Özergin, *a.g.m.*, s. 159,

- 151) **Pınarbaşı (Dadil) Hanı:** Eğridir — Denizli yolunda, Uluborlu'nun 10-15 km. batısındaki Dombay ovasında, kitabesiz olmakla birlikte; Ertokuş vakfiyesine göre; bu hanı Emir Mübârizeddin Ertokuş, 1220 yılında yaptırmış olabilir.²⁷³
- 152) **Pınarpazarı Hanı:** Eğridir — Denizli yolunda, Eğridir'in 3 km. kuzeyindedir. Kitabesiz ve harap vaziyette.²⁷⁴
- 153) **Tebrizli Tâcir Hacı Bahtiyar b. Abdullah Hanı:** Konya ile Gorgorum arasındaki yolda idi.²⁷⁵
- 154) **Tepesidelik Han (Öresin—Üresin— Hanı):** Aksaray — Kayseri yolunda, Aksaray'a 22 km. uzaklıktadır. XIII.yy. sonlarında yapılmış olmalıdır.²⁷⁶
- 155) **Sadeddin (Zazaddin) Hanı:** Konya — Aksaray yolunda, Konya'nın 22 km. doğusunda, Tömek köyü civarındadır. Kitabelerine göre bu hanı, Emir Sadedin Köpek 635/1235-1236 yılında yaptırmıştır.²⁷⁷
- 156) **Sahibata (İlgin) Hanı:** Konya — Çay yolunda, İlgin'dadır. Temelleri kalmıştır. Sahibata Fahreddin Ali (ö.25 Kasım 1288) tarafından 666/1267-1268 yılında yaptırılmıştır.²⁷⁸
- 157) **Sarihan-1:** Kayseri — Aksaray yolunda, Kayseri'den ~ 60 km uzaklıktadır. Ürgüp'ün 6 km. kuzeyinde olup kitabesinin tarih bölümü yoktur.²⁷⁹
- 158) **Sarihan-2:** Eski Malatya — Kayseri yolunda, Kayseri'nin ~25 km. güneydoğusunda Kepez mevkiinde, kitabesizdir.²⁸⁰
- 159) **Sertavul Hanı:** Karaman — Mut yolunda, Karaman'dan 38 km. uzaklıkta; kitabesi okunamamakta.²⁸¹

²⁷³ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II" s.423, Aslanapa, "...Ertokuş Tarafından Yaptırılan Abideler" s.97,101-102, Erdmann, a.g.e, C.I. No.12 C.II. s.48, Özergin, a.g.m., s. 159

²⁷⁴ Erdmann, a.g.e, C.I. No.33, Özergin, a.g.m, s. 159-160

²⁷⁵ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I," s.207

²⁷⁶ Aslanapa, a.g.e, s. 185, Konyalı, ...**Aksaray Tarihi**, C.I. s.1138

²⁷⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.II. s.124, Erdmann, a.g.e, C.I. No.28 C.II. s.48, Özergin, a.g.m., s. 160, Konyalı, **Konya Tarihi**, s.1050-1059, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde..." s.113, Ali Baş, "Yeni Bulunutular Işığında Zazaddin Hanı'nın Değerlendirilmesi" **I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, Konya 2001 C. I s. 101-109

²⁷⁸ Özergin, a.g.m., s.160, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde..." s.114

²⁷⁹ Erdmann, a.g.e, C.I. No.35 C.II. s.49, Özergin,a.g.m., s.160

²⁸⁰ Özergin, a.g.m.,s.161, Erdmann, a.g.e, C.I. No.6 C.II. s.48

²⁸¹ Özergin, a.g.m., s.161

- 160) **Selçuk Hanı-1**: Eski Malatya — Sivas yolunda, tam yeri belli değildir.²⁸²
- 161) **Sevserek Han- 1**: Malatya — Elazığ yoluna 6 km. uzaklıkta; Malatya'nın 21 km. güneydoğusundadır. XIII.yy.'ın ilk yarısında yapılmış olmalıdır.²⁸³
- 162) **Sevserek Han- 2**: Malatya — Elazığ yoluna 6 km. uzaklıkta; Malatya'nın 21 km. güneydoğusundadır. Sevserek Han-1'e 80 m. mesafededir. XIII. yy.'ın ilk yarısında yapılmış olmalıdır.²⁸⁴
- 163) **Seyfeddin Ferruh Hanı (Gömse Hanı)** : Konya'nın Kavak Köyü civarında idi. İnce Minare Müzesindeki kitabesine göre, I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) zamanında, 612/1215-1216 yılında, Seyfeddin Ferruh tarafından yaptırılmıştır.²⁸⁵
- 164) **Sıra-Çakıl Hanı**: Aksaray — Ereğli yolunda, Aksaray'ın ~39 km. güneyindedir.²⁸⁶
- 165) **Silinti Hanı**: Alanya — Anamur yolunda, Alanya'dan 52 km. uzaklıkta, kitabsiz.²⁸⁷
- 166) **Simre Hanı**: Samsun, Vezirköprü yakınlarındaki şimdi meskun olmayan ve I. Rükneddin Mesud (1116-1155) tarafından inşa ettirilen Simre şehrinde medrese, imaret gibi binalar yanında bir de han bulunuyordu.²⁸⁸
- 167) **Sultan Hanı-1**: Aksaray — Konya yolunda, Aksaray'a 40 km. uzaklıkta, Sultan Hanı mevkiindedir. I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237) tarafından, 626/ 1229 yılında yaptırılmıştır.²⁸⁹

²⁸² Özergin, a.g.m., s.161

²⁸³ Aytaç, a.g.m., s. 50-52

²⁸⁴ Aytaç, a.g.m., s. 53-54

²⁸⁵ Özergin, a.g.m., s. 161-162, Konyalı, ...**Aksaray Tarihi**, C.I. s.1093, a.mlf, **Konya Tarihi**, s.1032-1035, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde...", s.114

²⁸⁶ Erdmann, a.g.e, C.I. No.40, Özergin,a.g.m..s.162

²⁸⁷ Özergin, a.g.m., s.162

²⁸⁸ Münecçimbaşı, **Safaifü'l Ahbar ve Nevadiü'l Asar Tercümesi**, İstanbul 1285 C.III s.560 (Amire Mat.) a.mlf. **Camii'd — Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler**, C.II s.17 Haz. Ali Öngül, Cenâbi Mustafa Efendi, a.g.e, s.9, Osman Turan, "Selçuklu Devrine Aid Köy Satışı Hakkında Bir Vesika" **Vakıflar Dergisi**, Ankara 19 S.X s.127, kaşılaştırmız: Kesik, a.g.e, s.134-135

²⁸⁹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.II. s.123 N.G.s.242,253, İzzeddin İbn Şeddad, **Baypars Tarihi**, İstanbul 1941 C. II s.89 çev. M. Şerefüddin Yaltkaya (T.T.K. yay.)

s. 89, Aksarayı, a.g.e, M.Ö.s. 246 N.G.s.336, Sarre, a.g.e, s. 93-99, Erdmann, a.g.e, C.I. No.25 C.II. s.124-129, Turan, ...**Resmî Vesikalar**, s.17,65, a.mlf., **S. Zamanında...**, s. 468,475,480,481, Özergin, a.g.m., s. 162, Aslanapa, a.g.e, s.172, Konyalı, ...**Aksaray Tarihi**, C.I. s.1110-1137, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde...", s.113

168) Sultan Hanı-2: Sivas — Kayseri yolunda, Sultanhanı köyünde, Kayseri'den ~ 50 km. uzaklıktadır. Kitabesine göre, I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237) tarafından yaptırılmış; 630-634 / 1232-1236 yıllarında tamamlanmıştır.²⁹⁰

169) Sultan Hanı-3: Konya — Toroslar yolunda, Toroslar'da olmalı, tam yeri belli değildir.²⁹¹

170) Sulu Han: Kozan — Feke arasında, Kozan'dan ~ 30 km. kuzeydedir.²⁹²

171) Susuz Hanı: Antalya — Isparta yolunda, Bucak ilçesinin Susuz köyündedir. XIII.yy. ortalarında yapılmış olmalı.²⁹³

172) Sünnetli Hanı-1: Kayseri — Aksaray yolunda, tam yeri belli değildir. Acıgöl'den önce olmalı.²⁹⁴

173) Sünnetli Hanı-2: Kayseri — Aksaray yolunda, tam yeri belli değildir. Acıgöl'den sonra olmalı.²⁹⁵

174) Selki Hanı: Konya — Beyşehir yolunda, Yunuslar Hanı ile Kireli Hanı arasındadır.²⁹⁶

175) Sergerdan Hanı: Ankara — Konya arasında, Tuz Gölü'nün batısındaki, Bozan köyünün güneydoğusunda.²⁹⁷

176) Serhin Hanı: Karakulak—Aşkale arasındadır.²⁹⁸

177) Şâhruh Köprüsü Hanı: Sivas — Kayseri yolunda, Gemerek'in 4 km. kuzeyinde, kitabesiz.²⁹⁹

178) Şarapsa Hanı: Antalya — Alanya yolunda, Şarapsa köyü yakınında. Kitabesine göre, II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246) döneminde inşa edilmiştir.³⁰⁰

²⁹⁰ Erdmann, a.g.e, C.I. No.26, Özergin, a.g.m., s.162

²⁹¹ Özergin, a.g.m., s.162

²⁹² Özergin,a.g.m., s.162

²⁹³ Erdmann, a.g.e, C.I. No.30 C.II. s.155, Özergin, a.g.m., s.163

²⁹⁴ Özergin, a.g.m., s. 163

²⁹⁵ Özergin,a.g.m., s.163

²⁹⁶ Uluçam, a.g.m., s. 87

²⁹⁷ Özergin, a.g.m., s. 168

²⁹⁸ Özergin, a.g.m., s. 169

²⁹⁹ Erdmann, a.g.e, C.I. No.75, Özergin, a.g.m., s. 163

³⁰⁰ Erdmann, a.g.e, C.I. No.53 C.II. s.48, Konyalı, Alanya..., s.362-366, Özergin, a.g.m., s. 163

- 179) **Tahtoba Hanı:** Tokat — Sivas yolunda, Tahtoba köyünde, kitabesiz.³⁰¹
- 180) **Taşkale Han-1:** Malatya, Tepehan nahiyesinin Yandere köyünden güneybatıya giden yolun 9. km. 'sindedir. XIII.yy.'ın ilk yarısında yapılmış olmalıdır. ³⁰²
- 181) **Tecer Hanı:** Eski Malatya — Sivas yolunda, Ulaş'ın 7 km. güneydoğusundaki Tecer mevkiinde, kitabesiz. ³⁰³
- 182) **Tol Han:** Seydişehir — Alanya yolunda, Eynif ovasında, Manvgat'da bulunan bir kitabenin bu hana ait olması muhtemeldir. Bu kitabeğe göre Şarapsalâr namında biri 629/1231 yılında bir bina yaptırmıştır. ³⁰⁴
- 183) **Tepehan:** Malatya, Tepehan nahiye merkezinde, Malatya'ya 68 km. uzaklıktadır. ³⁰⁵
- 184) **Tutub Hanı:** Konya — Zıvarık arasında, Tutup köyü yakınlarında imiş. ³⁰⁶
- 185) **Yazı Han:** Eski Malatya — Sivas yolunda, Malatya'dan 35 km. uzaklıktadır. ³⁰⁷
- 186) **Yeni Han:** Tokat — Sivas yolunda, Yıldızeli'nde, geç devir eseridir. ³⁰⁸
- 187) **Yenice-Köy Hanı:** Kütahya — Çay yolunda, Kütahya'nın ~ 20 km. güneyinde, kitabesizdir. ³⁰⁹
- 188) **Yunuslar Hanı:** Konya — Beyşehir yolunda, Kızılören Hanı'nın ~ 12 km. batısında; Yunuslar köyü yakınında, kitabesizdir. ³¹⁰
- 189) **Yıkık Han:** Konya — Seydişehir yolu güzergahında; Akviran — Akkise yolunun 9. km. 'sindedir. ³¹¹
- 190) **Zalmanda Hanı:** Konya — Ankara yolunda, Obruk'un ~20km. kuzeyinde, kitabesizdir. ³¹²

³⁰¹ Erdmann, a.g.e, C.I. No.14 C.II. s.49, Özergin, a.g.m., s. 163, Durukan, a.g.m., s.18

³⁰² Aytaç, a.g.m., s. 56-57

³⁰³ Özergin, a.g.m., s. 164

³⁰⁴ Özergin, a.g.m., s. 164, İlhami Bilgin, "Selçuklular ve Beylikler Devrine Ait Yayınlanmamış Üç Kitabe" **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1985 S.XIX s.267-268 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)

³⁰⁵ Aytaç, a.g.m., s. 55

³⁰⁶ Özergin, a.g.m., s. 169

³⁰⁷ Özergin, a.g.m., s. 169

³⁰⁸ Özergin, a.g.m., s. 164

³⁰⁹ Erdmann, a.g.e, C.I. No.48, Özergin, a.g.m., s. 164

³¹⁰ Özergin, a.g.m., s. 164, Uluçam, a.g.m., s. 87

³¹¹ Baş, "Konya-Hatunsaray-Seydişehir..." s. 151

³¹² Erdmann, a.g.e, C.I. No.43 C.II. s.49, Özergin, a.g.m., s. 164

191) **Zıvarık Hanı:** Konya — Ankara yolunda, Zıvarık'da, kitabesizdir. ³¹³

192) **Zilli Han:** Akça Derbend — Elbistan arasında, Akça Derbend'in 3 km. kuzeyindedir. ³¹⁴

193) **Zincirli Hanı:** Konya — Aksaray yolunda, Konya'ya ~34 km. uzaklıkta, Zincirli mevkiinde, kitabesizdir. ³¹⁵

1— Kervansarayların Teşkilâtı

Selçuklu devri kervansarayları, ticarî yollar üzerinde 30-40 km. ara ile yapılmıştır. Sabahleyin bir kervansaraydan ayrılan bir kervan akşama doğru diğer kervansaraya ulaşırdı. Öyle ise, kervandaki insanların ve hayvanların yeme, içme, dinlenme, ibadet etme, hasta olanların tedavi edilme, temizlenme... gibi ihtiyaçlarını karşılayacak donanıma sahip, külliyetli yapılar olması gerekli idi. Gerçekten de büyük kervansarayların en az bir şehir merkezinde bulunabilecek teşkilat, tesis ve imkâna sahip oldukları görülmektedir. Bunun bir delili, sahip oldukları alanın büyüklüğüdür. Sözelimi Konya-Aksaray yolundaki Sultanhanı, 4500, 4475 hatta 4866 m² ³¹⁶; Kayseri-Sivas yolundaki Sultanhanı 3900 m² ³¹⁷; Antalya-Isparta yolundaki Evdir Han, 3800-3850 m² lik ³¹⁸ alana sahiptir.

Bu kadar geniş alana kurulan kervansaraylarda bulunan bölümler hakkında bilgi edinebildiğimiz iki temel kaynak vardır. Bunların birincisi kervansarayların kendi binaları, diğeri de kervansaray vakfiyeleri ³¹⁹ ile o devrin müelliflerinin yazdıkları eserlerdir. ³²⁰ Bunlara göre, yukarıda belirtilen ihtiyaçları karşılamak üzere kervansaraylarda; yatakhaneler, yemekhaneler (Mutfak), hamam, su havuzları, mescid, alışveriş için dükkanlar, tamirhaneler (Ayakkabı—elbise vd.) ahırlar, samanlıklar, eşya depoları, hastaneler, eczaneler, ve hayvanların nallandığı—tedavi edildiği bölümler, kervansarayda

³¹³ Erdmann, a.g.e, C.I. No.52 C.II. s.50, Özergin, a.g.m., s. 164 Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde..." s. 114

³¹⁴ Faruk Sümer, "Memlûk Sultanı Bey Pars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferine Dair..." s.68 deki, 16 nolu dipnot. ayrıca; s.94, Özergin, a.g.m., s. 164

³¹⁵ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.252 N.G.s.93, Eflakî, a.g.e, C II. s. 103, Özergin, a.g.m., s. 164-165, Erdmann, a.g.e, C.II. s.50,152-153, Kayaoğlu, "Selçuklular Döneminde..." s.114

³¹⁶ Aslanapa, **Türk Sanatı**, s. 171-173, Özergin, a.g.m., s. 162, Bektaş, a.g.e, s. 140

³¹⁷ Aslanapa, a.g.e, s. 175 Özergin, a.g.m., s.162, Bektaş, a.g.e, s. 114

³¹⁸ Aslanapa, a.g.e, s. 172, Özergin, a.g.m., s.149

³¹⁹ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 17-89

³²⁰ Faruk Sümer, "Memlûk Sultanı Bey Pars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferine Dair..." s.80-81

vazifeli olanların daireleri ile arpa, un, yağ, saman, yakacak odun vs. ayakkabı, kap—kacak, bazılarında ilaç vd. erzak ve eşyalar bulunmaktaydı.³²¹

2— Kervansarayların Ticarî Hayattaki Yeri

Türkiye’de kışlar uzundur. Kervanlar günde bir fersah gidebilir. Bu yüzden her fersahta özellikle kurak menzillerde; eşkıyalara, çapulculara ve göçebe saldırılarına karşı tedbir almak ve barınmak için bir kervansaray (han) vardır. Kervansaraylar, müstahkem surlar ve kalın burçlarla çevrilir, kapıları demirden yapılırdı. Kervansarayların sahip olduğu savunma kudretini gösteren birçok örnek vardır. Aksarayî’nin nakline göre, Türk emirlerinden İlyas namındaki birisi, Moğol kumandanı İrencin’e karşı ayaklanarak Sultanhanı’na sığınmıştır. İrencin, 20 bin askerle mezkur kervansarayı 2 ay müddetle mancınık ve ok ateşiyle kuşatmış, fakat almaya muvaffak olamamıştır. Bu kervansarayları hayır olsun diye sultanlar ve diğer hayırseverler yaptırmıştır.³²²

Her meslek erbabı kendilerine has mekânlara ihtiyaç duyarlar. Mesleklerinin icrası için bu yerler gereklidir. Bu durumu Baha Veled (ö.1231) “**İmamlara medrese, şeyhlere hankâh, emirlere saray, tüccarlara han, başı boş gezenlere zaviyeler, gariplere kervansaraylar uygundur**” diyerek açıklamıştır.³²³ Selçuklu Türkiyesi’nde hanlar ve kervansaraylar tâcirler için çok büyük önem taşıyordu. Nitekim; Konya’da “şekerciler (şeker-furuşân) hanı” vardı ve Şems-î Tebrizî (ö.1247) Konya’ya geldiğinde bu hana inmişti.³²⁴ Hanlarda (Funduk), mağazalar kurularak alış veriş yapılırdı. Depolar, bürolar, tâcirlerin, yolcuların ve hanlarda görevli olanların kalacakları odalar, hayvanlar için ahırlar da vardı.³²⁵ Nitekim Karamanoğulları 1277 yılında Konya’ya girdiklerinde, tâcirlerin

---

³²¹ Zekerîya b. Muhammed b. Mahmud Kazvinî, *Asaru’l Bilad*, Beyrut s. 532 (Dar Sader, Tarihsiz), Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s.53-59, a.mlf., “Selçuk Kervansarayları” s.478, Sümer, a.g. tercüme, s. 80-81, Mevlâna, *Fihî Mâ-fih*, İstanbul 2001 s.39 çev. Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın (İz yay.), Köprülü, a.g.m., s 277, Konyalı, *Konya Tarihi*, s.18, J. M. Rogers, “Saldjûkids; Art and Architecture, in Anatolia” *The Encyclopaedia of İslam*, Leiden 1995 C.VIII s. 965 (New Edition), Bektaş, a.g.e, s. 20-25, Cezar, a.g.m., s. 938-940, Ahmet Altıntaş, *Türkiye Selçukluları’nda Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Malatya 1998 s.155 (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi)

³²² Mevlâna, *Mesnevî*, C.V s.68, Kazvinî, a.g.e, s. 532, Eflâkî, a.g.e, C.I.s.123, Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s. 242, 246 N.G. s.336, Turan, “Selçuk Kervansarayları” s. 477

³²³ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.101

³²⁴ Eflâkî, a.g.e, C.I s.131, C.II s.62, Tahsin Yazıcı, “Tebriz” İ.A. Eskişehir 1997 C.XII/II s.101

³²⁵ Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, İstanbul 1972 s.240-241 çev. Bahriye Üçok (Varlık yay.)

Daha önce de belirtildiği gibi kervansaraylar ticarî zaruretlerin ortaya çıkardığı müesseselerdir. Yine önceki başlıkta değinildiği üzere tâcirlerin her türlü ihtiyaçları kervansaraylar vasıtasıyla karşılanmıştır. Selçuklu Türkiyesi'nde ticaretin cazip, kolay ve kârlı hale gelmesinde kervansarayların büyük katkıları olmuştur. Kervansaraylar sosyal ihtiyaçların karşılanması yanında emniyet ve güvenliğin de sembolüydü. Ahmed Eflâkî'nin bir nakli o devrin bu anlayışını çok iyi yansıtmaktadır. Eflâkî'ye göre; Fahreddin-i Sivasî adında bir zat Mevlana'yı ziyarete gelir. Mevlana (1207-1273) Sivasî'ye gece nerede konakladığını sorar. Sivasî de **“Pervane Hanında konakladım”** der. Mevlana, pervanenin bu yolda hanı var mı diye sorunca, Fahreddin, **“O'nun zamanında güvenlik o derecedir ki kervan ulaştığı her konak yeri ve sahrada endişesiz ve korkusuz konaklayabilir”** demiştir.³²⁷

Türkiye Selçukluları devrinde, kervansaraylarda tâcirler ücretsiz olarak yemek yer ve yatarlardı. Şehir içlerindeki hanlara ise barınma ücreti verilirdi. Fakat Selçuklu idaresi yıkılınca bu olumlu durum değişmiş olmalıdır. Nitekim XIV. yy.'in ilk yarısında Karatay Kervansarayı'nda barınmanın ücreti, bir yük ticarî eşya için 2 akçe; Sultanhanı'nda yine 2 akçe başka bir kervansarayda 3 akçe, Erzincan yakınlarındaki bir kervansarayda (Sarıkaya Han?) ise yine 3 akçe idi. Sivas'ın içindeki hanlara ise bir yük ticarî eşya için 7 akçe ücret verilirdi.³²⁸

---

³²⁷ Eflâkî, a.g.e, C. I s. 247, Turan, “Selçuk Kervansarayları” s. 478, Kaymaz, a.g.e, s. 130, Güçlüay, a.g.m., s. 369-370

³²⁸ Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, New York 1970 s.28 yay. Allan Evans, Turan, “Selçuk Kervansarayları” s. 486, a.mlf., “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri” s. 125

B— Köprüler

Üçüncü bölümde anlatılacak olan, kervan yollarının ırmaklardan geçişini sağlamak için köprüler inşa edilmiştir.³²⁹ Zaten, bir beldeden bir beldeye giderken “**mutlaka bir köprünün üzerinden geçilir**”³³⁰ Türkiye Selçuklu dönemi köprülerinden bazıları şunlardır;

1) **Akköprü —1:** Ankara yakınlarında Çubuk Çayı üzerindedir. Kitabesine göre 619/ 1222’de I.Alaeddin Keykubad (1220-1237) tarafından yaptırılmıştır.³³¹

2) **Akköprü—2:** Aksaray’dadır, XIII. yy. yapılmıştır.³³²

3) **Altıgöz Köprüsü:** Afyonkarahisar’ın kuzeydoğusundadır. Kitabesine göre 606/ 1209-1210 yılında İlyas b. Oğuz tarafından yaptırılmıştır.³³³

4) **Argıthanı Köprüsü:** 1243 yılında yapılan bu köprü, Ilgın-Akşehir yolundadır.³³⁴

5) **Çanlı Köprü:** Uşak’ın 5 km. güneydoğusunda, Dokuzsele Çayı üzerinde bulunan bu köprü kitabesine göre; Nuhbe (?) Oğlu Emir Sipehsalar Şücaeddin Kızıl tarafından 653/ 1256 yılında yaptırılmıştır.³³⁵

6) **Çeşnigir Köprüsü:** Ankara-Kırşehir yolunun 100.km.’sinde Kızılırmak üzerindeki bu köprünün de Selçuklu dönemine aittir.³³⁶

7) **Çoban Köprüsü:** Erzurum-Karayazı yolunda, Bingöl Çayı ile Hasankale Çayı’nın birleştiği yerde bulunan bu köprünün kitabesi okunamamakla birlikte XIII.yy. sonu veya XIV.yy. başlarında yapılmış olmalıdır.³³⁷

8) **Çokgöz Köprü:** Kayseri-Boğazlayan-Yozgat yolunda Kızılırmak üzerindeki kitablesiz olan bu köprünün XIII.yy.’da yapılmış olmalıdır.³³⁸

³²⁹ Bayburtluoğlu, Madran, a.g.m., s. 946

³³⁰ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.250

³³¹ Cevdet Çulpan, *Türk Taşköprüleri (Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar)*, Ankara 1975 s.60 (T.T.K. yay.), Fügen İlter, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara 1978 s. 115 (Karyolları Genel Müd. Yay.), Semavi Eyice, “Akköprü” T.D.V.İ.A. İstanbul 1998 C. II s. 274-275

³³² Kâzım; Çeçen “Köprü” T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C.XXVI s.253

³³³ Uzunçarşılı, *Kitabeler I*, s.6-7, Çulpan, a.g.e, s.58-59, İlter, a.g.e, s.105 Baykara, I. *Gıyâseddin Keyhusrev*, s.72, Semavi Eyice: “Altıgöz Köprüsü” T.D.V.İ.A. İstanbul 1989 C.II s.531-532

³³⁴ Çulpan, a.g.e, s.61

³³⁵ İlter, a.g.e, s.183, Orhan Dengiz, “Uşak’ta Bir Köprü Kitabesi Çanlı Köprü” *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1981 S.XIII s.525-529 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)

³³⁶ İlter, a.g.e, s.186

³³⁷ Özergin, a.g.tez, s.69,178, İlter, a.g.e, s. 191,192, Semavi Eyice, “Çoban Köprüsü” T.D.V.İ.A. İstanbul 1993 C. VIII s. 350-351

³³⁸ Çulpan, a.g.e, s.72-73, İlter, a.g.e, s.129

- 9) **Düden Köprüsü:** Antalya-Manavgat-Alanya (Alâiye) yolunda, kitabesi bulunmayan bu köprünün XIII.yy.'ın ilk yarısında yapılmış olma ihtimali vardır.³³⁹
- 10) **Ebu'l-Hasan Köprüsü:** Ilıca (İlgin ?) yolundaydı.³⁴⁰
- 11) **Eğriköprü:** Sivas'tadır, XIII. yy. yapılmıştır.³⁴¹
- 12) **Gaziantep Debbağhane Köprüsü:** 1259 yılında yapılmıştır.³⁴²
- 13) **Hıdırlık (Yeşilirmak)Köprüsü:** Tokat-Amasya yolunda, Yeşilirmak üzerindeki köprünün kitabesine göre 1250 yılında yapılmıştır.³⁴³
- 14) **Hundî Hatun Köprüsü:** Amasya'dadır, XIII. yy. yapılmıştır.³⁴⁴
- 15) **İltekin Gazi Köprüsü:** Amasya'dadır, XIII. yy. yapılmıştır.³⁴⁵
- 16) **Keban Değirmen Köprüsü:** XII—XIII. yy. yapılmıştır.³⁴⁶
- 17) **Kemer Köprü:** Tokat yakınlarında, Yeşilirmak üzerinde, 648/1248 yılında Pervane Seyfeddin Hamid tarafından yaptırılmıştır.³⁴⁷
- 18) **Kesik Köprü—1:** Kırşehir — Konya yolunda, Kızılırmak üzerinde olup, 646/1248'de ve 1251'de yapıldığı şeklinde iki ayrı görüş ileri sürülmüştür.³⁴⁸
- 19) **Kesik Köprü—2:** Sivas civarında, Kayseri yolunda, Kızılırmak üzerindedir. 1213 yılında Sipehsalar Yavaş Arslan tarafından yaptırılmıştır.³⁴⁹
- 20) **Kırkgöz Köprüsü:** Malatya yakınlarındaki Tohma suyu üzerinde, kitabesiz olan bu köprünün XIII.yy. başlarında Selçuklular'ca yapıldığı kabul edilmektedir.³⁵⁰
- 21) **Kız Köprüsü:** Zara-Divriği yol ayrımı, Gedikbaşı mevkiindeki kitabesiz olan bu köprünün XIII.yy.'ın ikinci yarısında yapılmış olmalıdır.³⁵¹

³³⁹ Çulpan, a.g.e, s.77, İlter, a.g.e, s.137

³⁴⁰ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.56

³⁴¹ Çeçen; a.g.m., s.253

³⁴² Çeçen, a.g.m., s.253

³⁴³ Çulpan, a.g.e, s.72-73, İlter, a.g.e, s.175-176, Işık Aksulu, "Bir Selçuklu Mimarî Mirası Beşiği-Tokat Kenti" I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler, Konya 2001 C. I s. 2,11, Çeçen, a.g.m., s.253

³⁴⁴ Çeçen, a.g.m., s.253

³⁴⁵ Çeçen, a.g.m., s.253

³⁴⁶ Çeçen, a.g.m., s.253

³⁴⁷ Uzunçarşılı, *Kitabeler I*, s. 4-6, Tayyip Gökbilgin, "Tokat" İ.A. Eskişehir 1997 C. XII / I s. 402

³⁴⁸ Özergin, a.g.tez, s.122,183, Çulpan, a.g.e, s.63-64, İlter, a.g.e, s.167

³⁴⁹ Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları II." s.5

³⁵⁰ İlter, a.g.e, s.155

³⁵¹ İlter, a.g.e, s.159

- 22) **Korgan Köprüsü:** Gümüşhane-Bayburt yolundaki Miligendire Çayı üzerinde, kitablesiz olmakla birlikte Selçuklu devri yapısı olmalıdır.³⁵²
- 23) **Köprüpazar Köprüsü:** Manavgat-Alanya (Alâiye) yolunda, Belkıs harabeleri yakınında, Köprü Çayı üzerindeki bu I.Alaeddin Keykubad (1220-1237) tarafından yaptırılmıştır. Burada büyük bir pazar kurulurdu.³⁵³
- 24) **Meraz Köprüsü:** Manavgat-İbradı yolunda, Manavgat'a 6 km. uzaklıkta kitablesiz olan bu köprü XIII.yy.'da yapılmış olmalıdır.³⁵⁴
- 25) **Murat Köprüsü :** Palu-Karabegan yolunda, kitablesiz olmakla birlikte Selçuklu devri yapı tarzına sahiptir.³⁵⁵
- 26) **Sividin Köprüsü:** Çemişkezek'tedir, XIII. yy. yapılmıştır.³⁵⁶
- 27) **Sultan Alâeddin Köprüsü:** Antalya'dadır, XIII. yy. yapılmıştır.³⁵⁷
- 28) **Talazan Köprüsü:** Niksar-Erbaa yolunda Kelkit suyu üzerinde kitablesizdir.1200 - 1220'lerde yapılmış olmalıdır.³⁵⁸
- 29) **Tekgöz Köprüsü:** Kayseri'nin 30 km. kadar kuzeybatısında, Kırşehir'in eski yolunda, Kızılırmak üzerindeki bu köprü II. R. Süleyman-şâh (1194-1204) zamanında 599/ 1202-1203'te Zeyneddin Hacı Alişir tarafından yaptırılmıştır.³⁵⁹
- 30) **Yıldızır Köprüsü:** Sivas'tadır, XIII. yy. yapılmıştır.³⁶⁰

C — Tersane, Ticaret Filosu ve Donanma

Malazgirt Zaferi (1071) ile Anadolu'ya girmeye başlayan Türkler, kısa zamanda Karadeniz, Çanakkale Boğazı, Ege Denizi, Doğu Akdeniz'de de Antalya (Famphyllia), Kilikya gibi yerleri fethetmişler, böylece denizlere temasla birlikte denizcilik

³⁵² İlter, a.g.e, s.93

³⁵³ Çulpan, a.g.e, s.67 İlter, a.g.e, s.121

³⁵⁴ İlter, a.g.e, s.133

³⁵⁵ İlter, a.g.e, s.125

³⁵⁶ Çeçen, a.g.m., s.253

³⁵⁷ Çeçen, a.g.m., s.253

³⁵⁸ İlter, a.g.e, s.141, Çulpan, a.g.e, s.77

³⁵⁹ Özergin, a.g.tez, s.98,106, Çulpan, a.g.e, s.55-58, İlter, a.g.e, s.101 Turan, "Süleyman-şâh II." C.XI. s. 231 Halil Edhem (Eldem), *Kayseri Şehri (Selçuklu Tarihinden Bir Bölüm)*, Haz. Kemal Göde Ankara 1982 s.36-37 (Kültür Bakanlığı yay.), Kemal Göde, "Kadıbağlarının Tarihi Önemi" XII. T.T.K. Kongresi Bildirileri, Ankara 1999 C. II s. 605-607

³⁶⁰ Çeçen, a.g.m., s.253

faaliyetlerine de başlamışlardır.³⁶¹ İlk Türk denizcilerinden Çaka Bey (öl.1095?)³⁶² Ege Denizi sahillerini fethetmiş, kurduğu donanma ile Bizans İmparatorluğu'nu sıkıştırmaya başlamıştı.³⁶³

Sonraki dönemlerde Türkiye Selçukluları geçici bir süre için de olsa denizlerden uzaklaşarak bir kara devleti durumuna düşmüştür. Buna rağmen Türkiyeli girişimcilerin öncelikle Akdeniz ve Karadeniz'de olmak üzere denizcilik faaliyetlerinde buldukları görülmektedir. Nitekim, 526/1131-1132 yılında, Ahlatlılar'ın gemilerinin Karadeniz'de battığı, bir grup insanın öldüğü bilinmektedir.³⁶⁴ Bu konudaki diğer bir örnek, I. Gıyâseddin Keyhusrev'in (1192-119/1205-1211), Samsun'dan (Canit) İstanbul'a tecrübeli denizciler ve tayfalar yanında olduğu halde gemi ile gitmesidir.³⁶⁵ Bu yolculukta kullanılan gemilerin hangi millete ait olduğu bilinmemektedir. Türk gemileri olması da muhtemeldir.

Bunlar Selçuklu Türkleri'nin ilk denizcilik faaliyetleridir. Selçuklu Türkiye'sinin Antalya, Alaiye ve Sinop'ta tersane ve donanması bulunmaktaydı. Antalya 1207'de, Sinop 1214'de³⁶⁶ Alanya (Alaiye) 1221'de fethedilmiştir.³⁶⁷ Bu fetihlerden sonra inşa edilen gemilerle askerî ve ticarî seferler yapılmaktaydı. Selçuk tâcirleri Venedik sınırlarında ticaret yapıyorlar,³⁶⁸ Mübarizeddin Ertokuş, Kıbrıs Frank Krallığına sefer için izin istiyor,³⁶⁹ — Bunu Antalya'daki filo ile yapacaktı.³⁷⁰— Hüsameddin Çoban, Sinop'daki

³⁶¹ Anna Komnena, a.g.e, s.25

³⁶² Osman Turan, "Kılıçarslan I." İ.A. Eskişehir 1997 C. VI S.681-688, Cahen, a.g.m., C. LI S. 201 s.1417-1418, Demirkent, ...Sultan I. Kılıç Arslan, s.6-8, a.mlf., "Kılıçarslan I" T.D.V.İ.A. C. XXV s.396-399, Mücteba İlgürel, "Çaka Bey" T.D.V.İ.A. İstanbul 1993 C. VIII. s. 186-187

³⁶³ Anna Komnena, a.g.e, s.229-232

³⁶⁴ İbnü'l Ezrak el-Farikî, Ahmed b. Yusuf b. Alî b. el-Erzak el-Farikî , *Tarih-u Meyyâfârikin ve Âmid*, (A Muslim Principality in Crusader Times The Early-Artuqid State), İstanbul 1990 s.60 İng. çev. Carole Hillenbrand

³⁶⁵ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s.68-69 N.G. s.30-31

³⁶⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s. 173, Gregory Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Ebu'l-Ferec Tarihi*, Ankara 1950 C.II s. 497 çev.Ömer Rıza Doğrul (T.T.K. yay.), Ülkütaşır, a.g.m., s. 112-113, Koca, *Sultan I. İzzeddin...*, s.30-33

³⁶⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s. 255-268, Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II" s. 417, Tabakoğlu, a.g.e, s. 107 Abdulhalik Bakır, "Orta Çağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kağıt Sanayi" *Belleten*, Ankara 2001 C. LXV S. CCXLII s. 133

³⁶⁸ Turan, ...*Resmî Vesikalar*, s. 135,145

³⁶⁹ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II" s. 418

³⁷⁰ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s.354 N.G.s.131, Turan, a.g.m., s. 418-419, a.mlf., *S. Zamanında...*s.344, Cahen, a.g.e, s. 121

donanma ile Suğdak seferine çıkıyordu.(1227)³⁷¹ Nitekim, Sinop tersanesinde gemi yapımında kullanılan kerestenin dağlardan kesilerek Kızılırmak vasıtasıyla taşınmakta olduğunu devrin müellifleri nakletmiştir.³⁷²

I. Alâeddin Keykubâd (1220-1237), Alanya'da (Alâiye) bir tersane yaptırarak burayı deniz kuvvetlerinin ve ticaret filolarının Akdeniz'deki üslerinden biri haline getirmiştir. Bugün ayakta olan tersane 57 x 40 m. ebadındadır. Kitabesinde tarih olmamakla birlikte 1229'da yapılmış olabileceği belirtilmektedir. Bu tersanede 150 tona kadar olan, savaş ve ticaret gemileri inşa edilmekte idi. Limanın ve tersanenin korunması için de bir Selçuklu şaheseri olan Kızılkule yapılmıştır. Antalya ve Sinop'daki tersaneler günümüze ulaşmamışlardır.

Beyşehir Gölü'nde de küçük ölçekli bir tersane vardı. Kubadâbad Sarayı yanındaki bu tersanede, gölde ulaşımında ve balık avlamada kullanılan tekneler yapılmakta idi.³⁷³ Sinop, Trabzon Rumlarının eline geçtiğinde, Mu'ine'd-dîn Süleyman Pervâne (ö. 676/ 2 Ağustos 1277)1262'de burasını karadan ve gemilerle denizden de kuşatarak geri almıştır.³⁷⁴ Türkiye Selçuklu Devleti'nin en müreffeh yıllarını yaşadığı devrede Antalya ile Mısır arasındaki deniz yolunu iyi bilen denizciler bulunmaktaydı.³⁷⁵ Hacı Bektaş ile muasır Kara Reis namındaki bir denizci Karadeniz'de gemi işletmekte; buğday vd. malları taşımaktaydı.³⁷⁶ Denizlerde olduğu kadar, ülke içinde de göllerde, gemi ile yolcu ve yük taşımacılığı yapılmakta idi. Nitekim Eğridir Gölü'nde ulaşım gemilerle sağlanmakta idi.³⁷⁷ Selçuklu sultanları limanları korumak için gerekli kale ve benzeri tesisleri de inşa

³⁷¹ İbn Bibi, a.g.e, s. 319-331, Ülkütaşır, a.g.m., s. 115, A. Yakubovski, "İbn Bibi'nin XIII. Asır Başında Anadolu Türkleri'nin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi" A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, çev. İsmail Kaynak Ankara 1954 C.XII S. I-II s. 210-214, Altıntaş, a.g.tez, s. 148

³⁷² Cahen, "İbn Sa'id...", s.49, a.mlf, a.g.e, s. 115, Turan, Selçuklular Tarihi..., s. 366

³⁷³ Konyalı, Alanya..., s. 160-165,209-220, Aslanapa, "Türk Denizciliği...s s.71-75, Ali Yardım, İstanbul'un 550. Fetih Yılı İçin Alanya Kitabeleri (Tesbit, Tescil, Tasnif ve Değerlendirme), İstanbul 2002 s.88-89 (İstanbul Fetih Cemiyeti yay.)

³⁷⁴ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s. 63, Kaymaz, a.g.e, s. 128

³⁷⁵ Mevlâna, Fihî Mâ-fih, s.47

³⁷⁶ Menakub-ı Hacı Bektaş-ı Veli (Vilâyetnâme), s.70-71

³⁷⁷ İbn Battuta, a.g.e, M.Ş. s.315, Mehmet Şeker, "İbn Battuta'ya Anadolu'nun Sosyal ve İktisâdî Hayatı" V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Mayıs) Bildirileri, Ankara 1990 s.811 (T.T.K. yay.)

etmişlerdir.³⁷⁸ Türkiye Selçuklu sultanlarının kullandıkları ünvanlar arasında “karaların ve denizlerin sultanı” da bulunmaktadır.³⁷⁹ Kayseri’deki Yoğunburç üzerindeki kitabede I. İzzeddin Keykâvus’un (1211-1220) bu ünvanı kullandığı görülmektedir.³⁸⁰ Aynı sultan, aynı ünvanlarla Sivas Darüşşifası vakfiyesinde de anılmaktadır.³⁸¹ Yine, III. Gıyâseddin Keyhusrev (1266–1284)³⁸² “kara ve denizlerin sultanı” diye anılmaktadır.³⁸³ Türkiye Selçuklularının denizcilikteki tecrübelerini sonraları Menteşe Bey ve Aydınoğlu Umur Bey gibi denizci gaziler kullanmışlardır. Aydınoğlu Gazi Umur Bey, Sakız adasını fethetmiştir³⁸⁴

D— Ziraî Sulama Tesisleri

Tarımda sulamanın önemi ve sulu tarım ile ne kadar bol ürün ihtisal edilebileceği bugün olduğu gibi Selçuklular döneminde de bilinmekteydi. Nizamü’l-Mülk (1018-1092) bu konunun önemine binaen yeraltı ve yerüstü su yollarının açılmasını, toprağın veriminin artırılması için çalışılmasını salık vermektedir.³⁸⁵ Selçuklu Türkiyesi’nde; Konya, Aksaray vd. yerlerde zaman zaman kuraklıklar ve buna bağlı olarak kıtlıklar ve korkunç pahalılıklar olurdu.³⁸⁶ Nitekim, 699 /1299 yılında görülen kuraklık sonucu meydana gelen kıtlık günlerinde bir mud³⁸⁷ buğday 50 dirheme bulunamaz olduğunda, Aksaray’da

³⁷⁸ Friedrich Karl Kienitz, “Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi” *Bellekten*, Ankara 1986 C.L S.VICC s. 286 çev. Mithat San (T.T.K. yay.)

³⁷⁹ M. Altay Köymen, “Türkler’in Anadolu’da Denize İlk Ulaşmaları ve Türk Dehasının Jeopolitikten Faydalanarak Medeniyet Kurmada Gösterdiği Üstünlük II” *Millî Kültür*, Ankara 1977 C.I S.IV s.13 (Kültür Bakanlığı yay.)

³⁸⁰ Halil Edhem (Eldem), *a.g.e*, s.67

³⁸¹ Ali Haydar Bayat, “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi (1Muharrem 615/30 Mart 1218)” *Türk Kültürü*, Ankara 1991 S.CCCXXXIII s. 8

³⁸² Ali Sevim, “Keyhusrev III” *T.D.V.İ.A.* Ankara 2002 C.XXV. s.351-352

³⁸³ Temir, *a.g.e*, s.103 Halim Baki Kunter, “Kitabelerimiz I” *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942 S.II s.433 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)

³⁸⁴ Eflaki, *a.g.e*, C.II. s.227-228 Halil İnalçık, “Batı Anadolu’da Yükselen Denizci Gazi Beylikler, Bizans ve Haçlılar” *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, Ankara 1999 s. 173-174

³⁸⁵ Nizamü’l-Mülk, *a.g.e*, s.29

³⁸⁶ İbn Bibi, *a.g.e*, M.Ö.C.I. s.115 N.G. s.43, Eflâki, *a.g.e*, C.II. s.54,130,152, Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, İstanbul 1954 s.24 çev. Hrand Andreasyan (İ.Ü.E.F. yay.), Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menakıbı’l Ârifin’e Göre)*, Konya 1977 s.93

³⁸⁷ 1 mud; 1130’larda 69,5kg veya 67,5 ila 112,5 litre arasında değişen hacim ölçüsüdür. Walther Hinz, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, İstanbul 1990 s.57 (İ.Ü.E.F. yay.) Karşılaştırmamız; 1 mud 100—120kg. Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s.60-61 veya 1 Mud = 72.5—135 litre, Kaymaz, *a.g.e*, s.165—166

kadınların kediler gibi kendi yavrularını yedikleri belirtilmiştir.³⁸⁸ Buna benzer kıtlık olaylarının 622/1225 yılında, Musul ve el-Cezire bölgelerinde de yaşandığını, halkın ölü kedi ve köpeklerin etlerini yediklerini İbnü'l—Esir'den öğrenmekteyiz.³⁸⁹

Bahçe, bağ, bostan ve tarlaları sulamak için kanallar (arklar) açılır, su borularından (künk) şebekeler, havuzlar ve su dolapları, sarnıçlar yapılır, kuyular kazılırdı. Konya'daki bahçelerde havuzlar bulunuyordu. Ziraî sulama amacıyla su kanalları açılmasına İlhanlı veziri Reşideddin'in (1248-1318) büyük önem verdiğini, Diyarbakır ve Malatya'da su kanalları açtırarak sulu ziraati yaygınlaştırdığını görmekteyiz.³⁹⁰

Konya ve Amasya'daki bostanları sulayan su dolapları vardı. Öyle ki Konya dışındaki, Sirahorlu köyü civarındaki bir mıntıkada beş tane su dolabı kurulu idi.³⁹¹ Suyu bir yerden başka bir yere götürmek için Sultanhanı'nda olduğu gibi, toprak veya kurşun künkler kullanılıyordu.³⁹² İnce Mimare Müzesi'nde toprak künklerin bazı örnekleri vardır. Kırşehir'de Hacı Mahmud savması denilen yerdeki araziler, yine Kırşehir ve Koçhisar'daki tarlalar ile üzümlükler kanallarla getirilen su ile sulanmakta idi.³⁹³ Su temin etmede kuyulardan da yararlanılıyordu.³⁹⁴ Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid el-Kirmânî (559/1163-3 Şaban 635/ 21 Mart 1238)'nin Malatya'daki halifesi Şeyh Fahreddin Hasan, zaviyesine su temin etmek için bir kuyucuya (kanna) bir su kuyusu yaptırmıştı.³⁹⁵ Amasya'ya bağlı Orta

---

³⁸⁸ Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s. 218 N.G.s.308, Konyalı, ...**Aksaray Tarihi**, C.I. s.402, M. Altay Köymen, "Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak : el-Veledü's-Şefik" **Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Ankara 1993 C.XV S.XIX s.21 (T.T.K.yay.)

³⁸⁹ İbnü'l—Esir, a.g.e, C.XII s.409

³⁹⁰ Mevlâna, **Fîhi Mâ-fih**, s.100, A. Zeki Velidi Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar" **İ.Ü.İ.F.M.**, İstanbul 1955 C. XV No: 1-4 s.37-39, a.mlf., "Reşidü'd-Din Tabib" **İ.A. Eskişehir** 1997 C.IX s.708, Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, s.55

³⁹¹ Temir, a.g.e, s.114,116, Eflâkî, a.g.e, C.I.s.339 C.II.s.192

³⁹² Konyalı, ...**Aksaray Tarihi**, C.I.s.1078,1129

³⁹³ Temir, a.g.e, s.108-109,115

³⁹⁴ Temir, a.g.e, s.127

³⁹⁵ **Menakub-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî**, s.74, Mikâil Bayram, **Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikatı**, Konya 1993 s.80,102, a.mlf., **Ahî Evren...**s.149-150, a.mlf., **Fatma Bacı...**, s.49, a.mlf., "Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) Hakkında bazı Yeni Kaynaklar" **X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986) Bildirileri**, Ankara 1991 C.III s.967-973 (T.T.K. yay.) Merçil,...**Meslekler**, s. 176

Köy adındaki bir köy içindeki kuyuları vd. varidatı ile 3 bin gümüş dirhem mukabili 700/1300 yılında satılmıştı.³⁹⁶

---

³⁹⁶ M. Zeki Oral, "Selçuklu Devrinden Kalma İki Senet" Anıt, Konya 1950 S.XVIII s.5-6

V— TİCARÎ MAKSATLI FÜTÜHAT POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu Sultanları ilk etapta ticarî konumu ve önemi olan yerleri fethetmeğe girişmişlerdir. Bu politikanın ilk takipçisi I. Rükneddin Süleyman-şâh'tır. (1075-1086) I. Rükneddin Süleyman-şâh (1075-1086), önemli bir ticarî liman olan Antakya'yı, İznik'ten gelerek 1084'te fethetmiştir.³⁹⁷ Bu politikanın diğer örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz; II.Kılıç Arslan (1155-1192), Maraş, Keysun ve çevresini almış,³⁹⁸ Ankara ve Çankırı'yı da 563/1167 yılında fethetmiştir.³⁹⁹ Yine II. Kılıç Arslan (1155-1192), Konya'nın çevresindeki şehirleri ve kaleleri gerek savaş gerekse antlaşma yoluyla almıştır.⁴⁰⁰ Ayrıca Silifke ve sahillerini de 579/1183 yılında fethettiği söylenmektedir.⁴⁰¹

II. Rükneddin Süleyman-şâh (1196-1204) Malatya'yı kardeşi Muizzeddin Kayser-şâh'tan almış, Isparta Kalesi'ni fethederek Akdeniz sahillerine biraz daha yaklaşmıştır. Bu fetihlerin ardından Kafkasya yolunu aşmak için Gürcistan seferine çıkmıştır.⁴⁰² I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196/1205-1211), ikinci kez tahta çıktığında önce Karadeniz ticaret yolunu açmıştır.⁴⁰³ 603/1207 yılında da Antalya'yı fethederek dünya ticaretine bu liman kenti sayesinde ülkesini entegre etmiş, Türkiye Selçukluları bir kara devleti durumundan kurtulmuştur.⁴⁰⁴ Yine, I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196/1205-1211) Antalya, Denizli (Honas) ve çevresini 602/1206'da alarak Ege Denizi'ne

³⁹⁷ A. Komnena, a.g.e, s. 194, Urfalı Mateos, a.g.e, s.161, İbnü'l-Esir, a.g.e, C. X s. 128, Ahmed Bin Mahmud, a.g.e, C.II. s.145, Münecimbaşı, Safaifü'l Ahbar, C.III s.560, a.mlf., a.g.e, C.II s.5-6, Turgal, Münecimbaşı'ya Göre ..., s.6, Yaşar Bedirhan, Ortaçağ'da İpek Yolu Hakimiyeti ve Türk Yurtları, Konya 1994 s. 15 (S.Ü.S.B.E. Yüksek Lisans Tezi)

³⁹⁸ İbnü'l—Erzak, a.g.e, s.134

³⁹⁹ Osman Turan, İstanbul'un Fethinden Önce Yazılan Tarihi Takvimler, Ankara 1984 s.75 (T.T.K.yay. 2. Baskı)

⁴⁰⁰ İbnü'l Kalanisî, The Damascus Chronicle Of The Crusades, London 1932 s.324 -325 İng. çev. H.A.R Gibb

⁴⁰¹ Turan... Tarihi Takvimler, s. 67,75, a.mlf., S. Zamanında...s.216

⁴⁰² İbn Bibi, a.g.e, C.I s. 87-92, Bedirhan, Selçuklular ve Kafkasya... s. 249-258, İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklularında Fetih Metodu ve Uygulanışı" L.Uluslar Arası Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler, Konya 2001 C. I s. 305

⁴⁰³ İbnü'l-Esir, a.g.e, C.XII s. 205, Bedirhan, a.g.e, s. 260

⁴⁰⁴ İbnü'l-Esir, a.g.e, C.XII s. 308, İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s. 117-119 N.G.s.44-45, Ebu'l Ferec, a.g.e, C.II. s. 488, Turgal, Münecimbaşı'ya Göre..., s.27-28, A. Zeki Velidi Togan, Türk Umumî Tarihine Giriş, İstanbul 1981 s. 203 (Enderun Kitabevi), L. Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara 1996 s. 194, Güçlüay, a.g.m., s. 366, Sevim, "Keyhusrev I" C.XXV s. 347-349

doğru ilerlemiştir.⁴⁰⁵ Çukurova Ermenileri'nin 1147'de, Trabzon Rumlarının 1214'te tabiiyete alınmasıyla da kuzey-güney ticaret yolları emniyet altına alınmış olmaktadır.⁴⁰⁶

Ticarî maksatlı fetihler dizisi I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) döneminde de sürmüş, Akdeniz'in yanı sıra Karadeniz'e de açılmak amaçlanmış, Canit (Samsun) tekfurı Aleksios'un (Kir Aleksis) Türk topraklarına saldırıları da artınca düzenlenen sefer ile önemli bir kıyı ve liman şehri olan Sinop 611/22 Ekim 1214'te fethedilmiştir.⁴⁰⁷ Yerli Hıristiyan ahalinin Kıbrıslılar'la işbirliği yaparak isyanı sonucu elden çıkan Antalya için; I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) **“Antalya, düşman kâfirlerin saldırısına karşı sıkı bir korunmaya alınmış deniz kenarında bir şehirdi. Çok güvendiğimiz o bölge şimdi elimizden çıkmıştır”** diyerek, Antalya'nın ve geri alınmasının önem ve gereğini vurgulamış, sefere çıkararak Antalya'yı geri almıştır (22 Ocak 1216).⁴⁰⁸ Ermeniler üzerine de yeni bir sefer yapılarak, kervan yollarının güvenliği sağlanmıştır (1215-1216).⁴⁰⁹

I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), dönemindeki politikalar ve fetihlerle de Türkiye Selçuklu Devleti siyasi ve iktisadî gücünün zirvesine ulaşmıştır. I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) devrinin en önemli fetih olaylarını kısaca şu şekilde sıralayabiliriz; Alaiye ve Alara'nın fethi (1223);⁴¹⁰ Ermeniler'in elinde bulunan topraklardan olan Silifke, Anamur, Manavgat (Magfa), Aydos, Andusane ve çevresinin Mübarizeddin Ertokuş tarafından

⁴⁰⁵ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s. 101 N.G.s.40, Müneccimbaşı, a.g.e, C.II s. 37-38

⁴⁰⁶ Koca, “Türkiye Selçuklu...” s. 346

⁴⁰⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s. 169-174 N.G. s.63, Turgal, Müneccimbaşı'ya Göre...,s. 34-35, Müneccimbaşı, a.g.e, C.II s. 47-51, Ostorogorsky, a.g.e, s. 399, Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, s. 70, Turan, S. Zamanında...,s.302-306, Merçil, Müslüman Türk..., s. 134

⁴⁰⁸ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s.162-167 N.G.s.58-60, Turgal, Müneccimbaşı'ya Göre..., s.33, Turan, S. Zamanında..., s.307-311, Koca, Sultan I. İzzeddin...s.35-37

⁴⁰⁹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s. 162-167, 180-188, Turgal, Müneccimbaşı'ya Göre..., s.36, Turan, S. Zamanında..., s. 307-308, a.mlf., Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu” İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti, İstanbul 1988 C. I s. 255 çev.Kazım Turhan, Koca, Sultan I. İzzeddin..., s.40-46, Güçlüay, a.g.m., s. 366-367, Koca, a.g.m., s. 134,137-138, Erdem, a.g.m., s. 306-307

⁴¹⁰ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s.263-264,268 N.G. s.97-98, Turgal, Müneccimbaşı'ya Göre...,s.42-43, Herbert Jansky, “Selçuklu Sultanlarından Birinci Alâeddin Keykubad'ın Emniyet Politikası” Zeki Velidi Togan'a Armağan, İstanbul 1950-1955 s.119, M. Altay Köymen, “Selçuklularda Devlet: III Tarihi ve Siyasi Bakımlardan” Belleten, Ankara 1990 C. LIV S. CCIX s. 414, Tuncer Baykara, “Alaiye de Bazı Yeni Kitabeler” İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1982 S.XII s. 580, Uyumaz, a.g.tez, s.29-33

fethi (1224)⁴¹¹ Kahta,⁴¹² Adıyaman, Çemişkezek, Ahlat,⁴¹³ Van, Bitlis, Erzurum,⁴¹⁴ Erzincan (1228),⁴¹⁵ Harran, Urfa, Rakka gibi yerlerin alınması,⁴¹⁶ ve Suğdak'ın fethidir.⁴¹⁷

II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246) döneminde de Sümeysat,⁴¹⁸ Diyarbakır, (1240)⁴¹⁹ ve Meyyafarikin (Silvan) fethedilmiştir.⁴²⁰ İzlenen fetih politikaları sonucu Selçuklu Türkiyesi dünya ticaretinde önemli bir merkez konumuna ulaşmıştır. Fetih hareketinin son halkasını Sinop'un Rumlar'dan geri alınması teşkil eder. Sinop, önemli ve sağlam bir liman şehriydi. Suğdak ile ticarete önemli bir kapı durumundaydı. Mu'îne'd-dîn Süleyman Pervâne (ö. 676/ 2 Ağustos 1277), Sinop'u gemilerle denizden ve karadan bin askerle kuşatarak aldı (664/ 1266). Bu durum bize o zaman da Selçuklular'ın deniz kuvvetleri ile gemilerinin olduğunu göstermektedir.⁴²¹

⁴¹¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s.354 N.G. s.131, Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II" s. 418-419, a.mlf., **S. Zamanında...**s.344, Kaşgarlı, a.g.e, s.114, Merçil, **Müslüman Türk...**, s. 142, Şehabeddin Tekindağ, "Silifke" **İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1971 S II s. 145, Uyumaz, a.g.tez, s.42-43, a.mlf., "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış" **Cogito (Selçuklular Sayısı)**, İstanbul 2001 S.XXIX s.122-123 (Yapı Kredi yay.)

⁴¹² İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s.292-298 N.G. s.110-111

⁴¹³ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s.300-305 N.G. s.112-114, Turgal, **Müneccimbaşı'ya Göre...**, s.44-45, Turan, **S. Zamanında...**s.377-378, Jansky, a.g.m., s.120

⁴¹⁴ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.410-418 N.G.s.159-164

⁴¹⁵ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s.364-168 N.G. s.135-140, Turan, **S. Zamanında...**, s.351-355

⁴¹⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s. 292-305, 443-445N.G.s.180-181, Köprülü, a.g.e, s. 74, Merçil, a.g.e, s. 143-146, Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşâhlar" **Belleten**, Ankara 1986 C. L S.CIIC s.458, Remzi Ataoğlu, "Alaeddin Keykubat ve Türkiye Selçukluları-Artuklu Münasebetleri," **Selçuk Dergisi**, Konya 1988 S.III s. 76-77, Uyumaz, a.g.m., s. 125

⁴¹⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I. s. 315-333, Turgal, **Müneccimbaşı'ya Göre...**, s.46, Yakubovski, a.g.m., s. 110-112 Bedirhan, a.g.e, s. 265-270, Güçlüay, a.g.m., s. 366-367, Uyumaz, a.g.tez, s.43-48

⁴¹⁸ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.II. s.30-32 N.G.s.195-196

⁴¹⁹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.II. s.45-47 N.G.s.203-206, Turan, **S. Zamanında...**, s. 416-419

⁴²⁰ Köprülü, a.g.e, s. 74, Merçil, a.g.e, s. 149, Sevim, "Keyhusrev II" C.XXV. s.349-350

⁴²¹ Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s.63 N.G.s.168, Turan, **S. Zamanında...**,528, Kaymaz, a.g.e, s.112-123, Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar" S.A.D. 1969'dan (Ayrı basım) Ankara 1970 S.I s.37 (T.T.K. yay.)

VI — TİCARÎ ANTLAŞMA (İMTİYAZ) VE İŞBİRLİĞİ POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu Devletinden önceki Türk devletlerinin de ticarî işbirliği ve antlaşmalar yaptıkları bilinmektedir.⁴²² Türkiye Selçukluları, Antalya ve Sinop'u fethettikten sonra; önceleri buralarda ticarî faaliyetleri olan Kıbrıs Krallığı, Venedik vd. batılı devletlerle antlaşmalar yapılması gündeme gelmiştir.⁴²³

A— Kıbrıs İle Yapılan Antlaşmalar

Kıbrıs özellikle gıda maddelerini Antalya Limanı vasıtasıyla Türkiye'den temin ediyordu. I. Gıyaseddin Keyhusrev (588-592/1192-1196—601-607/1205-1211) 1207'de Antalya'yı fethettiğinde; hem Kıbrıslılar eskisi gibi ticareti sürdürmek, hem de Türkler Avrupa ticaretinde Kıbrıs'ı bir köprü olarak kullanmak için ticarî antlaşmalar yaptılar.⁴²⁴ Türkiye Selçukluları'nın ilk ticarî antlaşma yaptıkları devlet Kıbrıs Krallığı'dır. Bu antlaşmanın varlığını, Kıbrıs Kralı Hugues'nun (1210-1218), Ocak 1214 tarihli mektubunda **"...aramızda altı yıldan beri yeminle tasdik edilen dostluk bulunduğu..."** ifadesinden anlıyoruz. Buna göre ilk antlaşma 1207 veya 1208 yılında Antalya'nın fethinden sonra yapılmış olmaktadır.

I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ile Kıbrıs Kralı Hugues arasında, 1214-1216 yıllarında beş tane resmî mektup teati edilmiştir. Bu mektuplardan ilk dördü Kıbrıs Kralı Hugues'ya (1210-1218) biri I. İzzeddin Keykâvus'a (1211-1220) aittir ve mektuplar Grekçedir. Bu mektuplarda uyulacak ticarî kurallardan söz edilir. İki tarafın tâcirleri, gemicileri karşı tarafın ülkesine serbestçe girip çıkabileceklerdir, Türkiyeli ve Kıbrıslı tâcirler, karşılıklı ticaretlerinde yalnızca o ülkede verilmesi gerekli olan gümrük vergisini ödeyeceklerdir. Bu vergi o yıllarda %2 - %3 kadardı. Tâcirlerin "Mutad olan resmî vermekle mükellef tutulacakları" ifadesinden % 2 gümrük vergisi alınacağı anlaşılmaktadır. Aynı dönemde Mısır Sultanı el-Melikü'l-Adil'in Pisalılar'dan % 16 gümrük resmi aldığı⁴²⁵ düşünülürse Türkiye Selçuklu sultanları'nın Kıbrıs Krallığına büyük bir imtiyaz tanıdıkları anlaşılır.

⁴²² Bedirhan, *Ortaçağda İpekyolu...*, s. 21

⁴²³ Turhan Atan, *Türk Gümrük Tarihi*, Ankara 1990 s. 108-109 (T.T.K. yay.), Polat, a.g. m., C.VII s. 376-377, Güçlüay, a.g.m., s. 367-368

⁴²⁴ Osman Turan, "Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri" *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1993 s.133-135 (Boğaziçi yay.), a.mlf., ...*Resmî Vesikalar*, s.110-111, Güçlüay, a.g.m., s.367

⁴²⁵ W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Ankara 2000 s. 418 çev. E. Ziya Karal (T.T.K yay.)

Mektuplardaki antlaşmalara göre; Kıbrıs Krallığı'na ait yerlerde karada ya da denizde korsanlar tarafından ele geçirilen mallar ve gemiler Selçuklu ülkesine sığırsa Kıbrıs'a geri verilecekti. Selçuklular'a ait yerlerde korsanlarca ele geçirilen insanlar ve mallar, Kıbrıs'a götürülürse bunu taşıyan gemiler sultana gönderilmeyip batırılacak, içindeki insanlar ve mallar Selçuklular'a geri verilecekti. Taraflardan birinin sahillerinde fırtınaya tutulan ya da kazaya uğrayan, diğer tarafa ait gemiler yağma edilmeyecek, içindeki insanlar ve mallar koruma altına alınıp geri verilecekti. İki taraf tâcirinden biri karşı tarafta ölecek olursa mallarına dokunulmayıp varislerine geri verilecekti. Antlaşma 3 yıl süre ile geçerli olmak üzere yapılmıştı. Fakat bu hükümlere eğer istenirse Kıbrıs Kralının aracılığı ile Ermeni Kralı, Antakya prensi ya da başka bir Hıristiyan hükümdar da katılabilecekti.⁴²⁶

B— Venedik İle Yapılan Antlaşma

Venedik Cumhuriyeti, I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) Selçuklu tahtına çıkınca, İstanbul podestası Jacobus Teopulo'yu sultana elçi olarak göndermiş, J. Teopulo da sultanın sipehsâları Şemseddin Emirü'l-Gazi ile görüşmüş ve bir ticaret antlaşması yapılmıştır. I. Keykubad'ın 8 Mart 1220 tarihinde Venedikle yaptığı ticaret antlaşmasından; I. İzzeddin Keykâvus'un (1211-1220) da Venedik'le ticaret antlaşması yaptığını ve % 2 gümrük resmi alındığını öğreniyoruz. Önceleri ise bu resim % 10 dolayında idi.⁴²⁷

Selçuklu Venedik ticaret antlaşmasının bugüne ulaşan metni Latince'dir. Bu antlaşma ile tüm Selçuklu tâcirleri ile Venedikli tâcirler antlaşmada belirtilen haklardan yararlanabileceklerdi, bu antlaşmanın süresi 2 yıllı sınırlı tutulmuştur. Hükümler genel

---

⁴²⁶ Turan,...*Resmî Vesikalar*, s. 139-143, a.mlf., "Türkiye Kıbrıs..." s. 135, Ş.Turan, *a.g.e*, s. 117-118 Koca, *Sultan I. İzzeddin...*,s.66-70, Baykara, *I. Gıyâseddin Keyhusrev*, s.52-53, Sezgin Güçlüay, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI.-XIII. Yüzyıllar)*, Elazığ 1999 s.68-71 (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Polat, *a.g.m.*, s. 377, Abdülkadir Yuvalı, "Selçuklular Döneminde Kıbrıs'ın Anadolu ile Siyasî ve Ticarî İlişkileri, <http://www.kibris.gen.tr/sorun/tarihçe/t2-2.html>, s.2, Gülay Öğün, "Kıbrıs'ta İslam Hakimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs ile Ticaret" <http://www.kibris.gen.tr/sorun/tarihçe/t2-1.html>, s.2 - 4, Altıntaş, *a.g.tez*, s.162-165

⁴²⁷ Turan, *a.g.e*, s. 124-125,143-146, Ş.Turan, *a.g.e*, s.118-119, Köymen, "Türkiye Selçukluları..." s. 616, Claude Cahen, "XIII. yy. Başında Anadolu'da Ticaret" *Cogito*, Selçuklular, İstanbul 2001 S. XXIX s. 134-135 (Yapı Kredi yay.) V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Ankara 1988 s. 214-215 çev. Azer Yaran, Heyd, *a.g.e*, s. 333,336, Güçlüay, *a.g.m.*, s. 368-369, Polat, *a.g.m.*, s. 380, Melek Delilbaşı, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Batı ile Ticarî İlişkilere Genel Bir Bakış" *Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara 1987 s.482-483 (A.Ü. Rektörlüğü yay.)

itibariyle karşılıklılık esasına dayanıyordu. Bu haklar ticarî hususlarda tanınmış, hukukî ve siyasî alanlar ayrı tutulmuştur. Ticaret serbestliği, tâcirler için can ve mal güvenliği ile gemilerin sığınma hakkı karşılıklılık esasına dayanan haklardandır. Tüm Selçuklu tâcirleri ile Venedikli tâcirler karşı tarafın ülkesine denizden ve karadan serbestçe girip ticaret yapabileceklerdi. Taraflardan birinin gemisi karşı ülkede tehlikeye maruz kalırsa içindeki kişi ve mallar korunacak ve geri verilecekti. Ölen bir tâcirin malları uyruğu bulunduğu devlete iade edilecekti. Her iki devlete ait gemiler üçüncü taraflardan gelebilecek tehlikeler karşısında antlaşmaya taraf olan ülkeye sığınabilecekti. Yukarıda belirtildiği gibi Venedikli tâcirler %2 gümrük resmi vererek Türkiye'ye gelebileceklerdi, Türk tâcirlerin ise ödemeleri gereken bedel "adetlerine göre verecekleri miktar" olarak kaydedilmiştir. Bunların dışında Venedikliler'in getirecekleri gümrük resminden muaf tutulmuş bazı mallarda ayrıca belirtilmiştir. Kıymetli taşlar, inciler, her türlü gümüş, altın, zahire gümrük resmi alınmayacak mallardandı. 8 Mart 1220 tarihinde Venedik ile yapılan ticaret antlaşmasındaki bir hükme göre; Venediklilerden oluşan bir jüri kurulacak, hırsızlık ve adam öldürme gibi suçlar dışındaki davalara bu mahkeme bakacaktı. Davalı taraflar ister Türk, ister Pisalı ya da başka bir milletten olsun bu hüküm geçerliydi. Selçuklu sularında batan Venedik gemilerinde bulunan canlara ve mallara zarar verilmeyecek, yabancılar da serbest bırakılacaklardı. Türk tâcirlerin malları başka yerlerde gasp edilecek olursa bunlar geri verilecekti.⁴²⁸ Venediklilerin yanısıra Pisalıların, Provensliler'in, Cenovalıların Marsilyalıların, Montpellier ve vd. Latinlerin 1236-1237'lerde Antalya'da ticaret yaptıkları görülmüştür.⁴²⁹

Yabancılar tanınan bu imtiyazlar, devletin zayıfladığı dönemde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Rubruk'un 4 Nisan 1255'te gördüğü Venedikli ve Cenovalı iki tâcir Türkiye'deki şap ticaretini tekellerine aldıkları için " **Sultan (II. İzzeddin Keykâvus (1246-1249 müstakil 1249 - 1262 müşterek ö.677/1278)) sadece bunlar vasıtasıyla şap satabilirdi. Bu ikisi fiyatı, 15 Bizantiner'den 50 Bizantiner'e yükseltmişlerdi.**"⁴³⁰ Türkiye Selçuklu Sultanları, kendi reayalarına da "bâc, bedraka ve cevâz-ı râh" gibi vergilerden muaf olarak ticaret yapmaları için imtiyazlar tanıyorlardı.⁴³¹

⁴²⁸ Turan, ...**Resmî Vesikalar**, s.125-135,143-146, Ş.Turan, **a.g.e.**, s.119-121, Heyd, **a.g.e.**, s.333-334 Güçlüay, **a.g.tez.**, .71-75

⁴²⁹ Heyd, **a.g.e.**, s. 334 , Turan, **a.g.e.**, s. 124-125, Güçlüay, **a.g.m.**, s. 369

⁴³⁰ Wilhelm Von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, İstanbul 2001 s. 140 çev. Ergin Ayan, Heyd, **a.g.e.**, s. 332-333, 353, Turan, **a.g.e.**, s. 13 a.m.f., "Keykâvus II" İ.A. C. VI. s.642-645 Sümer, "Keykâvus II" T.D.V.İ.A. C. XXV. s.255-356

⁴³¹ Turan, **a.g.e.**, s. 55-57, Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair", IX. T.T.K. Kongresi Bildirileri, Ankara 1988 C. II s. 690 (T.T.K. yay.)

VII— DÜŞÜK TİCARİ VERGİ (GÜMRÜK RESMİ) ALMA POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yürürlükte tuttuğu ticarî vergilerden bazıları şunlardır; “bâc, bedraka, darâib, ubur, zarayib-u avariz, (fazla rüsum) tamga, meks, öşür, mukarrerât.”⁴³² Bu vergilerden bazıları hem girişte hem çıkışta, bazıları limanlarda, geçitlerde, kervan ve yol koruması için alınırdı.⁴³³ Türkiye Selçukluları dönemindeki diğer devletlerde gümrük resmi % 10'dan aşağı değildi. Meselâ Selâhaddin Eyyubî (1171-1193) döneminde % 20 ila % 30⁴³⁴, I. el-Melikü'l-Adil Seyfeddin'in (1200-1218) verdiği 1215 tarihli bir beratta % 16, altın ve gümüşte % 10; Memlük Sultanı Kalavun (1290-1293) devrinde % 10 ila % 4 arasında gümrük resmi alınırdı.⁴³⁵

Türkiye Selçuklu Devleti ise en fazla % 2 gümrük vergisi alıyor, altın, gümüş, mücevher ve tahıldan ise hiçbir vergi almıyordu. Kimi zamanlarda Selçuklu Sultanları, tüm tâcirlerden ne ticareti yaparsa yapsın hiçbir vergi almazlardı. Nitekim, I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196/1205-1211), Antalya'yı fethettikten (3 Şaban 603/5 Mart 1207) sonra bir ferman çıkararak “**Bu günden sonra bütün Rum ülkelerinde ne ticareti yapılırsa yapılsın ve oradan hangi tüccar geçerse geçsin vergiden (bac), geçiş ücretinden (ubur), ilâve ve fazla rüsundan (zarayib-u avariz) muaf tutulmuştur.**” diyerek ticarî faaliyetleri teşvik etmiştir.⁴³⁶ Zaman zaman da gümrük vergilerinin bazı tüccarlar lehine kaldırıldığı oluyordu. I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220); Horasanlı, Iraklı ve Arap tâcirlerle vergi muafiyeti getirmiştir.⁴³⁷

Kimi zaman da ümera katında hatırı sayılır kişiler aracı olarak, yakınları olan tâcirler için vergi muafiyeti istemişlerdir. Nitekim Mevlâna (ö.1273), müridi olan tâcir Şihabeddin'in alış-veriş için Sivas'a gitmesi gerektiğini, fakat bâc alan memurların kimi tutumları sebebiyle oraya gidemeyerek ticaret yapamadığını, bu konularda yardım etmesi, vereceği bir fermanla mezkur tâcirin bâcdan muaf tutulmasını, yazdığı bir mektupla Mu'ine'd-dîn Süleyman Pervâne'den (ö. 676/ 2 Ağustos 1277) istemiştir.⁴³⁸ Mezkur

⁴³² İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s. 120-121, Aksarayi, a.g.e, M.Ö. s. 68, Atan, a.g.e, s. 112, Baykara, I. Gıyâseddin..., s. 59-60, a.mlf., “Türkiye Selçuklularında Bazı Vergiler...” s. 690

⁴³³ Turan, ...Resmi Vesikalar, s. 56, Baykara, a.g.e, s. 59-60, Atan, a.g.e, s. 115-119

⁴³⁴ Ramazan Şeşen, Şalahaddin Eyyubî ve Devlet, İstanbul 1987 s. 272 (Çağ yay.)

⁴³⁵ Heyd, a.g.e, s. 463,468

⁴³⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s. 120-121, Turan, S. Zamanında...s.283-286

⁴³⁷ Gordlevski, a.g.e, s.215, Turan, , ...Resmi Vesikalar, s.144, a.mlf., S. Zamanında..., s.395, a.mlf. “Keykubad I” C.VI s.658-659

⁴³⁸ Mevlânâ, Mektuplar, s. 43 – 44, 260

müellif yine aynı konuda, aynı emire, Sivas emir-i iğdişânının Tâcir Şemseddin adlı birinden fazla vergi (bâc) istemekte olması sebebiyle yakınmıştır. Mezkur tâcirden ve onun akrabalarından vergi alınmamasını, bu hususta Sivas emir-i iğdişânına bir ferman yazılmasını istemiştir.⁴³⁹

---

⁴³⁹ Mevlâna, **Mektuplar**, s. 138. 253

VII— TİCARİ GÜVENLİK POLİTİKASI VE DEVLET SİGORTASI

Türkiye Selçuklu Devleti, sınırları içinde faaliyet gösteren tâcirleri ve kervanları korumak için büyük bir itina göstermiştir. Daha önce anlatıldığı gibi kervansaraylar önemli bir güvenlik unsurudur. Bunun yanında bir kervan kafilesi yolculuğu sırasında soygunlar vb. sebeplerle zarara uğramasın diye kervansalar (râhdar-tutkavul) emrindeki askeri kıtalarca korunmaktaydı.⁴⁴⁰

Ticarî güvenlik o kadar önemliydi ki, ticarî güvenliğe hanel getirecek herhangi bir olay savaş sebebi sayılırdı. Bunun bir çok misali bulunmaktadır; II. Rükneddin Süleymanşâh (1196-1204) tebasından olan bazı tâcirlerin Bizans donanmasınca, Samsun sahilinde taciz edilerek mallarına el konması üzerine, gerekli girişimlerde bulunmuş ve tâcirlerin zararlarını Bizans İmparatorluğu'ndan tazmin ettirmiştir.⁴⁴¹

I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196/1205-1211), Sinop ve Samsun'a hakim olmak için uğraşan Komnenoslar'ın Karadeniz yolunu kapatarak, tâcirlerin Sivas'ta toplanmalarına sebep olmaları nedeniyle 1205'te sefere çıkmış, Karadeniz yolunu ticarî ulaşımına açmıştır.⁴⁴² Aynı sultan İznik Rum İmparatoru Theodor Laskaris'in (1204-1222) üzerine, topraklarından İslâm ülkelerine giriş ve çıkışlara engel olduğu için sefere çıkmış, bu sefer sırasında vuku bulan Alaşehir Savaşı'nda şehit olmuştur.⁴⁴³ I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) Antalya Rumları'nın Kıbrıslarla işbirliği yaparak ayaklanmaları üzerine bir sefer yapmış, Antalya da güvenliği yeniden sağlamıştır.⁴⁴⁴

I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), bazı tâcirlerin şikayetleri üzerine ticarî faaliyetleri ve ticaret yollarını güven altına almak için; Hüsameddin Çoban'ı Suğdak'a (Kırım) Ruslar üzerine, Mübarizeddin Çavlı'yı Ermeniler üzerine, (Küçük Ermenistan), Mübarizeddin Ertokuş'u Akdeniz sahillerine sefere memur etmiştir.⁴⁴⁵

II. Gıyâseddin Keyhusrev'den (1237-1246) itibaren siyasi istikrarın sarsıldığı malumdur. Bu olumsuz durum ticarî güvenliği de ortadan kaldırmıştır. Böyle bir ortamda

⁴⁴⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi...* s. 360, Bedirhan, *Kafkasya ve Büyük Selçuklu...* s. 183

⁴⁴¹ Turan, ... *Resmî Vesikalar*, s. 123

⁴⁴² İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, C. XII s. 201, Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 52 .

⁴⁴³ İbn Bibi, *a.g.e.*, M.Ö.C.I.s.122-123,130-131 N.G.s.146

⁴⁴⁴ Turan, "Keykavus I" *İ.A. Eskişehir 1997 C. VI s. 636, a.mlf.*, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II"..." s. 416, a.mlf., *S. Zamanında...*, s. 307-308

⁴⁴⁵ İbn Bibi, *a.g.e.*, M.Ö. C.I s.319-320,345-353 N.G.s.119,128-130, Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri II" s. 418-419, . a.mlf., *S. Zamanında...* s. 342-346, a.mlf., "Keykubâd I" s. 658-659, Uyumaz, *a.g.m.*, s.121-

130

kervanlara yönelik çapul ve soygun hadiseleri çoğalmıştır.⁴⁴⁶ Mu'îne'd-dîn Süleyman Pervâne (ö.676/ 2 Ağustos 1277) döneminde ise nispî olarak ticarî asayişin yeniden sağlandığı görülmektedir.⁴⁴⁷

Devlet sigortasına gelince; Niketas Khoniates'in verdiği bilgiye göre, III. Aleksios Angelos (1195-1203), Karadeniz'de seyreden gemilere saldırması için Konstantinos Frangopoulos adındaki bir adamını görevlendirmiş, bunun yağmaları sonucu zarara uğrayan tâcirler, III. Aleksios Angelos'a (1195-1203) müracaat ettilerse de bir sonuç alamamışlarmışlar, bunun üzerine mağdur duruma düşen tüccar kafilesi içinde bulunan Konyalı tâcirler, Sultan II. Rükneddin Süleyman-şâh'a (1196-1204) hallerini arz ettiklerinde, Sultan, bu tâcirlere 50 maden gümüşün tazminat olarak verilmesini sağlamıştır.⁴⁴⁸

Yine bir grup tâcir, I. Gıyâseddin Keyhusrev'e (1192-1196/1205-1211) gelerek, **“çoluk—çocuğumuzun nafakasını sağlamak için; Horasan, Irak vd. yerlerini gezerek dünyanın çeşitli yerlerinde yolculuklar yaptık. Mısır tarafına gidip iyi bir ticaret yaparak bol miktarda kâr elde ettik. Oradan İskenderiye'ye gittik. Frenkler'in ve Mağripliler'in imâl ettikleri çeşitli mallar ve eşyalar aldık. Gemiyle Antalya'ya gelince Frenkler mallarımıza el koydular.”** Şeklinde şikâyette bulduklarında, Sultan; **“Mallarınızı geri alıp, onları eksiksiz ve sağlam olarak size teslim etmeden yerime oturmayaçağım. Bulunmayan eşyanızı kendi hazinemden karşılayacağım.”** diyerek Antalya seferine çıkmıştır.⁴⁴⁹ I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196/1205-1211), Antalya'yı fethettikten (1207) sonra ganimetin beşte birini devletin hazinesine ayırdı, sonra davacı olan tâcirleri çağırarak; onların eşya ve kumaşlarının her birinin nicelik ve niteliklerini liste halinde yazdırdı. Tüccarlara ait olduğu halde askerinin elinde ganimet olarak bulunanlar sahibine verildi. Kayıp mallar ise tespit edilmiş, yerlerine yenileri padişâhın hazinesinden (Hazine-i Has) alınarak tâcirlere verilmiştir.⁴⁵⁰

Buna benzer bir olay da I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), Kayseri'de iken yaşanmıştır; bir tâcir “dâdgâh”a girerek **“kâr için denizler karalar aşip dünyayı**

⁴⁴⁶ Ebu'l-Ferec, a.g.e, C. II s. 595-596, Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s. 177-178

⁴⁴⁷ Eflakî, a.g.e, C. I s. 247, Kaymaz, a.g.e, s. 127-130

⁴⁴⁸ Paul Wittek, “Bizanslılardan Türkler'e Geçen Yer Adları” S.A.D. (1969), Ankara 1970 C.I s.220-221 (T.T.K yay.)

⁴⁴⁹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C. I s. 115-116 N.G.s.46

⁴⁵⁰ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C. I s. 119-120 N.G. s.45, Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri II” s. 416,418, a.mlf., ...Resmî Vesikalar, s.127, Baykara, I. Gıyâseddin Keyhusrev, s.38-39

dolaştım, Kıpçak, Bulgar, Rus diyarlarından size yönelmişim, Hazer’de (Karadeniz) elimdeki her şeyi aldılar” demiştir;⁴⁵¹ başka bir tâcir, “ben Halep’ten buraya geliyordum, Ermeni Leon’un (ö.1219) topraklarından geçerken mallarımı aldılar” diyerek şikayette bulunmuştur, üçüncü tâcir “Antalya yerlilerindenim tüm mallarımı alıp, Mısır yoluna koyduğumda gemide Frenk (Avrupalı) korsanlar bizi soydular” diyerek sultandan yardım istemiştir. Bunun üzerine söz konusu tâcirlerin zararları hazineden karşılanmıştır.⁴⁵² Bu örnekler ile 19 Temmuz 1216 tarihli, Kıbrıs Kralı Hugues’nun (1210-1218), I. İzzeddin Keykâvus’a (1211-1220), yine I. İzzeddin Keykâvus’un (1211-1220) krala gönderdiği Eylül 1216 tarihli mektuplardaki⁴⁵³ hükümler Türkiye Selçuklu Devleti’nin bir nevi ticarî sigorta uygulaması olduğunun açık delillerindendir.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.316-317 N.G.s.118-119

⁴⁵² İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.317-318 N.G. s.119, Fuad Köprülü, “ Anadolu’da Türk Medeniyeti” *Milî Tettebular Mecmuası*, İstanbul 1331 S.V s.198-199, Turan, *S. Zamanında...*,s.342

⁴⁵³ Turan, ...*Resmî Vesikalar...*, s. 141-143, Koca, *Sultan I. İzzeddin...* s. 68-69

⁴⁵⁴ Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu’nun...*, s. 104, Turan, ...*Resmî Vesikalar*, s. 127, Cahen, “...Anadolu’da Ticaret”, s. 134, Atan, a.g.e, s. 104, Altıntaş, a.g.tez, s.173

IX— TÜRKİYE SELÇUKLU PARALARI VE PARA POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu Devleti Sultanları'ndan I. Rükneddin Süleyman-şâh (1075-1086) ve I. Rükneddin Kılıç Arslan'ın (1092-1107) paralarına henüz rastlanmamıştır.⁴⁵⁵ Her iki sultanın Büyük Selçuklular (1040-1157), Haçlılar ve Bizanslılar (324-1453) ile savaşmakla meşgul olmaları, Sultan Sancar'ın (1119-1157)⁴⁵⁶ 1153'te Oğuzlar'a esir düşmesine kadar müstakil bir devlete sahip olamadıkları; Büyük Selçuklu, Abbasi, Bizans ve İtalyan devletlerinin paralarının (Filori)⁴⁵⁷ kullanımında olması gibi sebeplerden dolayı para bastırmaya fırsat bulamadıkları ileri sürülmüşse de bunların tutarlı bir tarafı yoktur.⁴⁵⁸ Çünkü tam istiklâli hedefleyen ve bu uğurda Büyük Selçuklular (1040-1157) ile savaşmaktan kaçınmayan, nihayet hayatlarını aynı gaye için kaybeden söz konusu iki sultanın hakimiyet sembollerinden olan sikke darp ettirmemeleri düşünülemez. Hattı zatında sikke darp ettirmek için tam bağımsız olmak gibi bir şart da yoktur. Kısmî bir bölgeyi yöneten, diğer sultanlar veya meliklerce varlığı ve metbuluğu tanınmayan melikler kendi adlarına hutbe okutabilir, nevbet çaldırabilir, sikke bastırabilirlerdi. Nitekim, II. Rükneddin Kılıç Arslan (1156-1192) ülkesini on bir oğlu arasında paylaştığında (1182-1188 arasında, muhtemelen 1186 yılında) her biri bağımsız bir melik gibi hareket ederek kendi adlarına para bastırmışlardır.⁴⁵⁹

I. Rükneddin Süleyman-şâh'ın (1075-1086), Melikşâh (1072-1092) tarafından melik olarak Türkiye'ye tayin edildiği şeklindeki rivayet⁴⁶⁰ doğru kabul edilirse ve hatta I. Rükneddin Süleyman-şâh'ın (1075-1086) İznik'i "sultanlık merkezi" (başkent) yaptığı, Antakya'yı fethetmeden (1084'ten) önce sultan ünvanı taşıdığı⁴⁶¹ göz önüne alındığında

⁴⁵⁵ İsmail Galib, *Takvim-i Meskukat-ı Selçukiye*, İstanbul 1309 s.1-2, Ahmed Tevhid, *Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Katoloğu*, İstanbul 1321 s.107

⁴⁵⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi...*, C.V s.399-414, a.mlf., *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.102-114

⁴⁵⁷ Eflakî, a.g.e, C.II.s.180, Taneri, a.g.e, s.94

⁴⁵⁸ Uzunçarşılı, *...Medhal*, s.62, Gordlevski, a.g.e, s. 223, M. Altay Köymen, "Selçuklularda Devlet" *Bellekten*, Ankara 1987 C. LI S. CCI s. 1371, Baykara, *I. Gıyâseddin Keyhusrev...*, s. 59, Şevki Nezihi Aykut, *Türkiye Selçuklu Sikkeleri, I. Mesud'dan I. Keykubâd'a Kadar (510-616 / 1116-1220)*, İstanbul 2000 C.I. s.99 (Eren yay.), Ahmet Altıntaş, "Selçuklu Türkiyesi'nde Para" *Türkler*, Ankara 2002 C. VII. S. 386, Kesik, a.g.e, s.1121

⁴⁵⁹ Turan, *S. Zamanında...*, s.217-218, Aykut, a.g.k, s.99,231 vd.

⁴⁶⁰ Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali ibn Nâsir ibn Ali el-Hüseynî, *Ahbar'üd—Devleti's— Selçukıyye*, Ankara 1943 s.49 çev. Necati Lügal (T.T.K. yay.)

⁴⁶¹ A. Komnena, a.g.e, s.124,194, Turan, a.g.e, s.62-63.

kendi adına sikke bastırmamış olması düşünülemez. Aynı durum I. Rükneddin Kılıç Arslan (1093-1107) için de geçerlidir. Üzerinde “Kılıç Arslan b. Süleyman” yazan bir bakır sikke (fels) bulunmakla ve I. Rükneddin Kılıç Arslan’a (1093-1107) ait olduğu ileri sürülmekle birlikte darp tarihi olmadığı için, bunun III. Rükneddin Kılıç Arslan (600-601 / 1204-1205) b. II. Rükneddin Süleyman-şâh’a (1196-1204) ait olması da söz konusudur.⁴⁶²

Bütün bunlarla birlikte bastırıldığı sikkeleri günümüze ulaşan ilk Türkiye Selçuklu Sultanı’nı, I. Rükneddin Mesud (1116-1155) olarak kabul etmek yerinde olur. O’nun darp yeri ve tarihi belli olmayan üç tane bakır sikkesi (fels, mangır, mankır, mankur, pul) vardır.⁴⁶³

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), paralarını darbedildikleri malzemelere nazaran üç temel kategoride incelemek âdet olmuştur. Bunlar fels de denilen bakır, dirhem denilen gümüş, dinar denilen altın paralardır.

Türkiye Selçukluları bakır sikkelerinin, ağırlık ve ayarları hakkında kesin bir ölçü yoktur. Sultan I. Rükneddin Mesud’un (1116-1155) bakır sikkeleri; en fazla 5,60 gr. en az 2,90 gr.; I. İzzeddin Keykavus’un (607-616/1211-1220) bakır sikkeleri ise, 2,72 gr. ile 5,42 gr. arasında değişen muhtelif ağırlıklardadır.⁴⁶⁴

Dirhem (veya Direm: gümüş sikke) ağırlığı ile ilgili olarak; 2,97 gr., 2,82 gr.⁴⁶⁵ gibi ölçüler verilmekle birlikte Türkiye Selçukluları’nın resmî dirhem ağırlığı 3,086 gr.’dır.⁴⁶⁶ Fakat ağırlıkları 2— 3 gr. arasında değişen dirhemler ç oğunluktadır. Nitekim Türkiye Selçukluları’nda ilk gümüş dirhemi 571/1176 yılında Konya’da kestiren II. Kılıç Arslan’ın (1155-1192), gümüş sikkeleri 16 karat = 3,086 gr.’dan daha ağırdır. Son gümüş para ise

⁴⁶² Halit Erkiletlioğlu — Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Kayseri 1996 s.22,42 (Erciyes Üniversitesi yay.), Kesik, a.g.e, s.121

⁴⁶³ Doğu — Batı Arası Bir Gökkuşluğu; *Selçuklu Sikkeleri (Y.K.B.K.)*, İstanbul 1994 s.22 haz. Şennur Aydın (Y.K.B. Yay.), İ. Galib, a.g.k, s. 2, A. Tevhid, a.g.k, s. 108, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, London 1877 C.III s.48, İbrahim Artuk — Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslamî Sikkeler Katoloğu*, İstanbul 1971 C. I s. 350, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Mangır” İ.A. Eskişehir 1997 C.VII s.282, Aykut, a.g.k, s.187-189, Kesik, a.g.e, s.121

⁴⁶⁴ Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.22-23,46, Aykut, a.g.k, s.182, 187-189, 459-491

⁴⁶⁵ Hinz, a.g.e, s.2, E. V. Zambaur, “Dirhem” İ.A. Eskişehir 1997 C. III s. 594, Halil Sahillioğlu, “Dirhem” T.D.V.İ.A. İstanbul 1994 C. IX s. 370, Altıntaş, a.g.tez, s.223-224

⁴⁶⁶ Hinz, a.g.e, s.6, Aykut, a.g.k, s.170,176

702/1302 yılında kestirilmiştir.⁴⁶⁷ Türkiye Selçukluları'nda para ölçüsü ve malî işler ile ticarî faaliyetlerde geçerli olan para birimi gümüş sikkedir. 10 dirhem, 1 dinar⁴⁶⁸ olarak kabul edilebileceği gibi XIII.yy.'da 20 dirhem 1 dinar, 120 pul ise (fels, bakır sikke) 1 dirhem değerindeydi. Ayrıca yarım ve çeyrek dirhemler de darbedilmiştir. Gümüş paralara "Akçe-î Rum, Sultanî veya Sim-i Sultanî" adları da verilir ve genel anlamda "para" sözünün karşılığı olarak kullanılırdı.⁴⁶⁹

Dinarın ağırlığı ile ilgili olarak da 4,231 gr., 4,233 gr.,⁴⁷⁰ 4,25gr., 2,95gr. ve 2,97 gr. arasında değişen⁴⁷¹ muhtelif ölçüler verilmekle birlikte; Türkiye Selçukluları'nın resmî dinar ağırlığı, 4,81 gr.⁴⁷² olarak ifade edilmiş, fakat yapılan incelemeler dinarların 3,72 gr. ile 5,40 gr. arasında değişen; en ziyade 4,35 gr. ile 4,45 gr. arasındaki ağırlıklara sahip oldukları görülmüştür. Bunlardan başka II. Gıyaseddin Keyhusrev'in (1237-1246) "Atiye Dinarı" 134,25 gr.; Alaeddin Siyavuş'un (ö. 17 Muharrem 678 / 30 Mayıs 1279) dinarı 8,65 gr. olarak darp edilmiştir.⁴⁷³ I. Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237), "Alaî Sikkesi" namıyla, beşyüzlük, yüzellilik ve yüzlük miskaller halinde para darbettiği rivayet edilmiştir.⁴⁷⁴ 1 miskalin 4,81gr.⁴⁷⁵ olduğu göz önünde tutulunca; $500 \times 4,81 = 2405$ gr. gibi bir ağırlık söz konusu olmaktadır ki bu durumda ya İbn Bibi'nin kasdettiği miskalin gram cinsinden değeri bilinenden farklıdır; ya da bu sikkeler çok sınırlı sayıda darp edilmiştir.

⁴⁶⁷ İ. Galib, **a.g.k.**, s. 4-5, A. Tevhid, **a.g.k.**, s. 110, İ. Artuk — C. Artuk, **a.g.k.**, s. 350, Turan, S. **Zamanında...**, s. 235, a.mlf., "Kılıç Arslan II." s. 702, Erkiletlioğlu — Güler, **a.g.k.**, s.23,50, Aykut, **a.g.k.**, s.132,170,176,192, Cl. Cahen, "Kılıçarslan II" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1986 C.V. s.104 (New Edition), Özyayın, "Kılıçarslan II" **T.D.V.İ.A. C.XXV** s.403

⁴⁶⁸ İ. Galib, **a.g.k.**, s.39, Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s. 373, Polat, **a.g.tez.**, s. 200

⁴⁶⁹ Eflâkî, **a.g.e.**, C.I.s.253,260,263,288,420 C.II. s.67, Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti" **Belleten**, Ankara 1950 C. XIII S.LV s.514-515 (T.T.K. Yay.) Taneri, **a.g.e.**, s.93, Baykara, **Türkiye Selçukluları devrinde Konya**, s. 102, Erkiletlioğlu — Güler, **a.g.k.**, s.23, Aykut, **a.g.k.**, s.169, Altıntaş, **a.g.tez.**, s.230-231

⁴⁷⁰ Hinz, **a.g.e.**, s.2,13

⁴⁷¹ E. V. Zambaur, "Dinar" İ. A. Eskişehir 1997 C. III s. 591-592, Halil Sahillioğlu, "Dinar" **T.D.V.İ.A. İstanbul** 1994 C. IX s. 352-355

⁴⁷² Aykut, **a.g.k.**, s. 170,176

⁴⁷³ İ. Artuk— C. Artuk, **a.g.k.**, s. 364, **Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)**, s.48, Turan, S. **Zamanında...**,s.570, Erkiletlioğlu — Güler, **a.g.k.**, s.23, Aykut, **a.g.k.**, s. 170, Altıntaş, **a.g.tez.**, s.220-222

⁴⁷⁴ İbn Bibi, **a.g.e.**, M.Ö.C.I.s.252 N.G.s.93

⁴⁷⁵ Hinz, **a.g.e.**, s.6, Aykut, **a.g.k.**, s. 170

Türkiye Selçukluları'nın ilk altın sikkelerini de II. Kılıç Arslan (1155-1192) 573/1177-1178 yılında Konya'da, 4,20 gr. olarak darp ettirmiştir.⁴⁷⁶ Türkiye Selçukluları'nın Konya'da kestirilen, son altın sikkesi 685/1286 tarihli; günümüze ulaşan ve kesim yeri belli olmayan son dinar ise 698/1298 tarihli'dir.⁴⁷⁷

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318) sultanlarının, kendi paralarını bastırmalarından önce ve bastırmalarından sonra da başka bazı devletlerin paralarının, piyasada değişim aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu paralar arasında (yukarıda değinildiği gibi) Abbasî (750-1258) dinarları,⁴⁷⁸ Bizans paraları (Bizantiner, bezant, solidus), kullanımları lokal bazda da olsa Ermeni, Gürcü, Süryanî paraları,⁴⁷⁹ bunlardan başka, Mısır ve Halep dinarları,⁴⁸⁰ —ki, Mısır altınının (dinar) Bağdat'ta da tedavülde olduğu bilinmektedir.⁴⁸¹— Batılı devletlerden, (özellikle İtalyan tüccar şehir devletleri) başta Floransalılar'm florileri⁴⁸² Türkiye'de günlük ticarete kullanılmakta idi.

Türkiye Selçuklu Devleti (1075—1318) paralarının, başka devletlerin paraları karşısındaki değeri ile ilgili verilere bazı muahhar kaynaklardan yararlanarak yapılan kıyaslamalarla ulaşabiliriz. Bu kaynaklardan biri İbn Fazlullah el-Ömerî'nin (1301-1348) "Mesalikü'l—ebsar" adlı eseridir.⁴⁸³ Mezkur müellif eserini 744/1343'ten önce kaleme almıştır.⁴⁸⁴ Türkiye Selçuklu Devleti'nin 1318'de yıkıldığı kabul edilirse, buradaki bilgiler beylikler döneminin verileridir. el-Ömerî (1301-1348), Türkiye'deki koyun fiyatlarından söz ederken, **"... seçip aldığım bir baş koyunun değeri, 12 dirhemdir. Tabiki onların dirhemi değerindedir. Bizim dirhemimizin değerinde 9 dirhem karşılığındadır."**

⁴⁷⁶ İ. Artuk — C. Artuk, a.g.k, s. 350, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.23,49, Aykut, a.g.k, s. 134, 170,190 Turan, S. Zamanında..., s. 235, Çay, a.g.e, s. 116, Gündegül Parlar, Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler, Ankara 2001 s.13 (Kültür Bakanlığı yay.), Özaydın, "Kılıcarslan II" s.403

⁴⁷⁷ Baykara, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, s. 102, Altıntaş, a.g.m., s. 386, Erkiletlioğlu—Güler, a.g.k, s.255

⁴⁷⁸ Gordlevski, a.g.e, s.223, Altıntaş, a.g.tez, s. 220

⁴⁷⁹ Polat, a.g.tez, s. 198-199

⁴⁸⁰ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.137, Eflakî, a.g.e, C.I.s.96-97,263, Gordlevski, a.g.e, s.223, Taneri, a.g.e, s.94, Sahillioğlu, "İkinci Keykavus'un...", s.60,72, Konyalı,...Aksaray Tarihi, C.I. s.362-364

⁴⁸¹ Eflakî, a.g.e, C.I.s.96-97, Taneri, a.g.e, s.94

⁴⁸² Eflakî, a.g.e, C.II.s.180, Gordlevski, a.g.e, s.223, Cahen, a.g.e, s. 316 çev. Yıldız Moran, Taneri, a.g.e, s.94

⁴⁸³ Anadolu Beylikleri'ne ait kısmı Prof. Dr. Yaşar Yücel tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Bakınız, Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, Ankara 1991 C.I s. 183-203 (T.T.K. yay.) Dipnotlarda el-Ömerî olarak gösterilmiştir. Karşılaştırınız; Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 59

⁴⁸⁴ Ramazan Şeşen, Müslümanlarda Tarih—Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul 1998 s.189-190 (İsar yay.)

demektedir.⁴⁸⁵ Buna göre söz konusu dönemde, 12 Türk dirhemi, 9 Şam ve Mısır dirhemine eşittir. Bu aradaki değer farkının, dirhemlerin ihtiva ettiği gümüşün saf olmamasından kaynaklandığı akla gelebilirse de gerçek sebep bu değildir. Çünkü, yine el-Ömerî (1301-1348), Germiyan'dan ve Foça'dan bahsederken, **“Bu memleketin kullandıkları para halis gümüştendir. Miktarı üç çeyrek (4/3) dirhemdir.”**⁴⁸⁶ demiştir, fakat başka bir bölge veya memleket ile karşılaştırma yapmamıştır. Mezkur müellif, Denizli, Antalya ve Kastamonu ilgili olarak verdiği bilgilerde, **“Bunların dirhemleri halis gümüştten yarım dirhemdir.”**⁴⁸⁷ ; Bursa (Orhan İli) ve Balıkesir'de kullanılan paralar için, **“Bu ilin dirhemi, tam ve bütün dirhemdir, halis gümüştten dökülmüştür.”**⁴⁸⁸ demektedir. Bu durumda söz konusu değer farkı ya Türkiye'de kullanılan dirhemlerin, Mısır ve Şam'da kullanılanlardan daha düşük ağırlıkta olmasından, ya da daha kuvvetli bir ihtimalle siyasî ve ekonomik konjonktür gereği Memlûk Devleti (1250-1517) paralarının o günkü dünya ekonomisinde daha değerli olmasından yani daha çok talep görmesinden ve global ölçekte geçerliliğinden kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü 1350'li yıllarda Memlûk Devleti (1250-1517) siyasî, askeri, iktisadî ve harsî bakımlardan dünyanın en büyük devletlerinden birisiydi. İlhanlılar'ı (1256-1353) ve Timur'u (ö. 1405) durdurmuş olmaları Memlûkler'in gücünün önemli göstergelerindendir.

Uzak Doğu Asya ve Hindistan'dan Avrupa'ya kadar uzanan ticaret yollarının üzerinde bulunan Memlûkler,⁴⁸⁹ özellikle transit ticaretten sağladıkları gelirlerle iktisadî bakımdan çok zenginleşmişlerdir. Bu da onların paralarının değerlenmesini sağlamıştır. Benzer şartlar günümüzde de benzer sonuçları doğurmaktadır. Amerikan Dolarının, Türk Lirası karşısında daha yüksek alım gücüne ve global geçerliliğe sahip olması, sözü edilen durumun en bariz örneklerinden biridir.

Prof. Dr. Mustafa Akdağ, bir eserinde, Orhan Gazi (1326-1362) devri için 1 Selçuklu sikkesinin 3 Osmanlı akçesine eşit olduğunu öne sürmüştür.⁴⁹⁰ Mezkur müellif bir makalesinde de 1 Florinin, 1431 yılında 35 akçe, 1 Selçuklu dirheminin de 3,7 akçe olduğunu belirtmiştir. Bu verilere dayanarak basit bir hesap yapılırsa 1 florinin takriben 9,4

⁴⁸⁵ el-Ömerî, a.g.e, s. 183-184

⁴⁸⁶ el-Ömerî, a.g.e, s. 193, 202

⁴⁸⁷ el-Ömerî, a.g.e, s. 195, 197, 202

⁴⁸⁸ el-Ömerî, a.g.e, s. 198-199

⁴⁸⁹ M. Sobernheim, “Memlûkler” İ.A. Eskişehir 1997 C. VII s. 689-692

⁴⁹⁰ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, İstanbul 1995 C.I s. 32, 362-363 (Cem yay.)

dirhem olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat, bu sonuçların kesinliği ve sıhhati tartışmalıdır. Çünkü buradaki Selçuklu dirhemi ile ilgili olarak verilen bilgiler 1247 yılına ait bir vakfiyeden alınmaktadır ve 1247'den 1431'e kadar 184 yıllık bir zaman geçmiş, birçok ekonomik değer ve şartlar değişmiştir.⁴⁹¹

Pegolotti de XIV. yüzyılın ilk yarısında, Alanya'da (Alaiye, Candelore) 1 Kıbrıs (Famagosta), bizantinın (bisante) 7 akçeye denk olduğunu nakletmiştir.⁴⁹² Bunlardan başka, Bizans paralarına kıyasla, 1092'den önceki 1 dinarın 1 nomisma, 1101'de Malatya'da yine 1 dinarın 1 nomisma, 1400'lerde 14 Osmanlı akçesinin 1 hyperpyra olduğu bilinmektedir. 1092'de ve 1101'de Türkiye Selçuklularının henüz dinar darb ettirmediklerini göz önüne alırsak, bu dinarlar başka bir İslam devletinin parası olmalıdır.⁴⁹³

Selçuklu sikkelerinin ticarî hayatta ve reel ekonomide sahip olduğu alım gücü ile ilgili birçok misal, o devrin kaynaklarında bulunmaktadır. Paranın alım gücü, mal ve hizmet alımı olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Bazı mallar, kıtlık ve ekonomik darboğaz zamanlarında oldukça pahalı olmaktadır, bazıları da taşıdıkları özel anlamlar (manevî değerler) sebebiyle yüksek fiyata alıcı bulmaktadır. Nitekim I. İzzeddin Keykavus'un (607-616/1211-1220) 1216 yılındaki Küçük Ermenistan seferinden sonra Kayseri piyasasında sığır sayısı arttığı için 2 akçe⁴⁹⁴ ile 1 baş sığır alınırken,⁴⁹⁵ 1280 yılında tanzim edilen bir vakfiyede ise 1 baş sığırın fiyatının, 60 dirhem olduğu belirtilmiştir.⁴⁹⁶ Yine benzer sebeplerden dolayı, Türkiye'de buğday fiyatları ile ilgili birbirinden oldukça farklı değerlere rastlanmaktadır. Mesela, 1291 yılında Iğın'da bir

⁴⁹¹ Akdağ, "... Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti" s. 529-530

⁴⁹² Pegolotti, a.g.e, s. 92

⁴⁹³ Cécile Morisson and Jean – Claude Cheynet, " Prices and Wages in the Byzantine World" **The Economic History of Byzantium**, Washington 2002 C.II s.816,823

⁴⁹⁴ Akçe ile dirhem arasında değer karşılaştırması yapan Prof. Dr. Mustafa Akdağ, 1247 yılı rayiciyle 120 Selçuk dirheminin, Orhan Gazi (1324-1362) döneminde 444 akçeye eşit olduğu sonucuna varmıştır. (Akdağ, "...Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti" s. 529) Buna göre; 1 dirhem, 3,7 akçe olmaktadır. Dirhem ile akçe arasındaki ilgi için bakınız; Halil Sahillioğlu, "Akçe" T.D.V.İ.A. İstanbul 1989 C. II s. 224-227

⁴⁹⁵ İbn Bibi, a.g.e, N.G.s.69, Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III", s.60, Bayat, "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...", s.18

⁴⁹⁶ Altıntaş, a.g.tez, s. 237

yük⁴⁹⁷ buğday 5 akçe,⁴⁹⁸ 1299'da 1 mud⁴⁹⁹ buğday 50 dirhem,⁵⁰⁰ 1288'de ise 1 tagar⁵⁰¹ buğday 70 dirhemden⁵⁰² alınabiliyordu.

Bu konuda verilebilecek başka bir çarpıcı örnekte at fiyatlarıdır. I. İzzeddin Keykavus'un (607-616/1211-1220) yukarıda zikredilen seferinden sonra Kayseri'de, canlı hayvan sayısı çok arttığı için, 1 baş at 2 akçeye⁵⁰³ satılırken, 744/1343'ten önceki yıllarda Germiyan ve Kastamonu gibi yerlerde 1 baş iyi cins at satılırken 1000 dinara⁵⁰⁴ kadar

⁴⁹⁷ 1 yük = 162,144 kg. Hinz, a.g.e, s.44

⁴⁹⁸ Anonim Selçukname, s.56-57,80, Tuncer Baykara, Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar, İzmir 1990 s.82 (E.Ü.E.F. yay.)

⁴⁹⁹ 1 mud = 1130'larda 69,5kg veya 67,5 ila 112,5 litre arasında değişen bir ölçüdür. Hinz, a.g.e, s.57 karşılaştırınız; 1 Mud = 72.5 ila 135 litre arasında değişir. Kaymaz, a.g.e, s.165-166

⁵⁰⁰ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. 218 N.G.308, Dirhem (veya Direm: gümüş sikke) ağırlığı ile ilgili olarak; 2,97 gr., 2,82 gr. (Hinz, a.g.e, s.2, E. V. Zambaur, "Dirhem" İ.A. Eskişehir 1997 C. III s. 594, Halil Sahillioğlu, "Dirhem" T.D.V.İ.A. İstanbul 1994 C. IX s. 370, Altıntaş, a.g.tez, s.223-224) gibi ölçüler verilmekle birlikte Türkiye Selçuklularının resmî dirhem ağırlığı 3,086 gr.'dır. (Hinz, a.g.e, s.6, Aykut, a.g.k, s.170,176) Fakat ağırlıkları 2— 3 gr. arasında değişen dirhemler ç oğunluktur. Nitekim Türkiye Selçuklularında ilk gümüş dirhemi 571/1176 yılında Konya'da kestiren II. Kılıç Arslan'ın (1155-1192) gümüş sikkeleri 16 karat = 3,086 gr.'dan daha ağırdır. (İ. Galib, a.g.k, s. 4-5, A. Tevhid, a.g.k, s. 110, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s. 350, Turan, S. Zamanında..., s. 235, a.mlf., "Kılıç Arslan II." s. 702, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.23,50, Aykut, a.g.k, s.132,170,176,192

⁵⁰¹ Tagar: İçine buğday ve başka şeyler konan çuval veya harardır. Kaşgarlı Mahmud, a.g.e, C.I s.17, 244, 411 C.II. s.147, 306, 1 Tagar, 100 men'dir. 1 men = 832 gr. olduğuna göre, 1 Tagar = 83,2 kg. olur. Turan, S. Zamanında..., s.587, Kaymaz, a.g.e, s.165-166

⁵⁰² Aksarayî, a.g.e, M.Ö. 115 N.G.223, Turan, S. Zamanında...,s.587

⁵⁰³ İbn Bibi, a.g.e, N.G.s.69, Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III", s.60, Bayat, "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...", s.18

⁵⁰⁴ Dinarın ağırlığı ile ilgili olarak 4,231 gr., 4,233 gr., (Hinz, a.g.e, s.2,13) 4,25gr., 2,95gr. ve 2,97 gr. arasında değişen (E. V. Zambaur, "Dinar" İ. A. Eskişehir 1997 C. III s. 591-592, Halil Sahillioğlu, "Dinar" T.D.V.İ.A. İstanbul 1994 C. IX s. 352-355) muhtelif ölçüler verilmekle birlikte; Türkiye Selçuklularının resmî dinar ağırlığı, 4,81 gr. (Aykut, a.g.k, s. 170,176) olarak ifade edilmiş, fakat yapılan incelemeler dinarların 3,72 gr. ile 5,40 gr. arasında değişen; en ziyade 4,35 gr. ile 4,45 gr. arasında ağırlıklara sahip oldukları görülmüştür. Bunlardan başka II. Gıyaseddin Keyhusrev'in (1237-1246) Atiye dinarı 134,25 gr.; Alaeddin Siyavuş'un (ö. 17 Muharrem 678 /s 30 Mayıs 1279) dinarı 8,65 gr. olarak darp edilmiştir. (İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s. 364, Doğu — Bat ı Arasında...(Y.K.B.K.), s.48, Turan, S. Zamanında...,s.570, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.23, Aykut, a.g.k, s. 170, Altıntaş, a.g.tez, s.220-222)

değer bulabiliyordu.⁵⁰⁵

Diğer yandan, 1216 yılında Kayseri’de, 1 köle veya cariye 50 akçeye satılırken,⁵⁰⁶ 1332’de Ayasuluğ’da bir cariye 40 dinara alınmaktadır.⁵⁰⁷ Temel besin maddelerinden olan ekmeğin bir tanesi, 1244’te Konya’da 1 pula (fels) alınırken,⁵⁰⁸ 1332’de Kastamonu’da on kişiye bir gün boyunca yetecek kadar olan ekmek 2 dirheme alınmaktaydı.⁵⁰⁹ Bir kişi, günde üç tane ekmek yemiş olsa, on kişi için otuz ekmek demektir ki, bu durumda 120 pulun, 1 dirhem olduğu⁵¹⁰ da göz önünde tutulursa, 2 dirhem, 240 pul eder ki, böylece bir ekmeğin fiyatı 8 pul olmaktadır. Diğer bir besin maddesi olan tuzun da normal şartlardaki fiyatı düşüktü. Mesela; 22/1225’ten önce Musul ve çevresinde 1 makûk⁵¹¹ tuzun fiyatı 1 dirhem iken⁵¹², 1256-1257 yılında Malatya’da görülen kıtlık sonucu aynı miktardaki tuzun fiyatı 40 dirheme kadar yükselmiştir.⁵¹³

Yukarıda değinilen ve özel anlam taşıdığı düşünülen malların fiyatlarıyla ilgili olarak da şu örneklerle rastlanmaktadır ki, Mevlâna’ya (ö. 1273) ait olan, bir kemerin 100 dirheme,⁵¹⁴ bir gömleğin 2 bin dinara,⁵¹⁵ bir ferecinin ise 600 dirheme⁵¹⁶ satıldığı rivayet edilmiştir.

Para ile satın alınan hizmetlerle ilgili olarak da devrin kaynaklarında birçok örnek bulunmaktadır. Celaleddin Karatay (öl. 1254), Nahçevanlı Necmeddin’e yıllık 40 bin

⁵⁰⁵ Eflâkî, a.g.e, C.II. s. 111, el-Ömerî, a.g.e, s. 186, 193, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.326, Taneri, a.g.e, s.93 Prof. Dr. Salim Koca’ya göre; 1 dinar; bugünkü 1 Cumhuriyet Altını değerindedir. Koca, **Sultan I. İzzeddin...**, s.88 bin dinar, bin Cumhuriyet Altını olmuş olur, 1 Cumhuriyet Altını 120 milyon TL. olarak kabul edilmiş olsa 120.000.000 x 1000= 120 milyar TL. olur.

⁵⁰⁶ İbn Bibi, a.g.e, N.G.s.69, Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s.60, Bayat, “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...,” s.18

⁵⁰⁷ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş.s.335 M.Ç. s.209, Zeki Arıkan, “XIV.– XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ” **Bellekten**, Ankara 1990 C.LIV S.CCIX s.132 (T.T.K. yay.)

⁵⁰⁸ Eflâkî, a.g.e, C.II.s. 111, Taneri, a.g.e, s.93

⁵⁰⁹ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. s.351, Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s.60, Bayat, “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...,” s.18

⁵¹⁰ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.67, Taneri, a.g.e, s.93

⁵¹¹ 1 makûk = 61 ila 81,2 kg arasında değişen ağırlık ölçüsü birimidir. Hinz, a.g.e, s..55

⁵¹² İbnü’l – Esir, a.g.e, C.XII s.410

⁵¹³ Ebu’l-Ferec-İbnü’l-İbri, **Tarih-i Muhtasarü’l-Düvel**, çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul 1940, s.31, a.mlf., **Tarih**, C.II.s.565

⁵¹⁴ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.376

⁵¹⁵ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.341

⁵¹⁶ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.55, Taneri, a.g.e, s.94

dirhem maaş ile vezirlik görevini tevdi etmiştir. Oysa Nahçevanlı Necmeddin, 720 dirheme razıydı ve bundan fazla verilmesini istemiyordu. Bu dönemde bir aile yıllık 300-600 dirhem ile geçinebilirdi.⁵¹⁷

Vezirin maaşıyla ilgili bu örnekten başka, medrese profesörlerinin (müderris), öğretmenlerin, imamların, müezzinlerin, hancıların ve hatta müstahdemlerin maaşlarıyla ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. Nitekim, 598/1202'de tanzim edilen Şemseddin Altunaba vakfiyesinde; medresede görev yapan, müderrise 800, mu'ide 240 dinar, imama 200, müezzine 100, ferraşa ayda 5 veya yılda 120⁵¹⁸ dinar maaş takdir edilmiştir.⁵¹⁹

Öte yandan, 645/1247'de tanzim edilen Karatay Kervansarayı (Karatay Hanı) vakfiyesindeki kayıtlara göre, kervansarayda görevli olan müşrif, saf gümüşten darp edilmiş 500 sultanî dirhem para ile 50 mud zahire, nazıra ise 360 dirhem para ile 24 mud zahire, mescid imamına yılda 200 dirhem para ve 24 mud zahire, müezzine 150 dirhem para ve 24 mud zahire,⁵²⁰ mu'zife 200 dirhem para ve 24 mud zahire, havayice 200 dirhem para ve 24 mud zahire, hanîye (hancı) yılda 150 dirhem para ve 24 mud zahire, aşçıya 200 dirhem para ve 24 mud zahire,⁵²¹ baytara 100 dirhem para ile 24 mud zahire,⁵²² hamamcıya 120 dirhem para ve 24 mud zahire,⁵²³ hanın vakıflarının işlerinin görülmesi için görevlendirilen bir atlıya yılda 100 dirhem para ve 24 mud zahire⁵²⁴ maaş olarak tahsis edilmiştir.

Sahibata Fahreddin Ali (ö.25 Şevval 687 / 23 Kasım 1288) tarafından yaptırılan, Sivas'taki Sahibiye Medresesi yanındaki darü'z-ziyafenin müstahdemlerinden olan bir mimara ayda 50, müezzinlere 25'er, ferraşlara 20'şer, müderrise yine ayda 150, mu'idlere 50'şer dirhem ve günde 3 okka ekmek verilmesi,⁵²⁵ aşçıya, ayda 15 dirhem para ile üç öğün yemek verilmesi, tahsildar için aylık 40 dirhem ücret ödenmesi mezkur kurumun vakfiyesinde karara bağlanmıştır.⁵²⁶

⁵¹⁷ İbn Bibi, a.g.e, C. II s.126 N.G.s.244, Turan, *Selçuklular Tarihi...* s. 370, a.mlf., *S. Zamanında...*, s.470, a.mlf., "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 37, 62

⁵¹⁸ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 62

⁵¹⁹ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I" s. 200, 202

⁵²⁰ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 55

⁵²¹ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 56

⁵²² Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 57

⁵²³ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 58

⁵²⁴ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 59

⁵²⁵ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 61

⁵²⁶ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 62

1272 tarihli Caca Oğlu Nureddin'e ait vakfiyede; medrese, cami ve türbe mensuplarının maaşları şu şekilde tespit edilmiştir; müderrise yılda 1200 dirhem, mu'ide yılda 600 dirhem, 24 talebeden ilk üçüne 180'er dirhem, hatipe yılda 480 dirhem, muarrife 360, kütüphaneciye yine yılda 360, 2 müşrife 360, nakibe 300, fakihe 1000, muallime, 240, 4 hafıza 680'er dirhem verilecektir.⁵²⁷

Aynı vakfiyede, hanikah mensuplarından; şeyhe, yılda 600 dirhemden başka her gün iki porsiyon yemek ve ayda 2 okka sabun, kapıcıya yılda 120 dirhem, aşçı ve hademeye 120'şer, dirhem verileceği Zaviye mensuplarından; şeyhe, 420, hademe ve aşçıya, 120'şer dirhem, Kayseri'deki mescid mensuplarından; hatipe, 360, müezzine 240, kayyum, muarriff ve hademeye 120'şer dirhem maaş verileceği belirtilmiştir.⁵²⁸

Sivas'ta bulunan ve Kemaleddin Ahmed b. Rahat tarafından, yaptırılan dâurrâhaya ait 721/1320 tarihli vakfiyeye göre ise, buradaki vazifelilerin alacakları yıllık maaşlar şu şekilde takdir edilmiştir; muhasibe 700 dirhem, müşrife 600 dirhem, kâbıza 600 dirhem, nâzıra 360 dirhem, şeyhe 360 dirhem, hâdime 240 dirhem, ferraşa 240 dirhem, hâfızlara 120'şer dirhem.⁵²⁹

Türkiye Selçuklu parasının günümüz rayicinde sahip olduğu alım gücünü hesaplamak oldukça zordur. Çünkü altın ve gümüş fiyatları günden güne değişmektedir. Bunun yanında muhtelif malların fiyatları da değişik şart ve zamanlarda artmakta veya azalmaktadır. Bundan başka herhangi bir devletin parası, siyasî konjonktür ile ilgili olarak da farklı zamanlarda farklı değerlere sahip olmaktadır. Sözelimi, Türkiye Selçuklu paralarının sadece altın veya gümüş olarak sahip oldukları madenî değerler ile, güçlü bir devlet olmanın paraya kattığı siyasî ve ekonomik prestij ve değer birbirinden oldukça farklıdır. Ziyet eşyası olarak işlenmiş olan 24 ayar altının gramının 17-18 milyon TL olduğu günümüzde 4,35gr.'lık Selçuklu dinarının, altınının sadece madenî değer olarak 73.950.000 TL ila 78.300.000 TL kadar olacağı açıktır. Türkiye Selçuklu paralarının tarihî eser ve antika değerleri ise apayrı bir konudur.

Türkiye Selçukluları'nda temel para ölçüsü ile malî işlerde ve ticarî faaliyetlerde geçerli olan birim, daha önce de belirtildiği gibi, gümüş (dirhem) sikkedir. 10 dirhem, 1 dinar⁵³⁰ olarak kabul edilebileceği gibi, XIII.yy.'da 20 dirhem 1 dinar, 120 pul ise (fels,

⁵²⁷ Temir, a.g.e, s.99

⁵²⁸ Temir, a.g.e, s.100-101

⁵²⁹ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 61, Kayaoğlu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi" s.5,10

⁵³⁰ İ. Galib, a.g.k, s.39, Turan, Selçuklular Tarihi..., s. 373, Polat, a.g.tez, s. 200

bakır sikke) 1 dirhem değerinde olmuştur.⁵³¹ Bugün ise altınla gümüş arasında 1/10'luk veya 1/20'lik oran kesinlikle söz konusu değildir.

Bütün bunlara rağmen Türkiye Selçuklu parasının çağımızdaki alım gücü ve değeri ile ilgili çeşitli hesaplama denemeleri yapılabilmektedir. Bununla ilgili olarak en fazla örneği Prof. Dr. Osman Turan'ın eserlerinde görmekteyiz. Söz konusu örneklerden birkaçını burada kısaca nakletmek yararlı olacaktır.

Prof. Dr. Osman Turan, ilk baskısı 1965 yılında yapılan bir eserinde; "Gerçekten Melikşâh zamanında merkezî eyaletlerin devlete ödediği vergilerin Risale—i Melikşâhi'den nakledilen miktar, 210.000.000 altın dinara yani bugünkü (1965 yılı) Türk parasıyla takriben 30 (1977 yılı değerine göre 105) milyar Liraya baliğ oluyordu."⁵³² demektedir. 210 milyon dinar 1965 yılında 30 milyar TL olduğuna göre, 1 dinar; $30.000.000.000/210.000.000=142,857$ TL demektir. Aynı meblağ 1977 yılı için 105 milyar TL olduğuna göre; 1 dinar; $105.000.000.000/210.000.000=500$ TL eder.

Yine, Prof. Dr. Osman Turan, ilk baskısı 1971'de yapılan "Selçuklular Zamanında Türkiye" isimli eserinde Sahibata Fahreddin Ali'den (ö.25 Şevval 687 / 23 Kasım 1288) bahsederken; "Sahibata Fahreddin Ali'yi ziyaret eden Mısırlı Abdullah ibn Abdüzzahir, onun büyük hükümdarlardan daha debdebeli bir hayat sürdüğünü, arkasında daima 200 köle bekletildiğini, evlatlarına ve yakınlarına ait, ikta gelirleri dışında, günlük iradının 7 bin dirhem takriben 140 bin TL tuttuğunu söyler. Erzincan'da bulunan Moğol şehzadesi Geyhatu'ya (690-694/1291-1295) masraf olarak 684/1285 yılında Karahisar'daki kendi hazinesinden bir defada 400 bin dirhem yani 8 milyon TL. nakit göndermesi onun servetini gösterir ..." derken; 7 bin dirhem 1971 yılı için 140 bin TL, 400 bin dirhem 8 milyon TL olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumda 1971 yılı için 1 dirhem; $140.000/7.000=20$ TL olmaktadır.⁵³³

Prof. Dr. Osman Turan'ın, 1971 yılı için dinarın TL karşısındaki değerini de İlhanlılar'a (1256-1353) verilen yıllık vergilerden bahsederken hesapladığını görmekteyiz. "Selçuklu Türkiyesi, 657/1258–1259'da IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1249-1254 / 1257-

⁵³¹ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.253,260,263,288,420 C.II. s.67, Akdağ, "... Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti" s. 514-515, Taneri, a.g.e, s.93, Baykara, Türkiye Selçukluları devrinde Konya, s. 102, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.23 Aykut, a.g.k, s.169, Altıntaş, a.g.tez, s.230-231

⁵³² Turan, Selçuklular Tarihi..., s. 342-343

⁵³³ Turan, S. Zamanında..., s. 535,587

1266)⁵³⁴ ile II. İzzeddin Keykâvus (1246–1249 müstakil; 1249 – 1262 müşterek, ö.677/1278)⁵³⁵ arasında ikiye bölündüğünde, Hülagü'ye (1256–1265) yıllık 20 tümen nakit altın dinar, (200 bin nakit altın dinar yani 2 milyon gümüş dirhem 1971 yılı rayici ile 40 milyon T.L) 500 parça ecnas, Antalya kumaşı (kemha) ve renkli kumaş, 3 bin altın işlemeli kap kakak, 500 baş iğdiş at ve 500 baş katır vergi olarak verileceği karara bağlanmıştır.” Bu hesaba göre 10 dirhem, 1 dinardır. 1971 yılı için, 1 dinar; 40.000.000/200.000= 200 TL yapmaktadır.⁵³⁶

Prof. Dr. Osman Turan'ın konu ile ilgili olarak verdiği diğer birkaç örneğini de şöylece sıralayabiliriz; bunlardan birisi şudur; “Hatiroğlu Şerefeddin'in (ö.1277) isyanı sırasında Kızıl Hamid adlı birinin Aksaray'da Kongurtay Noyan tarafından kuşatılıp, ardından öldürülmesinden sonra şehrin ahali esir alınmıştı, Sahibata Fahreddin Ali (ö.25 Şevval 687 / 23 Kasım 1288) Aksaray'a gelerek Moğol emiri ile saraya indi. Kongurtay Noyan, halkın yağmadan ve esaretten kurtulması için Kızıl Hamid'in rehberi olan ve onun mallarını muhafaza eden Şen-git'in yakalanmasını şart koştu. Nihayet Şen-git ele geçirildi. Kızıl Hamid, mallarını ve 15 bin dirhem (1971 yılı rayiciyle) takriben 300.000 TL para vermek suretiyle hayatını satın aldı.”⁵³⁷ Bu hesaba göre bir dirhem 20 TL'dir.

Diğer örnekler de şöyledir. “İlhanlı Hamı Geyhatu (690-694/1291-1295) 685/1286 yılında, Aksaray'a gelince halk önce burayı terk etti. Sahibata Fahreddin Ali'nin (ö.25 Şevval 687 / 23 Kasım 1288) çabaları ile ahali şehre geri döndü. Moğol emir, hatun ve askerlerinin alışverişleri sayesinde Aksaray'ın yıllık vergileri 20 bin dirhemden 400 bin dirheme, (1971 yılı rayiciyle) 8 milyon TL ye yükseldi”.⁵³⁸

“1315 yılında Memlûkler (1250-1517) Malatya'dan dönerken Ermeni Oşin'den Ceyhan bölgesinin kendilerine terkini ve yıllık haracın da 1 milyon dirheme 20 milyon TL çıkarılmasını istediler”.⁵³⁹

⁵³⁴ Faruk Sümer, “Kılıçarslan IV” T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C. XXV s.404-405, Osman Turan, “Kılıç Arslan IV” İ.A. Eskişehir 1997 C.VI s.703-707, Cl. Cahen, “Kılıçarslan IV” *The Encyclopaedia of İslam*, Leiden 1986 C.V s.104 (New Edition)

⁵³⁵ Cl. Cahen, “Keykavus II” *The Encyclopaedia of İslam*, Leiden 1978 C.IV s.813-814 (New Edition), Sümer, “Keykâvus II” C. XXV s.355-357

⁵³⁶ Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s.46 N.G.s.152, Turan, S. Zamanında..., 446, 491 Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I (Kuruluş Devri)*, Kayseri 1994 s. 103-104 (Erciyes Üniversitesi yay.)

⁵³⁷ Aksarayî, a.g.e, N.G. s.208, Turan, S. Zamanında..., s. 564

⁵³⁸ Turan, S. Zamanında..., s. 587

⁵³⁹ Turan, S. Zamanında..., s. 641

Prof. Dr. Osman Turan, bu hesaplamalarda her halde buğday ve koyun fiyatlarını baz alıyordu. Nitekim bir makalesinde; **“Biz ortalama olarak 1 mud (100-120 kg.) buğdayı 10 ve 1 koyunu da aynı suretle 10 dirhem ettiğini kabul edebiliriz. Bu fiyatlar bu harpten önce Türkiye rayici ile karşılaştırıldığı takdirde, ortalama, 1,5—2 Türk Lirasına tekabül eder demektir. 200 dirhem maaş alan bir memurun harpten önceki para ile aşağı yukarı 300-400 TL kadar bir yıllığı olduğu ortaya çıkar... bundan Karatay Kervansarayı’nda çalışıp da 200 dirhem para alan memurun harpten önceki para ile yaklaşık 300 – 400 TL aldığı ortaya çıkar. 24 mud buğdaya gelince; 1 mud 100-120 kg 2400 kg buğday ağırlar. 24 mud buğday 200 dirhem ya da 300-400 TL olur. Ortalama bir memur 600 – 800 TL alır.”**⁵⁴⁰ demektir. Söz konusu makale 1948’de yayımlandığına göre, sözü edilen harp, İkinci Dünya Savaşı’dır ve savaş öncesi 1939 yılıdır . Prof. Dr. Osman Turan, aynı makalesinde, daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye Selçuklular devrinde bir ailenin yıllık 300—600 dirhem ile geçinebileceğini, ortalama bir ailenin yıllık bütçesinin 400—600 dirhem arasında olup, bunun da 1939 yılı için 800-1200 TL rayice tekabül ettiğini belirtmektedir.⁵⁴¹ Bu hesaba dayanarak 1939 yılı rayici ile 1 dirhem; 1,5—2 TL, 1 dinar da (10 dirhem, 1 dinar olduğuna göre) 15—20 TL’dir.

Prof. Dr. Osman Turan’ın hesaplamalarından özet olarak; 1977 yılı rayicine göre; 1 dinarın 500 TL, 1 dirhem 50 TL ve 1 pulun (fels) 0,4166 TL olduğu anlaşılmaktadır. Bu çıkarımlara dayanarak, Selçuklu paralarının 2004 yılı takribi rayiçlerini A.B.D. Dolarının Türk Lirası karşısındaki artış oranını baz alarak hesaplamak mümkündür. 1977 yılında 1 dolar yaklaşık 16,50 TL’dir. 10.02.2004 tarihi itibarıyla ise, 1 dolar ortalama 1.340.000 TL ‘dir.⁵⁴² Buna göre 1977’den, 2004’e kadar 1 dolar, TL karşısında; $1.340.000/16,50=81.212,12$ kat artmış demektir. Selçuklu paralarının da TL karşısında aynı oranda arttığını varsayarsak, 1 dinar; $500 \times 81.212,12=40.606.060$ TL olur. 1 dinar 10 dirhem olduğuna göre; $40.606.060 / 10 = 4.060.606$ TL, 1 fels de $4.060.606 / 120 = 33.838,38$ TL olmaktadır.

Bu konuda hesaba katabileceğimiz ve faydalanabileceğimiz başka bir kriter de Prof. Dr. Salim Koca’nın, 1 Selçuklu Dinarı’nın, bugünkü 1 Cumhuriyet Altını değerinde

⁵⁴⁰ Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s.60-61

⁵⁴¹ İbn Bibi, a.g.e, C. II s.126 N.G.s.244, Turan, Selçuklular Tarihi... , s. 370, a.mlf., S. Zamanında..., s. 470, a.mlf., “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s. 37, 62

⁵⁴² [http. www. tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr).

olduğu yönündeki görüşüdür.⁵⁴³ 2004 yılının ilk ayları itibarıyla 1 Cumhuriyet Altını'nın yaklaşık 120 milyon TL olduğu göz önüne alınırsa; 1 dinarın parasal değeri takribi olarak; 120 milyon TL olmaktadır. Dirhem, dinarın onda bir değerine sahip olduğuna göre, 1 dirhem, 12 milyon TL', 120 pulun (fels) da (1244 yılı için) 1 dirhem kadar değerinin⁵⁴⁴ bulunduğunu bildiğimizden, 1 pulun (fels) 100 bin TL olduğunu söyleyebiliyoruz.

Selçuklu Paralarının Takribî Olarak Çağımızdaki Değerleri

Paranın cinsi	Miktarı	Yıllar / TL				2004 yılı için	
		1939	1965	1971	1977	TL / Dolar bazında	TL/ C. Altını Bazında
Dinar	1	15 —20 ⁵⁴⁵	142,857 ⁵⁴⁶	200 ⁵⁴⁷	500 ⁵⁴⁸	40.606.060	120 milyon ⁵⁴⁹
Dirhem	1	1,5-2 ⁵⁵⁰	14,2857	20 ⁵⁵¹	50	4.060.606	12 milyon
Pul (fels)	1	0,01666	0,11904	0,1666	0,4166	33.838,38	100 bin
Dolar	1	1,55 (1923-1945 ortalaması) ⁵⁵²	9 (1960-1969 ortalaması) ⁵⁵³	14,98 ⁵⁵⁴	17,83 ⁵⁵⁵	1.340.000 ⁵⁵⁶	—
C. Altını	1	?	94.000 ⁵⁵⁷	140.000 ⁵⁵⁸	705.000 ⁵⁵⁹	—	120 milyon ⁵⁶⁰

⁵⁴³ Koca, Sultan I. İzzeddin.... s.88

⁵⁴⁴ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.67, Taneri, a.g.e, s.93

⁵⁴⁵ Turan, Selçuklular Tarihi..s. 370 a.mlf., S. Zamanında...s.470 a.mlf., "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 37, 62

⁵⁴⁶ Turan, Selçuklular Tarih..., s. 342-343

⁵⁴⁷ Turan, S. Zamanında...s, 446, 491

⁵⁴⁸ Turan, Selçuklular Tarihi..., s. 342-343

⁵⁴⁹ Koca, Sultan I. İzzeddin..., s.88

⁵⁵⁰ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s. 37, 62

⁵⁵¹ Turan, S. Zamanında..., s. 535

⁵⁵² Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, İstanbul 2000 s. 287 (Remzi yay.)

⁵⁵³ Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim), İstanbul 1999 s. 542

⁵⁵⁴ Karluk, a.g.e, s. 542, Kepenek, a.g.e, s. 287

⁵⁵⁵ Karluk, a.g.e, s. 542, Kepenek, a.g.e, s. 287

⁵⁵⁶ 10.02.2004 itibarıyla 1 A.B.D. Doları alış, 1.338.843 ; satış, 1.345.300 TL 'dir. [http. www. tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr).

⁵⁵⁷ [http. www. tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr).

⁵⁵⁸ [http. www. tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr).

⁵⁵⁹ Ali Alıç, Dünyada ve Türkiye'de Altın (Türkiye'de Para Talebi – Altın Fiyatları İlişkisi Üzerine Bir inceleme 1973-1982), Ankara 1985 s. 147 [http. www. tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr).

⁵⁶⁰ Koca, Sultan I. İzzeddin..., s.88

Türkiye Selçuklu Devleti'nin (1075—1318) para politikasına gelince; Selçuklu Türkiye'sinde bakır⁵⁶¹ ve gümüş madenlerinin⁵⁶² bulunması bunlardan para basılmasına olanak vermiştir. Fakat aynı olumlu durum altın için geçerli değildir. Bu sebepten dinar darp etmek için gerekli olan altın, gerek ham ve gerekse işlenmiş olarak dış ticaretten ve tabii devletlerin vergilerine mukabil olarak ülke dışından sağlanmaktaydı.⁵⁶³ Bu yüzden sıkı bir para ve kıymetli maden politikası güdülmesi gerekmiştir. Ülkede altın ve gümüş miktarını artırmak için bunların ülkeye girişinden hiçbir gümrük resmi alınmamıştır. Bu uygulama bir antlaşma ile de teminat altına alınmıştır. I. Alaeddin Keykubâd'ın (1220-1237), 8 Mart 1220 tarihinde, Venedik ile yaptığı antlaşmaya **“Kıymetli taşlar ve incilerden, işlenmiş veya ham gümüş ve altından, zahireden gümrük almıyalar”** maddesini koymuştur. Prof. Dr. Osman Turan'a göre; aynı zamanda kıymetli madenlerin ihracı da yasaklanmış, böylece ülkedeki kıymetli maden birikimiyle paranın değeri korunmuştur.⁵⁶⁴ Ancak Prof. Dr. Şerafettin Turan, antlaşmada sözü edilen altın ve gümüşün yalnızca ülkeye girişinden vergi alınmayacağını anlamanın yanıltıcı olduğunu, bunların ülkeden çıkışında da aynı hükme tâbi olduklarını ileri sürmektedir. Çünkü söz konusu antlaşma maddesinde tahıl da anılmaktadır. Türkiye önemli bir tahıl üreticisidir ve Venedik gibi tüccar devletler Türkiye'den tahıl alarak başka yerlerde satmaktadırlar. Bu durumda mezkur madde, kıymetli madenlerin ihracını da kapsayabilmektedir.⁵⁶⁵

Türkiye Selçuklu paraları ile ilgili olarak sikkeler yanında devrin müelliflerinin eserlerinden de çeşitli bilgiler edinebilmekteyiz. Sultanların başkalarına verdikleri hediyeler arasında paranın da önemli bir yeri vardı. Nitekim II. Rükneddin Süleyman-şâh (1196-1204), Zahireddin Faryabî'ye, kendisine yazdığı bir kasideye karşılık, 2 bin sultanî

⁵⁶¹ Faruk Sümer, “Selçuklular Devrinde Türkiye’de Madenler” *Türkiye İktisadı*, Ankara 1990 S. VII s. 74, Bakır, “Maden Sanayi” s. 569

⁵⁶² İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. çev. s. 328 M.Ç.çev. s. 204, el-Ömeri, a.g.e, C.I s.184, İbrahim Artuk, “Erzurum Meliki Mugis el-Din Tuğrul ve Oğlu Cihanşâh Adına Basılan Sikkeler” *IX T.T.K.Kongresi Bildirileri*, Ankara 1988 C.II s. 737 (T.T.K. yay.)

⁵⁶³ Cahen, a.g.e, s. 128

⁵⁶⁴ Turan,...*Resmî Vesikalar*, s. 130-131,144, a.mlf., *Selçuklular Tarihi...*, s. 380, a.mlf., “Selçuk Türkiye'si ve Dünya Ticareti”, *Türk Yurdu*, İstanbul 1960 C.L S.10 s. 6, Tabakoğlu, a.g.e, s. 114, Atan, a.g.e, s. 112

⁵⁶⁵ Ş. Turan, a.g.e, s. 122-123

dinar hediye etmişti.⁵⁶⁶ I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), Erzincan meliki Mengüçükoğlu Fahreddin Behram-şâh'ın (1168-1225) oğlu Dâvudşâh'a (1225-) 10 bin dinar ile 20 bin akçeden oluşan para yanında başka hediyeler de vermişti.⁵⁶⁷ II. İzzeddin Keykâvus'un (1246–1249 müstakil 1249 – 1262 müşterek ö.677 /1278) Antalya ' da bulunduğu bir hazineden 100 bin (hatta 1 milyon) Alaî dirhem ile 10 bin dinar çıktığı rivayet edilmiştir.⁵⁶⁸

---

⁵⁶⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.82 N.G.s.35, Müneccimbaşı, a.g.e, C.II s.32, Turan, S. Zamanında..., s.263, Baykara, I. Gıyâseddin Keyhusrev,... s.57

⁵⁶⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.359 N.G.s.133

⁵⁶⁸ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.II s.149 N.G. s.260, John de Joinville, **Chronicles of the Crusades**, London 1848 s.386, Türkçesi, **Bir Haçlının Hatıraları**, Ankara 2002 s.83-84 çev. Cüneyt Kanat (Vadi yay.), Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s. 374

X— TİCARET HUKUKU VE YARGI POLİTİKASI

Yukarıda sözü edilen, 8 Mart 1220 yılında I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237) ile Venedik Dukası adına, Jacobus Teopulo'nun yaptıkları antlaşmaya göre; Venedikliler ile diğer Latin Devletleri arasında çıkacak olan anlaşmazlıkları gidermek için, Venedikliler'e mahkeme ve jüri oluşturarak davalara bakma hakkı ve yetkisi verilmiştir. Bu yetki **“eğer Venediklilerle ve başka Latinler, Pisalılar veya diğer kavimler onun memleketlerinde bir ihtilaf vuku bulursa, Venedikliler arasında seçilecek bir jüri (hususî mahkeme) tarafından muhakeme edilmelerine karar verilmiştir. Katil ve hırsızlık vakaları sultanın kendi mahkemesinde rüyet edilecektir.”**⁵⁶⁹ şeklinde antlaşma metnine kaydedilmiştir. Bu hak tek yanlı olarak Venedikliler'e verilmiştir. Buna göre Selçuklu topraklarında herhangi bir Venedikli ile kendi vatandaşlarından biri ya da Pisalı veya başka bir yabancı arasında dava konusu olabilecek bir anlaşmazlık baş gösterdiğinde, Selçuklu kadıları bu gibi davalara bakmayacaktı. Bunun için Venedikliler arasında seçilecek bir jüri söz konusu davayı görecekti.

Selçuklu Devleti kadıları, sadece hırsızlık ve cinayetle ilgili davalarda yabancılara müdahale edecek, bu gibi meselelere sultanın mahkemeleri bakacaktı.⁵⁷⁰ Selçuklu, Venedik anlaşmasının tanıdığı özel yargılama ayrıcalığı, ortaçağda geçerli olan, “yasaların kişiselliği” ya da kişilerin yabancı ülkelerde kendi devletlerinin hukukuna bağlı olmaları, kurallarının bir sonucudur. Özel yargı hakkının tanınması ülkeler ve devletler arasındaki din ve kültür farkları, dolayısıyla da hukuk sistemlerinin ayrı ayrı olması ile açıklamak yetersiz kalır. Çünkü yalnızca Hıristiyan devletlerle Müslüman devletler arasında değil, iki Hıristiyan devlet arasında yapılan anlaşmalarda bile bu tür özel yargılamalara yer verilmiştir.⁵⁷¹

Hırsızlık ve katil olayları ise sultanın kendi mahkemelerinde görülüyordu. Burada bahsedilen, şer'i mahkemelerden ziyade başkente örfi davalara bakan “divan-î adl” veya “divan-î mezalim” denilen mahkemelerdir. Daha önce de sözü geçen, Frenk (Avrupalı) korsanlar ve Ermeni Leon'un (ö.1219) adamları tarafından soyulan Türk ve yabancı tâcirlerin şikayetlerini Selçuklu Sultanları bu divanda (dâdgâh), adalet işlerine bakarken

⁵⁶⁹ Turan,...*Resmî Vesikalar*, s. 144

⁵⁷⁰ Turan,...*Resmî Vesikalar*, s. 144-145, Heyd, *a.g.e.*, s. 334, Cahen, *a.g.e.*, s. 122, a.mlf. “....Anadolu'da Ticaret” s. 137, Ş. Turan, *a.g.e.*, s.120-121, Uyumaz, *a.g.tez.*, s. 103-104

⁵⁷¹ Ş. Turan, *a.g.e.*, s.123

dinlemekte idiler.⁵⁷² I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237) zamanında bu mahkeme bizzat sultanın başkanlığında kurulurdu. Ancak daha sonra işlerin çoğalması sebebiyle, şer’i mev’zular dışında kalan örfî davalara, divana (kabileye) mensup “emîr-i dâd” veya “emîr-i adl” ünvanını taşıyan bir devlet adamı bakar olmuştur. Emîr-i dâdın belli başlı vazifeleri arasında; bir suç duyurusu olduğunda durumu araştırmak, suçluları veya gözden düşen emirleri yakalamak, sultan tarafından verilen emirleri uygulamak gibi işler vardı. Diğer yandan, Türkiye Selçuklularında şer’i davalara ve hukukî işlere kadılar ise bakarlardı.⁵⁷³

Bu politika ile batılı devletlere mensup tâcirlerin, Türkiye’de kendi hukuklarına göre hareket etmeleri sağlanmış, bu da ticarî serbestliği artırdığı için diğer olumlu şartlarla birlikte Türkiye’nin uluslar arası ticarete bir cazibe merkezi olmasını sağlamıştır.

---

⁵⁷² İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.317-318 N.G. s.119, Köprülü, “Anadolu’da Türk Medeniyeti” s.198-199, Turan, S. **Zamanında...**,s.342

⁵⁷³ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.289, Uzunçarşılı, ...**Medhal**, s. 98,122, Turan, ...**Resmî Vesikalar**, s.131-132, Ş. Turan, a.g.e, s.123, Erdoğan Merçil, “Selçuklular’da Emîr-i Dâd Müessesesi” **Belleten**, Ankara 1996 C. LIX S.CCXXIV s.327-339 (T.T.K. yay.)

XI — TİCARÎ TEŞKİLAT, MÜESSESELER VE MEMURLAR

Türkiye Selçukluları, ticarî hayatın gerektirdiği her türlü tedbiri alarak, teşkilatlanmayı sağlayarak tâcirlerin rahatlıkla mesleklerini icra etmelerini sağlamışlardır. Mesela, I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196/ 1205-1211) Antalya'yı, I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) Sinop'u fethettiklerinde buralara; kadı, hatip, imam, müezzin ve her bölgeden ve her şehirden zengin, güçlü, itibarlı hâceler (tâcir) seçerek adamları ve malları ile birlikte buralara yerleştirmişlerdir. Bu bilgilerden ticarî merkezlerde her türlü teşkilatın kurulduğu, gerekli memurların görevlendirildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷⁴ Türkiye Selçukluları'nda birçok ticarî müessese ve memuriyet bulunmakla birlikte biz burada bunlardan bir kaçına değinerek kısa malumat vereceğiz.

A— Büyük Divan: Türkiye Selçuklu Devleti'nin en büyük idarî kurumu "Büyük Divan" (Dâd-gâh, Divan-ı Saltanat) idi. "Büyük Divan"ın üyeleri arasında "Hâcegân" (Büyük tâcirler) de bulunurdu.⁵⁷⁵ I. Gıyâseddin Keyhusrev (588-592/1192-1196—601-607/1205-1211), tâcirlerin şikayetlerini bu divanda dinleyerek, Antalya'ya sefer kararı almıştı.⁵⁷⁶

B— Divan-ı İstifa: Divan-ı İstifa (maliye bakanlığı) ve bunun reisi olan müstevfi, devletin bütün malî işlerine bakardı.⁵⁷⁷ Kale ve sınırlarda gümrük teşkilatı ve vergileri denetleme yetkisine sahipti.⁵⁷⁸ Gümrük vergisinin bazı zamanlarda kale dizdarlarınca alındığı da olurdu.⁵⁷⁹

C— Sahil Melikliği (Melikü's Sevahil): Gemi filolarının, limanların ve sahillerin reisine "Reisü'l-bahr, Emirü's-sevahil veya Melikü'ssevahil" denirdi.⁵⁸⁰ Bahaeddin Muhammed ve Hilafet Gazi bu görevde bulunan kişilerden di.⁵⁸¹

D— Ahi Birlikleri: Ahiler, üretimde olduğu kadar ticarete de aktif rol oynamakta idiler. Nitekim, ahi zaviyelerine başka köylerden, şehirlerden ve hatta yabandan (başka

⁵⁷⁴ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s. 118-119, 174-175, Kafesoğlu, "Selçuklular" C. X, s. 401-402, Atan, a.g.e, s. 120-122, Ülkütaşır, a.g.m., s. 114

⁵⁷⁵ Baykara, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, s.61-62

⁵⁷⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.Is.115-117, Uzunçarşılı, ...Medhal, s. 87-89, Turan, ... Resmî Vesikalar, s. 132

⁵⁷⁷ Uzunçarşılı, ...Medhal, s. 95

⁵⁷⁸ Turan, ...Resmî Vesikalar, s.6, Güçlüay, a.g.tez, s.82

⁵⁷⁹ Atan, a.g.e, s.120, Güçlüay, a.g.tez, s.82

⁵⁸⁰ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 125,258, A.Zeki Velidî Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti" T. H. İ. T. M. İstanbul 1931 C. I s. 35, Turan, Selçuklular Tarihi..., s. 360, Kuşçu, a.g.m., s. 186

⁵⁸¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.II s.203 N.G.s.291, Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s. 56,95 N.G.s.162,204, Eflâkî, a.g.e, C.II.s.155, Refet Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Hilafet Gazi Medresesi ve Vakıfları" Vakıflar Dergisi, Ankara 1982 S.XIV s.6 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)

ülkelerden) tâcirler gelirdi.⁵⁸² Ahi Sinan'ın Osmanlı Türkçesi ile yazılan şecere-nâmesinde; **“tüccarlar gelince, ocaklı esnafı lüzumlu olan malları zaviye kapısına indirir. Ahi Baba, kethüda, yiğitbaşı, tekkenişin tüccarla pazarlık ederler ve malı teslim alırlar. Bu mallar belirlenmiş esaslara göre yiğitler tarafından ocaklı esnafa dağıtılır”**⁵⁸³ denilmektedir. Buna göre ahiler ve ahi zaviyeleri yerli esnaf ile milletler arası ticaret yapan tâcirler arasındaki ticarî ilişkileri düzenleyen, onları sevk ve idare eden kişi ve kurumlardır.

E— Tercümanlar: Yabancı uyruklu tâcirlerin büyük divanda, mahkemelerde ve başka yerlerde rahatlıkla işlerini yürütmeleri, davalarının görülmesi, dertlerinin anlaşılması için bunların dillerini bilen tercümanlar görevliydi. Türkiye Selçukluları'nda; Emir-i Kebir Esededdin Ali b. Yağı-basan b. Ebi Salim ile Şerefeddin Osman adı bilinen tercümanlardandır.⁵⁸⁴

F— Gümrük İşleri: Türkiye Selçukluları, daha I. Rükneddin Süleyman-şâh (1075-1086) döneminde İstanbul Boğazı'nda gümrük daireleri kurarak, gemi geçişlerini kontrol altına almışlar ve gümrük vergisi tahsiline başlamışlardır.⁵⁸⁵ Gümrük vergisinden muaf tutulanlar dışındaki malların hem ihracatından, hem de ithalatından gümrük vergisi alınırdı. XIII. yy.'da deniz yolu ile yapılan ticaretten alınan günlük vergi gelirin 1000 sultanî altın olduğu belirtilmektedir. Bu verginin tutarı % 2 veya 3 kadardı.⁵⁸⁶

G— Kervanbaşı (Sârbân): Ticarî malların karadan naklinde kullanılan en önemli vasıta; deve, at, katır ve eşek vb. hayvanlardan yalnız birinin veya bir kaçının birlikte bulunduğu kervanlardır. Kervanlarda bazı zamanlarda birkaç bin deve bulunabilirdi. Deveciler, Kervanlardaki develere bakar, otlatır, yükler ve indirirlerdi. Kervanbaşı, kervanları sevk ve idare eder, yol güzergahlarını, konaklama yerlerini tespit ederdi.⁵⁸⁷

⁵⁸² Mehmet Ali Hacıgökmen, *Ahi Sinan Bin Mes'ud ve Şecere-nâmesi*, Konya 2001 s.253 (S.Ü.S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi)

⁵⁸³ Hacıgökmen, *a.g.tez*, s.138,222,253

⁵⁸⁴ İbn Bibi, *a.g.e*, M.Ö.C.II. s.106,134 N.G.s.238, Köprülü, *Bizans Müesseselerinin...*, s.165, Osman Turan, “II. İzzeddin Keykavüs'e Ait Bir Temlik-nâme” *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950-1955 s.161-162-174

⁵⁸⁵ A. Komnena, *a.g.e*, s.124, Turan, *S. Zamanında...*, s.61

⁵⁸⁶ Simon de Saint-Quentin, *a.g.e*, s.68, 69, 70, 72, 78, Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 373, Atan, *a.g.e*, s.115-116

⁵⁸⁷ Merçil, ...*Meslekler*, s.163, Nebi Bozkurt – Ahmet Turan Yüksel, “Kervan” *T.D.V.İ.A.* Ankara 2002 C.XXV s.298-299

H— Tutkavul (Tutgavul - Tutgagul): Ticarî yollar ve derbentlerde, güvenliği sağlayan askerî kıt'aların reislerine "Tutkavul (Kervansâlar, Rah-dâr)" denirdi. Tutkavullar yol muhafızlığı yaparlardı, kervanların korunmasını sağlardı. Bir tutkavul uyuduğunda, hırsızlar veya haydutlar kervanı soyarlardı.⁵⁸⁸ Yine tutkavullar, kervanlardaki yolcular arasında hırsız veya kaçak olup olmadığını kontrol ederlerdi. Çünkü bazen casuslar tâcir kisvesi altında dolaşırlardı.⁵⁸⁹ Kaynaklarda, Tutkavul Nahçı diye birinin adı geçmektedir.⁵⁹⁰

Tâcirler, tutkavulların yaptığı koruma hizmetine mukabil belli bir miktar ücret öderlerdi. Pegolotti'nin kaydına göre, XIV.yy.'ın ilk yarısında, Erzurum—Tebriz yolundaki Sarımsaklı'da (Sermessacalo) tutkavullara (tantaulaggio) bir yük ticarî eşya için 0,5 akçe, daha ilerdeki bir mevkiye de yine bir yük ticarî eşya için 0,5 akçe ücret ödenirdi.⁵⁹¹

I— Tellâl: Pazarlarda; tâcirler alım satım işlerinde yardım ederlerdi. Tellâllar, kervansaraylara giderek buralardaki tüccarların ne gibi mallar getirdiklerini araştırırlardı, pazarlarda, kumaş vb. malları uygun fiyatta satacaklarını söylerlerdi. Tellâllar, esir pazarlarında da çalışarak esirleri satarlardı. Sivas'ta tellâllara ait bir çarşı dahi vardı.⁵⁹²

İ—Muhtesip: Bu görevlilerin, her şehirde fiyatları ve terazileri (ölçü ve tartıları) denetlemek, alış-verişlerin doğrulukla yürümesini sağlamak, şehir pazarlarında satılan mallara hile ve hıyanetin karıştırılmamasını sağlamak, dirhemleri kontrol etmek gibi vazifeleri vardır.⁵⁹³

⁵⁸⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, C.VI. s.46, Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, İstanbul 1990 s.16 (Eren yay. 2. Baskı)

⁵⁸⁹ Nizamü'l-Mülk, *a.g.e.*, s.110

⁵⁹⁰ Temir, *a.g.e.*, s.164,168-169

⁵⁹¹ Pegolotti, *a.g.e.*, s.29, Turan, *Doğu Anadolu..* s. 34

⁵⁹² Merçil, ...*Meslekler*, s.180, Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları I." s. 39

⁵⁹³ Nizamü'l-Mülk, *a.g.e.*, s.72-73, Cahen, *a.g.e.*, s. 148-149

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NDEKİ TİCARİ MERKEZLER, LİMANLAR VE PAZARLAR

I— TİCARET YAPILAN BAZI ŞEHİRLER

A— Konya

Konya, Türkiye Selçuklu Devleti başkenti olması hasebiyle Türkiye'nin önemli ve büyük şehirlerinden biriydi ve nüfusu 45-50 veya 60 bin civarında idi.⁵⁹⁴ Konya, toprakları sulak ve bereketli, başta kayısı olmak üzere pek çok meyve vd. yiyecek ürünlerin yetiştirildiği bir şehir olarak vasıflandırılmıştır.⁵⁹⁵ Konya'da ticaretle iştigal eden pek çok zengin tâcir vardı.⁵⁹⁶ Bunların bir kısmı Türk iken; bir kısmı da Hıristiyan, Yahudî, Arap, Acem, Rum kökenliydi.⁵⁹⁷ Nitekim, Konya'da "Yahudî Mahallesi" adıyla anılan bir semt dahi vardı.⁵⁹⁸ İtibar ve durumları bakımından önde gelen bir grup tâcir Celâleddin Ferîdun ile dostluk kurmuş ve sonra Mevlâna'ya mürit olmuşlardı.⁵⁹⁹ Diğer taraftan bir tâcir, inci ve yakut elde etmek için Kiş ve Bahreyn gibi yerlere yolculuk ettikten sonra Konya'ya gelmişti.⁶⁰⁰ Konya'daki tâcirler, sahip oldukları mal ve mülkleri ile diğer insanlardan kolayca ayırt edilirler ve emirlerle kıyaslanırlardı. Bu durum veciz bir biçimde, şöyle açıklanmıştır; "...Konya şehrine bak, kaç bin emirin, büyüğün ve ileri gelenin evi, köşkü ve sarayı vardır. Tâcirlerin ve iğdişlerin evleri, zanaât erbabının evlerinden, emirlerin sarayları tâcirlerin, sultan ve meliklerin köşkleri ve takları bunların hepsinden yüzlerce derece yüksek ve büyüktür".⁶⁰¹

Konya'da; Attarlar pazarı, buğday pazarı, kuyumcular pazarı, — burada altın işlenirdi. Selâhaddin Zerkûb'un (ö.657/1258) sanatı kuyumculuktu.⁶⁰² — odun pazarı,

⁵⁹⁴ İbnü'l-Esir, a.g.e, C.XII s.83, Marco Polo, *The Travels of Marco Polo*, New York 1930 İng. çev. Manuel Komroff s.24, Heyd, a.g.e, s.332

s.24, Bayram, "Anadolu Selçukluları Zamanında Konya'nın Yeniden Kurulması ve Gelişmesi" s.18, Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s.124-128

⁵⁹⁵ *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolimitanorum, The Deeds Of The Franks and The Other Pilgrims to Jerusalem*, London 1962 s.23 çev. Rosalind Hill, İbn Batuta, a.g.e, M.Ç. s. 200

⁵⁹⁶ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.375

⁵⁹⁷ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.47-48,57, Bayram, a.g.m., s.20

⁵⁹⁸ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.64

⁵⁹⁹ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I," s.216, Eflâkî, a.g.e, C.I.s.266

⁶⁰⁰ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.278

⁶⁰¹ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.208

⁶⁰² Eflâkî, a.g.e, C.II.s.110, 120

Allâme pazarı, Yeni pazar, Eski pazar, Camî Çarşısı, Bezciler Pazarı (Bedesten), bit pazarı gibi adlarla anılan pazarlar yanında; “Konya Pazarı” diye bilinen ve şehrin adıyla maruf olmuş bir pazar da vardı. Burada tilki postu dahi satılırdı. Bunların yanında; kasaplar, kavaflar, külahçılar, pamukçular, şekerciler— “şekerciler (şeker-furuşân) hanı” vardı ki, Şems-î Tebrizî (ö.1247) Konya’ya geldiğinde bu hana inmişti.— vb. esnaf ve sanatkârların faaliyet gösterdikleri hanlar, çarşılar ve sanayi siteleri bulunmaktaydı.⁶⁰³ Karamanoğulları’ndan Zeynü’l-Hac ve Bunsuz, Mu’îne’d-dîn Süleyman Pervâne (ö. 676/ 2 Ağustos 1277) tarafından esir alındıklarında, Konya pazarlarında gezdirilmişler ve halkın hakaretlerine maruz bırakılmışlardı.⁶⁰⁴

Konya’daki pazarlardan biri de at pazarıydı. Şehrin doğusunda bulunan bu pazarın yanındaki kapıya at pazarı kapısı denilirdi. Bu kapı, Alaeddin Siyavuş— Cimri . 17 Muharrem 678 / 30 Mayıs 1279) hadisesi vukû bulduğunda (12.05.1277) yakıldı ve Karamanoğulları yakılan bu kapıdan şehre girdiler.⁶⁰⁵ Konya pek çok yabancı tâcirin ticaret yaptığı bir şehirdi. Rubruk, 4 Nisan 1255 tarihinde, Konya’da birçok Frank gördüğünü, Akka’dan gelmiş olan, Cenovalı bir tâcir, Nicolaus de Santasino ve ortağı Venedikli Bonifatius de Molendino ile tanıştığını, bu ikisinin Türkiye’deki şap ticaretini tekellerine aldıklarını, sultanın (II. İzzeddin Keykâvus (1246–1249 müstakil 1249 – 1262 müşterek ö.677/1278)) sadece bu iki tâcir vasıtasıyla şap satabildiğini, bu yüzden de şap fiyatının çok artarak; 15 Bizantiner (besant) olan bir parça şapın 50 Bizantinere (besant) kadar çıktığını anlatmaktadır.⁶⁰⁶

⁶⁰³ Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri I,” s.201,204,220, Sipehsalar, **Menakıb-ı Hazret-i Hüdavendigâr**, İstanbul 1331 s.94, çev. M. Baharî Hüsamî (Dersaadet Matbaası), Eflâkî, a.g.e, C.I.s.131,271,282 C.II.s.62, Sadi Bayram – Ahmet Hamdi Karabacak, “Sahib Fahrü’d-din Ali’nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1981 S.XIII s.38- 40 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.), Tahsin Yazıcı, “Tebrizî” **İ.A. Eskişehir** 1997 C.XII/II s.101, Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, s.44, Merçil, ...**Meslekler**, s.159, Yusuf Küçükdağ, “Konya Mevlânâ Dergâhı ve Türbe Hamamı’na Dair İki Mevlevî Vakfiyesi” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1994 S.XXIII s.79,81 (Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşr.)

⁶⁰⁴ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.54 N.G.s.160, Turan, **S. Zamanında...**,s. 520

⁶⁰⁵ İbn Bibi, a.g.e, C.II s.205 N.G.s.292, İbn Şeddad, a.g.e, C. II s.90, Eflâkî, a.g.e, C.I.s.228, Friedrich Sarre, **Konya Köşkü**, Ankara 1989 s.97-98 çev. Şehabeddin Uzluk (T.T.K.yay. 2. Baskı), Strange, a.g.e, s.149

⁶⁰⁶ Rubruk, a.g.e, s.140, Heyd, a.g.e, s.333, Cahen, a.g.e, s. 299

B— Sivas

Sivas, II. Kılıç Arslan (1155-1192) zamanında Danişmendliler'den (1071- 1178)⁶⁰⁹ alınmıştır. Sivas, Kayseri gibi Selçuklu sultanlarının Konya'nın yanında ikinci bir başkentleri durumundaydı. Türkiye'nin ortasında, doğu-batı; kuzey-güney istikametindeki ticaret yollarının birleştiği bir merkez olan Sivas, kısa sürede canlı bir ticarete ve yüksek ekonomik seviyeye kavuşmuştur. Mısır, Şam, Irak ve el-Cezireli tâcirler; kürk, köle, cariye gibi ticareti yapılan şeyleri almak için, Halep, Elbistan, Kayseri yoluyla Sivas'a gelirler, oradan da Sinop, Samsun ve Trabzon limanlarından gemilerle Karadeniz'e açılarak Rusya ve Kırım'a (Kıpçak diyarına) giderlerdi. Bu dönemde, Kıpçak ve Kafkas kökenli köle ve cariyeler Sivas üzerinden Mısır'a satılırdı. Memlûk Devleti'nin ordusu bu kölelerden kurulmuştur.

1205 yılında Trabzon Rumları, Sinop ve Samsun yolunu kestikleri için, Rus ve Kıpçak şehirleri ile yapılan kara ve deniz ulaşımı durduğundan güneyli tâcirler Sivas'ta toplanmışlardır. Sözü edilen tâcirler ve halk çok büyük zarara uğramışlardır, sermayesini koruyan bahtiyar sayılır olmuştur.⁶¹⁰ Bunun üzerine Sultan I.Gıyâseddin Keyhusrev (1192-119/1205-1211) Rumlar üzerine bir sefer yaparak söz konusu ticaret yolunu açmıştır.

Antalya'dan gelen kervanlar Konya ve Kayseri üzerinden Sivas'a gelirler, buradan Erzincan-Erzurum yoluyla Tebriz'e varırlardı. XIII. asırda Sivas, birçok milletten tâcirlerin yerleştikleri ve koloniler kurdukları bir şehir halini aldı. Cenevizler burada bir konsolosluk kurmuşlar, şehirdeki hanlarda (funduk) ve evlerde oturmuşlardır. Bu hanlardan biri Kemaleddin Hanı idi, diğeri ise Arap kökenli Pauli Calatazi'nin hanıydı.⁶¹¹ Hanların (funduk) ticarî hayatta önemli yerleri vardı. Tüccarlar ve yolcular bu hanlarda konaklarlar, mallarını buralarda depolarlardı. İbn Said, Kayseri ile Sivas arasında 24 tane hanın bulunduğunu belirtir.⁶¹² Şehir içinde de Kâmileddin Mansur Hanı, Sahip Ata Hanı, Semmânî Hanı, Necmeddin Candar Hanı, Eski Han, Nizameddin Hanı, Taceddin Hanı, Zahireddin İli Hanı gibi hanlar bulunurdu.⁶¹³

⁶⁰⁹ Yinanç, " Danişmendliler" s.468-479, Özaydın, "Danişmendliler" s.121-138, Tanman, "Danişmendliler" s. 469-477, Solmaz, " Danişmendliler" s. 430 - 444

⁶¹⁰ İbnü'l- Esir, a.g.e, C.XII. 201, Heyd, a.g.e. s. 328, Polat, a.g.tez, s.177

⁶¹¹ Heyd, a.g.e, s.512, Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri" s.120, Ş.Turan, a.g.e, s.114-115

⁶¹² Kalkeşandî, a.g.e, C.V s.332, Cahen, "İbn Sa'id...", s.46, Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri" s.120, Ş.Turan, a.g.e. s.121-122

⁶¹³ Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri" s.120, Ş.Turan, a.g.e, s.122, Bayram – Karabacak, "Sahib Fahrü'd-din Ali'nin Konya..." s.35, 54,55,58,59

1274 yılında Cenevizli noter Federico di Piazzalunga, Pauli Calatazi'nin hanında iki ticarî kontrat düzenlemişti. Bunlarda başka yerlerden Sivas'a gelen Cenevizli bir kısım tâcirin adı geçer. 1280'de Kemaleddin Hanında yapılan iki noter senedinde, malların Samsun ya da Sinop'ta kadırgalara yükleneceği, ücretlerin Sivas veya Tebriz'de ödeneceğinden söz edilir. Pegolotti'nin verdiği bilgilere göre Ayas yolundan Sivas'a girişte, 1 akçe; şehirde malı depolamak için 7 akçe; Tebriz'e gitmek için çıkışta 1 akçe ödenmekteydi. Aynı müellif Sivas'ta kullanılan ölçüler ve paralarla Ayas ve Famagosta'da yürürlükte olan değerleri karşılaştırmalı olarak göstermiştir.⁶¹⁴

Sivas'ta ticaret yapan bir kısım Yahudi tâcir de vardı. Bunlar kendilerine ayrılmış bir mahallede oturuyorlardı. Sahibata Fahreddin Ali'nin (ö.25 Şevval 687 / 23 Kasım 1288) ölümünden altı yıl önce düzenlenen Sahibiye vakfiyesinde Sivas'ta bir Bulgarlı Medresesi olduğu yazılıdır. Volga diyarından ticaret için gelen Bulgarlar da Sivas'a yerleşmişlerdi. Bu vakfiyede 1280 yılında Sivas'ta bulunan; 6 han, 2 pazar, 12 çarşı, 1 kürkçü dükkanından bahsedilmektedir. Sivas çarşı ve pazarları, genellikle ticareti yapılan mallara göre isim alıyordu. "odun pazarı, buğday pazarı, koyun pazarı, bakkallar çarşısı, kassârlar çarşısı, attarlar çarşısı, ayakkabıcılar çarşısı, bezciler çarşısı, sevvâkîn çarşısı, sultan çarşısı, bıçakçılar çarşısı..." gibi.⁶¹⁵ Sivas Darü'ş-şifası vakfiyesinde de Sivas'ta bulunan 61 bezzaz, 8 terzi, 9 tane de ayakkabıcı dükkanından bahsedilir.⁶¹⁶

Sivas ahalisinin ticaret ehli insanlar olduğu, nüfusunun 100 bin civarında bulunduğu,⁶¹⁷ buranın yününün çok meşhur olduğu ve büyük ölçüde başta İran'a olmak üzere ihracının yapıldığı, bol miktarda tahıl üretildiği, iklimi sert olmasına rağmen pamuk yetiştirildiği, Sivas şehrinin önemli ve büyük şehir vasfını taşıdığı, sokaklarının geniş, çarşılarının kalabalık olduğu çağdaş seyyahlarca ifade edilmektedir.⁶¹⁸ Hamdullah

⁶¹⁴ Pegolotti, a.g.e, s.28, Turan, "Selçuk Kervansarayları" s. 486, a.mlf., "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri" s. 125, Ş.Turan, a.g.e, s.114-115, Güçlüay, a.g.tez, s.141-143

⁶¹⁵ Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri" s.121, Kucur, a.g.tez, s.26-27,29,48, Merçil, ...Meslekler, s.14,33, Bayram – Karabacak, "Sahib Fahrü'd-din Ali'nin Konya...", s.34-35-37,54,55,56-59

⁶¹⁶ Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları I." s.26

⁶¹⁷ Kazvini, a.g.e, s.537, Besim Darkot, "Sivas" İ.A. Eskişehir 1997 C.X s.571

⁶¹⁸ Marco Polo, *Geziler Kitabı*, çev. Ömer Güngören (Ö.G.çev.) İstanbul 1985 s.19-20, Marco Polo *Seyahatnamesi*, yay. Filiz Dokuman (F.D. çev.) Tercüman 1001 Temel Eser s. 20, M. Komroff s.24 Hamdullah Müstevfi Kazvini, *The Geographical Part of the Nuzhat-al-Qulûb*, Leyden 1915 s.94 yay. G. Le Strange (E. J. Brill yay.), İbn Batuta, a.g.e, M.Ş.s.326 M.Ç.s.203, Strange, a.g.e, s.147, Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri" s.121

Mütevfi (1281- 1350),⁶¹⁹ 1336 yılı bütçe hesaplarına göre Konya ve Sivas'ın vergilerini 1.384.886 dinar olarak kaydetmiştir. Bu yıllarda Sivas'ın Konya'ya göre daha zengin olduğu göz önünde tutulursa, 700 bin ila bir milyon dinar arasındaki payın Sivas'tan alındığı söylenebilir.⁶²⁰

C— Kayseri

Marco Polo, İbn Batuta (ö.1368 veya 1377)⁶²¹, Hamdullah Mütevfi (1281-1350) ve bazı Haçlı müelliflerinin izlenimlerine göre Kayseri, Türkiye'nin en büyük, zengin ve görkemli şehirlerinden birisi idi.⁶²²

Kayseri'nin fethi Danişmendoğulları (1071-1178) tarafından gerçekleştirilmiştir. Kayseri, hem Danişmendoğulları (1071-1178) ve hemde Selçuklu idaresinde önemli bir ilim, sanat, kültür ve ticaret merkeziydi. Çünkü Kayseri, Konya ve Sivas gibi Selçuklular'a başkentlik yapmıştır.⁶²³

Selçuklu hakimiyeti altındaki Kayseri'nin ana ticaret yollarının kavşağında olduğunu görüyoruz. Bu sebepten Kayseri önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Meşhur Yabanlu Pazarı, Kayseri yakınlarındaki Pazar-ören'de kurulmaktaydı. Komşu ülkelerden ve daha uzak ülkelerden birçok tâcir bu pazara gelerek alış-veriş yapardı. Devrin müelliflerinin eserlerinde bu pazar ile ilgili izlenimler bulunmaktadır.⁶²⁴ Bu ününden dolayı İran'daki bazı pazarlara bugün bile “Kayseriye” denilmektedir. Yabanlu Pazarı'nın Kayseri'ye yakın olmasından dolayı Ahi ve Bacı Teşkilâtı ilk olarak Kayseri'de kurulmuştur. Ahî Evren Şeyh Nasireddin Mahmud (ö.659/1261), 602/1205 yılında Kayseri'ye yerleşmiş ve burada bir debbağ atölyesi kurmuştur. Zamanla bir debbağlar mahallesi oluşmuştur. Ahî Evren Şeyh Nasireddin Mahmud (ö.659/1261) sultanların da desteği ile “Ahi ve Bacı Teşkilatı”nı kurarak örgütlemiştir.

Söz konusu teşkilâtlarca, Kayseri'de kurulan sanayi sitesinde, bir dericiler (debbâğân) çarşısı, bunun bitişiğinde de külâh-duzlar çarşısı ve atölyeleri ile sanayî tipi

⁶¹⁹ Şeşen, a.g.e, s.240-242

⁶²⁰ Turan, “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri” s.126, Abdulkadir Yuvalı, “İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli” XI.T.T.K. Kongresi Bildirileri, Ankara 1994 C.II s. 597

⁶²¹ 1332'de Türkiye'de bulunmuştur. Şeşen, a.g.e, s.255-257

⁶²² *Gesta Francorum...*, s. 25, Marco Polo, a.g.e, M. Komroff s.24, İbn Batuta, a.g.e, M.Ş.s.325 M.Ç.s.202, Hamdullah Mütevfi, a.g.e, s.98, Heyd, a.g.e, s.332, Strange, a.g.e, s.146, Osman Eravşar, *Seyahatnamelerde Kayseri*, s. 47-49 Kayseri 2000 (Kayseri Ticaret Odası yay.)

⁶²³ Halil Edhem (Eldem), a.g.e, s.27

⁶²⁴ Faruk Sümer, “Yabanlu Pazarı” *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1985 S. XXXVII s. 20-22

üretimine başlanmıştır. Kayseri’de üretilen mallar milletlerarası bir fuar olan Yabancı Pazarı’nda satışa sunulurdu.⁶²⁵

Kayseri kalesini I. Alaeddin Keykubad’ın (1220-1237) yaptırdığını, şehrin yakınındaki Erciyes Dağı’nda her zaman kar bulunduğunu anlatan Hamdullah Müstevfi (1281- 1350) burasının yıllık vergi gelirini 140 bin dinar olarak kaydetmiştir.⁶²⁶

D— Antalya

Antalya, Türkiye’nin Akdeniz kıyısında olması ve elverişli bir limanının bulunması hasebiyle Avrupalı ve Mısır vd. Kuzey Afrikalı tâcirlerin Selçuklu Türkiye’si’ne girişte kullandıkları en önemli kapılardan biri idi. Antalya’da; Venedikliler’in yanı sıra Pisalılar’ın, Provensler’in, Cenovalılar’ın, Marsilyalılar’ın, Montpellier ve vd. Latinlerin 1236-1237’lerde ticaret yaptıkları görülmüştür.⁶²⁷

Antalya’da yerleşik olarak yaşayan ve ticaret yapan Hıristiyan ve Yahudi ahalinin kendilerine ait mahalleleri bulunmaktaydı.⁶²⁸ İbn Batuta (ö.1368 veya 1377), Antalya’yı gördüğü zaman (1332-1333), Hıristiyan tâcirlerin oturduğu mahalle “Mina” adı ile anılıyordu, etrafı surla çevriliydi, geceleri ve Cuma vakitleri kapıları kapatılıyordu. Şehirde oturan Rumlar’ın ve Yahudiler’in de mahalleleri ayrı ayrı idi. Pazarların kurulduğu yerler Türk mahallelerinde idi. Antalya’da batılı tâcirler yanında, Arap ve Yunan kökenli tâcirler de ticaret yaparlardı. Şehirde pek çok bağ ve bahçe bulunur, çeşitli meyveler yetiştirilirdi. Özellikle “Kamereddin” nam kayısı kurutularak Mısır’a ihraç edilirdi. Bundan başka yine Mısır ve İstanbul gibi yerlere kereste, zambak ve reçine satılırdı. Mısır donanması büyük oranda buradan giden kereste ile inşa edilmekte idi.⁶²⁹

⁶²⁵ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.II. s.73 N.G.s.220, Menakıb-ı Şeyh Evhadü’-d-Din Hamid el-Kirmanî, s.126-127 Mikâil Bayram, Ahî Evren..., s. 82-84,152-156, a.mlf., Tasavvufî Düşüncenin Esasları, (Ahî Evren) Ankara 1995 s.29-37 (T.D.V. yay.), a.mlf., Fatma Bacı..., s. 38-41,50-54, a.mlf., Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) Hakkında bazı Yeni Kaynaklar” X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22–26 Eylül 1986) Bildirileri, Ankara 1991 C.III s.967-973 (T.T.K. yay.), Bedirhan, Kafkasya ve Büyük Selçuklu... s. 187

⁶²⁶ Hamdullah Müstevfi, a.g.e, s.98, Strange, a.g.e, s.146, Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun...” s.23

⁶²⁷ Heyd, a.g.e, s. 334, Turan,...Resmî Vesikalar, s. 124-125, Güçlüay, a.g.m., s. 369

⁶²⁸ Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.162 N.G.s.58, Cahen, a.g.e, s. 147-148

⁶²⁹ Mevlâna, Fîhi Mâ-fih, s.91, İbn Batuta, a.g.e, M. Ş. C. I s.311-314 M. Ç. C. I. s.193-195, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.335, Heyd, a.g.e, s.611-612, Cahen, “İbn Sa’id...” s.45, a.mlf., a.g.e, s. 114, a.mlf., “...Anadoluda Ticaret” s.132, Strange, a.g.e, s.151, Gordlevski, a.g.e, s.222, Wittek, a.g.e, s.2, Uzunçarşılı, a.g.e, s.253

Pegolotti, Antalya’da yürürlükte olan ölçü ve tartılarla ilgili listeler düzenleyerek Avrupalı tâcirlerin istifadesine sunmuştur.⁶³⁰

E— Erzurum

Bu şehir Moğol istilasına uğramadan önce gayet büyük, zengin ve güzeldi. Ayrıca geniş bir alana; verimli, hayvan yetiştirmeye müsait otlaklara sahipti, bahçeleri çok ve sulaktı.⁶³¹ Erzurum, İran ve Türkistan’dan gelerek; Erzincan, Sivas, Kayseri, Konya gibi şehirlere, Akdeniz ve Karadeniz limanlarına ulaşan büyük kervan yolu üzerinde kurulmuştu. Bu yüzden Erzurum önemli bir ticarî merkez olmuştur.

XIV.yy.’ın ilk yarısında Ayas—Tebriz yolu hayli işlek olmalı ki Pegolotti, bu güzergâhtaki vergi dairelerini, kervansarayları, ılıca ve köprüleri, buralarda ödenen ücret ve vergilerin miktarını eserine kaydetmiştir. O’na göre Ayas yönünden Erzurum’a girişte bir yük ticarî eşya için 2 akçe, Erzurum’un içinde 9 akçe, Erzurum’dan Tebriz’e çıkışta yine bir yük ticarî eşya için, 1 akçe vergi verilmektedir.⁶³²

Erzurum şehrine birçok tâcir yerleşerek ticaret yapmıştır. Nitekim, Şemseddin Ömer Kazvinî, adında İranlı bir tâcir, Erzurum’a gelip yerleşerek, bir çok mala ve kumaşa sahip olmuş, Türkistan’a ticarî seferler yapmıştır. Elindeki inciler, kıymetli taşlarla bezenmiş kakma işleri Moğol hanına takdim etmiştir. Kazvinî, Moğol hanı Ögedey’in (Oktay) (1227-1241)⁶³³ elçisi olarak 1236 yılında, bir yarlığ ile I. A. Keykubâd’a (1220-1237) gelmiştir.⁶³⁴

Erzurum ve çevresi sahip olduğu geniş meralar sayesinde bugün de olduğu gibi bol miktarda hayvan üretiminin ve ihracının yapıldığı bir yerdir. Kimi zaman bir tüccar kafilesinin bir defada 20 bin baş koyunu Irak taraflarına satmaya götürdüğü görülmüştür.⁶³⁵

İbn Batuta (ö.1368 veya 1377), Ak-koyunlu ve Kara-koyunlu Türkmenleri’nin mücadelelerini kasd ederek; iki taife arasındaki savaşıardan Erzurum’un harabe haline

⁶³⁰ Pegolotti, a.g.e, s. 57-58, 92,370

⁶³¹ Marco Polo, a.g.e, M. Komroff s.25, F.D. s.21, Ö.G. s.20-21, Aknerli Grigor, a.g.e, s.15, İbn Batuta, a.g.e, M.Ç. s.204, Cahen, “İbn Sa’id...,” s. 47

⁶³² Pegolotti, a.g.e, s. 28-29, Turan, *Doğu Anadolu..* s. 33-34

⁶³³ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Ankara 1987 s.44-48 çev. Cemal Köprülü (T.T.K. yay.)

⁶³⁴ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C. I. s. 448-450 N.G. s.183-184, Turgal, *Müneccimbaşı’ya Göre...s.52* Münecimbaşı, a.g.e, C.II s.77, Turan, *S. Zamanında...s.385-386*, a.mlf., *Doğu Anadolu... s. 31-33*, a.mlf., “Keykubâd I” İ.A. C.VI s.646-660, Sümer, “Keykubâd I” T.D.V.İ.A. C.XXV. s.358-359

⁶³⁵ İbnü’l-Esir, a.g.e, C.XII s. 424, Turan, *Selçuklular Tarihi... , s. 363*, a.mlf., *Doğu Anadolu.. s. 34*

geldiğini belirtmiştir.⁶³⁶ Bu yıkımın sonucunda şehrin vergi gelirleri çok azalmış, 740/1340 yılında 22 bin dinara kadar düşmüştür.⁶³⁷

F— Erzincan

Selçuklu devri Türkiyesi'nin büyük şehirlerinden birisi olan Erzincan; Akdeniz, Karadeniz, İran, Kafkaslar ve Avrupa gibi yerler arasında ticaret yapan Türk, Ermeni, Arap ve Avrupalı tâcirlerin buluştukları ve sefer için hazırlık yaptıkları, bir şehirdi. Bu şehir büyük kervan yollarının üzerinde olduğundan önemli bir ticarî merkez durumundaydı. Bundan dolayı Erzincan'ın nüfusu kalabalık, çarşıları muntazamdı. XIV. yüzyılın ilk yarısında, Ayas'dan (Yumurtalık) Tebriz'e kadarki kervan yolunu takip ve tarif eden Pegolotti, Erzincan'a girişte her yük için 5 akçe, şehrin içinde yine her yük için 9 akçe vergi verildiğini; Erzincan'dan Tebriz'e çıkışta da koruma ve vergi masrafı olarak her yük için 3 akçe verilmekte olduğunu belirtmiştir.⁶³⁸

Erzincan'da el sanatları ve dokuma endüstrisi çok gelişmiştir. Şehre nispet edilen ve "buharin, bukasi" (bombazin—bochassini—bucherama) denilen nefis pamuklu ve yünlü kumaşlar dokunurdu. Şehir bu kumaşlarla tanınır ve bilinirdi.⁶³⁹ Mezkur kumaşların büyük bir ihrac değeri vardı. Başta İtalyan şehirleri olmak üzere Avrupa'ya satılırdı. Nitekim Pegolotti, XIV. yüzyılın ilk yarısında "**Bucherama d'Arzinga chi vende denari 3 per pezza.**" diyerek bir parça buharinin Pisa'da üç dinara satıldığını belirtmiştir.⁶⁴⁰ Ayrıca buraya bağlı olan Karahisar'dan (Hacsar) şap⁶⁴¹ çıkarılmakta, ihracından büyük gelir sağlanmaktaydı. Yine buradaki bakır madeninden elde edilen bakırlarla kap, kakak, şamdan gibi araçlar yapılırdı. El sanatları çok geliştiği için dünyanın en güzel kitap ciltleri de burada imal edilirdi. İbn Batuta (ö.1368 veya 1377) da aynı şekilde "buharin" denilen kumaştan bahsetmektedir.⁶⁴² Ayrıca burada tahıl, meyve ve pamuk gibi mahsuller çokça yetiştirilirdi.⁶⁴³

⁶³⁶ İbn Batuta, a.g.e, M.Ç. s.204

⁶³⁷ Hamdullah Müstevfi, a.g.e, s.95, Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun..." s.22, Turan, **Doğu Anadolu.** s. 33, Yuvalı, "İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası..." s. 598

⁶³⁸ Pegolotti, a.g.e, s. 28

⁶³⁹ Marco Polo, a.g.e, M. Komroff . s.25 F.D. s. 20-21 Ö.G. s.20-21, Pegolotti, a.g.e, s.28, Ş. Turan, a.g.e, s. 116

⁶⁴⁰ Pegolotti, a.g.e, s.208, Turan, **Doğu Anadolu.** s.71, Ş. Turan, a.g.e, s.115-116

⁶⁴¹ Simon de Saint-Quentin, **Histoire Des Tartares**, Paris 1965 s.69 Haz. Jean Richard, Yuvalı, "İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası..." s. 597

⁶⁴² Makro Polo, a.g.e, M. Komroff . s.25 F.D. s.20-21, İbn Batuta, a.g.e, M.Ç. s.204

⁶⁴³ Strange, a.g.e, s.118, Turan, **Doğu Anadolu.** s.72

Erzincan'a pek çok ecnebi tâcir yerleşmiştir. Bunlardan, Latinler için bir kilise ile Cordelier rahiplerine ait bir manastır vardı. Erzincan, tabii afetler ve savaşlar sonucu tahrip olmakla birlikte, İlhanlılar (1256-1353) devrinde yeniden canlılık kazanmıştır. Hamdullah Müstevfi (1281- 1350), şehirde bol miktarda tahıl, pamuk, üzüm yetiştiğini, yıllık vergi gelirinin 330 bin dinar olduğunu kaydetmiştir.⁶⁴⁴ İlhanlı veziri Reşideddin Fazlullah'a (1248-1318) göre Erzincan, güzelliği ile cennetten bir parçaydı, kumaş ve meyve üretimi boldu. İlhanlı başkentine her yıl 200 top kemha, 10 bin arşın kadife, 10 bin arşın iskarlat kumaşın yanı sıra, 800 men elma, 200 men kayısı, 600 men armut gönderiyordu.⁶⁴⁵

G— Aksaray

II. Kılıç Arslan (1155-1192) tarafından, özellikle bir ticarî merkez olarak tasarlanıp 1155'te kurulan Aksaray'da, bir kale ile kervansaraylar yapılmış, pazarlar kurulmuştur. Mezkur sultan, buraya Azerbaycan'dan; tâcir, ilim ve sanat adamı, çiftçi vb. insanları iskan etmiştir. Ankara, Kayseri ve Konya gibi şehirleri Toros geçitlerine ve birbirine bağlayan önemli ticarî yollar üzerinde olmasından dolayı şehir, kısa sürede gelişmiştir.⁶⁴⁶

Selçuklu devrindeki Aksaray; Türkiye'nin en güzel, kanallarla sulanan bağ, bahçe ve topraklara sahip şehirlerinden biri olarak nitelendirilmiştir. Bu şehrin en meşhur ihraç ürünü olarak, koyun yününden imal edilen ve beldeye nisbet edilen halı ve kilimlerden söz edilmektedir. Söz konusu halıların ticaret ve ihraç değerleri o kadar fazlaydı ki; Şam, Mısır, Irak, Hindistan, Çin ve Türk ülkelerine satılırdı.⁶⁴⁷ Aksaray'da başta tahıl ve üzüm olmak üzere pek çok ürün yetiştirilirdi. Hamdullah Müstevfi (1281- 1350) şehrin yıllık vergi gelirinin 1340'larda 51 bin dinar olduğunu kaydetmiştir.⁶⁴⁸

⁶⁴⁴ Hamdullah Müstevfi, a.g.e, s.94-95, Strange, a.g.e, s.118, Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun..." s.22, Turan, *Doğu Anadolu...*, s.72, Ş. Turan, a.g.e, s. 116, Yuvalı, "İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası..." s. 597

⁶⁴⁵ Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında....." s. 42, Turan, *Doğu Anadolu...*, s.72, Yuvalı, "İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası..." s. 597

⁶⁴⁶ Anonim Selçukname, s.25, Turan, *S. Zamanında...*, s.233-235, a.mlf.,...*Resmî Vesikalar*, s. 121, a.mlf. "Kılıç-Arslan II" s.70, M. Zeki Oral, "Aksaray'ın Tarihî Önemi ve Vakıfları" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1962 S.V s.223 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.), Cl. Huart-Besim Darkot, "Aksaray" *İ.A. Eskişehir* 1997 C.I s. 274, İlhan Şahin, "Aksaray" *T.D.V.İ.A. İstanbul* 1989 C.II s. 291

⁶⁴⁷ İbn Batuta, a.g.e, M.Ç. s.202

⁶⁴⁸ Hamdullah Müstevfi, a.g.e, s.95, Strange, a.g.e, s.149-150, Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun" s.23

H— Ahlat

Bu şehir özellikle Ahlat-şâhlar (1100-1207) devrinde çok mühim bir ilim, kültür ve ticaret şehri olarak tebarüz etmiştir. Yoğun şekilde yürütülen imar faaliyetleri arasında 300 hayvanı alabilecek büyüklükte ahırları bulunan kervansarayların inşa edildiği bilinmektedir. Yakut el—Hamevî, Ahlat'ın Van Gölü havzasının merkezi ve çok mamur bir belde olduğunu belirtmiştir. Bu dönemin Ahlatlı tâcirleri gayet zengin ve müreffeh bir hayat sümekte idiler. Söz konusu tâcirler Van Gölü'nde ve Karadeniz'de ticarî gemilere sahip olmuşlardır. Nitekim, 506/1113 yılında, Ahlatlılar'ın gemilerinin Karadeniz'de battığı, bir grup insanın öldüğü bilinmektedir. Selçuklu devri Ahlat şehrinin, suları tatlı, meyvesi boldur. Ahalisi eğlenceye düşkün, tüccarı zengindir.⁶⁴⁹

Mezkur şehre pek çok tâcir gelir—giderdi. Hatta Tebriz, Horasan ve Cürcan'dan bile buraya tâcirler gelmiştir. Bu durum, Ahlat'ın doğu—batı arasında mühim bir mübadele merkezi olmasını sağlamıştır. İktisadî kalkınma ilim, sanat, kültür ve edebiyat gibi alanlardaki faaliyetleri de yükseltmiştir. Ahlat şehri söz konusu ticaret sayesinde gelişmiş ve mamur hale gelmiştir. Ahlat şehri, Ahlat-şâhlar (1100-1207) devrinde, büyüklük ve mamurluk bakımından Şam ile, geliri bakımından Mısır ile kıyaslanmaktadır. XII. yy.'da Ahlat surların dışına taşmış, ticaret ve çarşıları genişlemiş, sakinleri çok zenginleşmiştir. Ahlat'ta demircilik, çilingirlik gibi zanaatlar hayli ilerlemiş, kaytanları çok meşhur olup komşu ülkelerde aranır olmuştur. Ahlat civarından çıkarılan zırniklar bütün memleketlere ihraç edilirdi. Ahlatlılar, Van Gölü'nde de gemi çalıştırıyorlardı. Van Gölü'nde yılın iki ayında bol miktarda balık (“et-tirrih”) tutulur, tuzlanarak, Musul, el-Cezire, Irak, Suriye, Horasan'ın Belh şehrine ve hatta Hindistan'a dek ihraç edilirdi. Hamdullah Müstevfi (1281- 1350) Ahlat'ın yıllık vergi tutarının 51.500 dinar olduğunu kaydetmiştir.⁶⁵⁰

I— Mardin

Pamuklarıyla ünlü olan bu şehirde iyi pamuk yetiştirilmektedir. Pamuklu ve yünlü kumaşlar (buharin) birçok ülkeye ihraç edildiği için şehir bu özelliği ile bilinmektedir. Mardin halkının çoğu tâcir ve sanatkârdır.⁶⁵¹ Mardin hemen yakınındaki Koçhisar

⁶⁴⁹ İbnü'l Erzak, a.g.e, s.60, Bedirhan, a.g.e, s.317-318

⁶⁵⁰ Hamdullah Müstevfi, a.g.e, s. 100, Strange, a.g.e, s. 183, Bedirhan, a.g.e, s. 317-318, 374-376, Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu'nun...” s.25, Turan, *Doğu Anadolu..* s.117-119, Sümer, “Ahlat Şehri ve Ahlatşâhlar” s. 452-455, a.mlf., “Selçuklular Devrinde Türkiye'de Madenler” s. 73, a.mlf., “Yabanlu Pazarı,” s. 9, Yuvalı, “İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası...” s. 597

⁶⁵¹ Marco Polo, a.g.e, M. Komroff . s.26 F.D. s. 24 Ö.G. s.24

(Duneyser, Kızıltepe) milletler arası bir pazar yeri olarak canlanmıştır. Buraya Türkiye içlerinden, Suriye'den, el-Cezire bölgesinden tâcirler gelerek alış-veriş yaparlardı. Bu canlılık dolayısıyla bir çok han, hamam, cami gibi binalar yapılmış, çevre memleketlerden insanlar gelerek yerleşmişlerdir. Mardin Artukluları (1108-1409) devrindeki Mardin, büyük sarayların, hanların, medreselerin, camilerin inşa edildiği, bahçelerle, havuzlarla süslendiği, çok güzel bir şehir olduğu anlatılmıştır.

Koçhisar'dan çevreye doğru işlek ticaret yolları yayılmakta idi. Bu yollarda gidip-gelen ticaret kabilelerine birçok defa baskınlar olurdu. Nitekim Moğollar, 1252 yılında Anadolu'dan, Bağdat'a gitmekte olan büyük bir kervanı basmışlar, insanları öldürerek mallarının almışlardır. Yine 600 yük Mısır şekeri götüren başka bir kervanı da basarak 60 bin dinar altın elde etmişlerdir. 1317 yılında da Mardin'den Şam'a doğru giden bir kervan kafilesi de yine Moğollarca basılmıştır.⁶⁵²

Ünlü seyyah İbn Batuta (ö.1368 veya 1377), Mardin'i dağ eteğinde kurulmuş büyük bir şehir ve İslâm şehirlerinin en güzellerinden biri olarak tavsif eder. Çarşıları şirindir, orada "mer'iz" adıyla bilinen yün kumaşlar üretilmektedir.⁶⁵³ Hamdullah Müstevfi (1281- 1350), Mardin'de pamuk, tahıl ve meyve üretildiğini yıllık vergi gelirinin 236.200 dinar olduğunu nakletmiştir.⁶⁵⁴

İ— Malatya

Bizans (324-1453) — Abbasî (750-1258) mücadeleleri sırasında Müslümanlar'ın önemli bir üssü olan Malatya, Türkler'in fethinden önce Süryaniler'in elindeydi ve önemli bir Süryani kültür merkeziydi. Danişmend Melik Ahmed Gazi'nin (ö.1105) Malatya'yı fethinden (18 Eylül 1101) sonra Müslimler'le gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları bir ticaret, ilim, fikir ve kültür şehri olmuştur.⁶⁵⁵

Özellikle Süryaniler ile Türkler arasındaki dostane münasebetler dikkati çekmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318),⁶⁵⁶ Köseadağ Savaşı'nda (1243) İlhanlılar'a (1256-1353) yenildiğinde Malatya sakini olan Türkler ve Hıristiyanlar şehri

⁶⁵² Strange, a.g.e, s.96, Turan, *Doğu Anadolu..* s.107-110

⁶⁵³ İbn Batuta, a.g.e, M.Ç. s.162

⁶⁵⁴ Strange, a.g.e, s.96, Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun..." s.27, Turan, *Doğu Anadolu..* s.210, Yuvalı, "İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası..." s. 598-599

⁶⁵⁵ Turan, *S. Zamanında...*, s.141-142, Bayram, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasî Boyutlar" S. I s. 83, a.mlf., "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Fikrî Faaliyetler" s.119

⁶⁵⁶ Turan, *S. Zamanında...*, s. 45, 645, 685, Merçil, *Müslüman - Türk...*, s. 105, 167

kargaşa ve idaresizlikten kurtarmak, metropolit Mar Dionysius'un yönetiminde birlik ve dayanışma içinde yaşamak için birbirlerine sadakat yemini etmişlerdir.⁶⁵⁷

Malatya'nın kuzey Mezopotamya ve Suriye'den, Anadolu'ya ulaşan yollar üzerinde bulunuşu, buranın canlı bir ticarete kavuşmasına yaramıştır. Malatya meralarının çokluğuyla dönemin müverrihlerinin dikkatini çekmiştir. Burada bol miktarda tahıl, pamuk ve meyve yetiştirilerek komşu ülkelere ihraç edilirdi.⁶⁵⁸ Ancak 1241 Babaîler İsyanı ve 1243 Köseadağ mağlubiyeti Türkiye Selçuklu Devleti'nin (1075-1318) sarsılmasına sebep olmuş, bu olaylardan sonra tüm Doğu Anadolu şehirleri gibi Malatya da her alanda gerilemeye başlamıştır.⁶⁵⁹ Bütün bu olumsuzluklara rağmen 1315'li yıllarda Malatya Türekiye'nin önemli bir sanayi ve ticaret şehriydi ve burada 12 bin veya 19 bin kumaş dokunan tezgah bulunuyordu. Mezkur tarihte Memluk askerleri şehri yağmalayarak pek çok insanı esir etmişler ve bol miktarda halı, kumaş, vazo gibi kıymetli eşyayı almışlardır.⁶⁶⁰

---

⁶⁵⁷ Ebu'l Ferec, *Ebu'l – Ferec Tarihi*, C. II s. 543, Turan, *Doğu Anadolu...*, s. 235, a.mlf., *Selçuklular Tarihi...*, s. 354, Ş. Turan, a.g.e, s. 116

⁶⁵⁸ Strange, a.g.e, s. 120

⁶⁵⁹ Bayram, “ Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere”..., s. 85, a.mlf., “Selçuklular Zamanında Malatya'da...” s.123

⁶⁶⁰ Turan, *S. Zamanında...*, s. 641

II — TİCARÎ LİMANLAR

A— Antalya Limanı

Antalya limanı, Bizans'ın hakimiyeti devrinde önemli bir liman durumunda idi. 1137'de Bizans gemileri bu limanı kullanıyorlardı.⁶⁶¹ Antalya limanı, başta İtalya, Mısır ve İskenderiye olmak üzere çeşitli yerlerden gemi ile gelerek Türkiye'ye giren ve Konya, Kayseri, Sivas gibi şehirlere giden tâcirler için önemli bir kapıydı. Bunun yanında Antalya'da yerleşik olarak yaşayan ve ticaret yapan Hıristiyanlar da bulunmakta idi.⁶⁶² I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), Antalya'da dinlenmekte iken, söylenen; **“Her ülkeden acele gemiler geliyor, elçiler deniz yoluyla gönderiliyordu.”** mealindeki şiir bu limandaki gemi trafiğini iyi bir biçimde tasvir etmektedir.⁶⁶³ Önceleri Selçuklu sultanlarının türbedârlığını yapmış olan Konyalı, Kadı-yî Kürd namında birisi anlattığı bir hatırasında buna işaret etmektedir. Adı geçen zât, saygın tâcir arkadaşlarıyla birlikte İskenderiye'ye doğru geziye çıkmış, bir fırtına sonucu Antalya'ya gelmişler, Antalya'dan Konya'ya gelerek Mevlâna'ya, İskenderiye ve utabî kumaşlarından; Mısır elbiselerinden oluşan hediyeler sunmuşlardı.⁶⁶⁴

B— Sinop Limanı

Sinop limanı ile karşında bulunan Suğdak (Soldaia), arasında yoğun bir ticarî faaliyet süre gitmekteydi. Bu liman başta Amasya olmak üzere, Türkiye şehirlerine girmek için kullanılan ve Karadeniz'e açılan bir kapı durumunda idi.⁶⁶⁵ Türkiye vd. memleketlerden gelen tâcirler Sinop limanından Karadeniz'e açılırlar oradan da Suğdak (Kırım), Deşt-i Kıpçak, Türkistan ve Rusya ile kuzey ülkelerine ulaşırlar; kuzeyli tâcirler de ters istikamette yol alırlardı. Kuzeyliler, köleler, cariyeler, muhtelif ve değerli kürkler, sincap ve samur derileri getirirler; güneyliler ise bunlara mukabil keten ve pamuklu kumaşlar, ipek mendiller ile baharat götürürlerdi.⁶⁶⁶

⁶⁶¹ İbnü'l-Esir, a.g.e, C.XI. s.56

⁶⁶² İbn Batuta, a.g.e, M. Ş. C. I s.311-314 M. Ç. C. I. s.193-195, Strange, a.g.e, s.151

⁶⁶³ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.373

⁶⁶⁴ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.332-333

⁶⁶⁵ Cahen, “İbn Sa'id...,” s.49

⁶⁶⁶ İbnü'l-Esir, a.g.e, C.XII s.346,348, Rubruk, a.g.e, s.28, Eflâkî, a.g.e, C.II.s.243, Taneri, a.g.e,s. 92

Sinop, büyük, kalabalık ve güzel bir şehir idi. Savunma imkânları iyi ve korunaklı bir limana sahipti. Ünlü seyyah İbn Batuta (ö.1368 veya 1377), Sinop'tan tâcirlerle birlikte bir gemiye binerek Kırım'daki Kerç limanına ulaşmıştır.⁶⁶⁷

C— Alanya (Alâiye) Limanı

İbn Bibi'nin bildirdiğine göre eski adı Kalonoros olan Alâiye'yi, I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) 1223'de fethetmişti. Şehir, O'nun adına izafeten Alâiye olarak anılmıştır.⁶⁶⁸ I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), Alanya'da (Alâiye) bir tersane yaptırarak burayı deniz kuvvetlerinin ve ticaret filolarının Akdeniz'deki üslerinden biri haline getirmiştir. Bugün ayakta olan bu tersane 57 x 40 m. ebadındadır. Kitabesinde tarih olmamakla birlikte 1229'da yapılmış olabileceği belirtilmektedir.⁶⁶⁹

Alanya (Alâiye) limanı Türkiye Selçuklularının, Antalya ile birlikte Akdeniz ticaretine açılan önemli bir ithalat-ihracat kapısıydı. Avrupalı ve Kuzey Afrikalı tâcirlerin sıklıkla buradan Türkiye'ye giriş yaptıklarını, Konya yoluyla kuzeydeki Sinop ve Samsun limanlarından kuzey ülkelerine; karayoluyla da doğudaki ülkelere gittiklerini devrin kaynaklarından görebiliyoruz. 1289'da Cenevizli kaptan Benedetto Zaccaria, Kefe konsolosu Paolina Doria ile birlikte Alâiye yakınlarında; şeker, biber ve keten yüklü bir Mısır gemisine el koymuştu.⁶⁷⁰ İbn Batuta, Lazkiye'den; Cenevizli Martolomin'in gemisiyle Alanya'ya (Alâiye) gelmiştir. O, Alanya (Alâiye) ile ilgili gözlemlerini anlatırken bize çok önemli bilgiler verir. Yukarıda da değinildiği gibi Alanya'ya (Alâiye); Mısır, Şam, İskenderiye gibi yerlerin yanı sıra Avrupa'dan da tâcirler gelirlerdi. Bunun için Pegolotti, Alanya'da (Alâiye) kullanılan ölçülerle İtalya'da kullanılan ölçüleri

⁶⁶⁷ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. C. I s.354-358 M.Ç. C. I s.221-223, el-Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.331-332, Strange, a.g.e, s.157

⁶⁶⁸ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.255-263, Ebu'l Ferec, E bu'l Ferec Tarihi, C. II S.516, Turan, "Keykubâd I" C.VI s. 647-648, Konyalı, Alanya..., s.60-66, Sümer, "Keykubâd I" T.D.V.İ.A. C.XXV. s.358-359, M. Halil Yinanç - Besim Darkot "Alâiye" İ.A. Eskişehir 1997 C.I s.286-287, Mehmet Altay Köymen, "Türkler'in Anadolu'da Denize İlk Ulaşmaları ve Türk Dehasının Jeopolitikten Faydalanarak Medeniyet Kurmada Gösterdiği Üstünlük" Millî Kültür, Ankara 1977 C.I S.IV s.14-15, (Kültür Bakanlığı yay.) İdris Bostan, "Alanya" T.D.V.İ.A. İstanbul 1989 C.II 339-340, Yardım, a.g.e, s.6

⁶⁶⁹ Oktay Aslanapa, "Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri" Türk Kültürü, Ankara 1974 S.CVIL s.71-72 (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay.), Konyalı, a.g.e, s.209-220, Yardım, a.g.e, s.88-89

⁶⁷⁰ Heyd, a.g.e, s. 466

karşılaştırmalı olarak gösteren bir cetvel düzenlemiştir. Alanya'dan Mısır, Dimyat ve İskenderiye'ye kereste ihraç edilirdi.⁶⁷¹

D— Ayas (Yumurtalık, Lajazzo) Limanı

Avrupalı tâcirlerin Türkiye, İran ve Asya içlerine gidişlerinde kullandıkları, Akdeniz'den Türkiye'ye açılan kapılardan birisi de Ayas (Yumurtalık) limanıydı. Bu liman özellikle Moğol hakimiyeti devrinde Antalya Limanı'na önemli bir rakip olmuştur. Bu yol önce Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu'nun topraklarından geçer, daha sonra da Konya, Sivas, Erzincan ve Erzurum gibi Selçuklu şehirlerine ulaşırdı. Nitekim 1274 yılında Cenevizli bir noterin düzenlediği iki senette Ayas'tan Sivas'a yapılan yolculuğun sekiz gün sürdüğü belirtilmiştir. Pegolotti'ye göre de XIV. yüzyılın ilk yarısında Ayas'dan Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu'nun topraklarına girişte her yük için 41 akçe vergi ve korunma ücreti verilirdi.⁶⁷²

Ayas, Suriye—Türkiye kervan yolu çok işlek olduğu için bu yolda işleyen kervanlar sıklıkla baskına uğramıştır. Ayas önemli ve büyük bir limandı, buraya Cenevizli, Venedikli vd. Avrupa ülkelerine mensup tâcirler geliyorlardı. Bu liman doğu ülkelerine gitmek isteyenlerin ilk uğrak yeri idi. Deniz yolu ile Avrupa'dan buraya gelen tâcirler, buradan, Sivas ve Erzincan üzerinden Kara Deniz'e veya Tebriz'e, oradan da Türkistan'a ve Hindistan'a kadar ulaşırlardı. Bu özelliğinden dolayı, Antalya Limanı ile rekabet edebiliyordu. Bu yoğun ticaret ve tâcir trafiği dolayısıyla Pegolotti, Ayas Limanı'nda kullanılan ölçülerle ilgili bir liste düzenlemiş, ve bunları başka yerlerdeki ölçülerle mukayese etmiştir. Ona göre, 75 Ayas rıtlı 100 Sivas rıtlına eşittir. Tâcirler, burada baharat, çeşitli işlenmiş ipek, yün vd. malları alırlardı. Moğol emiri İreğin'in akrabalarından olan emir Bulargu Ayas'ı Ermeniler'den almış ve burada bir cami yaptırmıştır.⁶⁷³

E— Diğer Limanlar

Türkiye Selçuklu Devleti'ne (1075-1318) tâbi olan Trabzon Rum Devleti (1204-1461) sınırları içinde kalan Samsun ve çevresi, II. Rükneddin Süleyman-şâh (592-

⁶⁷¹ İbn Battuta, a.g.e, M.Ş.s.310 M.Ç.s.192-193, Heyd, a.g.e, s. 611-612,614614, Strange, a.g.e, s.150, Ş.Turan, a.g.e, s.111, Altıntaş, a.g.tez, s.147

⁶⁷² Pegolotti, a.g.e, s.28, Turan "Selçuk Kervansarayları" s.474

⁶⁷³ Marco Polo, a.g.e, M. Komroff s.23 Ö.G. s. 19 F.D. s. 20, Pegolotti, a.g.e, s.63, 65, Broquiere, a.g.e, s. 189, Heyd, a.g.e,s. 409, 611, 613, Turan, S. Zamanında..., s. 511, 637, Ş. Turan, a.g.e, s.105-106, Cahen, a.g.e, s. 301, David Abulafia, Commerce and Conquest in the Meditarrancan 1100—1500, Brookfield USA 1993 Kısım XII s. 209

600/1196-1204) tarafından, Tokat melikliği sırasında fethedilmişti. Fakat daha sonra bu liman şehri Selçuklu hakimiyetinden çıkmıştır. Buna mukabil Türkler tarafından eski şehrin çok yakınına yeni bir Samsun kurulmuş ve burası ticarî bir koloni halini almıştır. Türkler ve Hıristiyanlar sınırdaş olmaları münasebetiyle yoğun ticarî ilişkiler ve işbirlikleri kurmuşlardır.⁶⁷⁴ Mezkur sultan devrinde, Selçuklu tâcirlerinin Karadeniz'e kıyısı olan yerlerde ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, Bizans imparatoru III. Aleksios Angelos (1195-1203), sözde Giresun yakınlarında batan bir geminin yükünü kurtarmak için giden ve altı kadırgadan müteşekkil filosuna, gizli bir emir vermiş, Samsun'a yanaşmakta olan, aralarında Konyalı tâcirlerin de bulunduğu ticaret gemilerine saldırmış, gemilerdeki mallara elkoydurtmuş, sahiplerini de öldürmüştür. Samsun Limanı da Sinop limanı gibi Türkiye'den Kırım'a ulaşmada kullanılan önemli bir kapı idi.⁶⁷⁵

Selçuklular'a tâbi olan Trabzon Rum Devleti'nin (1204-1461) merkezi olan Trabzon da pek çok pazarın kurulduğu, önemli bir mübadele ve İstanbul için transit ticaret merkeziydi. Anadolu'nun mahsulleri, kıymetli kumaşları, keteni, yünü ve özellikle Şebinkarahisar şapları İstanbul'a ve diğer yerlere bu liman vasıtasıyla ihraç olunurdu. Şehir, Kafkasya ve İran için de önemli bir kapı durumundaydı. Birçok Müslüman ve Hıristiyan tâcir buraya gelirdi. Ermeni, Rum ve Kafkasyalılar da burada ticaret yapıyorlardı.⁶⁷⁶

Silifke yakınlarındaki Korykos (Kızkalesi) limanı, Ayas limanına göre daha tali bir iskele olmakla birlikte Selçukluların, İlhanlı (1256-1353) hakimiyetine girdiği ve yıkılışa geçtiği sırada önemini giderek artırmıştır. Bu liman Cenevizler'in ve Kıbrıs'ta kolonileri bulunan diğer tâcir milletlerin Konya'ya ulaşmakta kullandıkları bir kapıydı. Korykos'ta buğday, pamuk, hayvan, meyve tacareti yapılırdı ve 1375'te, 2-3 bin düka tutarında gümrük vergisi tahsil edilmişti.⁶⁷⁷

⁶⁷⁴ Turan, *S. Zamanında....*, s.219, 279, 283, Besim Darkot, "Samsun" İ.A. Eskişehir 1997 C. X s. 174

⁶⁷⁵ Turan, ... *Resmî Vesikalar*, s.122, a.mlf., *S. Zamanında....*, s.242, 248

⁶⁷⁶ Heyd, *a.g.e.*, s.50, J. H. Kramers, *İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, İstanbul 1934 s.37 çev. Ömer Rıza (Asarı ilmiye kütüp. Neşr.), Strange, *a.g.e.*, s.136, Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley 1971 s.15-16 (University California of Press) Levçenko, *a.g.e.*, s.130, Cahen, *a.g.e.*, s. 119, 299, 301, Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon" İ.A. Eskişehir 1997 CXII/I s.457-459

⁶⁷⁷ Heyd, *a.g.e.*, s.408-409,413,613, Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlılar'ın Gorigos Seferi" *İ.Ü.E.F.Tarih Dergisi*, İstanbul 1954 C VI. S.IX s. 162-163, a.mlf., Alaüddin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hududları" *İ.Ü.E.F.Tarih Dergisi*, İstanbul 1937 C. I s. 30

III— TİCARİ PAZARLAR

A—Yabanlu Pazarı

Yabanlu Yaylağı Selçuklu ordusunun seferlerden önce toplandığı ve hazırlıklarını ikmal ettiği önemli bir merkezdi. Burada geniş otlakların, bağ ve bahçelerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Ermeniler'e karşı sefere çıkacağında ordusunu 1216 yılı mayısında, "Yabanlu Ovası"nda toplamıştı.⁶⁷⁸ İlkbaharda doğudan, batıdan, güneyden, kuzeyden birçok tâcir "Yabanlu Pazarı"na gelirdi. Orada yer tutmak için büyük çaba harcarlardı. Doğuluların mallarını batılılar, kuzeylilerinkini güneyliler alırdı. Burada köle, cariye, at, katır, atlas ve iskarlat kumaşlar, samur ve Burtas kürkleri satılırdı. Satılan bir mal ne olursa olsun geri alınmazdı.⁶⁷⁹ Prof. Dr. Faruk Sümer'e göre; Mesnevî'nin mütercimleri tarafından "köylü pazarı" olarak tercüme edilen kısımda bahsedilen yer, aslında Yabanlu Pazarı'dır. Burada anlatıldığına göre, etraftan alış veriş için (tâcirler) hep oraya gelirlerdi, kusurlu kumaşlar, adamın kesesini berbad eden kalb akçeler, inci kadar değerli ve pahalı kumaşlar hep orada satılmaktadır (kaliteli mallar yanında adi mallar da bulunurdu). Bu pazarda ticaretten iyi anlayan, kalb akçeyi görünce tanıyabilen, yani dalaverelere ve ticarî hilelere karşı uyanık olan tâcirler kâr ederken; bu incelikleri bilmeyenler zarara uğrarlardı.⁶⁸⁰

Sultan Baybars (doğ.1223-1260-1277), Kayseri'den Şam'a dönüşü sırasında Yabanlu Pazarı'nın kurulduğu yerden geçmişti. Pazarın kurularak, ticaretin başladığı sezona birkaç gün kalmıştı. Pazarın yakınında "Kara Hisar" denilen bir kale vardı.⁶⁸¹ Eğer Sultan Baybars (doğ.1223-1260-1277), pazarın açık olduğu günlerde buradan geçmiş olsaydı, her halde müellifimiz (İbn Şeddad) daha fazla bilgi verme imkânı bulabilirdi.

---

⁶⁷⁸ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I. s.182-183 N.G.s.66,76, Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s.80,249 N.G.s.183, Turan, S. Zamanında..., s.312,541, a.mlf., "Keykâvus I" C. VI. s.631-642, Sümer, "Keykâvus I" T.D.V.İ.A. C.XXV. s.352-353

⁶⁷⁹ Kazvinî, a.g.e, s.532, Turan, S. Zamanında..., s. 501,541, a.mlf., Selçuklular Tarihi,...., s.269-270 Polat, a.g.tez, s.182, Konyalı, Konya Tarihi, s.18

⁶⁸⁰ Mevlâna, Mesnevî, C.VI. s.340-341, Sümer, "Yabanlu Pazarı" s.12

⁶⁸¹ İbn Şeddad, a.g.e, C. II s.89

B— Koçhisar (Kızıltepe-Düneyser) Pazarı

Koçhisar'da özellikle Artuklular (1102-1409) zamanında pek çok han. hamam, çarşı gibi tesisler yapılmış, burası kısa sürede büyük bir ticaret merkezi olmuştur. Bu pazara Türkiye, Suriye, el-Cezire gibi yerlerden tâcirler gelirdi.⁶⁸² Yoğun şekilde ticaret yapılan kervanların bir biri ardınca gelip gittiği bu bölgede soygun ve baskın hadiseleri eksik olmuyordu. Nitekim, 676/1277 yılında Emir Fahreddin Toğan el-Bahrî Koçhisar'ı baskınla yağmalamış, yağmacılar arasında alınan eşyanın paylaşımı yüzünden anlaşmazlık çıkmıştı.⁶⁸³

C— Diğer Pazarlar

Kayseri – Kırşehir yolu üzerinde kurulan “Ziyâret Pazarı”, Ilgın'daki (âb-ı germ) “Yılgun Bazar”, Amasya - Tokat arasındaki “Azine Pazarı” Lâdik'te (Germiyan) kurulan “Alemeddin Pazarı”, yine muhtelif yerlerde rastlanan “Türkmen Pazar” gibi pazarlar Selçuklu Türkiyesi'nde ticaret yapılan önemli pazarlardandır.⁶⁸⁴ Selçuklu Türkiyesi'nde şehir içlerinde de pazarlar kurulurdu. Şehirlerdeki pazarların; Attarlar pazarı, buğday pazarı, kuyumcular pazarı, at pazarı, odun pazarı, bezciler pazarı, bakkallar pazarı, kasaplar pazarı, kunduracılar pazarı, marangozlar pazarı, eskiciler pazarı, kasârlar (çırpıcı, yıkayıcı) pazarı, hayvan pazarı, helvacılar pazarı, Türkmen pazarı, ayrıca Türkmenler çarşısı, kasaplar çarşısı, saraçlar çarşısı, sekkâkin (bıçakçılar) çarşısı, kavaflar çarşısı gibi adlarla anılan pazarlar ve çarşılar yanında; “Konya Pazarı” diye bilinen ve kurulduğu şehrin adıyla maruf olmuş bir pazar da vardı ki, burada tilki postu dahi satılırdı.⁶⁸⁵ Kırşehir'in dışında, bezciler pazarı ve bezciler hanı bulunmakta idi.⁶⁸⁶ Şehirlerdeki pazarların bazıları, bugün de olduğu gibi, “bit pazarı” adıyla bilinirdi.⁶⁸⁷ Selçuklu Türki-

⁶⁸² Strange, a.g.e, s.96, Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s.368, a.mlf., *Doğu Anadolu...*, s. 208-209

⁶⁸³ İbn Şeddad, a.g.e, C. II s.94

⁶⁸⁴ Temir, a.g.e, s.113,114,115, Eflâkî, a.g.e, C.II.s.225; Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s.368, Merçil, *...Meslekler*, s.159

⁶⁸⁵ Temir, a.g.e, s.106,110-111,112,113,115, Eflâkî, a.g.e, C.I.s.131,271 C.II.s.62,69, Tahsin Yazıcı, “Tebrizi” İ.A. Eskişehir 1997 C.XII/II s.101, Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s.44, Bayat, “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...,” s.8,12-13,17, Merçil, *...Meslekler*, s.23,28,40,54,80,157,195,205, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7, Yinanç, “Sivas Abideleri ve Vakıfları I.” s.19

⁶⁸⁶ Temir, a.g.e, s.106, Bayburtluoğlu, a.g.m., s.7, Merçil, *...Meslekler*, s.14

⁶⁸⁷ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.282, Merçil, *...Meslekler*, s.159

yesi'nde bazı hallerde geçici pazarlar da kuruluyordu. Tâcirler, yerlilerin veya yabancıların ihtiyaçları olan malları buralarda satıyorlardı. Üçüncü Haçlı seferine katılarak Konya önüne gelen Alman İmparatoru F. Barbarossa (ö.1190) yapılan antlaşmaya binaen, ordusunun ihtiyacı olan at, yiyecek vb. şeyleri kurulan böyle pazardan satın almıştı.⁶⁸⁸ Bunun bir başka örneğini de Sultan Baybars'ın (doğ.1223-1260-1277) Kayseri'ye gelişinde görüyoruz; Baybars, Kayseri ahalisinin emniyette olduğunu, çarşı ve pazarların açılıp kendisinin paraları ile alış-veriş yapılmasını istemişti.⁶⁸⁹

---

⁶⁸⁸ İbnü'l-Esir, a.g.e, C.XII s.52, E. Eickhoff, "Friedrich Barbarossa Anadolu'da, Sıbıla Kalesi ve İmparatorun Ölümü" VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (25-29 Eylül 1970), C.I Ankara 1972 s.271 (T.T.K. yay.), Ş.Turan, a.g.e, s. 109

⁶⁸⁹ İbn Şeddad, a.g.e, C. II s.87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU TÜRKİYESİNDE TİCARET

Bizans hakimiyeti döneminde Anadolu'nun iktisadî ve idarî vaziyeti hiçte iyi değildi. Bunun, sürekli savaşlar, çiftçilere uygulanan ağır vergiler...vb. sebepleri vardır.⁶⁹⁰ Selçuklular, 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra süratle Anadolu'yu fethetmeye başladılar.⁶⁹¹ Öyle ki, daha 1080 yılında Kutalmışoğlu I. Rükneddin Süleyman-şâh (1075-1086), İstanbul Boğazı'nın Anadolu sahilini alarak, burada gümrük daireleri kurmuş, gemilerden vergi tahsil etmiş ve gemi trafiğini kontrol altına almıştır.⁶⁹²

I. Rükneddin Süleyman-şâh (1075-1086), daha sonra önemli bir ticaret merkezi ve liman⁶⁹³ olup yıllık 30 bin altın vergi hasılatı çıkararak⁶⁹⁴ Antakya'yı⁶⁹⁵ fethetmiştir (12 Aralık 1084). Diğer taraftan Çaka Bey (öl.1095?)⁶⁹⁶ Ege Denizi sahillerini fethetmiş, kurduğu donanma ile Bizans İmparatorluğu'nu sıkıştırmaya başlamıştır.⁶⁹⁷ Aynı dönemde Karatekin'in de Sinop'u fethettiğini (1085), Türkler'in Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi'ne ulaştıklarını görüyoruz.⁶⁹⁸ Fakat bu olumlu gelişmeler süreklilik arz etmedi. 1075'te kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'nin ticarî inkişafı yaklaşık yüzyıl sonra görülmeye başlanacaktır. Bu gecikmenin belli başlı sebepleri şöyle sıralanabilir; Türkiye Selçuklularının "Büyük Kağanlık" için Büyük Selçuklular'la mücadeleleri, — I. Rükneddin Süleyman-şâh (1075-1086)⁶⁹⁹ ve oğlu I. Kılıç Ars-

⁶⁹⁰ Akdağ, "... Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti" s.497, Turan, "Selçuk Türkiyesi ve Dünya Ticareti", s.4

⁶⁹¹ Claude Cahen, "Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi," (XI. yy. 2. yarısı), *Bulleten*, Ankara 1987 C.LI S.201 s.1397-1415 Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız (TTK Yay.),

⁶⁹² Turan, "Süleyman-şâh I" C.XI s. 209-210, a.m.f., *Selçuklular ve İslamiyet*, s.42 M. Altay Köymen, "Türkler'in Anadolu'da Denize İlk Ulaşmaları ve Türk Dehasının Jeopolitikten Faydalanarak Medeniyet Kurmada Gösterdiği Üstünlük I" *Millî Kültür*, Ankara 1977 C.I S.III s.10 (Kültür Bakanlığı yay.)

⁶⁹³ Bedirhan, *Ortaçağ'da İpek Yolu...*, s.15

⁶⁹⁴ Sevim, ...*Süleyman-şâh*, s.35, Turan, a.g.m. s.214

⁶⁹⁵ Streck, "Antakya" İ.A. Eskişehir 1997 C.I s.458-459, Halil Sahillioğlu, "Antakya" *T.D.V.İ.A.* İstanbul 1991 C. III s.230-231

⁶⁹⁶ Turan, "Kılıçarslan I." İ.A. C. VI S.681-688, Cahen, a.g.m., C. LI S. 201 s.1417-1418, Demirkent, ...*Sultan I. Kılıç Arslan*, s.6-8, a.m.f., "Kılıçarslan I" *T.D.V.İ.A.* Ankara 2002 C. XXV s.396-399, Mücteba İlgürel, "Çaka Bey" *T.D.V.İ.A.* İstanbul 1993 C. VIII. s. 186-187

⁶⁹⁷ Anna Komnena, a.g.e, s.229-232

⁶⁹⁸ Anna Komnena, a.g.e, s.195, Merçil, *Müslüman-Türk...*, s.110 Köymen, "Türkler'in Anadolu'da Denize İlk Ulaşmaları I...", s.10

⁶⁹⁹ İbnü'l-Esir, a.g.e, C.X s.135-136, Turan, *S. Zamanında...*, s.73-76

lan (1092-1107)⁷⁰⁰ bu uğurda öldüler.— Türk birliğini sağlamak için yapılan mücadeleler, — Özellikle Selçuklu-Danişmendli (1071-1178)⁷⁰¹ rekabeti gibi— Bizans’la yapılan ve 1176 Karamıkbeli (Myriokefalon) zaferine kadar⁷⁰² süre giden savaşlar, Haçlı Ordularıyla yapılan savaşlar — I. Haçlı Seferi (1095-1099),⁷⁰³ II. Haçlı Seferi (1147-1149) ve III. Haçlı Seferine (1189-1192) çıkan ordular⁷⁰⁴ Türkiye için yıkıcı etkide bulunmuştur.— Türkiye Selçuklu tahtı için hanedana mensup şehzadelerce yapılan mücadeleler —Şahinşâh (1110-1116) I. Rükneddin Mesud (510-551/1116-1155) mücadelesi,⁷⁰⁵ II. Kılıç Arslan’ın (1155-1192) oğullarının mücadeleleri⁷⁰⁶— sözü edilen bu olumsuz hadiselerden sonra, II. Kılıç Arslan’ın (1155-1192) saltanatının son yıllarında Türkiye iktisadî ve ticarî atılımlara başlamıştır.⁷⁰⁷

Bu yükseliş trendi II. Rükneddin Süleyman-şâh (1196-1204),⁷⁰⁸ I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196 / 1205-1211),⁷⁰⁹ I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220),⁷¹⁰ I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237),⁷¹¹ ve II. Gıyaseddin Keyhusrev’in (1237-1246)⁷¹² saltanatının ilk yıllarında da sürdü. Fakat 1170’lerde başlayan siyasi istikrar ve ticarî

⁷⁰⁰ Osman Turan “Kılıçarslan I.” İ.A. C. VI s. 686, a.mlf. S. Zamanında...s.109-110, Demirkent, Sultan I. Kılıç Arslan, s.56-58, a.mlf., “Kılıçarslan I” T.D.V.İ.A. C. XXV s.396-399

⁷⁰¹ Yinanç, “ Danişmendliler” s.468-479, Özaydın, “Danişmendliler” s.121-138, Tanman, “Danişmendliler” s. 469-477, Solmaz, “ Danişmendliler” s. 430 - 444

⁷⁰² İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.127-132 N.G. s. 46-48, Niketas, a.g.e, F. Işıltan çev. s.123-131, Çay, a.g.e, s. 78-86, Ostrogorsky, a.g.e, s. 361

⁷⁰³ İbnü’l—Esir, a.g.e, C.X. s.228-229, Turan, “Kılıçarslan I.” İ.A. C.VI S.681-688, Demirkent, Sultan I. Kılıç Arslan,...s.20-48, a.mlf., “Kılıçarslan I” s.396-399

⁷⁰⁴ Niketas, a.g.e, s.44-47, Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, çev: Fikret Işıltan Ankara 1992-1998 C. I. s. 135-215 C.II. s. 205-231 C.III. s. 3-67, Turan, S. Zamanında... s. 98-104, 183-186, 220-224

⁷⁰⁵ Turan, a.g.e, s.154-158, Alptekin, “Türkiye Selçukluları” C.VIII s.234-236, Kesik, a.g.e, s.32-35

⁷⁰⁶ Çay, a.g.e, s.103-106, Osman Turan, “Kılıçarslan II.” İ.A. Eskişehir 1997 C.VI s.696-697, Abdülkerim Özaydın, “Kılıçarslan II” T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C.XXV s.399-403

⁷⁰⁷ Bayram, “Anadolu Selçukluları’nda Devlet Yapısının Şekillenmesi” S.XXIX s.63, Turan, “Kılıçarslan II.” İ.A. C.VI s.696-697, Özaydın, “Kılıçarslan II” T.D.V.İ.A. C.XXV s.399-403

⁷⁰⁸ Turan, “Süleyman-şâh II.” C.XI s.219-231, Alptekin, a.g.e, CVIII. S.260-262

⁷⁰⁹ Baykara, I. Gıyaseddin..., s.51-60, Sevim, “Keyhusrev I” C.XXV s. 347-349

⁷¹⁰ Koca, Sultan I. İzzeddin..., s.10-70, Turan, a.g.e, s.296-324, a.mlf., “Keykâvus I” C. VI. s.631-642 Faruk Sümer, “Keykâvus I” T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C.XXV. s.352-353

⁷¹¹ Turan, “Keykubâd I” C.VI s.646-660, Faruk Sümer, “ Keykubâd I” T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C.XXV. s.358-359, Uyumaz, a.g.tez., s.23-120, a.mlf., a.g.m., s.121-130

⁷¹² Turan, “Keyhusrev II” C. VI s.620-628, Alptekin, a.g.e, s.298-310, Ali Sevim, “Keyhusrev II” T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C.XXV. s.349-350

inkışaf 1240'larda dumura uğramaya başlamıştır. Öyle ki devletin kötü gidişati bir türlü engellenememiş, Türkiye Selçuklu Devleti 1318'de yıkılmıştır. Yaklaşık 75 yıl süren bu inhitatın başlıca sebepleri şunlardır; Türkiye'nin Moğollarca işgali ve Moğolların yağmaları,⁷¹³ Selçuklu ve İlhanlı yönetimine karşı isyanlar —Babañler'in⁷¹⁴ ve Karamanlılar vd. Türkmenlerin isyanları ve istiklâl mücadeleleri,⁷¹⁵ — Selçuklu sultanları ve ümeranın kendi aralarındaki çekişme ve nüfuz mücadeleleri,⁷¹⁶ — bunlara İlhanlılar ve Memlûklüler gibi devletler de müdahil olmuşlardır.—

Buraya kadar olan kısımlarda, Türkiye Selçuklu Devleti'nin (1075-1318) önemli dönüm noktaları ile izlediği ticarî politikalar anlatıldı. Bundan sonra da Selçuklu Türkiye'si'nin ticarî vaziyeti ve ticaret yaptığı başlıca milletler üzerinde durulacaktır.

⁷¹³ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.118,120,174-175,177-178,199,203 vd. Turan, S. Zamanında..., s.427-457

⁷¹⁴ Ebu'l-Ferec, Ebu'l-Ferec Tarihi, C II. s.539-541, İbn Bibi, a.g.e, C II s.49-58, Ahmet Yaşar Ocak, Babañler İsyanı, İstanbul 2000 (Dergâh yay. 3. Baskı), a.mlf., "Babañlik" T.D.V.İ.A. İstanbul 1994 C IV s. 373-374

⁷¹⁵ Turan, S. Zamanında...s. 513-518, İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C II s. 179-185, 201-208

⁷¹⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C II s. 136-142, 171-174, 186-196, Ebu'l-Ferec, a.g.e, C II s. 598-601, Kaymaz, a.g.e, s. 92-175, a.mlf, "...İdare Mekanizmasının Rolü I" s.91-154, a.mlf., "Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü II" Tarih Araştırmaları Dergisi 1965, Ankara 1967 C.III S.IV-V s.23-61

I— TÜRK HAKİMİYETİNDEN ÖNCEKİ ANADOLU’NUN TİCARÎ VAZİYETİ

Türkiye, Bizans hakimiyeti devrinde uzun süre İslâm akınlarına maruz kalarak, adeta bir savaş alanı görünümünde olmakla birlikte ticarî ilişkilerin de süre gittiği bir ülke idi. Özellikle XI.yy. sonlarına doğru Bizans ve Müslümanlar arasında yapılan ticarete belli bir canlanma görülür.⁷¹⁷ Bizanslı tâcirler İslâm ülkelerine, Müslüman tâcirler de Bizans diyarına giderek alış veriş yaparlardı. Bizans tebasından olan tâcirler; Trabzon, Antakya, İskenderiye gibi ticarî merkezlerde Müslümanlar ile ticarî münasebetlerde bulunurlar, satın aldıkları malları Karadeniz ve Akdeniz su yoluyla ya da Türkiye içinden geçen kervan yolları ile İstanbul’a ulaştırırlardı.⁷¹⁸ Şam; Rum, Irak, Mısır ve Diyarbakır’dan tâcirlerin geldiği bir şehir olup, burada önemli ölçüde bağ alınır.⁷¹⁹ Trabzon da pek çok pazarın kurulduğu, önemli bir mübadele ve İstanbul için transit ticaret merkeziydi. Anadolu’nun mahsulleri, kıymetli kumaşları, keten ve yünü İslam dünyasına ihraç olunurdu. Burası, Rey ve Cibal için de önemli bir kapı durumundaydı. Birçok Müslüman ve Bizanslı tâcir buraya gelirdi. Ermeni, Rum ve Kafkasyalılar da burada ticaret yaparlardı. Müslüman tâcirler ise Erzurum üzerinden Azerbeycan’a giderlerdi.⁷²⁰

Trabzon, Abbasîler’in ilk zamanlarından itibaren İstanbul’dan çeşitli malların getirilerek Müslüman tâcirlere satışının yapıldığı bir şehirdi. Arap tâcirler ve onların ortakları başta Malatya vd. Fırat havzası şehirlerinden çeşitli malları Trabzon’a getirirlerdi. Müslüman tâcirlerden bir kısmı geçici bir süre Trabzon’da kalırken bazıları da buraya yerleşmiştir. Grek keten ve yünlerinden mamul kumaş olan, Rum buharinleri (brocades) gibi özel şeyler İstanbul’daki Haliç’ten alınır. Güney Anadolu’da da Adana ve Tarsus’un önemli bir ticaret merkezi olduğunu görmekteyiz. Çin’den gelen; ipekliler, porselenler ve mücevherat Tarsus’ta depolanır, Bizaslılar’ın ve Müslümanlar’ın mallarıyla değiştirilirdi. Adana 982’lerde gelişmiş ve büyük bir pazar yeri idi.⁷²¹ Avrupa menşeli köleler ile Bizans mamulü ipekliler ve Rusya’dan getirilen kürklerin, İslâm dünyasına nakledilmesinde Türkiye’deki kervan yolları kullanıldığı için transit ticaretin de gelişmiş olduğu görülmektedir.⁷²²

⁷¹⁷ Baykara, *Anadolu’nun Selçuklular...*, s.31-32

⁷¹⁸ Heyd, *a.g.e*, s.60

⁷¹⁹ Nâsır-ı Husrev, *a.g.e*, s.15

⁷²⁰ Heyd, *a.g.e*, s.50, Kramers, *a.g.e*, s.37, Strange, *a.g.e*, s.136, Vryonis, *a.g.e*, s.15-16, Levçenko, *a.g.e*, s.130, Tekindağ: “Trabzon” *İ.A. CXII/I* s.457-458

⁷²¹ *Hudud al—Alam (The Regions of The World)*, London 1937 s.149 İng. çev. V. Minorsky, Ali Mazaheri, *a.g.e*, s.342, Vryonis, *a.g.e*, s.19

⁷²² Kramers, *a.g.e*, s.36

II— SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NDEKİ TİCARET YOLLARI

Selçuklu Türkiyesi'nde kervanların işlediği yolları; doğu-batı, kuzey-güney ve kuzeybatı-güneydoğu olarak, üç ana istikamete göre sınıflayabiliriz.⁷²³

A — Doğu — Batı İstikametindeki Yollar

Asya malları Avrupa'ya diğer yerler yanında, Türkiye üzerinden de giderdi.⁷²⁴ Bu yüzden Türkiye üzerinde doğu-batı istikametinde uzanan birçok işlek kervan yolu bulunuyordu.

1) **Tebriz — Ayas Yolu:** Türkistan ve İran'dan Tebriz'e gelen bir yol, Aras nehri boyunca giderek Erciş'e ulaşır, Doğu Beyazıt ve İğdir'dan, Erzurum'a varırdı. Erzurum'dan Sivas'a gelir; Sivas-Kayseri, Kayseri-Konya, Konya-Ayas ve Sivas-Ayas gibi kollara ayrılırdı.⁷²⁵ Tebriz-Ayas yolunun Erzincan-Elbistan kesimi 20 günde kat edilirdi.⁷²⁶

2) **Tebriz — Antalya, Alanya (Alâiye) Yolu:** Tebriz'den Erzurum'a ulaşan bu yol; Sivas, Kayseri, Aksaray, Konya üzerinden Antalya ve Alanya (Alâiye) limanlarıyla Akdeniz'e açılırdı.⁷²⁷ İbn Said'e göre; Erzurum-Konya arasında öküz arabası ile yük taşınır ve bu iki şehir arasındaki yolculuk 40 gün sürerdi.⁷²⁸ Bu yol İlhanlılar devrinde, Sultaniye merkezli “Şâhrâh-ı Garbî” (Batı imparator yolu) adıyla anılırdı.⁷²⁹

3) **Tebriz — Trabzon Yolu:** Asya mallarının Karadeniz'e ulaştırılmasında kullanılan bu yol, Tebriz-Erzurum-Erzincan veya Bayburt-Gümüşhane istikametini takibederek, Trabzon üzerinden Karadeniz'e ulaşır.⁷³⁰

4) **Tebriz — Samsun, Sinop Yolu:** Tebriz-Erzurum-Erzincan-Zara-Sivas-Tokat-Amasya

⁷²³ Özergin, a.g.tez, s.55, Akdağ, a.g.e, C.I s. 30, Turan, “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri” s.119-120

⁷²⁴ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi, İlk Çağdan Sanayi Devrimine*, Ankara 1995 s. 141 çev. M. Ali Kılıçbay

⁷²⁵ Marco Polo, a.g.e, Ö.G. s. 19, F.D. s. 20, Özergin, a.g.tez, s.64, Osman Turan, *Tarihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, İstanbul 1998 s. 50-51 (Boğaziçi yay.)

⁷²⁶ İbn Şeddad, a.g.e, C. II s.112

⁷²⁷ Özergin, a.g.tez, s.87, İlter, a.g.e, s. 21, Turan, *Doğu Anadolu...*, s. 31-33

⁷²⁸ Cahen, “İbn Sa'id...” s.47, Ş. Turan, a.g.e,s. 106, Karşılaştırmız; Sümer, “Selçuklular Devrinde Ticaret” s.11

⁷²⁹ Togan, “Reşideddin'in Mektuplarında...” s. 45, Enver Konukçu, “Şahrah-ı Garbî” XII. T.T.Kongresi *Bildirileri*, Ankara 1999 C.II s. 649-650

⁷³⁰ Özergin, a.g.tez, s.88-90, İlter, a.g.e, s.21, Trabzon-Erzurum arası 5-6, Trabzon-Tebriz arası 30-32 gün; binek hayvanları ile 12-13 gündü. (Ş. Turan, a.g.e, s.106-107)

üzerinden Samsun ve Sinop'a ulaşan bu yol; Tebriz-Trabzon yoluna göre daha az kullanılıyordu.⁷³¹

5) Tebriz — Ege Limanlar Yolları: İzmir, Foça ve Efes limanlarına Tebriz üzerinden kervanlar gelmekle birlikte bu güzergâh, Tebriz-Antalya ve Tebriz-Ayas yolları kadar işlek değildi.⁷³²

6) Tebriz — İstanbul Yolu: Tebriz'den Sivas'a yukarıda belirtilen güzergahtan gelen bu yol Sivas-Yozgat-Kırşehir-Ankara-Eskişehir-İznik-İzmit üzerinden İstanbul'a ulaşırdı.⁷³³

B— Kuzey — Güney İstikametindeki Yollar

Karadeniz ile Akdeniz limanlarını ve Türkiye'nin güneyindeki ülkeleri Kırım, Deşt-i Kıpçak ve Rusya'ya bağlayan başlıca yollar şunlardır.

1) Sinop — Antalya, Alanya (Alâiye) Yolu: Karadeniz limanlarını Türkiye içlerine ve Akdeniz limanlarına bağlayan bu yolun ana güzergahı; Sinop-Ankara-Konya-Antalya, Alanya (Alâiye) şeklindeydi. İbn Said'e göre Konya-Ankara arası yolculuk, 4 gün sürmektedir.⁷³⁴

2) Samsun — Ayas Yolu: Samsun'dan çıkan bu yol, Amasya'da iki ayrı güzergahı takip ederdi. Birisi; Amasya-Tokat-Sivas üzerinden, Erzurum-Sivas-Kayseri-Aksaray yoluna bağlanır, Aksaray'dan Ayas limanına ulaşırdı. Diğer; Amasya-Yozgat-Kırşehir-Aksaray-Konya üzerinden Ayas'a ulaşırdı.⁷³⁵

3) Karadeniz Limanlarını Ege Limanlarına Bağlayan Yollar: Sinop ve Samsun'dan çıkan yolların Konya'ya kadar olan güzergahları yukarıda anlatılmıştır. Konya'dan çıkan bir yol, Gelendost-Eğridir-Isparta'dan Burdur'a varırdı. Diğer bir yol ise Konya- Beyşehir üzerinden Burdur'a ulaşırdı. Burdur'dan sonra; Denizli ve Alaşehir'e uğrayan yollar İzmir, Foça ve Efes limanlarından Ege Denizi'ne açılırdı.⁷³⁶

⁷³¹ Özergin, a.g.tez, s.92 İter, a.g.e, s.21

⁷³² Özergin, a.g.tez, s.92, Arıkan, a.g.m., s.122-123

⁷³³ Özergin, a.g.tez, s.93-94, Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri Ordularının Anadolu'da Takip Ettiği Yollar Hakkında" Uluslar Arası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997 İstanbul) Ankara 1999 s. 117 (T.T.K. yay.), İter a.g.e, s. 21

⁷³⁴ Cahen, "İbn Sa'id...", s.47, Özergin, a.g.tez, s.109-117

⁷³⁵ Özergin, a.g.tez, s.117-122

⁷³⁶ Özergin, a.g.tez, s.123-128, İter, a.g.e, s.22

4) **Sinop, Samsun — Bağdat, Halep Yolu** : Sinop ve Samsun'dan; Amasya-Vezirköprü-Sivas-Malatya'ya gelen yol ikiye ayrılırdı. İki koldan biri Bağdat'a, diğeri Halep'e giderdi. ⁷³⁷

5) **Antalya, Alanya (Alâiye) — İstanbul Yolu**: Bu yol, Burdur veya Denizli üzerinden, Dinar-Afyon-Kütahya'dan, İstanbul'a ulaşırdı. ⁷³⁸

6) **Fırat Ve Dicle Su Yolu**: Bu nehirlerde boyları yaklaşık 10 m.'ye kadar varan gemiler taşımacılıkta kullanılırdı. Doğu Anadolu'dan odun ve inşaat malzemeleri Fırat nehri ile Irak'a taşınırdı. Yine Doğu Anadolu'da üretilen sebze ve meyveler, Dicle kanalıyla Bağdat'a ulaştırılırdı. Bu nehirlerde karşıdan karşıya geçişlerde de kayıklar kullanılırdı. ⁷³⁹

C— Güneydoğu — Kuzeybatı İstikametindeki Yollar

1) **Bağdat— İstanbul Yolu**: Bağdat'tan çıkan bu yol; Musul-Mardin-Diyarbakır-Harpur-Malatya-Sivas-Kayseri-Kırşehir-Ankara- (Kulu, Cihanbeyli, Konya) ya da Eskişehir, İzmit üzerinden İstanbul'a ulaşırdı. ⁷⁴⁰

2) **Halep — İstanbul Yolu**: Halep'ten çıkan bu yol, Antep-Göynük-Elbistan-Kayseri-Hacıbektaş-Kırşehir-Lalahan-Ankara-Afyon-Kütahya'dan İstanbul'a ulaşırdı. ⁷⁴¹

3) **Şam — İstanbul Yolu**: Şam ve Antakya limanından ⁷⁴² başlayan bu yol Gülek Boğazı'nı geçerek Konya'ya ulaşır, Konya üzerinden İstanbul'a giderdi. ⁷⁴³

4) **Ayas — İstanbul Yolu** : Ayas'tan Konya'ya ulaşan bu yol; Konya-Ladik-Kadınhanı-Ilgın-Akşehir-Çay-Afyon-Kütahya üzerinden İstanbul'a varırdı. ⁷⁴⁴

⁷³⁷ Özergin, a.g.tez, s.131-133, İlter, a.g.e, s.22

⁷³⁸ Özergin, a.g.tez, s.137-140, İlter, a.g.e, s.22, Akdağ, a.g.e, s.30

⁷³⁹ İbn Cübeyr, *Rihlet-ü İbn Cübeyr*, Beyrut 1980 s.223, Ali Mazaherî, a.g.e, s.358, Merçil, ...*Meslekler*, s.161

⁷⁴⁰ Özergin, a.g.tez, s.189-191, İlter, a.g.e, s.21, Aytaç, a.g.m., s.49

⁷⁴¹ Özergin, a.g.tez, s.134-137, İlter, a.g.e, s.22

⁷⁴² Bedirhan, *Ortaçağda İpekyolu...*, s.15

⁷⁴³ Heyd, a.g.e, s. 333

⁷⁴⁴ Özergin, a.g.tez, s.141-144, İlter, a.g.e, s.22

III— SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NDE ÜRETİMİ VE İHRACI YAPILAN BAZI MALLAR

A— Tarım, Hayvan ve Hayvan Ürünleri

1— **Tahıl:** Selçuklu Türkiye'sinde gerek insan ihtiyaçları için ve gerekse beslenmekte olan çok sayıdaki hayvanın yemini sağlamak üzere bol miktarda tahıl üretilirdi. I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) ve müttelikleri, I. İzzeddin Keykâvus'u (1211-1220) Kayseri'de kuşattıklarında (1211), Kayseri valisi Celeleddin Kayser, I. Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) mütteliki Ermeni Tekfuru II. Leon'a (1187-1219) 12 bin mud⁷⁴⁵ zahire vereceğini taahhüt ederek, O'nu I. İzzeddin Keykâvus'a (1211-1220) karşı savaşmaktan vazgeçirmişti.⁷⁴⁶

Yine I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), kendisine tâbiyetini sunan, Erzincan meliki Mengüçükoğlu Fahreddin Behramşâh'ın (1168-1225) oğlu II. Dâvudşâh'a (1225-1228) 2 bin yük⁷⁴⁷ (324.288 kg.) buğday, 5 bin yük (810.720 kg.) arpa vd. hediyelerden vermişti.⁷⁴⁸

Başta buğday olmak üzere tahıl ürünleri insan yaşamı için çok önemli ve gerekli olduğundan bunların yokluğunda veya kıtlıklar olduğunda fiyatları hayli artardı. Nitekim, 1256-1257 yılında Ali Bahadır, Malatya'yı kuşatınca pahalılık artmış; buğdayın bir makkûk'u⁷⁴⁹ 70 dirheme satılır olmuştu.⁷⁵⁰

Ahi Muhammed Seyyidâbâdî, Konya'da buğday yetiştiren bir çiftçiydi. Buğday harmanını Moğol yağmasından, Mevlâna'nın verdiği bir fereciyi örterek korumuştur.⁷⁵¹ Selçuklu Türkiye'sinde üretilen tahıllardan özellikle buğday; Suriye, Kıbrıs ve Rodos'a⁷⁵² bunun yanında Kütahya pirinci, susam ve nohut Antalya ve Alanya (Alaiye) limanlarından

⁷⁴⁵ 1 mud; 1130'larda 69,5kg veya 67,5 ila 112,5 litre arasında değişen hacim ölçüsüdür. Hinz, a.g.e, s.57 karşılaştırınız; 1 mud 100—120 kg. Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s.60-61 veya 1 Mud = 72.5—135 litre. Kaymaz, a.g.e, s.165-166

⁷⁴⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.136-137 N.G.s.51, Turan, S. Zamanında..., s.294-295, a.mlf., "Keykâvus I" C. VI. s.631-642, Sümer, "Keykâvus I" T.D.V.İ.A. C.XXV. s.352-353, Erdoğan Merçil, "Na'l-Baha ve Kullanılışına Dair Örnekler" Belleten, Ankara 1996 C.XV S.CCXXVII s.24 (T.T.K. yay.)

⁷⁴⁷ 1 yük = 162,144 kg. Hinz, a.g.e, s.44

⁷⁴⁸ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.359 N.G.s.133, Turan, S. Zamanında..., s.354

⁷⁴⁹ 1 makkûk = 61 ila 81,2 kg arasında değişen ağırlık ölçüsü birimidir. Hinz, a.g.e, s.55

⁷⁵⁰ Ebu'l-Ferec, Tarih-i Muhtasar..., s.31, a.mlf., E bu'l Ferec Tarihi, C.II.s.565

⁷⁵¹ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.370

⁷⁵² Heyd, a.g.e, s. 608, Sümer, "Yabanlu Pazarı" s. 8

Kıbrıs ve Avrupa'ya ihraç edilirdi. ⁷⁵³

2— **Meyve:** Selçuklu Türkiyesi'nde pek çok bağ ve bahçe bulunur, buralarda bol miktarda meyve yetiştirilirdi. ⁷⁵⁴ Malatya'da Türk hakimiyetinden önceleri de hayli fazla meyve üretilmekte idi. ⁷⁵⁵ Konya'da bir çok meyve bahçeleri ile üzüm bağları vardı. I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), bu bahçelerde gezintiler yapardı. ⁷⁵⁶ Yine Konya'da "Bağçe-i Sultan" adıyla bilinen bir yer vardı. ⁷⁵⁷ Meram bağları o zamanlarda da meşhurdu. ⁷⁵⁸ Bu bağlardan biri Çelebi Hüsameddin'e (ö.683 / 3 Kasım 1284); bir başkası da Kiramana Hatun'a aitti. ⁷⁵⁹ Şeyh Muhammed, Çelebi Hüsameddin'e (ö.683/3 Kasım 1284) bahçıvanlık yapardı. ⁷⁶⁰

Ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Ilıca'da (İlgin ?) kırmızı ve beyaz renkte elmalar yetiştiriliyordu. Konya'daki bahçelerde hayli güzel incir de yetişirdi. ⁷⁶¹ Kırşehir, Aksaray ve Koçhisar'da da üzüm yetiştirilen pek çok bağ bulunmakta idi. ⁷⁶² Bunlardan başka, Sivas, Amasya, Niksar ve Zile gibi yerlerde, bahçeler, bağlar, bostanlar (baklalık) vardı. ⁷⁶³ Birçok yerde üzüm yetiştirilirdi. Üzüm şiiirlere bile konu olmuştur. ⁷⁶⁴ Üzümünden şarap, pekmez gibi ürünler yapılırdı. I. A. Keykubâd (1220-1237), Erzincan meliki Mengüçükoğlu Fahreddin Behramşâh'ın (1168-1225) oğlu II. Dâvudşâh'a (1225-1228) diğer bazı mallarla birlikte 200 yük ⁷⁶⁵ (32.428,8 kg.) şarap hediye etmişti. ⁷⁶⁶ Narenciye türü meyveler (limon, portakal, muz ve hurma) Antalya gibi Akdeniz kıyılarındaki yerlerde

---

⁷⁵³ Heyd, a.g.e, s. 605, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1988 s. 247,253 (T.T.K. yay.)

⁷⁵⁴ el-Ömeri, a.g.e, s. 183,191,195, el-Kalkaşendî, a.g.e, C.V s.324,329,335

⁷⁵⁵ **Hudud al—Alam**, s.149

⁷⁵⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.271 N.G.s.99

⁷⁵⁷ Eflakî, a.g.e, C.II.s.247

⁷⁵⁸ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.72

⁷⁵⁹ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.253,377,383

⁷⁶⁰ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.142

⁷⁶¹ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.336, 338, Wittek, "Bizanslılardan Türkler'e Geçen...", s.205

⁷⁶² Temir, a.g.e, s.109,110,113,115,116,117,119

⁷⁶³ Kucur, a.g.tez, s.37,46,97-98

⁷⁶⁴ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.II. s.108-109,113

⁷⁶⁵ 1 yük =162,144 kg. Hinz, a.g.e, s.44

⁷⁶⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.359 N.G.s.133, Eflâkî, a.g.e, C.II. s.175, 197, 222, Turan, **S. Zamanında...**, s.354

yetişmekte idi.⁷⁶⁷ Konya ve Antalya’da yetişen “Kamereddin” nam kayısı kurutularak Mısır, Şam’a ve Irak’a ihraç edilirdi. Yer fıstığı da çok meşhurdu.⁷⁶⁸ Ayrıca kayısından hoşaf yapılırdı.⁷⁶⁹ Mardin’de üzüm; (kışlık vergi olarak alınan; 1000 men), kavun; (kışlık vergi olarak alınan; 30 cerip mahsulü), kayısı; (kışlık vergi olarak alınan; 5 yüz men), incir; (kışlık vergi olarak alınan; 6 yüz men), Bitlis’te sirke (kışlık vergi olarak alınan; 5 bin men), Erzincan’da armut; (kışlık vergi olarak alınan; 5 yüz men), kayısı; (kışlık vergi olarak alınan; 2 yüz men) Konya’da kayısının yanında, kavun, incir gibi ürünler yetiştirilmekte idi.⁷⁷⁰ Bunların Avrupa ülkelerine de ihracı muhtemeldir.⁷⁷¹ Karadeniz kıyılarında da fındık yetişmekte idi. Çünkü Clavijo, Eylül 1405’te fındık yüklü bir gemiyle Trabzon’dan, İstanbul’a gitmişti.⁷⁷²

3— At-Sığır-Katır: Selçuklu Türkiyesi’nde hayvan yetiştirilen pek çok çiftlik kurulmuştu. Ülkenin bir çok yerinde olduğu gibi Kırşehir’de “Ab Kerem, Sevdğin, Necmeddin Yahya, Kiçi Hüseyin, مقر ای احمد, Savcı Şihre”, adıyla anılan çiftlikler,⁷⁷³ Sivas’da Köyni çiftliği, Amasya’da; çiftlik, otlak ve ahırlar,⁷⁷⁴ Konya’da, Beytekin köyünde ahır ve çiftlik⁷⁷⁵ bulunmakta idi. Yerleşik hayat yaşayan insanlar bu çiftliklerde ürettikleri hayvanlar ve hayvan ürünleri ile geçimlerini sağlardı. Bunun yanında yaylak ve kışlak hayatı yaşayan Türkmenler geniş otlaklarda çok sayıda hayvan yetiştiriyorlardı. Bir tek emir, kış şartlarında dışarıda ve otlaklarda kalanlar hariç sahip olduğu atlardan 10 binini ahırlara sokabiliyordu.⁷⁷⁶ Türk atları “Türkî” adıyla meşhurdu, iyi cins atların yanı sıra katırlar da yüksek fiyata satılıyordu.⁷⁷⁷ “Türkî veya Yörük At”lar en makbul hediyelerden sayılırdı. II. Rükneddin Kılıç Arslan (1156-1192) 1172-1173 yılında, emirlerinden

⁷⁶⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.373, el-Ömeri, a.g.e, s. 183, el-Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.329, Cahen, a.g.e, s. 115, Merçil,...Meslekler, s.57

⁷⁶⁸ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. C. I. s.312,322 M.Ç. C. I. s. 194,200, Cahen, “İbn Sa’id...”, s.45, Gordlevski, a.g.e, s. 221-222, Sümer, “Yabanlu Pazarı” s. 8, Ş.Turan, a.g.e, s. 98

⁷⁶⁹ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.221

⁷⁷⁰ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.75, Togan, “Reşideddin...” s. 42

⁷⁷¹ Akdağ, a.g.e, s.29, a.mlf., “...Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti” s. 498

⁷⁷² Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu, Orta Asya ve Timur, İstanbul 1993 s. 207 çev. Ömer Rıza Doğrul

⁷⁷³ Temir, a.g.e, s.106,122,123

⁷⁷⁴ Kucur, a.g.tez, s.37,46, Bayram –Karabacak, “Sahib Fahrü’ d-din Ali’nin Konya...,” s.60

⁷⁷⁵ Ali Haydar Bayat, “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...” s.8

⁷⁷⁶ Simon de Saint-Quentin, a.g.e, s.68, Turan, Selçuklular Tarihi..., s. 373

⁷⁷⁷ Marco Polo, a.g.e, M. Komroff s.24, Heyd, a.g.e, s. 332

Süleyman (Solymos) ile Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'a (1143-1180) hediye olarak “Yörük atlar” göndermişti.⁷⁷⁸

Türkler'in yetiştirdikleri atlar büyük beğeni ve talep görüyordu. Nitekim, I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ile Eyyûbî el-Melikü'l —Eşref (607-617/1210-1220) arasında 615/1218-1219 yılında yapılan savaşı kazanan Eyyûbî askerleri, Selçuklular'ın bıraktıkları “son derece güzel ve bakımlı yağız atlar”ı ele geçirmeye çalışmışlardı.⁷⁷⁹ İbn Fazlullah el-Ömerî'nin (1301-1348) nakline göre, Germiyan İli'nde yetiştirilen atlar, Türkiye atları içinde birinci idiler. Bu atları hiçbir at geçemezdi, hatta atların çıkardığı tozlar bile kendilerini geçemezdi. Bunların şecereleri belliydi ve fiyatları çok pahalıydı.⁷⁸⁰

At yetiştiriciliği yanında atların eğitimi de başarıyla gerçekleştirilirdi. Nitekim, Pervanenin adamlarından birinin dört Arap atı vardı. Onları öyle eğitmişti ki söylendiğine göre on gün on gece binilse dayanabilirdi.⁷⁸¹ Yine Celâleddin-i Kassâb adındaki bir seyis, Arap atlarının taylarını satın alarak yetiştirir, sonra ekabirden insanlara satardı. Onun tavlasında daima iyi atlar bulunurdu.⁷⁸² Mu'îne'd-dîn Süleyman Pervâne (ö. 676/ 2 Ağustos 1277) oğlu, Pervane Muineddin Muhammed, Çankırı'da meskun mal ve mülk sahiplerine musallat olarak onların mallarını yağmaladığında, Nusreteddin Çelebi'nin sahip olduğu 700 baş at, 10 bin baş koyun, tahıl ve 500 bin akçelik (veya 100 bin altın) diğer mallarına da el koymuştu.⁷⁸³

İlhanlı veziri Reşidü'd-Din'in (ö.1318) çeşitli çiftliklerinde 30.000 baş at ve kısrağı vardı.⁷⁸⁴ 1259 yılında, Hülagü Han'a (1256–1265) vergi olarak verilenler arasında, 500 baş İğdiş at ve 500 baş katır da bulunuyordu.⁷⁸⁵ Türkiye'deki göçebe Türkmen aşiretlerin yetiştirdiği atlar “Türkî” adıyla anılır, bir tanesi 1000 altına satılırdı.⁷⁸⁶ Konya'da bulunan pazarlardan birisi de at pazarıydı. Şehrin doğusunda bulunan bu pazarın yanındaki kapıya

⁷⁷⁸ Niketas, a.g.e, Franz Grabler çev. s.164-165 — Fikret Işıltan çev. s.85

⁷⁷⁹ İbnü'l-Esir, a.g.e, C.XII s.308

⁷⁸⁰ el-Ömerî, a.g.e, s. 186, 193, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.326, Merçil,...Meslekler, s.32

⁷⁸¹ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s. 90 N.G. s. 196

⁷⁸² Eflakî, a.g.e, C.I.s.135, Merçil,...Meslekler, s.30

⁷⁸³ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.90 N.G.s.196

⁷⁸⁴ Togan, “Reşideddin'in Mektuplarında....,” s. 37

⁷⁸⁵ Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s. 46

⁷⁸⁶ Marco Polo, a.g.e, Ö.G.çev. s. 20 F.D. çev.s. 20, Eflakî, a.g.e, C.II. s.111, el-Ömeri, a.g.e, C.I s.186 el-Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.326

at pazarı kapısı denilirdi. Bu kapı, Cimri olayı sırasında (12.05.1277) yakılmış ve Karamanoğulları yakılan bu kapıdan şehre girmişlerdi.⁷⁸⁷

Türkiye’de bol miktarda davar sığır ve binek hayvanları yetiştirilirdi. Öyle ki 1258 yılında Adıyaman’ın (Hısn-ı Mansur) sadece bir köyünden 7.000 baş öküz, sığır ve merkep elde edilebiliyordu.⁷⁸⁸

Konya, Eskişehir, Ankara, Aksaray, Kastamonu, Kütahya, Karaman vb. yerlerde yetiştirilen atlar, Şam (Suriye), Irak, İran, Mısır, Diyarbakır gibi yerlere ihraç ediliyor ve buralarda “iğdiş” adıyla anılıyordu.⁷⁸⁹

4— Koyun-Keçi: İoannes Kinnamos, Historia’sında (1118–1176) kendi dönemindeki Türkler’in tarımla uğraşmadıklarını söylüyor.⁷⁹⁰ Tarım ürünlerinden daha ziyade, et vd. hayvan ürünleri Türkler’in beslenme kültüründe en başta gelen gıda maddeleriydi. İbn Fadlan; Bulgar hükümdarının çadırındaki yemekte sadece kızarmış et yediğini anlatıyor.⁷⁹¹ Kuzu, koyun, erkek, keçi, oğlak, at, tavuk, kuş ve balık etleri yenilmekteydi, Fakat Türkler’in en sevdikleri et, at ve erkek (“erkek eti ilâç olur, keçi eti yel olur.”) etiydi.⁷⁹² Türkiye Selçukluları da Balkanlar’daki Peçenekler gibi süt içip, et yiyorlardı.⁷⁹³ I. Alaeddin Keykubâd’ın (1220-1237) mutfağında bir günde 30 baş koyun kesilirken, Seyfeddin Ayaba’nın (1223) mutfağında 80 baş koyun kesilirdi.⁷⁹⁴ Sütten; yoğurt, peynir ve yağ yapılırdı.⁷⁹⁵

⁷⁸⁷ İbn Bibi, a.g.e, C.II s.205 N.G.s.292, İbn Şeddad, a.g.e, C. II s.90, Eflâkî, a.g.e, C.I.s.228, Sarre, **Konya Köşkü**, s.97-98, Merçil,...**Meslekler**, s.31

⁷⁸⁸ Ebu’l-Ferec, **E bu’l Ferec Tarihi**, C.II s.564

⁷⁸⁹ el-Ömerî, a.g.e, C.I. s. 183-186, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s. 338, Turan, **Tarihî Akışı İçinde...** s. 59, Faruk Sümer, “Türkler’de Atçılık ve Binicilik, I. Bölüm” **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1983 S.XXIV s. 15-17, a.mlf., “Yabanlu Pazarı” s. 8, Salim Koca, “Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar” **Türkler**, Ankara 2002 C. VII s. 347

⁷⁹⁰ Kinnamos, a.g.e, s.9

⁷⁹¹ İbn Fadlan, **Seyahatnâme**, İstanbul 1995 s. 49 Haz. Ramazan Şeşen (Bedir yay. 2. Baskı)

⁷⁹² Kaşgarlı Mahmud, a.g.e, C.I.s.95,101,284,369,445, C.II.s.237,310, C.III.s.7,63–64,223,334, Köymen, ... **Alparslan ve Zamanı**, s. 412–418

⁷⁹³ Kinnamos, a.g.e, s.9

⁷⁹⁴ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.283 N.G.s.105, Anonim **Selçukname**, s.30, Turan, **S. Zamanında...**s.339, a.mlf., “Keykubâd I” İ.A. C.VI s.646-660, Cl. Cahen, “Keykubad I” **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1978 C.IV s.817-818 (New Edition), Sümer, “ Keykubâd I” **T.D.V.İ.A. C.XXV. s.358-359**, Kaymaz, “...İdare Mekanizmasının Rolü I” s.151, Baykara, **I. Gıyâseddin Keyhusrev...**, s.48

⁷⁹⁵ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e, C.I.s. 208,433, C.II. s.149 C.III. s.121

Pek çok insan sürülerle koyun ve at yetiştirirdi. Koyun ve atın yanı sıra keçi, inek ve deve de yetiştirilirdi.⁷⁹⁶ Nasır-ı Hüsrev, (ö.1074–1077) Van’da koyun ve domuz eti satıldığını görmüştü.⁷⁹⁷ Geniş otlaklara sahip olan Selçuklu Türkiyesi’nde; Türkmenler, beyaz tüylü ve güzel keçileriyle, geniş— uzun kuyruklu koyunlar yetiştiriyorlardı.⁷⁹⁸ 1103 yılında Urfa (Urha-Ruha) kontu Baldin, Mardin civarındaki Türkler’e saldırmış 1 milyon baş koyunu gasp ederek Urfa’ya götürmüştü.⁷⁹⁹ Özellikle Doğu Anadolu’da koyun üretimi çok yaygındı. Bir köyden 45.000 baş koyun ve keçi çıkabilir,⁸⁰⁰ bir tüccar kaflesi bir defada 20.000 baş koyun sevk edebilirdi.⁸⁰¹

I. Alaeddin Keykubâd’ın (1220-1237), Erzincan meliki Mengüçükoğlu Fahreddin Behramşâh’ın (1168-1225) oğlu Dâvudşâh’a (1225-1228) verdiği bir takım hediyeler arasında 2 bin baş da koyun bulunuyordu.⁸⁰² Bu dönemde bir kişi 1000 baş, hatta 10 bin baş koyuna sahip olabilmekteydi. Nitekim, Nusreteddin Çelebi’nin 700 baş atı, 10 bin baş koyunu vardı.⁸⁰³ Yine Mevlâna’nın müritlerinden Hoca Mecdeddin’in 1000 baş besili koyunu bulunmaktaydı.⁸⁰⁴ Diğer yandan; Vezir Reşideddin’in aralarında Diyarbakır ve Anadolu’nun da olduğu çeşitli yerlerdeki çiftliklerinde 250 bin kadar koyununun olduğu bilinmektedir.⁸⁰⁵ Koyun üretimi ve sayısı çok olduğu için, fiyatı da ucuzdu. Seçme iri bir baş koyunun fiyatı 12 dirhemdi.⁸⁰⁶ Tiftik keçisinin kılları meşhurdu. İran, Irak, Şam (Suriye), Bizans ve Trabzon Rum İmparatorluğu’na koyun — keçi ve bunların ürünleri ihraç ediliyordu.⁸⁰⁷

⁷⁹⁶ Kaşgarlı Mahmut, **a.g.e.**, C.I.55,389 C.III.102–103, İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, İstanbul 1993 s.305 (Boğaziçi yay. 10. Baskı)

⁷⁹⁷ Nâsır-ı Husrev, **a.g.e.**, s. 9

⁷⁹⁸ Broquiere, **a.g.e.**, s.165, Eyice, “Bertrandon...,” s.94

⁷⁹⁹ Mütverrih Vardan, “Türk Fütuhâtı Tarihi” İ.Ü. **Tarih Semineri Dergisi**, İstanbul 1937 C.II s.189 çev. Hrant D. Andreasyan

⁸⁰⁰ Ebu’l-Ferec, **E bu’l Ferec Tarihi**, C.II s. 564

⁸⁰¹ İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, C.XII s. 424, Turan, **Doğu Anadolu..** s. 34

⁸⁰² İbn Bibi, **a.g.e.**, M.Ö.C.I. s.359 N.G. s.133

⁸⁰³ Aksarayî, **a.g.e.**, M.Ö. s. 90 N.G. s.196

⁸⁰⁴ Eflakî, **a.g.e.**, C. I s. 220

⁸⁰⁵ Togan, “Reşideddin’in Mektuplarında...” s. 37

⁸⁰⁶ el-Ömerî, **a.g.e.**, s.183 Merçil,...**Meslekler**, s.32

⁸⁰⁷ el-Ömerî, **a.g.e.**, s.183 Kalkaşendî, **a.g.e.**, C.V. s.338 Cahen, **a.g.e.**, s. 114-115 Sümer, “Yabanlı Pazarı” s. 9 Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 2000 s. 104 (Dergah yay.) Merçil,...**Meslekler**, s.32

5— **Avcı Kuşlar:** Doğan ve şahin gibi avcı kuşlar, en iyi şekilde Kastamonu yöresinde yetiştirilir; Suriye, Mısır, Irak, İran ve Orta Asya'ya ihraç edilirdi.⁸⁰⁸

6— **Balık:** Türkiye'deki tatlı su göllerinde bol miktarda balık yetişmekte idi.⁸⁰⁹ Van Gölü'nde (Ahlat) yetişen, "et-tirrih" adı verilen ve yılın iki ayı bol miktarda tutulan balıklar tuzlanarak, Musul, el-Cezire, Irak, Suriye, Horasan'ın Belh şehrine ve hatta Hindistan'a dek ihraç edilirdi.⁸¹⁰ 1084–1085'te Karnaval yortusu gününde şarktan tuzlu balık yüklenmiş bir kervanın Antakya'ya geldiği bildirilmiştir.⁸¹¹ Burada sözü edilen balıkların da Ahlat'tan gelme ihtimali vardır.

Bunun yanında Karadeniz sahillerinde de tuzlanmış balık ticareti⁸¹² ile Balat'ta Avrupalı tâcirlere balık, özellikle yılan balığı satışı yapılırdı.⁸¹³ Konya yakınlarında Kâmile adıyla anılan köy, bir gölün kenarındaydı. Bu gölde balık avlanırdı, Selâhaddin-î Zerkûb'un ana ve babası balıkçılıkla geçinirdi.⁸¹⁴

7— **Bal:** Türkiye'de üretilen ballar; çok lezzetliydi, ne aşırı tatlı ne de tatsız olurdu.⁸¹⁵ 1 rıtlı⁸¹⁶ balın fiyatı 3 dirhemi geçmezdi.⁸¹⁷ Bitlis'te de bal üretiliyordu. Balın 100 batma -

⁸⁰⁸ el-Ömerî, a.g.e, C.I. s. 197, Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 251, Turan, ...*Resmî Vesikalar*, s. 29-30

⁸⁰⁹ *Hudud al-Âlam*, s.54

⁸¹⁰ Marco Polo, a.g.e, Ö.G. çev. s. 23 F.D. çev. s. 22, Kazvinî, a.g.e, s.524

Sümer, "Selçuklular Devrinde Türkiye'de Madenler" s. 73, a.mlf., "Yabanlu Pazarı" s. 9, a.mlf., "Ahlat Şehri..." s. 452

⁸¹¹ Urfalı Mateos, a.g.e, s.162

⁸¹² Claude Cahen, "...Anadolu'da Ticaret" s. 132

⁸¹³ Wittek, a.g.e, s. 122 Turan, *Doğu Anadolu...*, s. 72, Fahrettin Tızlak, "Osmanlılardan Önce Türkler de Madencilik" *Türkler*, Ankara 2002 C.VII. s. 411

⁸¹⁴ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.108

⁸¹⁵ el-Ömerî, a.g.e, C.I s.183, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.339

⁸¹⁶ Bu ağırlık ölçüsünün değeri, çeşitli mekanlarda ve zamanlarda farklılık arz etmekle birlikte; prensip olarak 12 ukiyyedir. Ortaçağ Türkiyesi'nde 321,428 gr. kadardı. Pegolotti'ye göre Sivas rıtlı 4,68 kg. idi. Pegolotti, a.g.e, s.65, Hinz, a.g.e, s. 34,39, Pakalın, a.g.e, C.III s.35, A. S. Atiya, "Rıtlı" *İ.A. Eskişehir 1997 C.IX.* s.727, Polat, a.g.tez, s.187, Karşılaştırınız; Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s.56-57

⁸¹⁷ el-Ömerî, a.g.e, C.I. s.184, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.339

nı⁸¹⁸ bir dinardı.⁸¹⁹ Yılda 300-400 tulum bal üreten insanlar vardı.⁸²⁰ Konya'da da bal üretilmekteydi.⁸²¹

B—Sanayî Ürünleri

1— **Halı— Kilim:** Marco Polo, Türkiye'de dokunan halıları dünyanın en güzel halıları olarak tavsif etmektedir.⁸²² İbn Batuta (ö.1368 veya 1377), 1332'de Antalya'da ziyaret ettiği bir ahi zaviyesinde gördüğü halıları “Türkiye'nin nefis halıları” diyerek öğmüştür.⁸²³

Selçuklu Türkiyesi'nde, özellikle Aksaray, Antalya Erzurum ve Uşak'ta koyun yünlerinden dokunan meşhur halıların benzeri başka hiç bir yerde yoktu. “Türkmen Halıları” da denilen bu sanat eserleri; Şam, Mısır, Irak, Hindistan, Çin, Tibet, diğer Türk ülkeleri ile başta Londra ve Paris olmak üzere Avrupa ülkelerine ihraç edilmekteydi.⁸²⁴ Türk mamulü kilimler de Bahreyn gibi yerlere satılmakta idi.⁸²⁵

2— **Kumaş (Tiftik-Yün-Pamuk-İpek):** Selçuklu Türkiyesi'nde, keçi ve koyunlardan elde edilen yün ve tiftik ile pamuk, ipek gibi malzemelerden muhtelif ad ve evsafa kumaşlar dokunurdu. Kırmızı vd. göz kamaştırıcı renklerdeki ipekli kumaşlar, ipekten

---

⁸¹⁸ Bu ağırlık birimi de bölgeden bölgeye değişirdi. İbn Bibi, Sultan I. Alaeddin Keykubâd'ın (616-634/1220-1237) Diyarbakır'ın fethinde kullanılmak üzere 2, 3, 5, 10 mennlik demirden mancınık taşları yaptırdığını söyler. İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s.447, Hinz, bu kayda dayanarak “Selçuklu Türkiyesi'nde 1 batman (menn) 833 gr. idi” demektedir. Hinz, a.g.e, s.26, Pegolotti'nin verdiği kayıtlarla ilgili hesaplamaları yapan Hinz'e göre 1335'te Sivas'ta 1menn 977 gr. ağırlığa eşitti. Pegolotti, a.g.e, s.91, Hinz, a.g.e, s.26-27, Reşit Rahmeti Arat, “Batman” İ.A. Eskişehir 1997 C.II s.342-344, Pakalın, a.g.e, C.I s.174-175, Cengiz Kallek, “Batman” T.D.V.İ.A. İstanbul 1992 C.V. s.199-200, Polat, a.g.tez, s.187

⁸¹⁹ Dinar ve Dirhem kavramları için “Selçuklu Paraları ve Para Politikası” kısmına bakınız.

⁸²⁰ Nâsır-ı Husrev, a.g.e, s.10

⁸²¹ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.130

⁸²² Marco Polo, a.g.e, M. Komroff s.24 F.D. s.20, Heyd, a.g.e, s.332, Kurt Erdmann, **The History the Early Turkish Carpet**, London 1977 s.11 İng. Çev. Robert Pinner (Oguz Press)

⁸²³ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş.çev. s.313 M.Ç.çev. s.195

⁸²⁴ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş.çev. s.313, 324 M.Ç.çev. s.195, 202, Sarre, **Küçük Asya Seyehati**, s.113, Wittek, a.g.e, s.2, Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.364, Cahen, “İbn Sa'id...” s. 45, Erdmann, a.g.e, s.14,16, Sümer, “Anadoludaki Türk Halıcılık Tarihine...”, s.46-48, Abdulhalik Bakır, “Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi” **Belleten**, Ankara 2001 C.LXIV S.241 s. 806, Koca, “Türkiye Selçuklu Sultanlarının...” s.347, a.mlf., “Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika” **Erdem (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi)**, Ankara 1996 C.VIII S.XXIII s.469-470 (T.T.K. yay.), Nebi Bozkurt, “Halı” T.D.V.İ.A. İstanbul 1997 C.XV s.255, Merçil, ...**Meslekler**, s.76

⁸²⁵ Mevlâna, **Mesnevî**, C.VI. s.92

yapılmış ince tüller, Türkiye'ye özgü idi. (Nomara di seta Turci)⁸²⁶ Konya'da ipek kozası üretmek için dut ağaçları bulunan geniş bahçeler tesis edilmiştir. Bugünkü Dutlu Kır, Dutlu Pınarı, Dutlu Irmağı, Dutlu Durağı, Kazzâzlar Tekkesi gibi adlardaki yerler ipek üretimi ile ilgili canlı delillerdendir. Ahî Kazzâz Ahmed-şâh (ö.1298); Konya ve Tebriz'de ipek ticareti yapmakta idi.⁸²⁷

Muş ve Mardin'de, pamuktan dokunan kumaşlar "bukasi (boccasini)" adıyla bilinir ve çok aranırdı.⁸²⁸ Denizli'de, dünyada eşi benzeri olmayan altın işlemeli pamuklu kumaşlar dokunurdu. Bu kumaşların pamuğu kaliteli olup iyi eğirildiği için uzun süre dayanırdı ve şehrin adı ile anılırdı.⁸²⁹ Erzincan'da dokunan kumaşlar da nefis olup, bu beldeye nispet edilirdi.⁸³⁰ İbn Batuta (ö.1368 veya 1377), Birgi'de de altın işlemeli kumaşlar (Nah) dokunup bunlardan elbiseler dikilerek giyildiğini anlatmaktadır.⁸³¹

Antalya'ya nispetle kemha kumaşı olduğu hakkında, Aksarayî'de bir anekdot vardır. Buna göre; Hülagü (1256–1265), Selçuklu Türkiye'si'nin vergilerini artırmış; 20 tümen dinar nakit para (200 bin nakit altın dinar yani 2 milyon gümüş dirhem 1971 yılı rayici için 40 milyon T.L veya 200 bin Cumhuriyet Altını), 500 parça Antalya kemha kumaşı, 3000 parça dibaç (ipekli kumaş) 500 baş at, 500 baş deve veya katır, 5 bin baş küçük baş hayvan verilmesi kararlaştırılmıştı.⁸³² Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı, buradaki ibareyi "Antalya kemha kumaşı" şeklinde çevirmiştir.⁸³³ Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidî Togan ise, "Antalya kemha kumaşı" biçiminde değerlendirmiştir.⁸³⁴ Prof. Dr. Erdoğan Merçil, Aksarayî'nin verdiği bilgiyi Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidî Togan'ın değerlendirmesi ile karşılaştırmayı salık vermiştir.⁸³⁵

Bu anekdotta geçen ifade Antalya ise, Türkiye'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Antalya'da da kumaş üretildiğini ve bunun da büyük talep gördüğünü düşünebiliriz.

⁸²⁶ Marco Polo, a.g.e, M. Komroff s.24 Ö.G. s. 20 F.D. s.20, Pegolotti, a.g.e, s. 295, 297

⁸²⁷ Eflâkî, a.g.e, C.II. s.201 Hasan Özönder, "İpekyolu'nun Konya'daki İzlerine Dair Yeni Belgeler ve Bilgiler" V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21–25 Mayıs) Bildirileri, Ankara 1990 s.551-557 (T.T.K. yay.)

⁸²⁸ Marco Polo, a.g.e, M. Komroff 29 Ö.G. s.24 F.D. s.24

⁸²⁹ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. çev. s. 318 M.Ç. çev. s. 197

⁸³⁰ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. çev. s.328 M.Ç. çev. s.204

⁸³¹ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. s. 329-330 M.Ç.s. 205-206

⁸³² Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s. 46 N.G.s.152, Turan, S. Zamanında...s. 491, Koca, Sultan I. İzzeddin ..., s.88

⁸³³ Yuvalı, "İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası..." s.583

⁸³⁴ Togan, Türk Umumi Tarihine Giriş, s.303,481

⁸³⁵ Merçil,...Meslekler, s.20

732/1332'de Antalya'da bulunan İbn Batuta, buradaki ahilerin, yünden yapılmış beyaz sarıkları ve zerdhani veya başka tür ipek kumaşlardan mamul, güzel görünüşlü takyeleri olduğunu görmüştü.⁸³⁶

Simon de Saint-Quentin de Türkiye'nin tiftik dokumaları ile "samito ve thabith" ipeklilerinin çok meşhur olduğunu belirtir.⁸³⁷

Devrin müelliflerinin; hediye, tazminat, vergi vb. konularla ilgili verdikleri listelerde de Selçuklu Türkiyesi'nde kullanılan kumaşların adlarına dair bilgiler bulunmaktadır.⁸³⁸ Türkiye'de üretilen kumaşlar ve üretim yerleri ile ilgili toplu bilgiyi Reşideddin'in mektuplarında görmekteyiz. Buna göre; Erzincan'da, kemha (200 top), kadife (10 bin arşın), iskarlat (10 bin arşın), diğer (Rum = Orta Anadolu) şehirlerde iskarlat (1000 let), Kırım keteni (20 bin arşın), ansar Rusya (?) (100 let), kemha (4 bin top), başka kumaşlar (1000 top), Mardin'de yün (3 bin kıt'a) murabba (1000 kıt'a), adiyе (1000 kıt'a), Hısnkeyfa'da yün (1000 kıta), Siirt'te sahtiyan (1000 adet) ve adi kirbas (10 bin arşın) üretilmekte idi.⁸³⁹

Koyun yününden keçe yapılır, keçelerden de başta börk olmak üzere çeşitli eşyalar imal edilirdi. Kırmızı renkteki Türk börklerinin çok meşhur olduğu, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere, Avrupa'ya satıldığı bilinmektedir.⁸⁴⁰

Sonraki zamanlarda Türk börkleri beyaz renkte imal edilmiş olmalı ki bunlar hakkında bazı bilgiler günümüze ulaşmıştır. Akbörkün Selçuklu uç beylerinden Mehmed Bey (ö.661/1263) tarafından icat edildiği belirtilmekte ise de⁸⁴¹ bu doğru değildir, akbörk ilk defa Kayseri'deki "Külâh-duzlar Çarşısı"ndaki Bacılar tarafından imâl edilmiştir.⁸⁴² Kumaş ve kumaş hammaddesi satılan birçok yer yanında, Konya'da "pamukçular (penbe-furuşân) medresesi" bilinen bir medrese de vardı.⁸⁴³ Aksaray perdeleri de çok meşhurdu.⁸⁴⁴

⁸³⁶ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. s. 314 M.Ç.s.195

⁸³⁷ Simon de Saint-Quentin, a.g.e, s.48,70, Cahen, a.g.e, s. 112

⁸³⁸ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s. 52,139,140,176, Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s. 46, Togan, "Reşideddin'in..." s. 42 Yuvalı, "İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası..." s. 583, 584,597,599

⁸³⁹ Togan, "Reşideddin'in..." s. 42, Ş.Turan, a.g.e, s. 100-101, Merçil, ...Meslekler, s.20-21

⁸⁴⁰ Simon de Saint-Quentin, a.g.e, s. 69, Cahen, a.g.e, s. 118, 299

⁸⁴¹ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.338

⁸⁴² Bayram, Fatma Bacı..., s.51, a.mlf., "Uç Beyi Mehmed Bey Kimdir ?" s.159

⁸⁴³ Eflâkî, a.g.e, C.I s.132

⁸⁴⁴ Eflâkî, a.g.e, C.II s.118

Türkiye’de üretilen ve bir çok çeşidi bulunan kumaşlar ve kumaş mamulü ürünler Avrupa (Venedik, Londra, Paris) İran, Şam, İstanbul gibi yerlere ihraç olunurdu.⁸⁴⁵ Şeyh Evhadü’-d-Din Hamid el-Kirmanî’nin (ö.559/1163?-3 Şaban 635/ 21 Mart 1238) müritlerinden olan bazı tâcirler, Kayseri’de dokunmuş 7 yük kumaş ile İstanbul’a gitmiş, varlıklı bir Rum tâcir (aynı zamanda vezir) ile karşılaşmış, dostluk kurarak ondan resmî işlerde ve geçişlerde yardım görmüştü.⁸⁴⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî (1301-1348), Balıkesir ipeğinin bol miktarda üretildiğini, bunların Hıristiyan ülkelere ihraç edildiğini, İstanbul kumaşlarının bu ipekten yapıldığını kaydetmiştir.⁸⁴⁷ Floransalı Pegolotti’ye göre Erzincan dokuma kumaşı “buharin” Pisa’da satılıyordu.⁸⁴⁸

3— **Kürk:** İlhanlı veziri Reşideddin Fazlullah (1248-1318) mektuplarında, Rum’dan (Orta Anadolu) 5 bin top kürk alınmasını istemektedir.⁸⁴⁹ Selçuklu Türkiye’sinde kürk ticareti ile uğraşan pek çok insan vardı. Bunların çarşıları ve hatta “Kürkçüler Hamamı” diye anılan hamamları bulunurdu.⁸⁵⁰

Kürkler Türkiye’den Bağdat’a kadar sevk ediliyordu. Şeyh Evhadü’-d-Din Hamid el-Kirmanî (559/1163?-3 Şaban 635/ 21 Mart 1238), Bağdat’da iken müritlerinden Şeyh Hâce Şemseddin Tiflîsî’nin üzerinde bir kürk görmüş, bu kürkün Rum’dan (Türkiye) mı getirildiğini sormuştur.⁸⁵¹

4— **Deri:** Ülkenin her yerinde deri ve deri ürünleri üretilmekte idi. Reşideddin’in mektuplarında, Mardin’den 5 bin adet “adim” (sahtiyan ?) ve Siirt’ten 1000 adet sahtiyan alınması isteniyor.⁸⁵² Türk sahtiyanları çok meşhurdu, Ankara’da üretilenler, Yabanlu Pazarı’nda büyük talep görürdü. Selçuklu Türkiye’sinde üretilen deriler Kıbrıs, Suriye, Avrupa ve Mısır’a ihraç edilirdi. Kayser Diyarbakır ve Kastamonu’da dericilik yaygındı.⁸⁵³

⁸⁴⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi...* s. 364, Uzunçarşılı, *a.g.e.* s. 249- 250,253, Sümer, “Yabanlu Pazarı” s. 8, Bakır... “Dokuma Sanayi”, s. 766-768, Cahen, “...Anadolu’da Ticaret”, s. 140, Koca, “Türkiye Selçuklu...” s. 347

⁸⁴⁶ *Menakıb-ı Şeyh Evhadü’-d-Din Hamid el-Kirmanî*, s.92-95, Bayram, *Fatma Bacı...*, s.52

⁸⁴⁷ el-Ömerî, *a.g.e.* s.119

⁸⁴⁸ Pegolotti, *a.g.e.* s.208, Ş. Turan, *a.g.e.* s. 100, Cahen, *a.g.e.* s. 299

⁸⁴⁹ Togan, “Reşideddin’in...” s. 42

⁸⁵⁰ Eflâkî, *a.g.e.* C.I s.105

⁸⁵¹ *Menakıb-ı Şeyh Evhadü’-d-Din Hamid el-Kirmanî*, s.52

⁸⁵² Togan, “Reşideddin’in...” s. 42

⁸⁵³ Heyd, *a.g.e.* s. 334, Sümer, *a.g.m.*, s. 7-8, Hacıgökmen, *a.g.tez.* s.73-74, Zeki Tekin, “Deri” *T.D.V.İ.A.* İstanbul 1994 C. IX s. 177, Bakır, “Tahta ve Kağıt Sanayi” s. 91, 99

5— **Kitap Cildi** : Erzincan'da çok kaliteli kitap cildi yapılıyordu. ⁸⁵⁴

6— **Çini**: İbn Batuta (ö.1368 veya 1377), Birgi Sultanı'nın sarayında çini tabaklar görmüştür. Çini özellikle mimari süslemelerde kullanılmak için bol miktarda üretilirdi. ⁸⁵⁵

C— Tabii Kaynaklar ve Madenler

Selçuklu Türkiyesi'nde, tarım, hayvancılıktan elde edilen ürünlerden başka maden vd. tabii kaynak ürünlerinin büyük mikyasta üretiminin, fazlasının da ihracının yapıldığı görülür. Belli başlı üretimi ve ihracı yapılan madenler ve tabii ürünlerden bazıları şunlardır.

1— **Şap**: Türkiye'de şap; Foça, Afyon, Kütahya, Ulubad (Lupai) yörelerinde ve Şebinkarahisar'da çıkarılmaktaydı. Simon de Saint-Quentin, Hacsar'da şap çıkarıldığını söyler burası Şebinkarahisar olmalıdır. ⁸⁵⁶ Pegolotti'ye göre yıllık şap üretimi XIV. yüzyılın ilk yarısında, Şebinkarahisar'da (Colonna) 14 bin Ceneviz kantarını, Foça'da (Foglia) yine 14 bin Ceneviz kantarını, Kütahya'da (Cottai) 10 bin veya 12 bin Ceneviz kantarını buluyordu. Şebinkarahisar'dan çıkarılan şap, Trabzon limanı, Kütahya'dan çıkarılan şap ise Ayasuluğ (Altoluogo) ve Balat (Palatia) limanları vasıtasıyla Avrupa'ya götürülürdü. Foça şap işletmesi Cenovalılar'ca yönetiliyordu ve Avrupa'da Türk şapı özellikle tercih ediliyordu. ⁸⁵⁷ Avrupalılar bu şapları boya sanayiinde kullanmaktaydılar. ⁸⁵⁸

Türkiye şapları çoğunlukla Marsilya, Ceneviz ve Venedik gibi yerlere ihraç ediliyordu. ⁸⁵⁹ 1255'te Konya'da bulunan Rubruk'un verdiği bilgiye göre Cenovalı Nicolaus de Santosino ve Venedikli Bonifatius de Molendino adındaki iki tâcir, Türkiye

⁸⁵⁴ Marco Polo, a.g.e, M. Komroff s.25

⁸⁵⁵ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. çev. S. 333 M.Ç. çev.s. 204, Cahen, a.g.e, s. 119, R. Anhegger, "Çini" İ.A. Eskişehir 1997 C. III s. 430, Şerare Yetkin, "Çini" T. D.V.İ.A. İstanbul 1993 C. VIII. s. 330-331

⁸⁵⁶ Simon de Saint-Quentin, a.g.e, s.69, Pegolotti, a.g.e, s. 43, 293, 369, Klaus-Peter Matschke, "Commerce, Trade, Markets, and Money: Thirteenth-Fifteenth Centuries" *The Economic History of Byzantium*, C.II s.783 Washington 2002

⁸⁵⁷ Pegolotti, a.g.e, s. 55, 369, Ş. Turan, a.g.e, s.99, Şerif Başstav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi (1261-1461)* Ankara 1989 s. 16, Abdulhalik Bakır, "Orta çağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayii, *Bellekten*, Ankara 1998 C. LXI S. CCXXXII s. 545-546 (T.T.K. yay.), Arıkan, a.g.m., s. 133,134

⁸⁵⁸ Heaton, a.g.e. s. 140,144, Tızlak, a.g.m., s. 411

⁸⁵⁹ Cahen, a.g.e, s. 116-117, Tabakoğlu, a.g.e, s. 106

şaplarını işletme ve satma işini tekellerine almışlardı. Bu sebepten şap fiyatı üç kat artmıştı.⁸⁶⁰

2— **Demir:** Ulukışla, Sivas, Elazığ, Ermenek gibi yerlerde demir çıkarılıyor, civar ülkelere ve donanma inşası için Mısır'a ihraç ediliyordu.⁸⁶¹

3— **Bakır:** XIII.yy. ortalarında Türkiye'de bulunan Simon de Saint Quentin bakır üretildiğini söylemekle birlikte nerelerden çıkarıldığını belirtmez.⁸⁶² Selçuklu Türkiyesi'nde; Diyarbakır'da,⁸⁶³ Kastamonu'da (Küre), Erzincan'da⁸⁶⁴ ve Gülek Boğazı'nda (Şekerpinar mevki)⁸⁶⁵ bakır çıkarılıyordu. Diyarbakır'da çıkarılan bakırdan mutfak eşyası üretilir ve Musul, Şam gibi yerlere ihraç edilirdi.⁸⁶⁶ Erzincan bakırından da şamdanlar yapılırdı.⁸⁶⁷

4— **Altın — Gümüş:** Türkiye, Suriye ve Küçük Ermenistan'ın birleştiği dağlarda (Toros Dağları) bol miktarda altın madeni olduğu söylenmişse de⁸⁶⁸ bunların nerelerde olduğu, Selçuklular tarafından kullanılıp kullanılmadığı hakkında bilgimiz yoktur. Gümüş çıkarılan bazı yerler hakkında çeşitli kaynaklarda bilgiler vardır. Lülü (Lülüve- Ulukışla), Gümüş Şehrinde (Gümüşhane), Bahart (Bayburt) şehrinde 1332-1333 yılına kadar halis gümüş madeni çıkarılmıştı.⁸⁶⁹ Bayburt'daki gümüş madenini Marco Polo da görmüştü. Bunlardan

⁸⁶⁰ Rubruk, a.g.e, s. 140, Heyd, a.g.e, s. 332-333,353, Turan, **Selçuklular Tarihi...** s. 363, Ş.Turan, a.g.e, s. 99

⁸⁶¹ Ebu'l-Ferec, **Tarih-i Muhtasar...**, s. 48, el-Ömerî, a.g.e, s. 186, Akdağ, "...Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti" s. 501, Şehabeddin Tekindağ, "Alauddin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hududları" **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, İstanbul 1937 C. I s. 31, Sümer "Madenler.." s. 74 Tabakoğlu, a.g.e, s. 106, Tızlak, a.g.m., s. 411, Bakır, "Maden Sanayii..." s. 533, **Merçil**, ...Meslekler, s.102

⁸⁶² Simon de Saint-Quentin, a.g.e, s.69, Sümer, "Selçuklular Devrinde Türkiye'de Madenler" s. 74, Güçlüay, a.g.tez, s. 125

⁸⁶³ İbnü'l-Esir, a.g.e. İstanbul 1987 C.X s. 478 çev. Abdülkerim Özaydın, Sümer, "Yabanlu Pazarı" s. 6

⁸⁶⁴ Sümer, "Madenler..." s. 74, Cahen, a.g.e, s. 117, Tızlak, a.g.m., s. 411

⁸⁶⁵ Broquiere, a.g.e., s. 179

⁸⁶⁶ Bakır, "Maden Sanayi," s. 569

⁸⁶⁷ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. çev. S. 328 M.Ç. çev.s. 204

⁸⁶⁸ **Hudud al—Alam, The Regions of The World**, s.67,204

⁸⁶⁹ el-Ömeri, a.g.e, C.I s.184

başka; Kütahya'da ve Amasya'da da gümüş madenleri bulunmaktaydı.⁸⁷⁰ İbn Batuta (ö. 1368 veya 1377), Amasya'dan sonra gittiği "Gümüş" şehrinde gümüş madeni olduğu, buraya Irak ve Şam'dan tâcirler geldiğini yazar.⁸⁷¹ Marco Polo'nun sözünü ettiği Bayburt gümüşüyle II. Kılıç Arslan'ın (1155-1192) oğlu Mugiseddin Tuğrul 608/1211 tarihli sikkeler basmıştır.⁸⁷²

Türkiye'de, XIV.yy.'da ise üç yerde maden işletmesi vardı. Üçünden de gümüş madeni çıkarılırdı. Bunlar yukarıda adı geçen Lülü (Ulukışla), Gümüşşehri (Gümüşsaray; Germiyan'dadır, gümüşü kaliteli ve çıkarması kolay ve masrafsızdır) ve Bahart (Bayburt) şehirlerinde idi.⁸⁷³ Selçuklu hakimiyetinde olmamakla birlikte Bursa'da da gümüş çıkarılan maden ocağı vardı.⁸⁷⁴

5— **Civa:** Doğu Anadolu'da bulunmaktaydı.⁸⁷⁵

6— **Zırnık:** Van Gölü'nün güneyinde zırnık yatakları vardı. Bu kuyumculukta ve tezyin işlerinde kullanılır, bir çok yere ihraç edilirdi.⁸⁷⁶

7— **Boraks (mihu'l—bevrak, güherçilesi):** İbn Havkal, Van Gölü çevresinde çıkarılan boraksın, fırınları için ekmekçiler tarafından kullanıldığını, Irak ve el-Cezire gibi yerlere ihraç edildiğini anlatmıştır. Mezkur müellif, boya boraksının da altın ve gümüşün lehimlenmesi için kullanıldığını ve Van Gölü çevresinden çıkarılarak dünyanın her tarafına yollanmasından büyük gelir sağlandığını belirtmiştir.⁸⁷⁷ Boraks, ayrıca porselenlerin süslenmesinde ve metallerin temizlenmesinde kullanılırdı.

⁸⁷⁰ Marco Polo, a.g.e, M. Komroff s.25 Ö.G. s. 21 F.D. s.21, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.333, Yuvalı, "İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası..." s. 598, Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri...** s. 253-254, Şehabeddin Tekindağ, "Lü'lüe" İ.A. Eskişehir 1997 C.VII s. 110, Sümer, "Madenler..." s. 74, a.mlf. "Yabanlu Pazarı" s. 6

⁸⁷¹ İbn Batuta, a.g.e. M.Ş. çev.s. 328 M.Ç.çev.s. 204, Tızlak, a.g.m., s.412

⁸⁷² Artuk, "Erzurum Meliki..." s. 737

⁸⁷³ el-Ömeri, a.g.e, C.I s.184, 190,193, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.339, Altıntaş, a.g.tez, s.176

⁸⁷⁴ el-Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.327

⁸⁷⁵ Bakır, "Maden Sanayi..." s. 546

⁸⁷⁶ Turan, **Doğu Anadolu...**s. 118, Sümer, "Madenler..." s. 73, a.mlf., "Ahlat Şehri..." s. 452, a.mlf. "Yabanlu Pazarı" s.7, Bakır, "Maden Sanayi..." s. 548, Tızlak,a.g.m., s. 412

⁸⁷⁷ Sümer, "Madenler..." s. 73, a.mlf., "Ahlat Şehri..." s. 452, a.mlf., "Yabanlu Pazarı" s. 7, Bakır, Maden Sanayi..." s. 548

8— **Lacivert Taşı:** Aksaray, Sivas ve Konya yakınlarında bulunmakta, kuyumculukta kullanılmaktaydı.⁸⁷⁸

9— **Bileyi Taşı:** Başta berberlerin kullandıkları usturalar olmak üzere kesici aletlerin bilendiği bu taş Afyonkarahisar'da bulunurdu.⁸⁷⁹

10— **Çivit:** Selçuklu Türkiyesi'nde üretimi yapılan boya maddelerinin birisi de çivitti.⁸⁸⁰

11— **Maden ?— Maden Yöresi:** Aksarayî, Hatiroğulları'nın, Urla adlı bir Moğol kumandanı ile 200 askeri Niğde yakınlarındaki "Maden" yöresinde öldürdüklerini bildirmektedir.⁸⁸¹ Yine, "Timurtaş, Karaman hududunu ve Maden taraflarını korumak için Niğde civarına gelmişti."⁸⁸² Demektedir. Burada hangi madenin çıkarıldığı açık olarak belli olmamakla birlikte, bahsi geçen yerin Lülüve olması ve gümüş madeni çıkarılması kuvvetle muhtemeldir.⁸⁸³ Bundan başka "Amasya Madeni" de vardı.⁸⁸⁴

12— **Neft-Katran-Kitre (Zamk) Reçine:** Marco Polo, Gürcistan sınırındaki bir yağ kuyusundan, bu yağın iyi yandığından ve hayvanların yaralarına sürüldüğünden söz eder.⁸⁸⁵ Ahlat'ta katran üretilir, her yere götürülürdü.⁸⁸⁶ Bununla birlikte kuşatmalarda mancınıkla atılarak yangın çıkaran Neft ve Katran, Erzurum ile Antalya'nın kuzeyinden sağlanırdı.⁸⁸⁷ Bunlar Antalya, Isparta ve Kütahya gibi yörelerden temin edilerek; Mısır ve Avrupa pazarlarına Antalya Limanı vasıtasıyla ihraç ediliyordu.⁸⁸⁸

⁸⁷⁸ Simon de Saint-Quentin, a.g.e, s.69, Cahen, a.g.e, s. 116, Sümer "Yabanlu Pazarı" s. 6, a.mlf. "Madenler..." s. 75

⁸⁷⁹ Broquiere, a.g.e, s. 195, Eyice, "Bertrandon..." s. 100

⁸⁸⁰ Simon de Saint-Quentin, a.g.e, s.69, Cahen, "...Anadolu'da Ticaret," s. 132, Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları...", s. 369

⁸⁸¹ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.79 N.G. s.183

⁸⁸² Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s. 256 N.G. s.347

⁸⁸³ Osman Turan, "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak" 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953 s.544, Köymen, "Türkiye Selçukluları Tarihine Dair...", s.7

⁸⁸⁴ Eflakî, a.g.e, C.II s. 219

⁸⁸⁵ Marco Polo, a.g.e, Ö.G. çev s. 21 F.D. çev. s. 21

⁸⁸⁶ Nâsır-ı Husrev, a.g.e, s.10

⁸⁸⁷ Turan, Selçuklular Tarihi... s. 366, Bakır, "...Maden Sanayi" s. 586

⁸⁸⁸ Pegolotti, a.g.e, s.34 ,294, Heyd, a.g.e, s. 612, Uzunçarşılı, a.g.e, s. 253, Sümer, a.g.m., s. 75

13— **Tuz:** Selçuklu Türkiyesi'nde sekiz tuzlanın olduğu söylenmiştir.⁸⁸⁹ Fakat yalnız Sivas civarında; Çakrı, Bingöl, Tuzlacık ve Kadı Tuzla'sı adıyla anılan 4 tuzla bulunmakta idi.⁸⁹⁰ Tuz Gölü'nden de tuz elde edilirdi.⁸⁹¹ Bunların dışında, İzmir Körfezi'nde⁸⁹² ve Aras vadisinde tuzlalar bulunmakta, yemeklik tuz buralardan da sağlanmaktaydı.⁸⁹³ 1256-1257 yılında Ali Bahadır, Malatya'yı kuşatınca pahalılık artmış; tuzun bir makkûk'u⁸⁹⁴ 40 dirheme veya sultanın beyaz sikkelerinden 400 tanesine satılır olmuştur.⁸⁹⁵

14— **Kereste-Palamut:** Antalya, Alanya (Alaiye) ve Fethiye'den; İskenderiye, Dimyat, Mısır, Avrupa ve İstanbul'a gemi vd. şeylerin inşası için kereste; başta Balat olmak üzere Türkiye'nin muhtelif yerlerinden de Avrupa'ya palamut (mazı) ihraç edilirdi.⁸⁹⁶

D— Köle — Cariye

Türkiye Selçukluları, çoğunlukla gayri Müslim milletlerden köle ve cariyeler satın alırlardı. Bunların bazıları beş, on veya on beş yaşındaki çocuklar idi.⁸⁹⁷ Yabanlu Pazarı gibi yerlerde Rum, Türk ve Frenk köleler ile cariyeler satılırdı.⁸⁹⁸ İbn Fazlullah el-Ömerî'nin (1301-1348) anlattığına göre, Kıpçak Türkler'i açlık ve kuraklık zamanlarında erkek çocuklarını satarlardı. Bolluk zamanlarında kız çocuklarını seve seve satarlar, fakat erkek çocuklarını ancak büyük bir ihtiyaç ve sıkıntı anında satarlardı.⁸⁹⁹ Köle temin etmede

⁸⁸⁹ Turan, **Selçuklular Tarihi..** s. 363 Cahen, **a.g.e.**, s. 116 Sümer, "...Madenler" s. 75 a.mlf. "Yabanlu Pazarı," s.7, Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları..." s. 369

⁸⁹⁰ Kucur, **a.g.tez.**, s.66, Kayaoğlu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi" s.5,7,9-10

⁸⁹¹ **Hudud al—Alam, The Regions of The World**, s.53-54,183

⁸⁹² Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında...", s. 39

⁸⁹³ Clavijo, **a.g.e.**, s. 88, Ş.Turan, **a.g.e.**, s.100, Enver Konukçu "Clavijo'nun Doğu Anadolu (Erzincan Doğu Bayezid) Yolculuğu (1404-1405)" **XI. T.T.K. Kongresi Bildiriler**, Ankara 1994 C. II s. 800

⁸⁹⁴ Imakûk = 61 ila 81,2 kg arasında değişen ağırlık ölçüsü birimidir. Hinz, **a.g.e.**, s.55

⁸⁹⁵ Ebu'l-Ferec, **Tarih-i Muhtasar...**, s.31, a.mlf., **Ebu'l—Ferec Tarihi**, C.II.s.565

⁸⁹⁶ İbn Batuta, **a.g.e.**, M.Ş. çev. s.311 M.Ç.çev. s.193, Pegolotti, **a.g.e.**, s.34, 294, Gordlevski, **a.g.e.**, s.222 Heyd, **a.g.e.**, s.611-612, Wittek, **a.g.e.**, s.2, Cahen, "...Anadoluda Ticaret" s.132, Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.253

⁸⁹⁷ Mevlâna, **Fîhi Mâ-fih**, s.66, Türkler, İtil Bulgarları'ndan esirler alırlardı. el-Gırnatî ; Ebû Hâmid Muhammed b. Abdırrahmân b. Süleyman el-Mazini, **Tuhfetu'l el-Bab**, nşr. Gabriel Ferrand **Journal Asiatique** Juillet- Septembre 1925 S.116-117

⁸⁹⁸ Kazvinî, **a.g.e.**, s. , İbn Bibi, **a.g.e.**, M.Ö.C.I s. 189 N.G.s.69

⁸⁹⁹ A. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, Ankara 1992 s.68 çev.Hasan Eren (T.T.K.yay.)

izlenen bir yol da savaşlarda ele geçirilen esirlerin alınıp satılması idi. 1096 yılında yapılan savaşlarda Türkler, Haçlılar'dan pek çok köle, esir ve atı ganimet olarak almışlardı.⁹⁰⁰

Sivas, kuzeyli ve güneyli tâcirlerin alış-veriş yaptıkları ana merkezdi. Kıpçak ve Kafkas kökenli köle ve cariyeler Mısır'a buradan satılırdı. Memlûk Devleti'nin ordusu bu kölelerden kurulmuştur. Gerek yapılan savaş ve akınlarda ele geçirilen esirler, gerekse transit olarak gelen Rus, Kıpçak, Çerkes köleler; Mısır, Suriye, Irak, İran gibi yerlere gönderilirdi. Bunun için köleler bir meta olarak büyük ticarî önemi haizdi.⁹⁰¹ Savaş ganimetleri de önemli bir ticarî meta olarak alınır satılırdı. I. Manuel Komnenos (1143-1180) 1159'da Kilikya seferi dönüşünde II. Kılıç Arslan'ın (1155-1192) topraklarına girmiş, Türkmenler yaptıkları akınlarda Bizanslılar'dan 20 bin at ve katır almışlardı. Haçlılar'dan savaş ganimeti olarak ele geçen mallar da İran'a kadar uzanan pazarlarda satılırdı.⁹⁰²

⁹⁰⁰ İbnü'l Kalanîsi, a.g.e, s.41-42

⁹⁰¹ İbn Batuta, a.g.e. M.Ş. çev.s. 332 M.Ç. çev. s. 207, Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I, s.215, Wittek, a.g.e. s. 4, Runciman, a.g.e, C.II s. 222, Cahen, "...Anadolu'da Ticaret", s. 132,135, Sümer, "Yabanlu Pazarı," s. 9, Aydın Çelik, "Fatımîler Döneminde Mısır'ın Ticarî Münasebetleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 2001 S. CXXXV s. 150

⁹⁰² Urfalı Mateos, a.g.e, s.327, Süryani Patrik Mihail, **Vekayinâme, II. Kısım (1042-1195)**, s.140 çev. H. D. Andreasyan (basılmamış nüsha, T.T.K. kitaplığı numara: 44), Turan, **S. Zamanında ...**, s.200

IV) SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NE İTHAL EDİLEN BAZI MALLAR

A— Sanayî Ürünleri ve Madenî Mamuller

1— **Cam:** Nusaybin'de cam cevheri (silisyum) çıkarıldığı belirtilmekle birlikte,⁹⁰³ cam eşyaların bir kısmı ithal edilirdi. Nitekim, İbn Batuta (ö.1368 veya 1377), Antalya'da, Irak camlarından yapılmış avizeler görmüştü.⁹⁰⁴ İtalyan devletlerince üretilen camlar ve cam ürünleri Türkiye'ye getirilirdi.⁹⁰⁵

2— **Elbise — Kumaş :** Selçuklu Türkiye'sinde sultanlar, devlet adamları, zengin tâcirler gibi havastan insanların dışardan getirilen elbise vb. eşyaları kullandıkları bilinmektedir. Bunlar bazen satın alınarak ithal edilir, bazen de hediye olarak, ekabire takdim edilirdi. I. Gıyaseddin Keyhusrev'e (1192-119/1205-1211) Mısır mamulü kumaşlarla, (Karamanoğulları 1277 yılında Konya'ya girdiklerinde, tâcirlerin mallarının bulunduğu hanları yağmalamışlardı. Yağmalanan mallar arasında Mısır mamulü kumaşlar da bulunmaktaydı.⁹⁰⁶) İskenderiye'de üretilmiş elbiselerden oluşan hediyeler verilmiş, yine aynı sultana Ahlat Meliki Balaban (ö.603-604/1206-1207) tarafından Rumî giysilerle Şuster (İran'ın Huzistan vilayetindedir) kumaşları hediye olarak sunulmuştur.⁹⁰⁷

Rus keteni ve yünlü kumaşı, çok meşhur kumaşlardan olup, yağmur geçirmeyen, yumuşak ve kırmızı renkte olarak Başkırt Türkleri'nce dokunurdu. Suğdak seferi sırasında; Rus melikinin Emir Hüsameddin Çoban'a verdiği hediyeler arasında Rus ketenleri de vardı.⁹⁰⁸ İstanbul atlası (Dibac-ı Rumî) da ithali yapılan mallar arasında idi.⁹⁰⁹ İskarlât (saklâtin-saklâtun-sakarlât) kumaşlar da aranan mallardandı.⁹¹⁰ Konya'da iskarlat (parlak ve kırmızı renkte bir tür Venedik çuhası)⁹¹¹ kumaşlardan yapılmış elbiseler, Mısır sarıkları, Mısır ve Şaş ipeklileri giyilirdi.⁹¹² Selçuklu Türkiye'sine Çin ipekleri getirilir,⁹¹³

⁹⁰³ **Hudud al—Alam, The Regions of The World**, s.140

⁹⁰⁴ İbn Batuta, **a.g.e**, M.Ş.çev.s.313 M.Ç.çev.s.195

⁹⁰⁵ Ş.Turan, **a.g.e**, s.126, Sümer, "Madenler...", s.13, a.mlf., "Yabanlu Pazarı," s. 10, Güçlüay, **a.g.tez.** s.119

⁹⁰⁶ İbn Bibi, **a.g.e**, M.Ö. C.II s.205 N.G.s. 293, Eflâkî, **a.g.e**, C.I.s.333

⁹⁰⁷ İbn Bibi, **a.g.e**, M.Ö.C.I s.63,67

⁹⁰⁸ el-Gırnatî, **a.g.e**, s.196-199, İbn Bibi, **a.g.e**, M.Ö.C.I s. 334,342 N.G.s.123

⁹⁰⁹ Mevlâna, **Mesnevî**, C.VI. s.135

⁹¹⁰ İbn Bibi, **a.g.e**, M.Ö.C.I s. 189 N.G.s.69

⁹¹¹ Sümer, "Yabanlu Pazarı" s.17, Merçil..., **Meslekler**, s.20

⁹¹² Eflâkî, **a.g.e**, C.I.s.340 C.II.s.149,182,209,211, Taneri, **a.g.e**, s.95

⁹¹³ İbn Bibi, **a.g.e**, M.Ö. C.I s.380

Yemen, Hint, Hita(y) = (Çin) ve Multan kumaşlarından yapılan elbiseler de giyilirdi.⁹¹⁴ İskarlât ve utâbî (veya uttâbî-utâbî⁹¹⁵) kumaşlar Bağdat'ta dokunurdu.⁹¹⁶ Müritlerinden olan bazı tâcirler Mevlâna'ya; İskenderiye ve utâbî kumaşlarından; Mısır elbiselerinden oluşan hediyeler sunmuşlardı.⁹¹⁷

Elbise, kürk (keten, atlas, ipekli, kemha) ve kumaşlar; Şam, Bağdat, Tebriz, Nişabur, Yemen, Hindistan, Çin, İstanbul, İskenderiye, Rusya, Kıpçak Diyarı, Bartas şehri, Kıbrıs ve Avrupa'dan ithal edilirdi.⁹¹⁸ "Hindîbârî" denilen kumaştan fereci yapılır, Hindistan mamulü sarık, fereci ve gömlekler Türkiye'de giyilirdi.⁹¹⁹ Bunların yanında Hindistan'dan hurka ithal edilirdi.⁹²⁰

Selçuklu sultanlarına başka memleketlerden muhtelif zamanlarda gönderilen hediyelerle ilgili verilen bilgilerden Türkiye'de hangi dış menşeli malların bulunduğunu öğrenebiliyoruz. Mesela; Abbasî halifesi en-Nâsır li-Dinillah (1180-1225), I. İzzeddin Keykâvus'a (1211-1220) fütüvvetnâme ile birlikte; 10 baş Hicazî yolcu devesi, Şam taraflarının kıymetli eşyalarından, Hint mamulü eşyalardan, elbiselerden, ipekli ve pamuklulardan, Şusterî, Haydarî giyeceklerden, altın işlemeli İskenderiye mamulü kumaşlardan oluşan pek çok kıymetli hediye göndermiştir.⁹²¹ Mevlâna'nın karısı Kira Hatun, Bartas şehrinde getirilen kürkleri giymekte idi.⁹²² Evlerde ve konaklarda Gürcistan ve Şiraz'da dokunmuş perdeler kullanılırdı.⁹²³

3— Maden ve Madenî Eşya: Cerrahide kullanılan neşter gibi araçlar Hint demirinden-di.⁹²⁴

⁹¹⁴ Eflâkî, a.g.e, C.II s.98, 143

⁹¹⁵ Karşılaştırınız; Merçil, ...Meslekler, s.21

⁹¹⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.82 N.G.s.35

⁹¹⁷ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.333

⁹¹⁸ İbn Bibi, a.g.e. C. I s. 52,139,178,179,334,342, Eflakî, a.g.e. C.I s. 332,333 C II s. 98, 114,149, İbn Batuta, a.g.e. M.Ş.çev. s. 336 M.Ç. çev. s.209, Sümer, "Selçuklular Devrinde Ticaret" s. 13, a.mlf., "Yabanlu Pazarı" s. 9-10, M. Altay Köymen, "Türkiye Selçukluları Devletinin Ekonomik Politikası", **Bulleten**, Ankara 1986 C. L S. CIIC s. 616-617

⁹¹⁹ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.133,219-220, Taneri, a.g.e, s.95

⁹²⁰ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.58

⁹²¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C. I s.179, Koca, **Sultan I. İzzeddin...**, s.64-65, Turan, "Keykâvus I" İ.A. C. VI. s.631-642, Sümer, "Keykâvus I" T.D.V.İ.A. C.XXV. s.352-353 Cl. Cahen, "Keykavus I" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1978 C.IV s.813 (New Edition)

⁹²² Eflâkî, a.g.e, C.II.s.114

⁹²³ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.118

⁹²⁴ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.125

Bunun yanı sıra gümüş eşya, kalay ve kurşun Avrupa'dan ithal edilirdi.⁹²⁵

4— **Savaş Araç Gereçleri:** Türkiye Selçuklu Devleti ordusunda kullanılan silah vb. araç gereçlerin bir kısmı da dışarıdan getirilirdi. Yaylar; Şam ve Çaç (Özbekistan'ın başkenti Taşkent) ve Harezm mamulü, kılıçlar; Hint ve Yemen, kalkanlar; Gilan ve Hint yapısı olabilmekte idi.⁹²⁶

5— **Mücevher:** 1227 yılındaki, Suğdak Seferi sırasında Rus melikinın Emir Hüsameddin Çoban'a verdiği hediyeler arasında Bedahşan mücevherleri de vardı.⁹²⁷

6— **Parfümeri:** Türkiye Selçuklu ileri gelenleri güzel koku ve esans gibi şeyleri de ithal ederlerdi. Bu nevi mallardan bir kısmı Hoten, Tatar ve Çin mamulüydü. Nitekim; I.İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ile evlenen Erzincan Meliki Fahreddin Behramşâh'ın (1168-1225) kızı Selçuk Hatun'un çeyizinde Hoten ve Çin kokuları vardı.⁹²⁸ Yine Çin'den misk getirilirdi.⁹²⁹

7— **Müzik Aletleri:** Mehter takımının çalgıları arasında; Rum (Bizans) yapısı zurna, ve Hint yapısı def gibi aletler bulunmaktaydı.⁹³⁰

B— Gıda Maddeleri

Selçuklu Türkiyesi'nde Hint mamulü sirke kullanılır,⁹³¹ bunun yanında baharat Mısır'dan, tıpta kullanılan nebatât, Hindistan'dan getirilirdi.⁹³²

1— **Şeker:** Türkiye şekeri; Şam, Mısır ve Kıbrıs'tan alırdı. 1110 yılında Cenevizler, 70 kadar Arap tâcirini esir alarak 400 sandık Mısır mamulü şeker ile Dimyat kumaşlarına el koymuşlardı.⁹³³ 1289'da bir Ceneviz gemisi İskenderiye'den Alanya'ya (Alâiye) aralarında

⁹²⁵ Heyd, a.g.e, s.605, Wittek, a.g.e, s.122

⁹²⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.233,307, Eflâkî, a.g.e, C.I.s.354, Turan, **Tarihî Akışı...**s. 61

⁹²⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s. 334 N.G.s.123, Turan, **S. Zamanında...**s.358,610-611, Yaşar Yücel, **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar**, Ankara 1991 C.I s.38-39 (2. Baskı T.T.K. yay.), Aydın Taneri "Hüsâmeddin Çoban" T.D.V.İ.A. İstanbul 1998 C.XVIII s.513

⁹²⁸ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s.194, 307, Melâna, **Rubailer**, Ankara 2001 1153. Rubai çev. Şefik Can (Kültür Bakanlığı yay.)

⁹²⁹ Mevlâna, **Mesnevî**, C.V. s.203

⁹³⁰ İbn Bibi, a.g.e. s. 233

⁹³¹ İbn Bibi, a.g.e, N.G.s.47

⁹³² İbn Bibi, a.g.e. C.I s. 179, Turan, **Resmî Vesikalar...**, 54, Sümer, "Selçuklular Devrinde Ticaret", s. 13, amlf., "Yabanlu Pazarı," s.10

⁹³³ Ebu'l-Ferec, **Ebu'l Ferec Tarihi**, C. I. s. 350, Heyd, a.g.e. s. 610, Turan, **Doğu Anadolu...** s.208 Güçlüay, a.g.tez., s. 114

şeker de bulunan mallar getirmişti.⁹³⁴ Yine aynı yıl, Cenovalı kaptan Benedetto Zaccaria; Alanya (Alaiye) açıklarında şeker ve başka mallarla yüklü Mısır gemisini ele geçirmiştir.⁹³⁵ Mısır şekeri, gemilerin yanı sıra develerle de getirilir, yeni gelenlerle birlikte miktar arttığı için fiyatı düşerdi.⁹³⁶ Dönemin anlayışına göre Mısır, şekerlerle dolu, tatlı bir mekandı.⁹³⁷ Musul ve el-Cezîre gibi yerler de şekeri Mısır'dan ithal etmiştir.⁹³⁸

Prof. Dr. Osman Turan, İbn Bibi'de geçen "(O günlerde bir gün sultan, Alaiye'de kalenin dışında yaptırdığı "şikâr-hâne"ye⁹³⁹: av evi, av köşkü) "şikâr-hâne" lafzını "şeker-hâne" olarak anlamış ve buna dayanarak Türkiye'de şeker üretildiğini ileri sürmüştür.⁹⁴⁰ Prof. Dr. Mürsel Öztürk, bu kelimeyi "şikâr-hâne" olarak çevirmiştir.⁹⁴¹ Prof. Dr. Faruk Sümer de Türkiye'de ne ölçüde şeker kamışı ve şeker üretimini yapıldığının bilinmediğini, "şikâr-hâne"nin, av köşkü olduğunu, Prof. Dr. Osman Turan'ın yanlış olduğunu belirtmektedir.⁹⁴²

Türkiye'de, dışarıdan ham olarak getirilen şekerler işlenirdi. Nitekim, Ahmed Rifâî'nin (ö.1182) oğlu Seyyid Taceddin'in adamları şeker yaparlardı.⁹⁴³ Türkiye'ye getirilen şeker "akîde, badem, parmak şekeri" vd. adlarla anılan türlerde işlenerek kullanılırdı.⁹⁴⁴ Badem şekeri hazırlaması bilgi isteyen bir iş olmalı ki Kutbeddin Sancar b. Abdullah Atik es-Sahib Alaeddin Ata el-Melik Cuveynî er-Rumî'nin ilaç, merhem, usare ve hapların yanı sıra badem şekeri hazırlamakta da büyük bilgi sahibi olduğu belirtilmiştir.⁹⁴⁵

⁹³⁴ Heyd, a.g.e, s.610, Merçil,...Meslekler, s.64

⁹³⁵ Heyd, a.g.e, s.466

⁹³⁶ Mevlâna, Mesnevî, C.V. s.208

⁹³⁷ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.169

⁹³⁸ İbnü'l-Esir, a.g.e, C.XII s.410

⁹³⁹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.290

⁹⁴⁰ Turan, Selçuklular Tarihi...,s.365

⁹⁴¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.290

⁹⁴² Sümer, "Yabanlu Pazarı" s.9, Prof. Dr. Nejat Kaymaz ve Prof. Dr. Erdoğan Merçil de bu konuda Prof. Dr. Faruk Sümer ile aynı görüşü savunmaktadırlar. Kaymaz, "...İdare Mekanizmasının Rolü II " s.30, 24 nolu not (A.Ü. yay.), Merçil,...Meslekler, s.65

⁹⁴³ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.113

⁹⁴⁴ Mevlâna, Mesnevî, C.I. s.120, Merçil, a.g.e, s.65

⁹⁴⁵ Musa Ziya Buniyatov, "İbn al-Fuvarî'nin "Tahis Macma'al-Âdab fi-Mu'cam al-Alkab" Eserinde Belirtilen Konya Sultanlığının Görkemli Şahısları " VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1981 C.II s.597 (T.T.K. yay.)

Bazı şeker çeşitleri az bulunurdu. Nebetşekeri denilen bir şeker türü bunların başında gelirdi. İhtiyaç duyulduğu bir zamanda tüm Konya'da ancak 40 zembil⁹⁴⁶ kadar bulunabiliyordu. Bu şekerden şerbet yapılır ve ancak aristokrat tabakadan insanlarca içilirdi, fakirler ise bal şerbeti içerlerdi. Şekerden helva da yapılırdı.⁹⁴⁷ I.İzzeddin Keykâvus (1211-1220); Erzincan Meliki Mengüçükoğlu Fahreddin Behramşâh'ın (1168-1225) kızıyla evlenirken yaptığı düğün merasiminde, ikram etmek için 1000, 500, 250, 100 ve 50'şer miskallik şeker kalıpları yaptırmıştı.⁹⁴⁸ I. A. Keykubâd (1220-1237), Erzincan meliki Fahreddin Behramşâh'ın (1168-1225) oğlu Dâvudşâh'a (1225-1228) şeker ve başka mallardan oluşan hediyeler vermişti.⁹⁴⁹

C— Hayvansal Ürünler

1— **Kürk:** Bulgar Türkleri'nden bir tâcir, kunduz ve samur kürklerini Azerbaycan'da kılıçla takas etmişti. 4 kılıç bir dinar tutuyordu.⁹⁵⁰ Kürkler, çoğunlukla Karadeniz'in kuzeyindeki ülkelerden Suğdak ve Sinop yolu ile Türkiye'ye getirilirdi. Konya'da samur kürkü yanında vaşak kürkü de giyilirdi.⁹⁵¹

D— Köle — Cariye

Türkiye'de en çok rastlananlar, Rum ve Frenk köle ve cariyeleriydi.⁹⁵² Nitekim, Hoca Mecdeddin Meragî'nin bir Rum cariyesi vardı.⁹⁵³ Selçuklu Türkiyesi'nde doğulu köleler de bulunurdu.⁹⁵⁴ Hint kökenli kölelere dahi rastlanırdı.⁹⁵⁵ Bunların yanı sıra Kıpçak; ("dillere destan olan, aşıkların baş belası Kıpçak güzelleri"⁹⁵⁶) Hita(y) = (Çin), Keşmirli köle ve cariyeler de alınır satılırdı.⁹⁵⁷ Gürcü Hatun'un 400 kadar cariyeye sahip olduğu

⁹⁴⁶ Zembil ya da zenbil: sazların örülmesiyle yapılan, eşya taşımaya yarayan sepet, Pakalın, a.g.e, C.III.s.652

⁹⁴⁷ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.173,179, M. Zeki Oral, "Sultan Hatun Senedi" *Belleten*, Ankara 1955 C.XIX S. LXXIII s.389 (T.T.K. yay.)

⁹⁴⁸ İbn Bibi, a.g.e, N.G.s. 72

⁹⁴⁹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.359 N.G.s.133, Turan, "Keykubâd I" *İ.A. C.VI s.646-660*, Sümer, "Keykubâd I" *T.D.V.İ.A. C.XXV. s.358-359*

⁹⁵⁰ el-Gırnatî, a.g.e, s.118-119

⁹⁵¹ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.340

⁹⁵² İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.82,189 N.G.s.69, Kazvinî, a.g.e, s.530

⁹⁵³ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.373

⁹⁵⁴ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.63

⁹⁵⁵ Mevlâna, *Mesnevî*, C.V. s.258

⁹⁵⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.336,342

⁹⁵⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.307,369

bilinmektedir.⁹⁵⁸ Köleler yanında; Selçuklu ordusunda, Kazvinli, Deylemli, Rum ve Frenk kökenli askerler istihdam edilirdi.⁹⁵⁹

Selçuklu Türkiyesi'ne muhtelif mallar ithal eden bazı tâcirlerin adlarını devrin kaynaklarından öğrenmekteyiz. Nitekim Şerefeddin Hindî adında bir tâcir ve atarın Hindistan'a giderek görülmedik mallar getirdiği belirtilmektedir.⁹⁶⁰

---

⁹⁵⁸ Sümer, "Memlük Sultanı Bey Pars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferine Dair..." s.74

⁹⁵⁹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.194,234,279

⁹⁶⁰ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.134,224, Merçil, ...Meslekler, s.42

V— SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NİN TİCARİ MÜNASEBETLERDE BULUNDUĞU ÜLKELER (DEVLETLER) VE TÂCİRLER

Türkiye Selçuklu Devleti, siyasî ve İktisadî vaziyetinin iyi olduğu dönemde uzak-doğudan Atlas Okyanusu kıyılarına kadar uzanan coğrafyadaki milletler ve devletlerle ticarî münasebetler içindeydi. Selçuklu devri kaynaklarında o zamanlarda adı bilinen ülkeler çeşitli vesilelerle sıralanmaktadır. Bu yerler arasında; Rum, Rus, Kıpçak, (Suğdak) Başkırt, Bulgar (İtil) Valaşgırd, Abhaz, Alman, Sind, Hind, Ermen, Frenk, Horasan, Kirman, Irak, Hicaz, Yemen, Teraz... diyarları vardır. I. Alaeddin Keykubâd'ın (1220-1237) ününün sayılan diyarlara yayıldığı devrin kaynakları nakletmektedir.⁹⁶¹

Yukarıda adı geçen memleketlerin yanı sıra; Şam, Kuzey Afrika, Buhara, Harezm, Çin (Hitay), İran, Mısır, Sistan, İstanbul, Türkistan, Frengistan (Avrupa) gibi yerler Selçuklu Türkiyesi sakinlerince iyi bilinmekte idi.⁹⁶² Bu ülkelerle siyasî ya da ticarî münasebetler olduğu muhakkaktır. Nitekim, el-Gırnati (ö.1169) ile görüşen bir Başkırt tâcir (Davud b. Ali) Konya ile ilgili izlenimlerini anlatmıştır.⁹⁶³ Endülüs'ten— Yemen'e ticaret için insanların gidip geldiklerini belirten el-Gırnati'nin (ö.1169)⁹⁶⁴ anlatımlarından 1100'lü yıllarda Türkiye'de dış ticaretin canlanmaya başladığını anlıyoruz. Bulgar ve Başkırt tâcirler; Rusya, güney ülkeleri ve bu arada da Türkiye'de ticaret yapıyorlardı.⁹⁶⁵

Türkiyeli insanlar belli bir olgunluğa ulaştıklarında ticarete atılırlardı. Bir tâcirde bulunması gereken vasıf ve özellikleri Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî'den öğreniyoruz; bu eserde belirtildiğine göre, **“Bir tâcir; kârını zararını iyi bilmeli, alış veriş ile ilgili gerekli bilgilere vâkıf olmalı, çarşı pazardakilere karışabilmeli, onların usullerini ve yollarını bilmeli, alım satım işlerinde basiretli olmalı, ucuzu pahalıyı birbirinden ayırt edebilmeli, yolların durumlarını, menzillerini, seferî ve hazerî yollara konulmuş olan vergileri bilmeli, ticarete başarılı olabilmek için akıllı, usta, çevik, kararlı ve konuşkan olunmalı, herkesin anlayacağı biçimde konuşabilmelidir”**.⁹⁶⁶ Aksi takdirde, **“Nice tâcirler vardır ki kâr**

⁹⁶¹ İbn Bibi, a.g.e, M. Ö. C I s.21,242,316-317,455 N.G.s.90

⁹⁶² Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât*, Ankara 2002 s.246-247 (Akçağ yay. 2. Baskı) Köprülü, “Anadolu'da Türk Medeniyeti” s.196

⁹⁶³ el-Gırnatî, a.g.e, s.133-134

⁹⁶⁴ el-Gırnatî, a.g.e, s.44-45

⁹⁶⁵ el-Gırnatî, a.g.e, s.131, Cahen, a.g.e, s.120

⁹⁶⁶ *Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî*, s.91

ümidıyla bayram edeceklerini sanırlar, öd ağacı gibi kendileri yanar yakılırlar”.⁹⁶⁷ Kelam-ı kibarında anlatılan, ticarete zarara uğrama ve iflas etme akıbetine düşer kalabilirlerdi.

Aynı konuda, Necmeddin-i Daye (ö.654/1256), I. Alaeddin Keykubâd’a (1220-1237) ithaf ve taktim ettiği⁹⁶⁸ **“Mirsadu’l-İbad”** adlı eserinde tâcirlerle, özetle şunları tavsiye etmiştir. “Ticaret iki türlüdür, biri dünya faidesi için olan ticaret, diğeri ahiret faidesi için olan ticaret. Sırf dünya faidesi için yapılan ticaret yerilmiştir. Ahiret faidesi için çalışan bir tâcir, namazını kılmalı, zekatını vermeli, dinin kaidelerine uyararak kendisi ve ailesi için ticaret ve tasarruf yapmalı, alış-veriş esnasında âdil olmalı, yalan yeminler etmemeli, malının ayıplarını gizlememelidir. Bir tâcir herhangi bir şehre gittiğinde, buradaki abid ve zahid kişileri, böyle olup da ölmüşlerin makamlarını, kabirlerini ziyaret etmelidir. Sefere çıkmadan evvel ailesine yetecek kadar nafaka bırakmalı, fakirlere yardım etmeli, hırsla mal-mülk toplamamalıdır, mallarını vakfetmelidir. Böyle bir tâcir öldüğünde çoluk çocuğu, kalan mallarıyla hayır-hasenât yaptıkları takdirde ecrini yine onlar alırlar. Tâcire faydası dokunmaz.”⁹⁶⁹

A— Bizanslılar İle Ticaret

Bizans, Türkiye Selçuklularına komşu olması nedeniyle Türkler ile önemli ticarî ilişkiler içindeydi.⁹⁷⁰ Bizans hakimiyeti devrinde İstanbul büyük bir ticaret merkezi idi.⁹⁷¹ İstanbul’da yaşayan Ermeniler ile Süryaniler’in Türkler ile ticaret yaptıkları, bu yüzden imparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118) döneminde bunların kiliselerinin yakıldığı bilinmektedir.⁹⁷²

İstanbul haricindeki Bizans tebasından olan halkın, Türkler ile daha olumlu münasebetler kurduklarını görmekteyiz. Nitekim, II. Ioannes Komnenos (1118-1143), Beyşehir Gölü’ndeki adaları zaptetmek istediğinde; adaların Rum sakinleri O’na karşı koymuşlardı. Çünkü Hıristiyan Rum ahali ile Konya Türkleri’nin başta ticaret olmak üzere

⁹⁶⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, C.VI. s.348

⁹⁶⁸ İbn Bibi, *a.g.e*, M.Ö.C.I s.253, M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1993 s.202 ve 26. dipnot (Diyanet İşleri Başkanlığı yay. 8. baskı), *Bayram, Ahi Evren...*, s. 153

⁹⁶⁹ Necmeddin-i Daye, *Mirsadu’l-İbad*, Osmanlı Türkçesi’ne, İbrahim b. Muhammed el-Uşşakî tarafından H. 1009’da çevrilmiş nüsha, (Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi no: 13698) varak; 247 / a — 250 / a

⁹⁷⁰ Akdağ, “...Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti,” s. 499-506, karşılaştırınız; İnalçık, “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle” *Belleten*, Ankara 1951 C. XV S LX s. 638-644

⁹⁷¹ el-Gırnafî, *a.g.e*, s.198

⁹⁷² Süryani Mihail, *a.g.e*, s.42

çok canlı ilişkileri vardı. Bundan dolayı Rumlar'la Türkler arasında sadece kuvvetli bir dostluk kurulmakla kalmamış, aynı zamanda, Rumlar âdet, gelenek ve görenekleriyle hemen hemen Türkleşmişlerdir. Bu sebepten Türkler'in tarafını tutarak, Bizans'ı kendilerine düşman addediyorlardı.⁹⁷³

1133 yılında İstanbul'dan yola çıkan, aralarında Hıristiyanlar'ın da bulunduğu 400 İranlı tâcir Mar Theodorus yortusu gününde kar nedeniyle ölmüştü.⁹⁷⁴ İranlı tâcirler Türkiye üzerinden İstanbul'a gittiklerine göre Türk tâcirlerin de gitmiş olmaları mümkündür. Selçuklu Türkiye'si transit ticarete de daha bu yıllarda açılmıştır.

I. Gıyâseddin Keyhusrev'in (1192-1196/1205-1211) ilk saltanatı sırasında Eyyubî el-Melikü'l Aziz (1193-1198), III. Aleksios'a (1195-1203) çeşitli armağanlar göndermişti. I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196/1205-1211) bunlara el koyunca III. Aleksios Angelos (1195-1203), İstanbul'da bulunan Selçuklu tâcirlerini tutuklatmıştır.⁹⁷⁵

İstanbul; Kıptî, Karmatî, Alan, Rus vb. milletlerle Müslüman tâcirlerin de yoğun olarak buldukları bir şehirdi. I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-119/1205-1211), İstanbul'da sürgünde iken bir Frenk ile düello yaptığında O'nu izleyenler arasında Müslüman tâcirler de vardı.⁹⁷⁶ Seyfeddin Ayaba (ö.1223) da I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-119/1205-1211), İstanbul'da sürgünde iken kendisinin; I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ve I. Alaeddin Keykubâd'ı (1220-1237) beslemek için İstanbul'da ticaret yaptığını söylemişti.⁹⁷⁷

Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî'nin (559/1163 ? Şaban 635/ 21 Mart 1238) müritlerinden olan bazı tâcirler İstanbul'a gider gelirlerdi. Bunlardan birisi, 7 yük kumaş ile İstanbul'a gitmiş, varlıklı bir Rum tâcir (aynı zamanda vezir) ile karşılaşmış, dostluk kurarak ondan resmî işlerde ve gümrüklerden geçişlerde yardım görmüştü.⁹⁷⁸ Mevlâna'nın müritlerinden olan birisi de İstanbul'a ticaret yapmaya gider, İstanbul'daki bir

⁹⁷³ Kinnamos, a.g.e, s.20, Niketas, a.g.e, Grabler çev. s.70-71 F. Işıltan çev. s.24-25, Nevra Necipoğlu, "Türkler'in ve Bizanslılar'ın Ortaçağ'da Anadolu'da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar)" Cogito (Selçuklular), İstanbul 2001 S.XXIX s.74 (Yapı Kredi Yay.)

⁹⁷⁴ Süryani Mihail, a.g.e, s.101

⁹⁷⁵ Turan, ... Resmî Vesikalar, s.122, Cahen, a.g.e, s.120, a.mlf., ...Anadolu'da Ticaret" s...133, Ş. Turan, a.g.e, s.103, Sevim, "Keyhusrev I" C.XXV s. 347-349

⁹⁷⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.74 N.G.s.33

⁹⁷⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.287 N.G.s.108, Turan, S. Zamanında...s.341

⁹⁷⁸ Menakub-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî, s.92-95, Bayram, Fatma Bacı..., s.52

papaz bu tâcire bir berat verir, valiler ve hudut muhafızları tâcirdeki berata binaen geçişlerde ona kolaylık sağlarlar, alacaklarını toplamada tekfur ona yardım eder.⁹⁷⁹

İstanbul'da zaman zaman Rumlar'ın, Müslüman tâcirlerle saldırdıkları, onların mallarını gaspettikleri oluyordu.⁹⁸⁰ İstanbul'da, saklatun ("Attabî" Bağdat'da dokunurdu) kumaşlar, Rum ipeklileri, Kıpçak köleleri ticareti yapılan önemli mallardı.⁹⁸¹

B— Şam, (Suriye) ve Mısırlılar ile Ticaret

Memlûk Devleti'nin at, katır, arpa, buğday ve demir gibi malları Türkiye'den temin ettiği bilinmektedir. 664/1256 yılında Sultan Baybars (doğ.1223)1260-1277) Ermeni Kralı Hetum'a sayılan malların serbest olarak ticaretinin yapılması isteği ile elçi göndermiştir.⁹⁸²

Antakya ile İskenderiye arasında sefer yapan deniz tâcirleri vardı. Nitekim Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid el-Kirmânî'nin (559/1163?-3 Şaban 635/ 21 Mart 1238) halifelerinden Sadeddin Nahcivanî, şeyhinin mektubunu Bağdat'a iletmek için önce Antakya'ya gelmiş, buradan İskenderiyeli tâcirlerin gemisiyle Mısır'a geçmiş daha sonra Bağdat'a gitmiştir.⁹⁸³ Mevlâna'nın müritlerinden birisi Konya'dan Mısır'a gitmeye çalışmıştı.⁹⁸⁴ Mısır, Şam, ve el-Cezireli tâcirler; kürk, köle, cariyeye gibi ticarî metalleri almak için, Halep, Elbistan, Kayseri yoluyla Sivas'a gelirler, oradan da Sinop, Samsun veya Trabzon limanlarından Rusya ve Kırım'a (Kıpçak diyarına) giderlerdi. 1205 yılında Trabzon Rumları Sinop ve Samsun yolunu kestikleri için Anadolu, Rus ve Kıpçak şehirleri ile yapılan kara ve deniz ulaşımı durduğundan güneyli tâcirler Sivas'ta toplanmışlardır. Sözü edilen tâcirler ve halk çok büyük zarara uğramışlardır, sermayesini koruyan bahtiyar sayılır olmuştur.⁹⁸⁵ Bunun üzerine Sultan I.Giyâseddin Keyhusrev (1192-119/1205-1211) yolu açmak için sefer yapmıştır.

Kıpçak ve Kafkas kökenli köle ve cariyeler Sivas üzerinden Mısır'a satılırdı. Memlûk Devleti'nin (1258-1517) ordusu bu kölelerden kurulmuştur. Sultan I. Baybars (doğ.1223)1260-1277), Sivas'tan köle tâcirlerince alınıp Şam'a götürülmüştür. Bu

⁹⁷⁹ Sipehsalar, a.g.e, s.142-144, Eflâkî, a.g.e, C.II.s.156

⁹⁸⁰ Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî, s.94

⁹⁸¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.75-82 N.G.s.34-35

⁹⁸² Ebu'l-Ferec, Tarih-i Muhtasar..., s.48

⁹⁸³ Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî, s.78, Bayram, Şeyh Evhadü'd-Din..., s.99

⁹⁸⁴ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.153

⁹⁸⁵ İbnü'l- Esir, a.g.e, C.XII. 201, Heyd, a.g.e, s. 328, Turan, S. Zamanında...s. 280

sebepten Abaka (663–680/ 1265–1282) O’na yazdığı bir mektupta “Sivas’ta satılmış bir köle” diyerek tezyif etmiştir.⁹⁸⁶ Sultan Kalavun da (1279-1290) bin dinara satılmış, Kıpçaklı bir esir olduğundan kendisine “Elf” denilmiştir.⁹⁸⁷

Mısır’dan Türkiye’ye kağıt da ithal edilmekte idi. Nitekim Mevlâna (ö.1273) “Ey can Mısır’dan, Bağdat’tan getirilen kağıtları, âhımla feryadıyla doldurdum.” diyerek bu konuda bize ipucu vermektedir.⁹⁸⁸

C— İranlılar ile Ticaret

Selçuklu Türkiye’si ile İran arasındaki ticarî ilişkiler çok önceleri başlamıştır. 1133 yılında İstanbul’dan yola çıkan, aralarında Hıristiyanlar’ın da bulunduğu 400 İranlı tâcir Mar Theodorus yortusu gününde kar fırtınası nedeniyle ölmüştü.⁹⁸⁹ Buna göre İranlı tâcirler, Türkiye’de ve Türkiye üzerinden giderek başka yerlerde ticaret yapmaktaydılar. Konya ile Gorgorum arasındaki yolda Tebrizli Tâcir Hacı Bahtiyar b. Abdullah’ın yaptırdığı bir kervansaray olduğunu 1201 yılında düzenlenen bir vakfiyeden öğrenmekteyiz.⁹⁹⁰ Demek ki İranlı tâcirlerden bazıları uzun zaman önce Türkiye’ye yerleşmişler ve çeşitli ticarî tesisler kurmuşlardır. Bu yerleşim Moğol istilası sırasında hat safhaya ulaşmış, bir çok alim, şeyh, sanatkâr yanında tâcir de İran’dan göç ederek Selçuklu Türkiye’si’ne gelmiştir.⁹⁹¹

Ravendî, Cemaleddin Ebu Bekr b. Ebi’l Alâ er-Rumî et-Tâcir’in tavsiyesi ile eserini I. Gıyâseddin Keyhusrev’e (1192-1196/1205-1211) sunmuştur. Adı geçen tâcir ticaret maksadı ile çıktığı bir seyahati sırasında Hamedan’a da uğramıştır.⁹⁹²

Şeyh Evhadü’l-Din Hamid el-Kirmanî’nin (559/1163?-3 Şaban 635/ 21 Mart 1238) müritlerinden Şemseddin Ömer b. Ahmed et-Tiflisî’nin babası Ahmed zengin bir tâcirdi. Servetini vasiyet ile kardeşine bırakır, Şemseddin Tiflisî ile amcası, İran’ın Gilan kentinden ipek ve ipek kozası alarak Sivas’a getirmişlerdir. Tiflisî, Sivas ve Kayseri’de

⁹⁸⁶ İbn Şeddad, a.g.e, C.II. s.139, Aknerli Grigor, a.g.e, s. 39 M. Fuad Köprülü “Baybars I” İ.A. Eskişehir 1997 C.II s.357, Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...* s. 255, Turan, “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri” s.120, a.mlf., “Selçuk Devri Vakfiyeleri I,” s.215, Çelik, a.g.m., s.150, Avcı, a.g.m., s.375

⁹⁸⁷ Ebu’l-Ferec, *Tarih-i Muhtasar*, s.51 Sobernheim “Kalavun” İ.A. Eskişehir 1997 C.VI s. 121, İsmail Yiğit, “Kalavun” T.D.V.İ.A. İstanbul 2001 C.XXIV s.227

⁹⁸⁸ Melâna, *Rubailer*, 1547. Rubai

⁹⁸⁹ Süryani Mihail, a.g.e, s.101

⁹⁹⁰ Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri I,” s.207

⁹⁹¹ Sümer, “Anadolu’da Moğollar” s.6, a.mlf., “Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi ?” s.593

⁹⁹² Ravendî, a.g.e, C.I. s.XVIII C.II. s.425, Merçil, ...*Meslekler*, s.156

ticaretle meşgul olmuştur.⁹⁹³ Şemseddin Ömer Kazvinî, adında İranlı bir tâcir şunları anlatıyor: “Doğum yerim olan Kazvin’i terk ederek ticaret yolunu tuttum, ticareti geçim için kendime meslek edindim. Erzurum’a gelip yerleşerek, bir çok mala ve kumaşa sahip oldum, sürekli olarak Türkistan’a sefer etmeyi arzuluyordum. Elimde inciler, kıymetli taşlarla bezenmiş kakma işleri vardı, sonunda Moğol hanına gittim, han götürdüğüm malları kabul etti”. Kazvinî, Moğol hanı Ögedey’in (Oktay) (1227-1241)⁹⁹⁴ elçisi olarak 1236 yılında bir yarlığ ile I. Alaeddin Keykubâd’a (1220-1237) gelmiştir.⁹⁹⁵

Selçuklu Türkiyesi’nde birçok şehirde İranlı tâcirler yerleşmiştir. Sivas’da Kazvinliler’in bir camisinin var olduğunu öğrenmekteyiz.⁹⁹⁶ Tebrizli saygın ve zengin bir tâcir Konya’ya gelerek “şeker-furuşân (şekerciler) hanına” inmiş, Konyalı tâcirlerle dostluk kurmuştu. Aynı tâcir Frengistan’a (İstanbul veya Avrupa) kadar gitmişti.⁹⁹⁷ Türkiyeli tâcirler de İran’a giderek ticaret yaparlardı. Gazan Han’ın (703/1304) ölüm haberini, Rey’de bulunan Konyalı tâcirler; Konya’ya ulaştırmışlardı.⁹⁹⁸

D— Iraklılar ile Ticaret

Irak ve el-Cezireli tâcirler; kürk, köle, cariye gibi malları almak için, Sivas’a gelirler, Sinop, Samsun ve Trabzon limanlarından Rusya ve Kırım’a (Kıpçak diyarına) giderlerdi. 1205 yılında Trabzon Rumları Sinop ve Samsun yolunu kestikleri için Anadolu, Rus ve Kıpçak şehirleri ile yapılan kara ve deniz ulaşımı durduğundan güneyli tâcirler Sivas’ta toplanmışlardır. Bunun üzerine Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-119/1205-1211) yolu açmak için sefer yapmıştır.⁹⁹⁹ Bir tâcir Vasıt’tan Malatya’ya gelerek kumaş ticareti yapmıştı.¹⁰⁰⁰

⁹⁹³ Menakıb-ı Şeyh Evhadü’-d-Din Hamid el-Kirmanî, a.g.e, s.123, Mikâil Bayram, Şeyh Evhadü’-d-Din Hâmid el-Kirmânî ...s.98

⁹⁹⁴ Spuler, a.g.e, s.44-48

⁹⁹⁵ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.448-450 N.G.s.183-184, Turgal, Münecimbaşı’ya Göre...s.52, Münecimbaşı, a.g.e, C. II s.77, Turan, S. Zamanında...s.385-386, a.mlf., Doğu Anadolu... s. 31, a.mlf., “Keykubâd I” İ.A. C.VI s.646-660, Sümer, “ Keykubâd I” T.D.V.İ.A. C.XXV. s.358-359

⁹⁹⁶ Menakıb-ı Şeyh Evhadü’-d-Din Hamid el-Kirmanî, s.124, Sarre, a.g.e. s. 100, Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri... s. 255

⁹⁹⁷ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.136-138

⁹⁹⁸ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.117, Spuler, a.g.e, s.117

⁹⁹⁹ İbnü’l- Esir, a.g.e, C.XII. 201, Heyd, a.g.e.s. 328, Sevim, “Keyhusrev I” C.XXV s. 347-349

¹⁰⁰⁰ Kazvinî, a.g.e, s. 529

E— Venedikliler İle Ticaret

Bizans'la geniş ölçüde ticaret yapan Venedikliler 992 yılında yapılan bir antlaşma ile gemilerinin geçiş resmini 30 Soldi'den 2 Soldi'ye indirtmişlerdir.¹⁰⁰¹ Venedikliler, I. Aleksios Komnenos'a (1081–1118), Normanlar'la olan savaşında yaptıkları yardıma mukabil olarak, İstanbul'da hiçbir vergi ödmeden her türlü malın ticaretini yapabilme imtiyazı ile birkaç imalathane ve üç iskeleyi kullanma iznini 1082 yılında almışlardır.¹⁰⁰² Haçlı Seferleri sırasında gemi filoları ile taşımacılık yapan milletlerden biri de Venedikliler idi.¹⁰⁰³ Bu faaliyetler sonucu Venedikliler'in, İstanbul'dan sonra Akdeniz'in Ortadoğuya açılan limanlarına da yerleştiklerini görmekteyiz. Nitekim Sur'un Müslümanlardan alınmasına yaptıkları katkılara karşılık, Baudouin, şehrin üçte birini onlara vermiştir.¹⁰⁰⁴ Bizans imparatoru I. Manuel (1143–1180) de Venedikliler'e 1148 yılında iki imtiyaz daha vermiştir. Buna göre İstanbul'daki Venedik kolonisi yeni evler ve emlaklarla genişletilmiş, kullandıkları iskele sayısı dörde çıkarılmış, Girit ve Kıbrıs'ta da ticarî muafiyetler tanınmış,¹⁰⁰⁵ ayrıca diğer Bizans imparatorlarının verdikleri imtiyazlara dayanan Venedikliler, Karadeniz ve Kafkasya'da Pantikapea, Azak'ta, Tana'da ticaret kolonileri kurmuşlardır.¹⁰⁰⁶

Türkiye Selçuklularının en yoğun ticarî münasebet kurdukları batılı devletlerden biri, Venedik Cumhuriyeti idi. Bu devlet, sahip olduğu deniz filosuyla Akdeniz'in doğusu ile batısı arasında ticarî ve askerî ulaşım ve taşımacılık yapıyordu.¹⁰⁰⁷ Özellikle Haçlı Seferleri'nden sonra Akdeniz çevresi ticareti canlanmıştı. Bu dönemde Venediklileri de

¹⁰⁰¹ Güçlüay, a.g.tez, s.62

¹⁰⁰² Kinnamos, a.g.e,s.201, Ostrogorsky, a.g.e, s. 331, Runciman, a.g.e, C.I. 55–56, Heyd, a.g.e, s.211–212

¹⁰⁰³ İbnü'l—Esir, a.g.e, C.X. s.380,488

¹⁰⁰⁴ Heyd, a.g.e,157

¹⁰⁰⁵ Niketas, a.g.e, Grabler çev. s.277 F. Işıltan çev.139, Heyd, a.g.e,s. 219–220

¹⁰⁰⁶ Niketas, a.g.e, Grabler çev. s.218 F. Işıltan çev.s.119–120, Ahmet Canbek, **Kafkasya'nın Ticaret Tarihi (Eski Çağlardan XVII. Yüzyıla Kadar)**, İstanbul 1978 s.42–44 (Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardım Derneği yay.)

¹⁰⁰⁷ Hamit Sadi Selen, **Ticaret Tarihi**, İstanbul 1960 s. 57 (İnkılap Kit.), Komisyon, "Venedik" **Meydan Larousse** İstanbul 1992 C. XX s. 114, Henry Pirenne, **Orta Çağ Kentleri**, İstanbul 2000 s. 68-72 çev. Şadan Karadeniz (İletişim yay.)

Türkiye Selçuklu Devleti ile ticarî antlaşmalar yapmıştır.¹⁰⁰⁸ I. Alaeddin Keykubâd'ın (1220-1237) 8 Mart 1220 tarihinde Venedik ile yaptığı ticaret antlaşmasından; I. İzzeddin Keykavus'un (1211-1220) da Venedikliler ile ticaret antlaşması yaptığını ve % 2 gümrük resmi alındığını öğreniyoruz. Önceleri ise bu resim % 10 dolayında idi.¹⁰⁰⁹ Türkiye Selçuklu Devleti ile Venedik arasında yapılan ticaret antlaşmasının bugüne ulaşan metni Latince'dir. Bu antlaşma ile tüm Selçuklu tâcirleri ile Venedikli tâcirler belirlenen haklardan yararlanabileceklerdi, bu antlaşmanın süresi 2 yıla sınırlı tutulmuştu. Hükümler genel itibariyle karşılıklılık esasına dayanıyordu. Bu haklar ticarî hususlarda tanınmış, hukukî ve siyasî alanlar ayrı tutulmuştur. Ticaret serbestliği, tâcirler için can ve mal güvenliği ile gemilerin sığınma hakkı karşılıklılık esasına dayanan haklardandır. Antlaşmaya göre, tüm Selçuklu tâcirleri ile Venedikli tâcirler karşı tarafın ülkesine denizden ve karadan serbestçe girip ticaret yapabileceklerdi. Taraflardan birinin gemisi karşı ülkede tehlikeye maruz kalırsa içindeki kişi ve mallar korunacak ve geri verilecekti. Ölen bir tâcirin malları uyruğu bulunduğu devlete iade edilecekti. Her iki devlete ait gemiler üçüncü taraflardan gelebilecek tehlikeler karşısında antlaşmaya taraf olan ülkeye sığınabilecekti. Yukarıda belirtildiği gibi Venedikli tâcirler %2 gümrük resmi vererek Türkiye'ye gelebileceklerdi, Türk tâcirlerin ise ödemeleri gereken bedel "adetlerine göre verecekleri miktar" olarak kaydedilmiştir. Bunların dışında Venedikliler'in getirecekleri gümrük resminden muaf tutulmuş bazı mallar da ayrıca belirtilmiştir. Kıymetli taşlar, inciler, her türlü gümüş, altın, zahire gümrük resmi alınmayacak mallardır.

8 Mart 1220 tarihinde Venedik ile yapılan ticaret antlaşmasındaki bir hükme göre; Venediklilerden oluşan bir jüri kurulacak, hırsızlık ve adam öldürme gibi suçlar dışındaki davalara bu mahkeme bakacaktı. Davalı taraflar ister Türk, ister Pisalı ya da başka bir millettense bu hüküm geçerliydi. Selçuklu sularında batan Venedik gemilerinde

¹⁰⁰⁸ Heyd, a.g.e, s. 333,336, Turan, **Resmi Vesikalar...**,s. 110 Melek Delilbaşı, "Türk Sultan ve Beylerine Ait Yunanca Belgeler Hakkında Bazı Bilgiler" **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi** 1990-1991, Ankara 1991 C.XV S.XXVI s.76, a.mlf., "Ortaçağ'da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış" **Belleten**, Ankara 1983 C.XLVII S.CLXXXV s.96-97 (T.T.K. yay.)

¹⁰⁰⁹ Turan, a.g.e, s. 124-125,143-146, a.mlf., "Keykâvus I" C. VI. s.631-642, a.mlf., "Keykubâd I" C.VI s.646-660, Gordlevski, a.g.e, s. 214-215, Heyd, a.g.e, s. 333,336, Sümer, "Keykubâd I" **T.D.V.İ.A. C.XXV. s.358-359**, Cl. Cahen, "Keykavus I" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1978 C.IV s.813 (New Edition), Sümer, "Keykâvus I" **T.D.V.İ.A. C.XXV. s.352-353**, Ş.Turan, a.g.e,s.118-119, Köymen, "Türkiye Selçukluları...", s. 616, Cahen, "... Anadolu'da Ticaret," s. 134-135, Güçlüay, a.g.m., s. 368-369, M. Said Polat, "Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret" **Türkler**, Ankara 2002 C.VII s. 380

bulunan canlara ve mallara zarar verilmeyecek, yabancılar da serbest bırakılacaklardı. Türk tâcirlerin malları başka yerlerde gasp edilecek olursa bunlar geri verilecekti.¹⁰¹⁰

Venedikliler, Akdeniz kıyısında Antalya, Karadeniz kıyısında da Trabzon ve Sinop'ta yoğun ticarî faaliyet içindeydiler. Bunun yanında Türkiye içindeki şehirlerde de bulunuyorlardı. Rubruk'un 1255'te Konya'da gördüğü şap tâcirlerinden biri Venedikli Bonifatus de Molendino idi.¹⁰¹¹ Venedikli tâcirler Türkiye'den, hububat, canlı hayvan, yapağı, deri, kereste, tıpta kullanılan bitkiler, şap, kaya tuzu, bakır, gümüş, halı, pamuklu ve yünlü kumaşlar alırlar, Türkiye'ye dışardan gelen mallardan da Çin ipeklileri, Hint baharatı, Rus kürkü, Kafkas ve Kıpçak kökenli köleleri satın alarak, gerek Avrupa'ya gerekse Mısır ve Suriye'ye götürüp pazarlardı. Türkiye'ye ise kağıt, cam, ipekli ve yünlü kumaşlar, elbiseler, şeker ve sabun getirirlerdi.¹⁰¹²

F— Cenovahlılar ile Ticaret

Türkiye Selçuklularının ticarî münasebetleri olan diğer önemli bir İtalyan devleti de Cenova idi. I. Haçlı Seferi sırasında (1097) Haçlılarla birlikte Antakya'nın kuşatmasına katılan, Antakya alınca şehirde evlere, kiliselere ve pazar yerlerine sahip olan Cenevizler, ticaret ve deniz taşımacılığına başladılar.¹⁰¹³ 1104'te Baudouin'in idaresindeki Haçlılar, Akka'yı alınca yardımlarına mukabil Cenevizler'e Akka, Yafa, Kudüs'te birer mahalle verilmiştir.¹⁰¹⁴ Cenevizler, Trablus'un 1109'daki işgaline de önemli yardımlarda bulunmuşlar, karşılığında da Trablus'un deniz kıyısında bulunan üçte birlik kısmıyla liman ve adaları Bertram tarafından onlara verilmiştir.¹⁰¹⁵ Bizans İmparatoru VIII. Mikhail (1259–1282), 1267 yılında Cenevizler'e imparatorluk dahilinde serbest ticaret hakkı tanımış, vergiler kaldırılmış, Galata bunlara tahsis edilmiştir. Türkler'in fethine kadar Galata'da kalan Cenevizler burayı parlak bir ticarî merkez haline getirmişlerdir.¹⁰¹⁶

¹⁰¹⁰ Turan, *Resmî Vesikalar...*, s.125-135,143-146, Ş.Turan, *a.g.e.*, s.119-121, Heyd, *a.g.e.*, s.333-334, Altıntaş, *a.g.tez.*, s.165-171

¹⁰¹¹ Rubruk, *a.g.e.*, s. 140, Marco Polo, *a.g.e.*, F.D. çev. s. 20, Heyd, *a.g.e.*, s. 332-333,353, Cahen, *a.g.e.*, s. 121-122

¹⁰¹² Turan, *a.g.e.*, s.126

¹⁰¹³ Heyd, *a.g.e.*, s.145–146, Heaton, *a.g.e.*, s. 141, Aldo Gallotta, "Ceneviz" T.D.V. İ. A. İstanbul 1993 C. VII s. 363, Baştav, *a.g.e.*, s. 16

¹⁰¹⁴ Heyd, *a.g.e.*, s.150

¹⁰¹⁵ Heyd, *a.g.e.*, s.152–153

¹⁰¹⁶ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.420, Güçlülay, *a.g.tez.*, s.64

I. Manuel'in (1143–1180) 1170 yılında Cenevizliler'e Karadeniz'e çıkma izni vermesinden sonra Kefe, Ahtar, Anapa, Abhazy, Sivastopol gibi şehirlerde koloniler kurdular.¹⁰¹⁷ Bugüne kadar Cenevizler ile Selçuklular arasında yapılmış bir ticaret antlaşmasına rastlanmamakla birlikte; Türkiye'de birçok şehirde yerleşerek serbest ticaret yaptıkları bilinmektedir. Cenovalı tâcirler 1237'de Antalya'da ticaret merkezi açmışlardır.¹⁰¹⁸ Cenevizlerin; Amasya, Sinop, Samsun, Trabzon, Sivas, Fatsa, Forya ve Suğdak gibi merkezlerde koloni ve konsoloslukları bulunurdu. Yine Rubruk'un 1255 yılında Konya'da gördüğü bir şap tâciri de Cenovalı Nicolaus de Santosino idi.¹⁰¹⁹ XIII.yy.'da Sivas, birçok milletten tâcirlerin yerleştikleri ve koloniler kurdukları bir şehir halini almıştır. Cenevizler burada bir konsolosluk kurmuşlar, şehirdeki hanlarda (funduk) ve evlerde oturmuşlardır. Bu hanlardan biri Kemaleddin Hanı idi, diğeri ise Arap kökenli Pauli Calatazi'nin hanıydı.¹⁰²⁰ 1274 yılında Cenovalı noter Federico di Piazzalunga, Pauli Calatazi'nin hanında iki ticarî kontrat düzenlemişti. Bunlarda başka yerlerden Sivas'a gelen Cenevizli bir kısım tâcirin adı geçer. 1280'de Kemaleddin Hanında yapılan iki noter senedinde, malların Samsun ya da Sinop'ta kadırgalara yükleneceği, ücretlerin Sivas veya Tebriz'de ödeneceğinden söz edilir.¹⁰²¹

Cenevizli tâcirler Türkiye'den, hububat, canlı hayvan, yapağı, deri, kereste, tıpta kullanılan bitkiler, şap, kaya tuzu, bakır, gümüş, halı, pamuklu ve yünlü kumaşlar alırlar, Türkiye'ye dışardan gelen mallardan da Çin ipeklileri, Hint baharatı, Rus kürkü, Kafkas ve Kıpçak kökenli köleleri satın alarak, gerek Avrupa'ya gerekse Mısır ve Suriye'ye götürüp pazarlardı. Türkiye'ye ise kağıt, cam, ipekli ve yünlü kumaşlar, elbiseler, şeker ve sabun getirirlerdi.¹⁰²²

G— Pisahlılar ile Ticaret

Pisahlılar, 1099'da 120 gemilik bir filo ile Suriye'ye gelerek Yafa'ya yerleşmişlerdir.¹⁰²³ Daha sonra Lazkiye'nin alışında Tankred'e yaptıkları yardımlardan

¹⁰¹⁷ Canbek, a.g.e, s.42–43

¹⁰¹⁸ Cahen, a.g.e, s. 122, a.mlf., "Anadolu'da Ticaret" s.139, Ş.Turan, a.g.e,s.125

¹⁰¹⁹ Rubruk, a.g.e, s. 140, Heyd, a.g.e, s.333, Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri..., s. 254, Galotta, a.g.m., s. 363, Selen, a.g.e, s. 58, Turan, Tarihî Akışı... s. 51

¹⁰²⁰ Heyd, a.g.e, s.512, Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri" s.120, Ş.Turan, a.g.e, s.114-115

¹⁰²¹ Ş.Turan, a.g.e, s.114-115

¹⁰²² Ş.Turan, a.g.e, s.126

¹⁰²³ Heyd, a.g.e, s. 147

dolayı Lazkiye'ye yerleşen Pisalılar burada bir mahalle, kilise ve büyük bir depoya sahip oldular.¹⁰²⁴ Pisalılar, 1111'de I.Aleksios Komnenos'tan (1081-1118) aldıkları bir berat ile İstanbul'da bir mahalle, liman, pazarlar ve çeşitli imtiyazlara sahip olmuşlardır.¹⁰²⁵

Pisalılar da Türkiye Selçukluları ile ticaret yapıyorlardı. Bunun en önemli delillerinden birisi I.Alâaddin Keykubâd'ın (1220-1237) Venedikliler'le yaptığı 8 Mart 1220 tarihli ticaret muahedesinde geçen "Bunlardan başka bu ferman şu hükümleri ihtiva eder: eğer Venedikliler'le veya başka Lâtinler, Pisalılar veya diğer kavimler arasında onun memleketlerinde bir ihtilaf vuku bulursa Venedikliler arasından seçilecek bir jüri (hususî mahkeme) tarafından muhakeme edilmesine karar verilmiştir." ifadesidir. Bu antlaşmada Pisalılar'a hususî olarak yer verilmiş olması Selçuklu ülkesinde çok sayıda Pisalı tâcirin bulunduğunu gösterir. Antalya'da yerleşen Pisalılar önemli bir tâcir grubuydu.¹⁰²⁶ Pisalı tâcirler Türkiye'den, hububat, canlı hayvan, yapağı, deri, kereste, tıpta kullanılan bitkiler, şap, kaya tuzu, bakır, gümüş, halı, pamuklu ve yünlü kumaşlar alırlar, Türkiye'ye dışardan gelen mallardan da Çin ipeklileri, Hint baharatı, Rus kürkü, Kafkas ve Kıpçak kökenli köleleri satın alarak, gerek Avrupa'ya gerekse Mısır ve Suriye'ye götürüp pazarlardı. Türkiye'ye ise kağıt, cam, ipekli ve yünlü kumaşlar, elbiseler, şeker ve sabun getirirlerdi.¹⁰²⁷

H— Kıbrıslılar ile Ticaret

Kıbrıs Krallığı da Selçuklu Türkiye'si ile yoğun ticarî münasebetler içindeydi. Kıbrıs Kralı Hugues (1210-128) ile I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) arasında beş tane resmî mektup teati olunmuştur. Bunlar arasında ticarî antlaşmalar da vardır.¹⁰²⁸ Kıbrıs özellikle gıda maddelerini Antalya Limanı vasıtasıyla Türkiye'den temin ediyordu. I. Gıyaseddin Keyhusrev, 1207'de Antalya'yı fethettiğinde; hem Kıbrıslılar eskisi gibi ticareti sürdürmek, hem de Türkler Avrupa ticaretinde Kıbrıs'ı bir köprü olarak kullanmak

¹⁰²⁴ Heyd, a.g.e, s.158, Runciman, a.g.e, C.II s.44

¹⁰²⁵ Heyd, a.g.e,s.210, Ostrogorsky, a.g.e, s.339, Güçlüay, a.g.tez, s.66

¹⁰²⁶ Heyd, a.g.e, s. 334, Turan,...**Resmî Vesikalar**, s. 124-125,144, a.mlf., **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 137 a.mlf., "Keykubâd I" İ.A. C.VI s.646-660, Cahen, a.g.e. s. 122-123, Ş.Turan, a.g.e, s.125, Sümer, "Keykubâd I" T.D.V.İ.A. C.XXV. s.358-359, Uzunçarşılı, a.g.e, s. 251,255

¹⁰²⁷ Ş.Turan, a.g.e, s.126

¹⁰²⁸ Turan,...**Resmî Vesikalar**, s. 113,139 -143, a.mlf., **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 134-135, Koca, **Sultan I. İzzeddin...**, s. 66-71, Delilbaşı, "Ortaçağ'da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara...", s.96-97, a.mlf. "Türk Sultan ve Beylerine Ait Yunanca Belgeler Hakkında...", s.76

için ticarî antlaşmalar yaptılar.¹⁰²⁹ Türkiye Selçuklularının ilk ticarî antlaşma yaptıkları devlet Kıbrıs Krallığı'dır. Bu antlaşmanın varlığını, Kıbrıs Kralı Hugues'nun (1210-1218) Ocak 1214 tarihli mektubunda "...aramızda altı yıldan beri yeminle tasdik edilen dostluk bulunduğu..." sözünden anlıyoruz. Buna göre ilk antlaşma 1207 veya 1208 yılında Antalya'nın fethinden sonra yapılmış olmaktadır.

I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ile Kıbrıs Kralı Hugues arasında az önce değinildiği gibi, 1214-1216 yıllarında beş tane resmî mektup teati edilmiştir. Bu mektuplardan ilk dördü Kıbrıs Kralı Hugues'ya (1210-1218), biri I. İzzeddin Keykâvus'a (1211-1220) aittir ve Grekçe'dir. Bu mektuplarda uyulacak ticari kurallardan söz edilir. Buna göre; iki tarafın tâcirleri, gemicileri karşı tarafın ülkesine serbestçe girip çıkabileceklerdi, Selçuklu ve Kıbrıslı tâcirler, karşılıklı ticaretlerinde yalnızca o ülkede verilmesi gerekli olan gümrük vergisini ödeyeceklerdi. Bu vergi o yıllarda %2 - %3 kadardı. Tâcirlerin "Mutad olan resmî vermekle mükellef tutulacakları" ifadesinden % 2 gümrük vergisi alınacağı anlaşılmaktadır. Aynı dönemde Mısır Sultanı el-Melikü'l-Adil'in Pisalılar'dan % 16 gümrük resmi aldığı¹⁰³⁰ düşünülürse Türkiye Selçuklu sultanlarının Kıbrıs Krallığına büyük bir imtiyaz tanıdıkları anlaşılır.

Kıbrıs Krallığı'na ait yerlerde karada ya da denizde korsanlar tarafından ele geçirilen mallar ve gemiler Selçuklu ülkesine sığınmırsa Kıbrıs'a geri verilecekti. Selçuklular'a ait yerlerde korsanlarca ele geçirilen insanlar ve mallar, Kıbrıs'a götürülürse bunu taşıyan gemiler sultana gönderilmeyip batırılacak, içindeki insanlar ve mallar Selçuklular'a geri verilecekti. Taraflardan birinin sahillerinde fırtınaya tutulan ya da kazaya uğrayan, diğer tarafa ait gemiler yağma edilmeyecek, içindeki insanlar ve mallar koruma altına alınıp geri verilecekti. İki taraf tâcirinden biri karşı tarafta ölecek olursa mallarına dokunulmayıp varislerine geri verilecekti. Antlaşma 3 yıl süre ile geçerli olmak üzere yapılmıştı. Fakat bu hükümlere eğer istenirse Kıbrıs Kralının aracılığı ile Ermeni Kralı, Antakya prensi ya da başka bir Hıristiyan hükümdar da katılabilecekti.¹⁰³¹

---

¹⁰²⁹ Turan, "Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri" s.133-135, a.mlf., **Resmî Vesikalar...**s.110-111, Baykara, **I. Gıyâseddin Keyhusrev...**, s.36-38, Güçlüay, **a.g.m.**, s.367

¹⁰³⁰ Heyd, **a.g.e.**, s. 418

¹⁰³¹ Turan, ...**Resmî Vesikalar**, s. 139-143, a.mlf., "Türkiye Kıbrıs...", s. 135, a.mlf., "Keykâvus I" C. VI. s.631-642, Sümer, "Keykâvus I" **T.D.V.İ.A. C.XXV.** s.352-353, Ş.Turan, **a.g.e.**, s.117-118, Koca, **Sultan I. İzzeddin...**, s. 66-70, Baykara, **I. Gıyâseddin Keyhusrev...**, s.52-53, Sevim, "Keyhusrev I" C.XXV s. 347-349

Kıbrıslı tâcirler başta Antalya ve Alanya (Alâiye) olmak üzere Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde faaliyette idiler. Kumaş ticareti yapan bir kısım Kıbrıslı ile Alanya (Alâiye) dizdarı işbirliği yaparak, Alanya'yı (Alâiye) Kıbrıslılar'a teslim etmeyi tasarlamışlarsa da durumdan haberdar olan I. Alâeddin Keykubâd (1220-1237) dizdarı öldürtmüştür. Bu bilgiye dayanarak Alanya'da (Alâiye) bulunan Kıbrıslılar'ın kalabalık bir nüfusa sahip olduklarını söyleyebiliriz. Türk tâcirler de Kıbrıs'a giderek veya yerleşerek ticaret yaparlardı. Seyyid Harun'un (ö.13 Rebiülevvel 720 / 23 Nisan 1320) müritlerinden Gökdemir Baba nam birinin Adaya gittiği, Ada halkı olan Rumlar'ın O'nun çabaları sonucu Müslüman oldukları bildirilmektedir. Burada sözü edilen ada Kıbrıs olmalıdır. Bu da bize Türkler'in Kıbrıs'a yerleştiklerini gösterir.¹⁰³²

I— Karadeniz'in Kuzeyindeki ve Kafkasya'daki Milletler ile Ticaret

Azerbaycan, Gürcistan, Kafkasya ve ötesinde, II. Rükneddin Kılıç Arslan'dan (1156-1192) başlamak üzere, II. Mesud'a (1284-1296 / 1302-1310) kadarki Türkiye Selçuklu sultanlarının darp ettirdikleri muhtelif sikkeleri havi gömüler bulunmuştur. Bir baskın vukuu halinde tâcirler sahip oldukları paraları çabucak toprağa gizlerlerdi. Böylece mezkur devrin sikkeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu bulgular bize Selçuklu Türkiye'si ile Kafkaslar arasında canlı bir ticaretin olduğunu, tâcir kabilelerinin buralara alış veriş yapmaya gittiklerini göstermektedir. Nitekim, başta Trabzon olmak üzere Doğu Anadolu'daki Selçuklu şehirleri ile Azerbaycan şehirleri arasında ticârî ilişkiler kurulmuştur.¹⁰³³

Türkiye ile Kafkasya arasındaki ticârî ilişkiler, kültürel etkileşim ve alış-verişi de beraberinde getirmiştir. Önemli bir müessese olan Ahilik Türkiye'den önce Kafkasya'daki şehirlerde görülmüştür. Nitekim Ahi Ebu'l-Ferec ez-Zencanî (ö.457/1064)

¹⁰³² İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.418-419 N.G.s.165, Uluçay, "Makalât-ı Seyyid-Harun" s.776, Konyalı, Alanya, s.72, Turan, "Keykubâd I" İ.A. C.VI s.646-660, Sümer, "Keykubâd I" T.D.V.İ.A. C.XXV. s.358-359, Delilbaşı, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler...", s.483

¹⁰³³ Gordlevski, a.g.e, s.219, Musa Ziya Bunyatov, "12.-13. Yüzyıllarda Azerbaycan'la Küçük Asya Arasında Karşılıklı İlişkilerin Öğrenilmesinde Kafkasya'da Bulunan Anadolu Selçukluları Sikkelerinin Bir Kaynak Olarak Önemi" X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986) Bildirileri, Ankara 1991 C.III s.1001-1012 (T.T.K. yay.), R. A. Hüseyinov, "XI-XII. Yüzyıllar Azerbaycan'ında Şehir Yaşamı ve Emtea-Para İlişkileri Üzerine" V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Mayıs) Bildirileri, Ankara 1990 s.759-764 (T.T.K. yay.)

Kafkasya'daki Zencan şehrindedir. Söz konusu teşkilâtın Kafkas şehirlerinden gelenlerce daha sonra Türkiye'de de örgütlendiği söylenmiştir.¹⁰³⁴

Karadeniz'in kuzeyindeki ülkelerin tâcirleri de Türkiye ile ticarî münasebetler içinde bulunan insanlardandır. Kırım, Kıpçak, Rus ve Kafkas tâcirleri Türkiye'ye gelirler, Türk tâcirleri de buralara giderlerdi.¹⁰³⁵ Özellikle Karadeniz'in kuzey kıyısındaki Suğdak (Kırım), Kıpçak, Rus ve Türkler'in yaşadığı, çok mühim ticarî faaliyetlerin süregittiği bir liman şehri idi. Başta Türkiye, Mısır, Irak, Şam ve el-Cezire gibi İslam ülkelerinden gelerek, Sinop ve Trabzon'a ulaşan tâcirler, buralardan gemilerle Karadeniz'e açılırlar ve Suğdak'a çıkarlardı. Mezkur tâcirler buraya, pamuklu dokumalar, ipekli kumaşlar, dimi bezi (gambasio) ve kokulu kökler gibi ticarî emtia getirirlerdi. Rus, Kıpçak ve Alanlılar (Türkler) gibi kuzeyli tâcirler ise köle, cariye, burtas kürkleri, kunduz ve sincap derileri getirirlerdi.¹⁰³⁶ Özellikle Rusya, derilerinden çeşitli kürklerin yapıldığı kakım, gelincik, samur, sansar ve tilki gibi hayvanların çokca bulunduğu bir ülkedir.¹⁰³⁷ Suğdak'ta toplanan güneyli ve kuzeyli tâcirler sözü geçen mallardan ihtiyaçları olanları karşılıklı olarak alır, satarlardı.

İ— Diğer Milletler ile Ticaret

Buraya kadar adı geçen milletlerin yanı sıra Marsilyalıların, Montpellier vd. Latinlerin 1236-1237'lerde Antalya'da ticaret yaptıkları görülmüştür.¹⁰³⁸ Kıbrıs Kralının verdiği 1236 tarihli bir imtiyaz belgesi, Marsilyalı, Montpellier ve Provence tâcirlerin Antalya'da yerleştiklerini; Selçuklu ülkesinden getirdikleri malları Kıbrıs'ta sattıklarını göstermektedir.¹⁰³⁹ Provence tâcirlerin Silifke sahillerinde de ticarî faaliyetleri vardır, diğer yandan Provençeliler, Konya ile Kıbrıs arasında transit ticaret yapıyorlar, Kıbrıs'a şap, deri, ham ve işlenmiş ipek götürüyorlardı.¹⁰⁴⁰ Fransız, Floransalı, Napolili, Anjulu

¹⁰³⁴ Cahen, ...Anadoluda Türkler, s. 199, (Y. Moran çev.), Bedirhan, a.g.e, s. 319, Karşılaştırınız: Bayram, Ahi Evren..., s.4-5

¹⁰³⁵ Turan,...Resmî Vesikalar, s. 113,139-143, a.mlf., Selçuklular ve İslamiyet, s. 134-135, a.mlf., "Keykâvus I" C. VI. s.631-642, Sümer, "Keykâvus I" T.D.V.İ.A. C.XXV. s.352-353, Koca, Sultan I. İzzeddin..., s. 66-71

¹⁰³⁶ İbnü'l-Esir, a.g.e, C.XII s. 201,346,348, Rubruk, a.g.e, s.28, Eflâkî, a.g.e, C.II s.243, Heyd, a.g.e, s. 328, Bedirhan, a.g.e, s.271-273, Yakubovski, a.g.m., s.215-216

¹⁰³⁷ Marco Polo, a.g.e, Ö.G. s. 210

¹⁰³⁸ Heyd, a.g.e, s. 334, Turan,... Resmî Vesikalar, s. 124-125, Güçlüay, a.g.m., s. 369

¹⁰³⁹ Ş.Turan, a.g.e, s. 125

¹⁰⁴⁰ Heyd, a.g.e, s.334, Turan,... Resmî Vesikalar, s. 118,125

tâcirler de Türkiye de ticarî faaliyet içinde idiler.¹⁰⁴¹ İznik Rum Devleti ile Trabzon Rum Devleti de komşu konumunda olmalarından dolayı ticaret yapılan devletlerdendir.¹⁰⁴²

Yukarıda sözü edilen kolonilerin yanı sıra Antalya, Sivas, Konya gibi büyük merkezlerde; Yahudi, Hıristiyan, Rum mahalleleri oluşmuştur. Bu insanların en önemli meşgaleleri sanat ve ticaret idi.¹⁰⁴³

Horasan (Herat), Hindistan, Türkistan (Çaç—Taşkent), Hicaz (Arabistan) gibi yerlerle de ticarî münasebetler kurulmuş, Türk tâcirler buralara giderek alış veriş yapmışlardır.¹⁰⁴⁴ Sözü edilen milletler yanında, yerli unsurlardan olan Ermeniler'in de kendilerine mahsus pazarlarının olduğu ve buralarda ticaret yaptıkları söylenebilir.¹⁰⁴⁵

---

¹⁰⁴¹ Heyd, a.g.e. s.334 Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, s. 137 Uzunçarşılı, a.g.e, s. 251,255 Cahen, a.g.e, s. 122-123

¹⁰⁴² Akdağ, "...Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti" s. 499-506, Karşılaştırınız; Halil İncelik, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti..." s. 638-644

¹⁰⁴³ Mevlâna, **Fîhi Mâ-fih**, s.91, İbn Batuta, a.g.e, M.Ş.çev. s. 311-312, Turan, a.g.e, s. 137, Yuvalı, "İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası..." s. 595

¹⁰⁴⁴ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I. s.179,233, Mevlâna, **Mesnevî**, C.IV. s.192, Sarre, a.g.e, s. 100, Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri...** s. 255

¹⁰⁴⁵ Temir, a.g.e, s. 110

J—Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret Yapan Bazı Tâcirler

- 1) Abdi b. Ebi en-Nâsır et-Tâcir¹⁰⁴⁶
- 2) Abdi b. Osman b. Ömer et-Tâcir¹⁰⁴⁷
- 3) Abdi b. Mahmud b. Cafer el-Urmevî et-Tâcir¹⁰⁴⁸
- 4) Ahî Kazzâz Ahmed-şâh (ö.1298); Konya ve Tebriz'de ipek ticareti yapardı.¹⁰⁴⁹
- 5) Bonifatius de Molendino; Venedikli'ydi, Türkiye'de şap ticareti yapardı.¹⁰⁵⁰
- 6) el-Hâc Taceddin Kaşî nam bir tâcirin; Sadreddin Konevî (ö.1274) ile Ahî Evren Şeyh Nasireddin Mahmud (ö.1261) arasında teati edilen mektuplardan bir kısmını getirip götürdüğü bilinmektedir. Tahta yapıp satan, tunçtan yapılmış aletlerin de ticaretini yapan bu zat, 1261 yılında Moğollar tarafından öldürülmüştür. Konya yakınlarındaki Kaşihanı'nı (Kaşınhanı) bu zat yaptırmış olmalıdır.¹⁰⁵¹
- 7) el-Hacc Yusuf b. Savtegin el-Konevî et-Tâcir¹⁰⁵²
- 8) el-Hacc b. Uşeyr (? Aşir) b. Abdullah et-Tâcir¹⁰⁵³
- 9) el-Hacc Bahtiyar b. Abdullah et-Tebrizî et-Tâcir¹⁰⁵⁴
- 10) Hâce¹⁰⁵⁵ Emîr¹⁰⁵⁶
- 11) Hâce Zeki¹⁰⁵⁷

¹⁰⁴⁶ Halil Sahillioğlu, "İkinci Keykâvüs'ün Bir Mülknâmesi" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969 S.VIII s.73-74 (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.), Konyalı, ...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.368-369, Merçil, ...*Meslekler*, s.156

¹⁰⁴⁷ Sahillioğlu, a.g.m., s.74, Konyalı, ...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.368-369, Merçil, ...*Meslekler*, s.156

¹⁰⁴⁸ Sahillioğlu, a.g.m., s.74, Konyalı, ...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.368-369, Merçil, ...*Meslekler*, s.156

¹⁰⁴⁹ Eflâkî, a.g.e, C.II s.201, Özönder, a.g.m., s.553

¹⁰⁵⁰ Rubruk, a.g.e, s.140, Heyd, a.g.e, s.333

¹⁰⁵¹ Mikâil Bayram, "Sadru'd-Din Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un Mektuplaşması" *S.Ü.F.E.F. Edebiyat Dergisi*, Konya 1983 S.II s.51-75, a.mlf., *Ahî Evren...*, s.52,68,94,102-103, Mevlâna, *Mektuplar*, s.185, Eflâkî, a.g.e, C.I. s. 231

¹⁰⁵² Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I" s. 224-225, Merçil, ... *Meslekler*, s.155

¹⁰⁵³ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I" s. 232, Merçil, ... *Meslekler*, s.156

¹⁰⁵⁴ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I," s.207,232, Merçil, ...*Meslekler*, s.156

¹⁰⁵⁵ Türkiye Selçukluları'nda XII.yy.'dan itibaren "hoca, hâce veya hâcegi" tabirleri sahip, efendi, okumuş kişi vb. anlamları yanında; ticaretle ve zanaatla meşgul olanlar için de kullanılırdı. Nitekim, "hâce-i bâzâr" tabiri ile esnaf, tüccar, hal-ü mal sahibi kişiler kastedilirdi. Şehir divanlarında görevli olan büyük tâcirlerle "hacegân" denirdi. Bu sebepten adında ve namında hâce lafzı bulunan pek çok şahsın ticaretle iştigal ettiklerini görmekteyiz. Muhammed Hüseyin b. Halef et-Tebrizî, a.g.e, s. 313, Pakalın, a.g.e, C.I. s. 693 Devellioğlu, a.g.e, s. 365,1211, Komisyon, "Hoca" T.D.V.İ.A. İstanbul 1998 C.XVIII.s.186

¹⁰⁵⁶ Mevlânâ, *Mektuplar*, s.73,230, Merçil, ...*Meslekler*, s.156

¹⁰⁵⁷ Mevlânâ, *Mektuplar*, s.132,232, Merçil, ...*Meslekler*, s.156

- 12) Hâce Hasan b. Muhammed el-Konevî et-Tâcir¹⁰⁵⁸
- 13) Hâce Fahreddin Yusuf¹⁰⁵⁹
- 14) Hâce Alî (?)¹⁰⁶⁰
- 15) Hâce Adlî b. Abdullah et-Tâcir (Bu şahsın bir azatlısının da tâcir olduğu belirtilmiştir.)¹⁰⁶¹
- 16) Hâce Mecdeddin¹⁰⁶²
- 17) Hâce Abdülcebbar et-Tebrizî et-Tâcir¹⁰⁶³
- 18) Hâce Şerefeddin Hindî¹⁰⁶⁴
- 19) Hâce Osman¹⁰⁶⁵
- 20) Hoca (hâce) Şemseddin-î Attâr¹⁰⁶⁶
- 21) Hoca (Hâce) Mes'ud — Ağzıkara Han'ı (Hoca Mes'ud Kervansarayı) yaptırmıştır.¹⁰⁶⁷
- 22) Hâce Mevdud¹⁰⁶⁸
- 23) İzzeddin Yûnus b. Ömer b. Yûsuf et-Tâcir¹⁰⁶⁹
- 24) Nicolaus de Santasino; Cenovalı idi, Türkiye'de şap ticareti yapardı.¹⁰⁷⁰
- 25) Sadedin b. Ramazan b. Ayaz et-Tâcir¹⁰⁷¹

---

¹⁰⁵⁸ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I" s. 232, Merçil, ... **Meslekler**, s.156

¹⁰⁵⁹ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 166-167

¹⁰⁶⁰ Mevlânâ, **Mektuplar**, s. 83, 222

¹⁰⁶¹ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I" s.232, a.mlf., ...**Resmî Vesikalar**, s.122, Merçil, ...**Meslekler**, s.156

¹⁰⁶² Eflâkî, **a.g.e**, C.I. s.339, Merçil, ... **Meslekler**, s.156

¹⁰⁶³ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I," s.201,221, Merçil, ...**Meslekler**, s.155

¹⁰⁶⁴ Eflâkî, **a.g.e**, C.I.s.134,224, Merçil, ...**Meslekler**, s.42

¹⁰⁶⁵ Ahi Sinan b. Mes'ud'un Farsça şecere-nâmesinde, "Hâce Şerefeddin ve Hâce Osman'ın kemerini Ahi Sinaneddin Aksarayî bağladı ve açtı" denilmektedir. Hacıgökmen, **a.g.tez**, s.198

¹⁰⁶⁶ Eflâkî, **a.g.e**, C.I.s.382

¹⁰⁶⁷ İbn Bibi, **a.g.e**, M.Ö. C.II. s.138, Aksarayî, **a.g.e**, M.Ö. 97 N.G.206, Konyalı,...**Aksaray Tarihi**, C.I.s.1071-1080, Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticarî Hayat" s. 365

¹⁰⁶⁸ Bayram, **Fatma Bacı**..., s.28-29

¹⁰⁶⁹ Sahillioğlu, **a.g.m.**, s.73, Konyalı, ...**Aksaray Tarihi**, C.I. s.368-369, Merçil, ...**Meslekler**, s.156

¹⁰⁷⁰ Rubruk, **a.g.e**, s s.140, Heyd, **a.g.e**, s.333

¹⁰⁷¹ Sahillioğlu, "İkinci Keykâvüs'ün Bir Mülknâmesi" s.74, Konyalı, ...**Aksaray Tarihi**, C.I. s.368-369 Merçil, ...**Meslekler**, s.156

- 26) Şemseddin Ömer Kazvinî¹⁰⁷²
- 27) Şemseddin Tiflisî ve amcası (?)¹⁰⁷³
- 28) Tâcir Cemaladdin Ebu Bekr b. Ebi'l Alâ er-Rumî¹⁰⁷⁴
- 29) Tâcir Mes'ud¹⁰⁷⁵
- 30) Tâcir Şemseddin¹⁰⁷⁶
- 31) Tâcir Şihâbeddin¹⁰⁷⁷
- 32) Tebrizli saygın ve zengin bir tâcir (?)¹⁰⁷⁸

---

¹⁰⁷² İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C. I. s. 448-450 N.G.s.183-184, Turan, S. Zamanında...s.385-386, a.mlf., **Doğu Anadolu...** s. 31, Merçil, ...**Meslekler**, s.156, a.mlf, "Anadolu Selçukluları'nda Serbest Meslekler" **Cogito; Selçuklular**, İstanbul 2001 S. XXIX s. 150 (Yapı Kredi yay.)

¹⁰⁷³ **Menakıb-I Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî**, s.123, Bayram, **Şeyh Evhadü'd-Din...**, s.98

¹⁰⁷⁴ Ravendî, bu şahsın tavsiyesi ile Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, adlı eserini I. Gıyaseddin Keyhusrev'e (1192-1196/1205-1211) sunmuştur. Ravendî, a.g.e, C.I s.XVIII C.II s.425

¹⁰⁷⁵ Merçil, ...**Meslekler**, s.156

¹⁰⁷⁶ Mevlâna, **Mektuplar**, s. 138, 150, 178

¹⁰⁷⁷ Mevlâna, **Mektuplar**, s.43-44,260

¹⁰⁷⁸ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.136-138

VI— TRANSİT TİCARET

Daha önce belirtildiği gibi Selçuklu Türkiyesi'nde kuzey-güney ve doğu-batı istikametlerinde işleyen ticaret yolları vardır. Yine ticarî münasebetlerde bulunan milletlerde anlatıldığı gibi pek çok tâcir ve ticaret kervanı Türkiye üzerinden başka memleketlere giderdi. Bu durum Türkiye'yi transit ticaretin merkezi haline getirmiştir.¹⁰⁷⁹ 1133 yılında İstanbul'dan yola çıkan, aralarında Hıristiyanlar'ın da bulunduğu 400 İranlı tâcir Mar Theodorus yortusu gününde kar nedeniyle ölmüştü.¹⁰⁸⁰ İranlı tâcirler Türkiye üzerinden İstanbul'a gittiklerine göre Türk tâcirlerin de gitmiş olmaları mümkündür.

Selçuklu Türkiyesi transit ticarete de daha bu yıllarda açılmıştı. XII.yy'da Tebriz'den İstanbul'a Konya üzerinden ulaşan ticarî yolun olması, Sivas, Antalya, Samsun, Sinop, Konya gibi merkezlerde batılı tâcirler yanında, Horasan, Irak, Suriye, el-Cezire, Kıpçak, Rus, Bulgar, Hazar tâcirlerine de rastlanması bunun açık bir delilidir.¹⁰⁸¹ Nitekim, Tebrizli saygın ve zengin bir tâcir Konya'ya gelerek "şeker-furuşân (şekerciler) hanına" inmiş, Konyalı tâcirlerle dostluk kurmuştu. Aynı tâcir Frengistan'a (İstanbul veya Avrupa) kadar gitmişti.¹⁰⁸² İbnü'l-Esir, transit ticaretin savaş dolayısıyla sekteye uğramasının doğurduğu olumsuz durumu iyi bir şekilde anlatmaktadır: "Anadolu Sultanı Gıyâseddin Husrevşâh (I. Gıyâseddin Keyhusrev; 1192-1196/1205-1211) bu sene (1206) Trabzon üzerine yürüdü. Kendisine isyan etmiş olan şehrin hâkimini muhasara etti ve sıkıştırdı. Bu yüzden Anadolu, Rus ve Kıpçak şehirleriyle yapılan kara ve deniz ulaşımı durdu. Hiç kimse Gıyâseddin'in ülkesine gidemez oldu. Halk bundan dolayı büyük zarara uğradı. Çünkü onlarla ticaret yapıyor ve ülkelerine gidiyorlardı. Suriye, Irak, Musul, el-Cezire ve diğer yerlerden de tüccarlar Anadolu'ya gidiyorlardı. Bundan dolayı tüccarlar Sivas'ta toplandılar. Yollar açılmadığı için çok büyük sıkıntı içindeydiler. Sermayesinin başına dönen insanlar bahtiyar kabul ediliyordu."¹⁰⁸³ Bunun üzerine Sultan I.Gıyâseddin

¹⁰⁷⁹ Turan, "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu" C. I s. 255, Köymen, "Selçukluların Kendilerine Mahsus..." s. 67, Tabakoğlu, a.g.e, s. 119-120

¹⁰⁸⁰ Süryani Mihail, a.g.e, s.101

¹⁰⁸¹ Heyd, a.g.e. s. 328, Yakubovski, a.g.m., s. 216-217, Gordlevski, a.g.e. s. 219,220, Turan,...**Resmî Vesikalar**, s.123

¹⁰⁸² Eflâkî, a.g.e, C.I.s.136-138

¹⁰⁸³ İbnü'l Esir, a.g.e, C. XII s. 201, Heyd, a.g.e, s.328, Turan, **S. Zamanında...**s.280, W. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız Ankara 1990 s. 419-420 (T.T.K. yay.), Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, s. 260, Sevim, "Keyhusrev I" C.XXV s. 347-349

Keyhusrev (1192-119/1205-1211) yolu açmak için Trabzon Rumları üzerine sefer yapmıştır. Kıpçak ve Kafkas kökenli köle ve cariyeler Sivas üzerinden Mısır'a satılırdı. Memlûk Devleti'nin ordusu bu kölelerden kurulmuştur.

Antalya'dan gelen kervanlar da Konya ve Kayseri üzerinden Sivas'a gelirler, buradan Erzincan-Erzurum yoluyla Tebriz'e varırlardı. XIII. Asırda Sivas, birçok milletten tâcirlerin yerleştikleri ve koloniler kurdukları bir şehir halini aldı. Cenevizliler burada bir konsolosluk kurmuşlar, şehirdeki hanlarda (funduk) ve evlerde oturmuşlardır. Bu hanlardan biri Kemaleddin Hanı idi, diğeri ise Arap kökenli Pauli Calatazi'nin hanıydı.¹⁰⁸⁴ Diğeryandan Provençeliler, Konya ile Kıbrıs arasında transit ticaret yapıyorlar, Kıbrıs'a şap, deri, ham ve işlenmiş ipek götürüyorlardı.¹⁰⁸⁵ Transit ticareti geliştirmek için alınan tedbirler sayesinde de Türkiye bu ticarettten iyi bir gelir sağlamaktaydı.

---

¹⁰⁸⁴ Heyd, a.g.e, s.512, Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri" s.120, Ş.Turan, a.g.e, s.114-115

¹⁰⁸⁵ Heyd, a.g.e.s.334, Turan,... Resmî Vesikalar, s. 118,125

VII— TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN İKTİSADÎ ZENGİNLİĞİ

Türkiye Selçuklu Devleti, uzun savaşlar ve kargaşanın ardından XII. ve XIII. yy.'da, önce siyasî istikrara, hemen ardından da iktisadî refaha kavuşmuştur. Ülkenin ulaştığı gönenç ve zenginlik hakkında devrin müellifleri çeşitli bilgiler vermişlerdir. Mesala, II. Rükneddin Süleyman-şâh (1196-1204), Selçuklu tahtını elde etmek için Konya'yı kuşattığında; şehrin ileri gelenleri I. Gıyâseddin Keyhusrev'in (1192-119/1205-1211) elçisi olarak II. R. Süleyman-şâh'a (1196-1204) giderek; "kuşatmayı bırakarak Konya'dan uzaklaşırsa, kendisine "na'l-baha" (sefer masrafı) olarak; 500 bin gümüş nakid para, her renkten 300 İstanbulî atlas kumaş, 200 boy altın işlemeli elbise, her renkten 3 bin gez¹⁰⁸⁶ çuha, her türden 10 bin arşın keten, 200 baş katır, 300 baş at, 2 bin baş sığır, 300 baş deve, 10 bin baş koyunu üç taksitte sarayın ahırına ve mutfağa veririz" demişlerdi.¹⁰⁸⁷

Ülkenin zenginliği hakkında fikir veren önemli bir gösterge de gerek sultanların ve gerekse diğer ekabirden insanların muhtelif sebeplerle başkalarına verdikleri hediyeler ile bunların miktar ve evsafıdır. Bu konuda birkaç misal verilebilir; II. Rükneddin Süleyman-şâh; (1196-1204), Zaireddin Faryabî'ye, kendisine yazdığı bir kasideye karşılık, 2 bin sultanî dinar, 10 baş at, 10 baş katır, 12 hörgüçlü deve, 5 köle, 5 Rum cariye, altın işlemeli atlas, kutnî, attabî, iskarlat kumaşlardan mamul elbiseleri hediye etmişti.¹⁰⁸⁸ Diğer yandan Malatya meliki Muizzeddin, kardeşi I. Gıyâseddin Keyhusrev'e (1192-119/ 12 05 -1211) 50 bin dinar değerinde bir gerdanlık hediye etmişti.¹⁰⁸⁹ I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Kayseri'de I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237) ve müttefikleri tarafından kuşatıldığında, Celaledin Kayser, müttefikleri birbirinden ayırmak için, I. İzzeddin Keykâvus'un (1211-1220) kız kardeşine ait, 12 bin Mısır altını değerindeki bir baş sargısını Ermeni Tekfuru II. Leon'a (1187-1219) "na'l-baha" olarak vermişti.¹⁰⁹⁰ Kardeşi ile yaptığı mücadeleyi kazanan I. İzzeddin Keykâvus, (1211-1220), Konya tahtına oturduğunda, Konya ahalişi kendisine 100 bin dirhem (gümüş), 5 bin dinar (kızıl altın), 100 kat altın işlemeli elbise, her cins ve renk kumaştan 50 kat elbise, her renkten 150 top tam boy atlas kumaş, 30 baş

¹⁰⁸⁶ 1 gez = 1 arşın = 68, 76 veya 95 cm olabilmektedir. Hinz, a.g.e, s.76

¹⁰⁸⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.52, Turan, "Süleyman-şâh II." C.XI s.223, amlf., S. Zamanında....s.245, Baykara, I. Gıyâseddin Keyhusrev..., s.57, Merçil, "Na'l-Baha ve Kullanılışına Dair..." s.23

¹⁰⁸⁸ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.82 N.G.s.35, Turan, S. Zamanında....s.263, Baykara, I. Gıyâseddin Keyhusrev..., s.57

¹⁰⁸⁹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I s.61 N.G. s.28

¹⁰⁹⁰ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.136-137 N.G.s.51, Turan, "Keykubâd I" C.VI s.646-660, Sümer, "Keykubâd I" C.XXV. s.358-359, Koca, Sultan I. İzzeddin..., s.23

at, 20 baş katır, 50 hörgüçlü deve hediye etmiştir.¹⁰⁹¹ Yine I.İzzeddin Keykâvus'a, (1211-1220) Hüsameddin Salar'ın kızı 72 beyitlik bir kaside yazarak gönderdiğinde sultan, Musul'dan bu kasideyi getiren şahsı 7200 dinar para ile taltif etmiştir.¹⁰⁹²

Sultanlar, sahip oldukları para ve mal gibi zenginlikleri çeşitli vesilelerle halka da ihsan ederlerdi. Bu cümleden olarak; I.İzzeddin Keykâvus (1211-1220), babasının cenaze merasiminden sonra 30 bin dinarı fakir fukara ve tekkelere bağışlamıştır.¹⁰⁹³ Türkiye Selçuklularının iktisadî vaziyetleri ve zenginlikleri hakkında sultanların düğünleri ile ilgili verilen anekdotlardan da bilgiler elde edilebiliyor. I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Erzincan Meliki Mengüçükoğlu Fahreddin Behramşâh b. Davud'un (1218-1225) kızını 50 bini muaccel ve 50 bini müeccel olmak üzere, 100 bin kızıl altın dinar mehirle kendisine nikahlamıştır. Sultan, düğününe katılan ümeraya, alimlere ve diğer ileri gelenlere; içlerinde 1000, 500, 250, 100 ve 50'şer miskallik¹⁰⁹⁴ altınlar bulunan tabaklar sunulmasını emretmiştir.¹⁰⁹⁵ I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), Abbasî halifesi Müstansır Billâh'ın (1226-1242) elçisi olarak 1236 yılında Konya'ya gelen Muhyiddin İbnü'l Cevzî'ye (ö.1258) 50 bin sultanî akçe, 100 kat kıymetli elbise, 5 baş rahvan katır, 5 Rum köle, 30 bin dirhem gümüş hediye etmiştir.¹⁰⁹⁶ Yine I. A. Keykubâd (1220-1237), Erzincan meliki Mengüçükoğlu Fahreddin Behramşâh'ın (1168-1118) oğlu Dâvudşâh'a (1118-1225) 10 bin dinar, 2 bin baş koyun, 2 bin yük¹⁰⁹⁷ (324.288 kg.) buğday, 5 bin yük (810.720.000 kg.) arpa, 200 yük şarap, mum, şeker ve 20 bin akçeden oluşan hediyeler vermiştir.¹⁰⁹⁸

Kösedağ Savaşı'ndan (1243) önceki ve sonraki yıllarda Türkiye'de bulunan Dominiken papazı Simon de Saint-Quentin, Türkiye sultanının zenginliği hakkında bilgi verirken; sultanî altınların, gümüştan yapılmış ve her birinin içinde 10 bin altın bulunan 10 bin kapta tutulduğunu, gümüş madenlerinde çalışan işçilere günlük 3 bin sultanî

¹⁰⁹¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.140 N.G.s.53, Turan, S. Zamanında...,s.297

¹⁰⁹² İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.142-143 N.G.s.54

¹⁰⁹³ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.154 N.G.s.55

¹⁰⁹⁴ 1 miskal, 4,5 veya 4,81 gr.'dir. Hinz, a.g.e, s.6, Pakalın, a.g.e, C.II. s.546

¹⁰⁹⁵ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s. 195 N.G.s.72, Turan, S. Zamanında...,s.323

¹⁰⁹⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.s.279 N.G.s.102, Turan, "Keykubâd I" C.VI s.646-660, Sümer, "Keykubâd I" C.XXV. s.358-359, Cengiz Kallek, "İbnü'l Cevzî, Ebu Muhammed" T.D.V.İ.A. İstanbul 1999 C.XX s.542

¹⁰⁹⁷ Bir yük, 162,144 kg.'dir. Hinz, a.g.e, s.44

¹⁰⁹⁸ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.I.s.359 N.G.s.133

ödendiğini, Sultanın bir yılda, madenlerden 200 bin, sabun ve at ticaretinden 120 bin altın vergi aldığını, deniz yoluyla yapılan ticaretten günlük bin sultanî altın aldığını, Alanya'daki (Candelaria) kaledeki hazinenin altın ve mücevherle dolu olduğunu nakletmiştir.¹⁰⁹⁹

Joinville, hatıralarında 1248-1249 yılları ile ilgili olarak; Konya sultanının [II. İzzeddin Keykâvus (1246–1249 müstakil, 1249 – 1262 müşterek ö.677/1278)] Müslüman hükümdarların en zengini olduğunu, altınları eritip küplere döktürdüğünü, böyle 6 -7 tane küp olduğunu, Ermeni ve Fransa krallarına pahalı ve büyük çadırları hediye olarak gönderdiğini anlatmaktadır.¹¹⁰⁰ İbn Bibi de II. İzzeddin Keykâvus'un (1246–1249 müstakil, 1249 – 1262 müşterek ö.677/1278) Antalya'da bulduğu bir hazinede 100 bin (hatta 1 milyon) Alaî dirhem ile 10 bin dinar para çıktığını rivayet etmiştir.¹¹⁰¹ Joinville'nin söz ettiği altınlar bunlar olabilir. Diğer yandan bu haberlerin birer efsane olması da muhtemeldir. Eğer söz konusu rivayetler doğru ise, yıkılış devresinde bile Selçuklu Devleti'nin zenginliğini muhafaza ettiğine delil oluşturur.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin iktisadî durumu ve zenginliği ile ilgili verilerden birisi de tâbi olunan İlhanlılar'a (1256-1353) verilen hediyelerle, ödenen vergilerdir. Bedreddin Aynî'nin (ö.1451) kaydına göre Türkiye Selçukluları, Köseadağ yenilgisinden (1243) sonra yapılan antlaşma gereği, İlhanlılar'a (1256-1353) yıllık 360 bin dirhem nakit, 10 bin baş koyun, bin baş sığır, bin baş at, bir miktar katır ve deve, av köpekleri, sırmalı ve ipekli kumaşlardan oluşan şeyleri vergi olarak vereceklerdi. Baycu'nun (ö.1258?) maiyetinden birinin, saptanan miktarın çok az olduğunu, bu verginin Türkiye'deki yalnızca bir köyden temin edilebileceğini söylediği, buna mukabil Baycu'nun (1258?) **“şimdilik bu miktar takarrür etsin, arkası da gelir”**, demesi Selçuklu Türkiyesi'nin zenginliği hakkında önemli bir ipucu vermektedir.¹¹⁰²

Devrin bazı müellifleri Selçuklu Türkiyesi'nde 100 şehir, 24-25 tane valilik bulunduğunu yazmışlardır.¹¹⁰³ buradaki bilgilerden 25 büyük şehir (Konya, Sivas, Kayseri,

¹⁰⁹⁹ Simon de Saint-Quentin, a.g.e, s.68, 69, 70, 72, 78, Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 373

¹¹⁰⁰ Joinville, a.g.e, s.386, Türkçe çev. s.83-84, Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 374

¹¹⁰¹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.II s.149 N.G.s.260, Osman Turan, “Keykâvus II” İ.A. Eskişehir 1997 C. VI. s.642-645, Faruk Sümer, “Keykâvus II” T.D.V.İ.A. İstanbul 2002 C. XXV. s.255-356

¹¹⁰² Turan, S. *Zamanında...*, s.445-446, Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu'nun...” s. 29, Kaymaz, a.g.e, s. 36-37

¹¹⁰³ Simon de Saint-Quentin, a.g.e, s.66-67, Cahen, “İbn Sa'id...”, s. 42-50, a.mlf., a.g.e, s.146

Erzurum, Tokat, Amasya, Sinop, Antalya vd. gibi.)¹¹⁰⁴ yanında yüzlerce kasaba ölçeğinde küçük şehir olduğu hükmüne varabiliriz. Baycu (1258?) ile yanındaki adamın yukarıda değinilen konuşmalarından istifade ederek Selçuklu Türkiyesi'nin milyonlarca dirhem nakit para ile milyonlarca baş hayvana sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim yapılan bazı hesaplamalara göre; Selçuklu Türkiyesi'nin vergi toplamı 30 milyon dinardır. Bu miktar, İlhanlılar'ın (1256-1353) hakimiyeti sırasında oluşan tahribat sebebiyle, 7 milyon dinara düşmüştür. Buna mukabil 1300'de İngiltere'nin bütçesi 4 milyon frank, 1311 yılında Fransa'nın bütçesi ise 3 milyon franktır.¹¹⁰⁵

1245 yılında Sivas'da yapılan antlaşmaya göre ise, İlhanlılar'a (1256-1353) ödenecek nakdî vergi 1.200.000 dirhemdir. Bu nakdî vergi dışında her yıl 500 top ipekli kumaş, 500 baş deve ve 5 bin küçük baş hayvan da verilecekti. II. İzzeddin Keykâvus (644-646/1246–1249: müstakil; 646-660/1249 – 1262: müşterek ö.677/1278) bir defasında 14 deve yükü altın ve gümüş, 300 at yükü kumaş (scarleta) ve kıymetli taşlardan oluşan hediyeleri ilhana götürmüştür.¹¹⁰⁶

Selçuklu Türkiyesi, 657/1258–1259'da IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1249-1254 / 1257-1266)¹¹⁰⁷ ile II. İzzeddin Keykâvus (1246–1249 müstakil; 1249 – 1262 müşterek, ö.677/1278)¹¹⁰⁸ arasında ikiye bölünmüştür. Burada varılan mutakabata göre, Hülagü'ye (1256–1265) yıllık 20 tümen nakit altın dinar, (200 bin nakit altın dinar yani 2 milyon gümüş dirhem 1971 yılı rayici ile 40 milyon T.L) 500 parça ecnas, Antalya kumaşı (kemha) ve renkli kumaş, 3 bin altın işlemeli kapacak, 500 baş iğdiş at ve 500 baş katır vergi olarak verilecekti.¹¹⁰⁹

Sultanların ve ümeranın sahip olduğu büyük servetler, ülkenin kavuştuğu maddî refahın bir neticesidir. Nitekim, Geyhatu (690-694/1291-1295) 684/1285 yılında

¹¹⁰⁴ Marco Polo, a.g.e, M. Komroff s.24 F.D. s.20, Cahen, "İbn Sa'id...", s.50

¹¹⁰⁵ Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun..." s.27, Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun...**, s.107, Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s.374-375

¹¹⁰⁶ Simon De Saint-Quentin, a.g.e, s.85, Turan, **Selçuklular Tarihi...**, s. 373, a.mlf., **S. Zamanında...**, s.446, Kaymaz, a.g.e, s. 43, Yuvalı, a.g.e, s.155-156

¹¹⁰⁷ Faruk Sümer, "Kılıçarslan IV" **T.D.V.İ.A.** Ankara 2002 C. XXV s.404-405, Osman Turan, "Kılıç Arslan IV" İ.A. Eskişehir 1997 C.VI s.703-707, Cl. Cahen, "Kılıçarslan IV" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1986 C.V s.104 (New Edition)

¹¹⁰⁸ Cl. Cahen, "Keykavus II" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1978 C.IV s.813-814 (New Edition), Sümer, "Keykâvus II" C. XXV s.355-357

¹¹⁰⁹ Aksaraylı, a.g.e, M.Ö. s.46 N.G.s.152, Turan, **S. Zamanında...**, s. 446, 491, Yuvalı, a.g.e, s.103-104

Türkiye'ye geldiğinde; Sahibata Fahreddin Ali, (ö.25 Şevval 687 / 23 Kasım 1288) Moğolların masraflarını, Karahisar'da bulunan kendi hazinesinden 400 bin dirhem (1971 yılı rayiciyle göre 8 milyon TL.) harcayarak karşılamıştır.¹¹¹⁰

Devletin yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda bile III. Alaeddin Keykubâd'ın (1298–1302) altın işlemeli 5 bin adet at eyeri, ipekli kumaşları, yeşimden yapılmış malzemeleri ve mücevherleri yanında, 1200 miskal¹¹¹¹ (5,100 kg.) ağırlıkta altın bir gerdanlığa sahip olduğu belirtilmektedir.¹¹¹² Sultanlardan birinin hazinedârlığını yaptığı ve adının Şerefeddin olduğu belirtilen bir zâtin, Tavus adındaki bir çengiye 50 bin dinar¹¹¹³ başlık ödeyerek evlendiğini Eflâkî'den öğreniyoruz.¹¹¹⁴

Cenevizli Domenichino Doria (Balaban) Türkiye halkının refah seviyesini anlatırken; “Sanki gümüşlü sabahlarda altınlı akşamlarda yaşıyorlar” demektedir.¹¹¹⁵ Türkiye Selçuklu Sultanları kadar onların vassalı olan komşu melikler de zengin idiler. Öyle ki Ahlat Meliki Balaban (603-604/1206-1207), I. Gıyâseddin Keyhusrev'e (1192-1199/ 1205-1211) bir keresinde 30 bin dinar parayı hediye olarak vermişti.¹¹¹⁶

¹¹¹⁰ Aksarayî, a.g.e. ,M.Ö. s. 115 N.G. s.224, Turan, S. Zamanında..., s.587

¹¹¹¹ 1 miskal, 4,5 veya 4,81 gr.'dir. Hinz, a.g.e, s.6, Pakalın, a.g.e, C.II. s.546

¹¹¹² Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s. 234, İbrahim Kafesoğlu, “Keykubâd III” İ.A. Eskişehir 1997 C.VI s.662- 663, Faruk Sümer, “Keykubâd III” T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C.XXV. s.360-361

¹¹¹³ Prof. Dr. Salim Koca'ya göre; 1 dinar; bugünkü 1 Cumhuriyet Altını değerindedir. Koca, Sultan I. İzzeddin..., s.88, 50 bin dinar, 50 bin Cumhuriyet Altını olmuş olur.

¹¹¹⁴ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.281

¹¹¹⁵ el-Ömeri, a.g.e, C.I s. 194, Ş.Turan, a.g.e, 96-97

¹¹¹⁶ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.68

VIII— TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TİCARETİN GERİLEMESİ

Selçuklu Türkiyesi'nde ticaretin sekteye uğramasında devletin içine düştüğü siyasi buhranın rolü büyüktür. Türkiye Selçuklu Devleti, en müreffeh devrini I. Alaeddin Keykubâd'ın (1220-1237), saltanatı sırasında yaşamıştı. O'nun ölümüyle de gerileme ardından da yıkılış devresine girildi. Bu durumu devrin tarihçisi İbn Bibi, “**Ülkenin düzeni alt üst oldu**” diyerek özetlemektedir.¹¹¹⁷ Şemseddin Ahmed el-Eflâkî el-Ârifi'nin (ö.1360) bir rivayeti de I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237), dönemi ile ondan sonraki devirler arasındaki farkı güzel bir biçimde tasvir etmektedir. Bu rivayete göre; Baha Veled (ö.1231), I. Alaeddin Keykubâd'ın (1220-1237) gördüğü bir rüyayı tabir ederken “**Senin zamanında insanlar rahat yaşayacak... senin zamanında altın gibi kıymetli olacaklar. Senin oğulların gümüş derecesinde, torunlarının zamanında tunç mertebesine düşecekler, alçak ve haris insanlar başbuğ olacaklar**” demiştir.¹¹¹⁸

Daha II. Gıyâseddin Keyhusrev'den (1237-1246) itibaren, hanedan mensuplarının taht kavgaları, ümeranın nüfuz mücadeleleri ve entrikaları; Sadedin Köpek'in (ö.1238) önemli emirleri öldürtmesi,¹¹¹⁹ IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1249-1254 / 1257-1266) Mu'ine'd-dîn Süleyman Pervâne (ö. 676/ 2 Ağustos 1277) çekişmesi,¹¹²⁰ yine Mu'ine'd-dîn Süleyman Pervâne (ö. 676/ 2 Ağustos 1277), Sahibata Fahreddin Ali (ö.25 Şevval 687 / 23 Kasım 1288) arasındaki sürtüşmeler,¹¹²¹— Babaîler İsyanı (1240),¹¹²² Köseadağ mağlubiyeti (1243)¹¹²³ sonucunda İlhanlılar'ın (1256-1353) Türkiye'yi istila

¹¹¹⁷ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C.I s.457

¹¹¹⁸ Eflâkî, a.g.e, C.I s.110

¹¹¹⁹ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.II. s.25-32 N.G.s.191-192, Turan, S. Zamanında...s, 407-410, Kaymaz, “...İdare Mekanizmasının Rolü I ” s.91-154, a.mlf.,...İdare Mekanizmasının Rolü II ” s.23-61, İbrahim Artuk, “Anadolu Selçuk Hükümdarı II. Gıyâseddin Keyhusrev Adına Kesilmiş Olan Değerli Bir Dinar” *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, İstanbul 1949 S. V s. 107-108, Sevim, “Keyhusrev II” C.XXV. s.349-350

¹¹²⁰ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.62-63 N.G. s.169-170, Turan, S. Zamanında...s.526-532, a.mlf., “Kılıç Arslan IV” İ.A. C.VI s.703-707, Faruk Sümer, “Kılıç Arslan IV” T.D.V.İ.A, C. XXV s.404-405

¹¹²¹ Aksarayî, a.g.e, s.M.Ö.71 N.G. 176-177, Turan, S. Zamanında...s.532-536

¹¹²² İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.II. s.49-58 N.G.s.206-210, Turan, S. Zamanında...s, 420-426, Ocak, a.g.e, s.86-139, Mikâil Bayram, “Baba İshak Harekatının Gerçek Sebebi ve Ahi Evren ile İlgisi” *Diyanet Dergisi*, Ankara 1979 C.XVIII S.II s.69-76, a.mlf., “Babaîler İsyanı Üzerine” *Hareket*, Mart; İstanbul 1981 s.16-26

¹¹²³ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö.C.II. s.65-72 N.G.s.214-219, Turan, S. Zamanında...s, 431-437

etmeleri,¹¹²⁴ (Her ne kadar “Moğol hakimiyeti İran ve Anadolu’nun iktisaden yükselmesine, zenginleşmesine sebep olmuştur”¹¹²⁵ dense de), İlhanlılar’a (1256-1353) karşı yapılan savaşlar, Memlükler’in (1258-1517) müdahaleleri —I. Baybars’ın (Doğ.1223)1260-1277) Kayseri’ye gelişi¹¹²⁶— tâbi devletlerin, şehzadelerin ve beylerin başkaldırmaları, —Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu’nun saldırıları,¹¹²⁷ Karamanoğulları’nın ayaklanmaları,¹¹²⁸ Hatiroğlu Şerefeddin isyanı, (675/1276)¹¹²⁹ Alaeddin Siyavuş (Cimri) (ö. 17 Muharrem 678 / 30 Mayıs 1279) hadisesi¹¹³⁰— Bunların yanı sıra daha küçük boyutlu olan kargaşaların çıkması, —Ağaçeri Türkmenleri’nin bazı hareketleri ülkedeki ticarî faaliyetleri doğrudan etkiliyordu. Maraş ve Malatya çevresinde yaşayan Ağaçeri Türkmenleri, Yabanlu Pazarı’na gelen, Sivas-Irak-Suriye-el-Cezire; Sivas-Malatya ile Kayseri-Elbistan-Maraş-Halep yollarını kesmeye, kervanları ve kabileleri soymaya başlamışlardı. Nitekim Adıyaman’ın (Hısn-ı Mansur) bir köyünden 7.000 sığırı, 45 bin koyun ve keçiyi almışlar, çeşitli manastırların eşyalarını yağmalamışlardı. Bunun üzerine Beğlerbeği Şemseddin Yav-taş bunların üzerine yürüyerek asayiş sağlamaya çalışmıştır.¹¹³¹— vb. hadiseler sebebiyle meydana gelen dahilî ve haricî savaşlar ve asayişin kalkması; siyasî düzenle birlikte iktisadî ve ticarî faaliyetleri de tehlikeye sokmuştur.

İlhanlılar’ın (1256-1353) müstemlekesi durumuna düşen Türkiye, çok ağır vergilerin toplandığı, İlhanlılar tarafından atanan valilerin veya müstevflerin ağır vergilerle halkı soyup zengin oldukları bir ülke olmuştur.¹¹³² Meselâ; Fahreddin Kazvinî,

¹¹²⁴ Turan, **Tarihî Akışı...** s. 136-137, Kaymaz, **a.g.e.**, s. 128, Yuvalı, “İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası...” s. 584-590

¹¹²⁵ Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun...,” s. 15

¹¹²⁶ İbn Bibi, **a.g.e.**, M.Ö.C.II. s. 186-190,203, Aksarayî, **a.g.e.**, s.M.Ö. 87-89 N.G.191-192, Turan, **S. Zamanında...**, s. 543 -548

¹¹²⁷ Aktok Kaşgarlı, **a.g.e.**, s.103-117

¹¹²⁸ Aksarayî, **a.g.e.**, s.M.Ö. 53-54,85-86 N.G.159-160

¹¹²⁹ İbn Bibi, **a.g.e.**, C.II. s.179-185, Aksarayî, **a.g.e.**, s.M.Ö.77-80 N.G. 181-187, Turan, **S. Zamanında...**, s.538-541

¹¹³⁰ İbn Bibi, **a.g.e.**, M.Ö. C.II. s.209-212,215-216,233,236-238, Aksarayî, **a.g.e.**, s. M.Ö.96-98 N.G.204-205 Turan, **S. Zamanında...**, s.560-572

¹¹³¹ Ebu’l-Ferec, **Ebu’l Ferec Tarihi**, C.II s.564-565, İbn Bibi, **a.g.e.**, C. II s.144 N.G.s.255, Turan, **S. Zamanında...**,s.477, Sümer, “Anadolu’da Moğollar” s.29,46, a.mlf., “Ağaçeriler” T.D.V.İ.A. İstanbul 1988 C.I s.460-461

¹¹³² İbn Bibi, **a.g.e.**, C. I s. 214, Aksarayî, **a.g.e.**, M.Ö. s.118,120,174,175,178,179,180,181, Yuvalı, “İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası...” s. 582,584-595

daha fazla vergi tahsil etmek vaadiyle Moğollar'dan vezirlik yetkisini alarak yanında Tebrizli, Hemedanlı, Iraklı, Hoşkanlı, Horasanlı, Gürcü, Alanlı, Merendli, Nahcivanlı, Arranlı ve Tiflisli memurlar olduğu halde 687/1288 yılında Erzurum'a geldi. Halka yeni yükler (yeni vergiler ihdas etti) yükledi, mevcut vergilerin miktarını artırdı, öyle ki **“O, 5 tagar¹¹³³ mahsulü kaldıramayacak yere 50 tagar yazıyordu. Kanunî vergi değeri 5 bin olan bir bölgeye 50 bin miktarını belirliyordu.”** İlhanlılar, (1256-1353) Tebriz vd. şehirlerde yaptıkları masrafları Türkiye'den aldıkları ağır vergilerle karşılıyorlardı.¹¹³⁴

Ağır vergilerin malî zararlarının bir başka örneği de II.Mesud'un (679-697/1284–1296 //701-709 / 1302–1310) tahttan düşmesinden sonra Türkiye'nin dört malî bölüme ayrılmasıyla saltanat naibi olan Kemaleddin Tiflisî ile ilgili olaylarda görülüyor. Bu sırada **“Ziraat ve çiftçi takımı ilave vergilerin (avarız) ağır yüklerin (tekâlif) ve hisseye düşen vergilerin çıkardığı ateşlerden vatanlarını terk ettiler.”¹¹³⁵** İnsanların çiftini, tarlasını bırakıp göç etmesi sebebiyle ziraî üretim ve hayvancılık azalmış, bu sektörlerden elde edilen ürünlerin ihracıyla yapılan ticarî faaliyetler durmuştur. Başka bir Moğol vergi tahsildarı olan Vezir Hoca Vecih oğlu Nizameddin Yahya (ö.1302), emrindeki Nişaburlu, Hoarasanlı katiplerden; Azerbaycanlı haciblerden; Kuhistanlı tahsildarlardan; Saveli ve Kirmanlı memurlardan; İsfahanlı ve Mazenderanlı komutanlardan oluşan avanesi ile Türkiye'de ziraî gelirler vergisine tâbi her vilayetten 10 bin dirhem aldı. **“...ağır vergiyi isterken halkı, türlü eziyet ve işkencelerle rüzgârın samanı dağıttığı gibi dağıttı”¹¹³⁶** Yani insanlar yerlerini yurtlarını bırakarak uçlara göç etti. Bunun sonucunda da ziraî ve hayvansal üretim azaldı.

İlhanlılar'ın (1256-1353) memurları, devletin hesabına topladıkları vergilere çoğu zaman kendileri sahip çıkıyordu. Nitekim, 699/1299 yılı başında; vezir Hoca Vecih oğlu Nizameddin Yahya da bir dinar olarak karalaştırılan; bir çift öküzün sürebileceği arazi vergisini 10 dinar üzerinden toplamaya yeltendi. Bir vilayetin vergisi 2–3 bin dinar iken 50 bin dinar alıp, kendi cebine koydu.¹¹³⁷

¹¹³³ Tagar: İçine buğday ve başka şeyler konan çuval, harar, Kaşgarlı Mahmud, a.g.e, C.I s.17, 244, 411 C.II. s.147, 306, 1 tagar, 100 men'dir. 1 men = 832 gr. 1 Tagar = 83,2 kg. ila 83,4 kg olabilir. Hacim ölçüsü olduğu için farklı ağırlık değerleri olmaktadır. Hinz, a.g.e, s.64, Turan, S. Zamanında...,s.587, Kaymaz, a.g.e, s.165–166, Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s. 115 N.G.223

¹¹³⁴ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.115, 117–122,189–190 N.G. s.223, 226–230, Turan, S. Zamanında...,592–593

¹¹³⁵ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.177, Turan, S. Zamanında..., s.621-623

¹¹³⁶ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.208,210

¹¹³⁷ Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s. 207–209 N.G.s. 301

1296 yılında vaki olan İlhanlı komutanı Baltu'nun isyanından sonra, II. Mesud (679-697/1284-1296 //701-709 / 1302-1310) tahtından olmuş, Türkiye İlhanlılar tarafından dört malî bölgeye ayrılmıştır. Müstevfilîğe (maliye bakanlığı) getirilen Şerefeddin Osman ise, sahiplerinden gasp ettiği Türkiye arazisini 3 bin çift öküzle sürdürerek, alınacak mahsulün 300 bin tagarını ordu masrafları için göndermeyi, diğer vergileri de tahsil etmeyi görev olarak üslenmiştir. Sonunda her çift öküz için 100 dinar ziraat vergisi alınması hükme bağlanmıştır.¹¹³⁸

Geyhatu'nun (690-694 / 1291-1295) veziri Sadreddin Halidî, yeni vergileri yürürlüğe koyar, “Çav” adındaki kağıt parayı 1294 yılında piyasaya sürer, madenî parayı yasaklar. Bu paraları, ülkenin her yerinde mal karşılığında, alım satım işlerinde, büyük baş hayvan, yiyecek, giyecek, mübadelesinde, akar, emlak, mücevher ve altın, alım satımında geçerli kılmak ister fakat kimse bu para ile alış veriş yapmak istemez. Bunun sonucunda **“ülkenin ticareti durur.”** Bu para politikası, Horasan'dan Akdeniz'e kadar toplanmakta olan vergileri azalttığı gibi; tüccar zümresinin Şam taraflarına gitmesine sebep olmuştur.¹¹³⁹

Ülke sathında asayişin bozulmasına rağmen yine de ticaret kafileleri gelip-gidiyordu. Ancak bu kez de bu kervanlar haydutlar tarafından yağmalanıyordu. Öyle ki 1276 yılında, Kilikya'dan Anadolu'ya gelen Hıristiyanlara ait bir ticaret kervanına 300 Türkmen, Ereğli yakınlarında saldırmış, 80 kadar ünlü Hıristiyan tâcir öldürülmüş, Türkmenler tâcirlerin mallarını aldıklarında, bir tek tâcirin üzerinden 120 bin Sur dinarı çıkmıştı.¹¹⁴⁰ Türkiye'den Bağdat'a giden başka bir kervana da Moğollar 1252'de el koymuşlardır.¹¹⁴¹

Yukarıda bahsi geçen, Kemaleddin Tiflisî ve avanesi Amasya'dan ayrılarak, Turhal yakınlarındaki bir ormana geldiğinde, haramîler Tiflisî'nin kafilesine saldırdılar; O, kaçarak Amasya'ya geri döndü. Haramîler Tiflisî'yi ellerinden kaçırınca Sivaslı'lardan mürekkep bir tüccar kafilesine musallat oldular ve **“Eldeki serçe havadaki turnadan iyidir”** diyerek; tâcirleri soydular.¹¹⁴²

Diğer yandan devletin son yıllarında Moğol yanlısı merkezî otoriteyi tanımayan

¹¹³⁸ Aksarayî, a.g.e, s. M.Ö 195-196 N.G.290-291

¹¹³⁹ Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s.188-189 N.G.s.283-284, Turan, S. Zamanında....s. 615-616, Spuler, a.g.e, s.100

¹¹⁴⁰ Ebul Ferec, E bu'l Ferec Tarihi, C. II S.595 -596, Turan, S. Zamanında....s.511

¹¹⁴¹ Turan, Doğu Anadolu..., s.208

¹¹⁴² Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s.177-178 N.G.s.274, Turan, S. Zamanında..., s.621

Türkmenler, tâcirleri ve kervanlarını sık sık soyarlardı. Mehmed Bey'in adamları Hâce Meceddeddin'in tâcirlerinden takribî olarak 50 bin dirhem değerindeki kumaşları almışlardı.¹¹⁴³ 1277 yılında, uç Türkmenleri'nden bir grup, Antalya'dan — Konya'ya doğru giden bir Frenk (Avrupalı) kervanına saldırarak çok miktardaki mal ve parayı tâcirlerden almışlardır.¹¹⁴⁴ Yine, 1282 yılında Sis'den (Kozan) Türkiye'ye şeker, sabun, kurşun ve pamuk yüklü bir kervan Halep'ten çıkan 600 kişilik süvari birliği tarafından yağmalanmıştır.¹¹⁴⁵ Bununla ilgili başka bir örnek de Amasya ile Kastamonu arasında yol alan bir kervana, Ayıntablı haramîlerin saldırımlarıdır.¹¹⁴⁶

Karamanlılar, Memreş adında birini Sultanhanı'nda kuşattıklarında hanın iki burcu yıkılır, Konya – Aksaray yolu tamamen kapanır. Aksarayî, burçları 10 bin dirheme yeniden yaptırır. İki yıl sonra han yeniden canlanmış, halka güven gelmiş ve yollar tekrar kervanlara açılmıştır.¹¹⁴⁷ Moğol idarecileri şahsî arzuları ve para hırsları sebebiyle çeşitli bahanelerle veya cebren Türkiyeli zenginlerin mal ve paralarını gasp ediyorlardı. Bu olumsuz durum da sermayesi elden giden zenginin, tüccarın veya başkasının parasını çalıştırarak iş yapan ticaret erbabının işsiz kalmasına sebep oluyordu. Bu hususun birçok misali bulunmaktadır. Vezir Hoca Vecih oğlu Nizameddin Yahya, Sivas'ta iş yapan Kızıl adlı bir sarrafâ kalp gümüş alıp sattığı bahanesiyle 15 bin dinar ceza kesmiştir.¹¹⁴⁸ Aynı vezir Amasya'da bulunan Pervâne Taceddin'in oğullarından zorla bin dinar almış, Tokat'ta Kadı Sadreddin'in hanımlarının emlaki üzerinde vergi borcu olmadığı halde 20 bin dinar paralarını almış, aynı şekilde Mücireddin Emirşâh'tan, Pervâne Rükneddin'den ve diğer Eşraftan 100 bin dinar gasp etmiştir. Mu'îne'd-dîn Süleyman Pervâne'nin (ö. 676/ 2 Ağustos 1277) kızına iftira atarak 70 bin dirhemini zorla almıştır.¹¹⁴⁹ Atabeg Meceddeddin Karahisarî ile Seyyid Şerefeddin Hazma da Harput kadısı seyid Meceddeddin'in 500 bin dirhemini zorbalıkla aldılar. Nureddin Şehab-ı Malatyevi'nin 40 bin dinarını ve mallarını almak için işkence ettiler ve O'nu öldürdüler.¹¹⁵⁰

Selçuklu toprak rejiminin bozulması sonucunda, Türkmenler yeterli yaylak ve

¹¹⁴³ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.339 -

¹¹⁴⁴ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.86 N.G.s.190, Turan, S. Zamanında...,559

¹¹⁴⁵ Turan, S. Zamanında..., s.511

¹¹⁴⁶ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.220

¹¹⁴⁷ Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s. 246 N.G.s.336

¹¹⁴⁸ Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s. 209 N.G.s.302

¹¹⁴⁹ Aksarayî, a.g.e,M.Ö.s. 209 N.G.s. 303

¹¹⁵⁰ Aksarayî, a.g.e, M.Ö.s. 227-228

kışlaklara sahip olamamışlar, bu yetersizlikler karşısında mağdur vaziyete düşen göçebe topluluklar yerleşik ahaliye, kervanlara saldırılar düzenlemişler, bu sebepten hayvansal üretim, ticarî faaliyetler ve ticarî hayat büyük zarar görmüştür.¹¹⁵¹

İlhanlılar'ın (1256-1353) Türkiye'yi işgal etmeleri yüzünden meydana gelen Türkmenler'in istiklâl hareketleri sonucunda çıkan savaşlar Türkiye'deki iskan sistemini de bozmuştur. Nitekim, Geyhatu (690-694/1291-1295), 685/1286 yılında 20 bin askerle Aksaray'a geldiğinde; "burada oturan halkın çoğu, vatanlarından ayrılıp alıştıkları meskenlerine veda etti."¹¹⁵² Bu olumsuz durum, her türlü üretimi ve elde edilen malların ticaretinin yapılmasını imkânsız hale getirmiştir. Anlatılan olaylar ve sebepler sonucunda **"...ülkenin tüccarı ve köylüleri sıkıntının en uç noktasına vardılar, iş cana ve bıçak kemiğe dayandı"**.¹¹⁵³

Ülke ekonomisinin bozulmasında devleti saran yolsuzluklar ile savurganlıkların da büyük etkisi görülür. Emirler ve memurlar hak ettiklerinden fazla maaş almaya alıştıkları için tasarrufa yönelik tedbirler alınmasına şiddetle karşı çıkarak, ekonomiyi iyileştirmek için uğraşanların gayretlerini boşa çıkarıyorlardı. Celaleddin Karatay (öl. 1254) Nahçevanlı Necmeddin'e yıllık 40 bin dirhem maaş ile vezirlik görevini tevdi etmişti. Oysa Nahçevanlı Necmeddin, 720 dirheme razı olarak bundan fazla verilmemesini şart koşmuş, diğer emirlerin de böyle bir özveride bulunmalarını istemişti. Bu dönemde bir aile yıllık 300-600 dirhem ile geçinebilirdi. Fakat devlet hazinesini yağmalayan kodomanlar (ümera ve memurlar) durumdan hiç hoşnut olmadıkları için şikayetlere başladılar. Sonuçta vezire yıllık 40 bin dirhem kadar, diğer emirlere de buna benzer ücretler verilmeye devam edildi.¹¹⁵⁴

---

¹¹⁵¹ Ocak, a.g.e, s.37-41

¹¹⁵² Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.115 N.G.s.224

¹¹⁵³ İbn Bibi, a.g.e, C.II s.214

¹¹⁵⁴ İbn Bibi, a.g.e, C. II s.126 N.G.s.244, Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri IIP"s. 37, a.mlf., **Selçuklular Tarihi...** s. 368-375, amlf., **S. Zamanında...**s.470

SONUÇ

Selçuklu Türkiyesi'nin XII-XIII.yy.'da ulaştığı ticarî ve iktisadî seviyenin yüksekliğini anlamak için; önce o dönemin kaynaklarına sonra da o çağdan bugüne kadar ulaşan tarihî şaheserlere bakmak yeterlidir. İbn Bibi, Konya halkının II. Rükneddin Süleyman-şâh (1196-1204)'a sunduğu tazminat vergisini listelerken; 500 bin nakit para, her renkten 300 İstanbullu atlas kumaş, 200 boy altın işlemeli elbise, her renkten 300 bin arşın çuha, her türden 10 bir arşın keten, 200 baş katır, 300 baş at, 2000 baş sığır, 300 baş deve, 10 bin baş koyun gibi şeylerin 3 taksitte ödeneceğini, I. İzzeddin Keykavus'un (1211-1220) tahta çıkışında; Konya eşrafi "ayak bastı" hediyesi olarak; 100 bin dirhem, 5 bin dinar kızıl altın, 100 kat altın işlemeli giysi, her cins ve her renkten 50 kat elbise, her renkten 150 top tam boy atlas kumaş vd. şeyleri vermişlerdi. Yine I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220); Erzincan Meliki Fahreddin Behramşâh Dâvûd'un kızlarından Selçukî Hatun ile evliliğinde 100 bin dinar, altın mehir yanında; 700 bin direm gümüş, 500 hil'at, 100 baş at ve katır, her türlü elbise ve kumaşları hediye olarak ileri gelenlere hediye olarak dağıtmıştır.¹¹⁵⁵

Yine bu çağın vezir vb. devlet adamlarının aldığı maaşlar bakılırsa; devrin iktisadî seviyesi hakkında bir fikir edinilebilir. Celaleddin Karatay (öl. 1254) Nahçevanlı Necmeddin'e yıllık 40 bin dirhem maaş ile vezirlik görevini tevdi etmişti. Oysa Nahçevanlı Necmeddin, 720 dirheme razıydı. Bu dönemde bir aile yıllık 300-600 dirhem ile geçinebilirdi.¹¹⁵⁶ Selçuklu Türkiyesi Moğollar devrinde bile 3 milyon 300 bin dinar yıllık vergi çıkarabiliyordu. 1336 yılı Türkiye bütçesi 16 milyon 935 bin altın frank idi. 1300 de İngiltere'nin bütçesi ise 4 milyon franktan biraz fazla, 1311'de Fransa'nın bütçesi 3 milyon frank idi.¹¹⁵⁷

Selçuklu devrinden günümüze ulaşan; mimarî ve sanat eserleri incelendiğinde; taşın, mermerin, ahşabın, altın, gümüş, bakır, çini, halı, kumaş vd. malzemenin nasıl ince bir sanat ruhu ile ustaca işlenmiş olduğu görülecektir. Ancak iktisadî kalkınmışlık içindeki bir millet bu şaheserleri üretebilir. Bütün bu örnekler bize, Türkiye Selçuklu Devleti'nin uyguladığı ticarî politikalar sayesinde büyük bir zenginliğe ulaştığını göstermektedir.

¹¹⁵⁵ İbn Bibi, a.g.e, M.Ö. C. I s. 52,140,200

¹¹⁵⁶ İbn Bibi, a.g.e, C. II s.126, Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s.37, a.mlf., **Selçuklular Tarihi...**, s. 368-375

¹¹⁵⁷ Togan, "Moğollar Devrinde..." s. 27, W. Barthold, "İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet" T. H.İ. T. M. İstanbul 1931 C. I s. 146, Karşılaştırınız; Turan, a.g.e, s. 374-375

BİBLİYOGRAFYA

- ABULAFİA, David; **Commerce and Conquest in the Meditarrancan 1100—1500**, Brookfield USA 1993
- AHMED EFLAKÎ; **Ariflerin Menkıbeleri; Mevlanâ ve Etrafindakiler**, çev. Tahsin Yazıcı İstanbul 1986 C.I-II (Remzi yay.)
- AHMED Tevhid, **Meskukat-ı Kadime-i İslâmiye Katoloğu**, İstanbul 1321
- AKALIN, Şebnem; “İncir Hanı” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1999 C. XIX
- AKALIN, Şebnem; “Karatay Hanı” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 2001 C. XXIV
- AKALIN, Şebnem; “Kervansaray” **T.D.V.İ.A.** Ankara 2002 C. XXV
- AKDAĞ, Mustafa; **Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**, İstanbul 1995 C I
- AKDAĞ, Mustafa; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti” **Bulleten**, Ankara 1950 C. XIII S.LV
- AKNERLİ GRİGOR, **Moğol Tarihi**, İstanbul 1954 çev. Hrand Andreasyan (İ.Ü.E.F. yay.)
- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i ; **Müsâmeretü’l-Ahbar ve Müsâyeretü’l-Ahyar**, çev. Mürsel Öztürk Ankara 2000 (T.T.K.yay)
- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i ; **Selçukî Devletleri Tarihi**, çev. M. Nuri Gencosman, Notlar: F.N. Uzluk Ankara 1943 (Recep Ulusoylu basımevi)
- AKSULU, Işık; “Bir Selçuklu Mimarî Mirası Beşiği-Tokat Kenti” **I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, Konya 2001 C. I
- ALIÇ, Ali; **Dünyada ve Türkiye’de Altın (Türkiye’de Para Talebi – Altın Fiyatları İlişkisi Üzerine Bir inceleme 1973-1982)**, Ankara 1985
- ALPKARAOĞLU, Zeynep; “ Konya Yakınındaki Kızılören Han’ın Tanıtımı ve Değerlendirilmesi” **I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, Konya 2001 C. I
- ALPTEKİN, Coşkun; “Büyük Selçuklular” **D.G.B.İ.T.**, Konya 1994 C. VII
- ALPTEKİN, Coşkun; “Türkiye Selçukluları” **D.G.B.İ.T.** Konya 1994 C.VIII
- ALPTEKİN, Coşkun; “Artuklular” **D.G.B.İ.T.** Konya 1994 C.VIII
- ALPTEKİN, Coşkun; “Büyük Selçuklular” **D.G.B.İ.T.**, Konya 1994 C. VII
- ALPTEKİN, Coşkun; “ Irak Selçukluları” **D.G.B.İ.T.**, Konya 1994 C. VII
- ALTINTAŞ, Ahmet; **Türkiye Selçukluları’nda Sosyal ve Ekonomik Hayat**, Malatya 1998 (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi)
- ALTINTAŞ, Ahmet, “Selçuklu Türkiyesi’Nde Para” **Türkler**, Anakara 2002 C. VII.
- ALTUN, Ara; “Altınapa Hanı” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1989 C. II

- ALTUN, Ara; "Ağzıkara Han" T.D.V.İ.A. İstanbul 1988 C.I
- ANHEGGER, R; "Çini" İ.A. Eskişehir 1997 C. III
- ANNA, Komnena; **Alexiad (Malazgirt'in Sonrası)**, İstanbul 1996 çev. Bilge Umar (İnkılap yay.)
- ANONİM SELÇUKNAME, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III**, çev. Feridun Nafiz Uzluk Ankara 1952 (T.T.K. yay.)
- ARAT, Reşit Rahmeti; "Batman" İ.A. Eskişehir 1997 C.II
- ARIKAN, Zeki; "XIV.- XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ" **Belleten**, Ankara 1990 C.LIV S.CCIX (T.T.K. yay.)
- ARSLAN, Ahmet; **İbni Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası**, Ankara 1997 (Vadi yay. 2. Baskı)
- ARTUK, İbrahim -Cevriye Artuk; **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslamî Sikkeler Katoloğu**, İstanbul 1971 C. I
- ARTUK, İbrahim, "Anadolu Selçuk Hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Adına Kesilmiş Olan Değerli Bir Dinar" **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, İstanbul 1949 S. V
- ARTUK, İbrahim; "Erzurum Meliki Mugis el-Din Tuğrul ve Oğlu Cihanşâh Adına Basılan Sikkeler" **IX T.T.K.Kongresi Bildirileri**, Ankara 1988 C.II
- ASLANAPA, Oktay; "Selçuk Devlet Adamı Mübarizüddin Ertokuş Tarafından Yaptırılan Âbideler" **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, 1957 C.II Cüz: I
- ASLANAPA, Oktay; "Ortaçağda Türklerin İleri Bir Sosyal Yardım müessesesi: Kervansaraylar" **Türk Kültürü**, Ankara 1963 C. I S. V
- ASLANAPA, Oktay; "Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri" **Türk Kültürü**, Ankara 1974 S.CVIL Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay.
- ASLANAPA, Oktay; **Türk Sanatı**, İstanbul 1984 (Remzi yay.)
- ASLANAPA, Oktay; "Rıbat" İ. A. Eskişehir 1997 C. IX
- ATAN, Turhan, **Türk Gümrük Tarihi**, Ankara 1990 (T.T.K. yay.)
- ATÇEKEN, Zeki; "Celaleddin Karatay ve Büyük Karatay Medresesi, Medresenin Konya Şer'iyeye Sicillerindeki Kayıtlara göre Osmanlı Dönemindeki Durumu" **S. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, Konya 1990 S. IV
- ATIYA, A. S.; "Rıtl" İ.A. Eskişehir 1997 C.IX
- AVCI, Casim ; "İbn Şeddâd" T.D.V.İ.A. İstanbul 1999 C.XX
- AYATA, Şevket; **Ticaret Bilgileri**, İzmir 1958

- AYTAÇ, İsmail; “Selçuklu Döneminde Malatya-Kahta Kervan Yolu ve Kervansarayları” **I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, Konya 2001 C. I.
- AYKUT, Şevki Nezih; **Türkiye Selçuklu Sikkeleri, I. Mesud’dan I. Keykubad’a Kadar (510-616 / 1116-1220)**, İstanbul 2000 C.I. (Eren yay.)
- BAKIR, Abdulhalik; “Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayii, **Bellekten**, Ankara 1998 C.LXI S.CCXXXII
- BAKIR, Abdulhalik; “Orta Çağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kağıt Sanayi” **Bellekten**, Ankara 2001 C. LXV S. 242
- BAKIR, Abdulhalik; “Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi” **Bellekten**, Ankara 2001 C.LXIV S.CCILI
- BARKAN, Ömer Lutfi; “Kolonizatör Türk Dervişleri”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1942 S.II’den Ayrı Basım
- BARTHOLD, W.; “İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet” **T. H.İ. T. M.** İstanbul 1931 C. I çev. Abdulkadir B.
- BARTHOLD, W; — Fuad Köprülü; **İslam Medeniyeti Tarihi**, Ankara 1977
- BARTHOLD, W.; **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Ankara 1990 Haz. Hakkı Dursun Yıldız (T.T.K. yay.)
- BAŞTAV, Şerif; **Bizans İmparatorluğu Tarihi (1261-1461)**, Ankara 1989
- BAYAT, Ali Haydar; “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi (1Muharrem 615/30 Mart 1218)” **Türk Kültürü**, Ankara 1991 S.CCCXXXIII
- BAYBURTLUOĞLU, Zafer; “Caca Oğlu Nureddin’in Vakfiyesi’nde adı Geçen Yapılar” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1995 S.XXV (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.
- BAYBURTLUOĞLU, Zafer - Emre Mardan; “Anadoluda 1308 M. Yılına Kadar Gerçekleştirilmiş Türk-İslam Yapıları Üzerine Sayısal Sınamalar, **VIII. T.T.K. Kongresi Bildirileri** Ankara 1981 C. II
- BAŞ, Ali; “Konya-Hatunsaray-Seydişehir Kervan Yolu Üzerine Düşünceler” **V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya 1996
- BAŞ, Ali; “Yeni Bulunutular Işığında Zazaddin Hanı’nın Değerlendirilmesi” **I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, Konya 2001 C. I
- BAYKARA, Tuncer; “Alaiye de Bazı Yeni Kitabeler” **İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1982 S.XII
- BAYKARA, Tuncer, “Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair”, **IX. T.T.K. Kongresi Bildirileri**, Ankara 1988 C. II (T.T.K.yay.)

- BAYKARA, Tuncer; “Selçuklu Devri Türk Şehri”nin Temel Özellikleri” **I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, Konya 2001 C.I
- BAYKARA, Tuncer; “Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi” **Türkler**, Ankara 2002 C.VII
- BAYKARA, Tuncer; **Türkiye Selçuklular Devrinde Konya**, Konya 1998 (İl Kültür Müdürlüğü yay.)
- BAYKARA, Tuncer; **I. Gıyaseddin Keyhüsrev (Gazi-Şehit)**, Ankara 1997 (T.T.K yay.)
- BAYKARA, Tuncer; **Türk Kültür Araştırmaları**, İzmir 1997 (Akademi Kitabevi)
- BAYKARA, Tuncer; **Anadolu’nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İzmir 1990 (E.Ü.E.F. yay.)
- BAYRAM, Mikâil; **Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu**, Konya 1991.
- BAYRAM, Mikâil; **Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum**, Konya 1994
- BAYRAM, Mikâil; **Şeyh Evhadü’-d-Din Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikatı**, Konya 1993
- BAYRAM, Mikâil; **Tasavvufi Düşüncenin Esasları (Ahî Evren)**, Ankara 1995 (T.D.V. yay.)
- BAYRAM, Mikâil; **Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren**, İstanbul 2001
- BAYRAM, Mikâil; “Baba İshak Harekatının Gerçek Sebebi ve Ahi Evren ile İlgisi” **Diyanet Dergisi**, Ankara 1979 C.XVIII S.II
- BAYRAM, Mikâil; “Babaîler İsyanı Üzerine” **Hareket**, Mart; İstanbul 1981
- BAYRAM, Mikâil; “Sadru’-d-Din Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasiru’-d-Din Mahmud’un Mektuplaşması” **S.Ü.F.E.F. Edebiyat Dergisi**, Konya 1983 S.II.
- BAYRAM, Mikâil; **Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) Hakkında bazı Yeni Kaynaklar” X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22–26 Eylül 1986) Bildirileri**, Ankara 1991 C.III (T.T.K. yay.)
- BAYRAM, Mikâil; “Selçuklular Zamanında Malatya’da İlmî ve Fikrî Faaliyetler” **I.-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya 1993
- BAYRAM, Mikâil; “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasî Boyutlar” **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 1994 S. I
- BAYRAM, Mikâil; **Anadolu Selçukluları Zamanında Konya’nın Yeniden Kurulması ve Gelişmesi” Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir 1999
- BAYRAM, Mikâil; “Uç Beyi Mehmed Bey Kimdir?” **I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildirileri**, Konya 2001 C. I.

- BAYRAM, Mikâil; “Anadolu Selçukluları Zamanında Konya’da Dinî ve Fikrî Hareketler” **Dünden Bugüne Konya’nın Kültür Bikrimi ve Selçuk Üniversitesi**, Konya 1999 (S.Ü. yay.)
- BAYRAM, Mikail; “Anadolu Selçukluları’nda Devlet Yapısının Şekillenmesi” **Cogito**, Selçuklular, İstanbul 2001 S.XXIX (Yapıkredi yay.)
- BAYRAM, Sadi — Ahmet Hamdi KARABACAK; Sahib Fahrü’-d-din Ali’nin Konya, İmarret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1981 S.XIII (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- BEDİRHAN, Yaşar; **Orta Çağda İpek Yolu Hakimiyeti ve Türk Yurtları**, Konya 1994 (Yüksek Lisans Tezi)
- BEDİRHAN, Yaşar; **Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti’nin Kafkasya Politikası**, Konya 1999 (Doktora Tezi)
- BEDİRHAN, Yaşar, **Selçukular ve Kafkasya**, Konya 2000
- BEDİRHAN, Yaşar; “Anadolu Nüfus Hareketleri ve Selçuklu Sultanlarının İskan Politikası” **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 2002 S.CXL (Türk Dünyası Vakfı yay.)
- BEKTAŞ, Cengiz; **Selçuklu Kervansarayları, Korunmaları ve Kullanılmaları Üzerine Bir Öneri**, İstanbul 1999 (Yem yay.)
- BİLGİN, İlhami; “Selçuklular ve Beylikler Devrine Ait Yayınlanmamış Üç Kitabe” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1985 S.XIX (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- BOSTAN, İdris ; “Alanya” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1989 C.II
- BOSWORT, C.E; “Saldjûkids; Administrative, Social and Economic History, in Anatolia” **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1995 C.VIII (New Edition)
- BOZKURT, Nebi– Ahmet Turan Yüksel; “Kervan” **T.D.V.İ.A.** Ankara 2002 C.XXV
- BOZKURT, Nebi; “Halı” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1997 C.XV
- BROQUIERE, Bertrandon de la; **Deniz Aşırı Seyehat**, çev. İlhan Arda İstanbul 2000 (Eren yay.)
- BUNİYATOV, M. Ziya; “İbn al- Fuvatî’nin “Talhis Macma’al-Âdab fi-Mu’cam al-Alkab” Eserinde Belirtilen Konya Sultanlığının Görkemli Şahısları” **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1981 C.II (T.T.K. yay.)
- BUNİYATOV, Musa Ziya; “12.–13. Yüzyıllarda Azerbaycan’la Küçük Asya Arasında Karşılıklı İlişkilerin Öğrenilmesinde Kafkasya’da Bulunan Anadolu Selçukluları Sikkelerinin Bir Kaynak Olarak Önemi” **X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, (Ankara 22–26 Eylül 1986), Ankara 1991 C.III (T.T.K. yay.)

- CAHEN, Claude; **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul 1994 çev. Yıldız Moran (E yay. 3. baskı)
- CAHEN, Claude; **Osmanlılardan Önce Anadolu**, çev. Erol Üyepazarcı İstanbul 2000 (Tarih Vak. Yurt. Yay.)
- CAHEN, Claude; "Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi," (XI. yy. 2. yarısı) Çev: Yaşar Yücel Bahaeddin Yediyıldız, **Belleten**, Ankara 1987 C.LI S.201 (TTK Yay.)
- CAHEN, Claude; "XIII. yy. Başında Anadolu'da Ticaret" **Cogito**, Selçuklular İstanbul 2001 S. XXIX (Yapı Kredi yay.)
- CAHEN, Claude; "İbn Sa'id Sur L'Asie Mineure Seldjuquide" **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1968 C.VI S.X-XI Ankara 1972 (A.Ü. Basımevi)
- CAHEN, Cl. "Keyhusrev I" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1978 C.IV (New Edition)
- CAHEN, Cl. "Keyhusrev II" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1978 C.IV (New Edition)
- CAHEN, Cl. "Keykavus I" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1978 C.IV (New Edition)
- CAHEN, Cl. "Keykavus II" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1978 C.IV (New Edition)
- CAHEN, Cl. "Keykubad I" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1978 C.IV (New Edition)
- CAHEN, Cl. "Kılıçarslan I" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1986 C.V (New Edition)
- CAHEN, Cl. "Kılıçarslan II" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1986 C.V (New Edition)
- CAHEN, Cl. "Kılıçarslan III" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1986 C.V (New Edition)
- CAHEN, Cl. "Kılıçarslan IV" **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1986 C.V (New Edition)
- CANBEK, Ahmet; **Kafkasya'nın Ticaret Tarihi (Eski Çağlardan XVII. Yüzyıla Kadar)**, İstanbul 1978 Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardım Derneği yay.
- CATALOGUE OF ORIENTAL COİNS İN THE BRITISH MUSEUM**, London 1877 C.III
- CENÂBÎ MUSTAFA EFENDÎ; **el-'Aylemü'z-Zahir fî Ahvali'l -Evail ve't-Evâhir**, Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri; Hazırlayan: Muharrem Kesik İstanbul 1994 (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- CEZAR, Mustafa; "Türk Tarihinde Kervansaray" **VIII. T.T.K. Kongresi Bildirileri**, Ankara 1981 C. II
- CLAVİJO, Ruy Gonzales de; **Anadolu, Orta Asya ve Timur**, çev. Ö. Rıza Doğrul İstanbul 1993

COŞKUNER, Fahrettin; bak. **MENAKİB—I ŞEYH EVHADU’D—DİN HAMİD EL—KİRMANÎ**,

ÇAY, Abdulhaluk; **II. Kılıçarslan**, Ankara 1987(Kültür Bak. Yay.)

ÇEÇEN, Kâzım; “Köprü” **T.D.V.İ.A.** Ankara 2002 C.XXVI

ÇELİK, Aydın; “Fatımîler Döneminde Mısır’ın Ticarî Münasebetleri”, **Türk Dünyası Araştırma**, İstanbul 2001 S. CXXXV

ÇULPAN, Cevdet ; **Türk Taşköprüleri (Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar)**, Ankara 1975 (T.T.K. yay.)

DARKOT, Besim; “Küle” **İ.A.** Eskişehir 1997 C.VI

DARKOT, Besim; “Sivas” **İ.A.** Eskişehir 1997 C.X

DARKOT, Besim; “Samsun” **İ.A.** Eskişehir 1997 C. X

DELİLBAŞI, Melek; “Ortaçağ’da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış” **Belleten**, Ankara 1983 C.XLVII S.CLXXXV (T.T.K. yay.)

DELİLBAŞI, Melek; “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Batı ile Ticarî İlişkilere Genel Bir Bakış” **Tarihte Türk Devletleri II**, Ankara 1987 (A.Ü. Rektörlüğü yay.)

DELİLBAŞI, Melek; “Türk Sultan ve Beylerine Ait Yunanca Belgeler Hakkında Bazı Bilgiler” **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi (1990–1991)**, Ankara 1991 C.XV S.XXVI

DEMİRKENT, Işın; “1101 Yılı Haçlı Seferleri Ordularının Anadolu’da Takip Ettiği Yollar Hakkında” **Uluslar Arası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997)**, Ankara 1999 (T.T.K. yay.)

DEMİRKENT, Işın; **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, Ankara 1996 (T.T.K. yay.)

DENGİZ, Orhan; “Uşak’ta Bir Köprü Kitabesi Çanlı Köprü” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1981 S.XIII (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)

DEVELLİOĞLU, Ferit ; **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara 1984 (6. Baskı, Aydın Kitabevi)

DOĞU — BATI ARASI BİR GÖKKUŞAĞI; SELÇUKLU SİKKELERİ, İstanbul 1994 haz. Şennur Aydın (Y.K.B. Yay.)

DURUKAN, Aynur; “Selçuklular Döneminde Ticaret Hayatı ve Antalya” **Antalya III. Selçuklu Semineri Bildirileri**, İstanbul 1989

- DURUKAN, Aynur; "Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler" **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1998 S.XXVII (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- EBU'L-FEREC-İbnü'l-İbri; **Tarih-i Muhtasarü'd-Düvel**, çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul 1940
- EBU'L-FEREC, Gregory (Bar Hebraeus); **Ebu'l-Ferec Tarihi**, çev.Ömer Rıza Doğrul Ankara 1950 C.I-II. (T.T.K. yay.)
- EİCKHOFF, E; "Friedrich Barbarossa Anadolu'da, Sibila Kalesi ve İmparatorun Ölümü" **VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970) Bildirileri**, C.I Ankara 1972 (T.T.K. yay.)
- EMECEN, Feridun; "Afyonkarahisar" **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1988 C.I
- ERAVŞAR, Osman; **Seyahatnamelerde Kayseri**, Kayseri 2000 (Kayseri Ticaret Odası yay.)
- ERDEM, İlhan, "Türkiye Selçuklularında Fetih Metodu ve Uygulanışı" **I. Uluslar Arası Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, Konya 2001 C. I
- ERDMANN, Kurt (Hanna Erdmann); **Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts**, C.I. Berlin 1961 C.II. Berlin 1976
- ERDMANN, Kurt ; **The History the Early Turkish Carpet**, Londra 1977 İng. Çev. Robert Pinner (Oguz Press)
- ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, İstanbul 2001 (Boğaziçi yay.27.baskı)
- ERKİLETLİOĞLU, Halit — Oğuz Güler; **Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri**, Kayseri 1996 (Erciyes Üniversitesi yay.)
- EYİCE, Semavi; "Bertrandon De la Broquiere ve Seyehatnamesi (1432-1433) " **İ.Ü.E.F. İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1975 C. VI Cüz: 1-2
- EYİCE, Semavi; "Argıt Hanı" **T.D.V. İ. A.** İstanbul 1991 C. III
- EYİCE, Semavi; "Akköprü" **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1998 C. II
- ERTUĞRUL, Özkan; "Çardak Hanı" **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1993 C.VIII
- EYİCE, Semavi; "Altıgöz Köprüsü" **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1989 C.II
- EYİCE, Semavi; "Akhan" **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1989 C.II.
- EYİCE, Semavi; "Çoban Köprüsü" **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1993 C. VIII
- FERİDUN BİN AHMED; **Menakıb-ı hazret-i Hüdavendigâr, (tercüme-i Risale-i Sipehsalar)**, İstanbul 1331 çev. Midhat Bahari Hüsâmî Dersaadet Selanik Matbaası
- GALLOTTA, Aldo, "Ceneviz" **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1993 C. VII
- GESTA FRANCORVM ET ALIORVM HIEROSOLIMITANORVM, The Deeds Of The Franks and The Other Pilgrims to Jerusalem**, London 1962 çev. Rosalind Hill

- eI-GIRNATÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Abdîrrahmân b. Süleyman el-Mazinî; **Tuhfetü'l el-Bab**, nşr. Gabriel Ferrand Journal Asiatique Juillet- Septembre 1925
- GORDLEVSKI, V.; **Anadolu Selçuklu Devleti**, çev. Azer Yaran Ankara 1988
- GÖDE, Kemal; "Kadıbağlarının Tarihi Önemi" **XII. T.T.K. Kongresi Bildirileri**, Ankara 1999 C. II (T.T.K. yay.)
- GÖKBİLGİN, Tayip; "Tokat" **İ.A. Eskişehir** 1997 C. XII / I
- GÖKHAN, İlyas; "Selçuklular Zamanında Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey" **Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, Konya 2001 C. I.
- GÜÇLÜAY, Sezgin; "Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ticaret Politikası" **Türkler**, Ankara 2002 C. VII
- GÜÇLÜAY, Sezgin; **Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI.-XIII. Yüzyıllar)**, Elazığ 1999 (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- GÜNDOĞDU, Hazma; "Aşkale Yakınlarında Karasu (Aşveyişan) Hanı" **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1991 S.XXII
- GÜZEL, Abdurrahman; **Hacı Bektaş Velî ve Makâlât**, Ankara 2002 (Akçağ yay. 2. Baskı)
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali; **Ahi Sinan Bin Mes'ud ve Şecere-nâmesi**, Konya 2001 (S.Ü.S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi)
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ KAZVİNÎ; **Tarih—i Güzide**, Leiden 1913 İng. Çev. G. Browne
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ KAZVİNÎ; **The Geographical Part of the Nuzhat-al-Qulûb**, Leyden 1915 yay. G. Le Strange (E. J. Brill yay.)
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Ticaret Sözlüğü**, İstanbul 1982 (Remzi yay.)
- HEATON, Herbert; **Avrupa İktisat Tarihi, İlk Çağdan Sanayi Devrimine**, çev. M. Ali Kılıçbay Ankara 1995
- HEYD, W.; **Yakın Doğu Ticaret Tarihi**, çev. E. Ziya Karal, Ankara 2000 (T.T.K yay.)
- HEFFENİNG, W.; "Ticaret" **İ.A. Eskişehir** 1997 C.XXII / I
- HINZ, Walther; **İslâm'da Ölçü Sistemleri**, çev. Acar Sevim İstanbul 1990 (İ.Ü.E.F. yay.)
- HUDUD AL—ALAM, The Regions of The World**, London 1937 İng. çev. V. Minorsky
- eI-HÜSEYNÎ, Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali ibn Nâsır ibn Ali; **Ahbar'üd—Devleti's—Selçukıyye**, Ankara 1943 terc. Necati Lugal (T.T.K. yay.)

- HUSEYİNOV, R. A.; “XI-XII. Yüzyıllar Azerbaycan’ında Şehir Yaşamı ve Emtea-Para İlişkileri Üzerine” **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21–25 Mayıs) Bildirileri**, Ankara 1990 (T.T.K. yay)
- İBN BATUTA; **Tuhfetu’n-NuzzarfıGaraibi’l-emsar ve Acaibi’l-Efsar**, İstanbul 1333-1335 çev. Mehmed Şerif C. I a.g.e. Mümin Çevik çev. İstanbul 1993 C. I
- İBN BİBİ, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca’feri er-Rugadi; **el-Evamiü’l-Ala’iye fi’l-Umuri’l Ala’iye (Selçukname)**, çev. Mürsel Öztürk Ankara 1996 C I-II (Kültür Bakanlığı yay. (M.Ö.)
- İBN BİBİ; el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca’feri er-Rugadi; **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, (Farsça Muhtasar Selçuknâme)**, çev. M. Nuri Gençosman Ankara 1941 (Uzluk Basımevi) (N.G.)
- İBN CÜBEYR; **Rihletü İbn Cübeyr**, Beyrut 1980
- İBN FADLAN; **Seyahatnâme**, İstanbul 1995 Haz. Ramazan Şeşen (Bedir yay. 2. Baskı)
- İBN HALDUN, Abdurrahman Ebu Zeyd; **Mukaddime**, çev. Süleyman Uludağ İstanbul 1991 C.I (Dergah yay.)
- İBN ŞEDDAD, İzzeddin; **Baypars Tarihi**, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya İstanbul 1941 C. II (T.T.K. yay.)
- İBNÜ’L-ESİR, Ebi’l Hasan İzzeddin Ali; **el-Kamil fi’t-Tarih**, çev. Abdülkerim Özeydin İstanbul 1987 C.X-XII
- İBNÜ’L EZRAK EL-FARİKÎ, Ahmed b. Yusuf b. Alî b. el-Erzak el-Farikî; **Tarih–u Meyyâfârikin ve Âmid, (A Muslim Principality in Crusader Times-The Early-Artuqid State)**, İstanbul 1990 İng. çev. Carole Hillenbrand
- İBNÜ’L KALANİSÎ; **The Damascus Chronicle Of The Crusades**, London 1932 çev. H.A.R Gibb
- İNALCIK, Halil; “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle” **Belleten**, Ankara 1951 C. XV. S: LX
- İNALCIK, Halil; “Batı Anadolu’da Yükselen Denizci Gazi Beylikler, Bizans ve Haçlılar” **Uluslararası Haç Seferleri Sempozyumu**, Ankara 1999 (T.T.K. yay.)
- İLGÜREL, Mücteba; “Çaka Bey” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1993 C. VIII
- İLTER, Fügen; **Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri**, Ankara 1978 (Karyolları Genel Müd. Yay.)
- İOANNES KİNNAMOS; **Historia (1118–1176)**, Ankara 2001 Haz. Işın Demirkent (T.T.K. yay.)

- İPLİKÇİOĞLU, Bülent; **Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul 1994 (Bilim Teknik yay.)
- İSMAİL GALİB, **Takvim-i Meskukat-ı Selçukiye**, İstanbul 1309
- JANSKY, Herbert; “Selçuklu Sultanlarımdan Birinci Alâeddin Keykubad’ın Emniyet Politikası” **Zeki Velidi Togan’a Armağan**, İstanbul 1950-1955
- JOHN DE JOİNVİLLE; **Chronicles of the Crusades**, London 1848
- JOHN DE JOİNVİLLE; **Bir Haçlının Hatıraları**, Ankara 2002 çev. Cüneyt Kanat (Vadi yay.)
- KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Millî Kültürü**, İstanbul 1993 (Boğaziçi yay. 10. Baskı)
- KAFESOĞLU, İbrahim; “Keykubâd III” **İ.A.** Eskişehir 1997 C.VI
- KAFESOĞLU, İbrahim; “Selçuklular” **İ. A.** Eskişehir 1997 C. X
- KALKAŞENDÎ, Ebu’l – Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. Ali; **Subhu’l-aşa fi sînâati’l-inşâ**, Beyrut 1987 C.V
- KALLEK, Cengiz; “İbnü’l Cevzî, Ebu Muhammed” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1999 C.XX
- KALLEK, Cengiz; “Batman” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1992 C.V
- KALLEK, Cengiz; “Kırat” **T.D.V.İ.A.** Ankara 2002 C. XXV
- KARABACAK, Ahmet Hamdi — Sadi BAYRAM; “Sahib Fahrü’-d-din Ali’nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1981 S.XIII (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- KARAKAYA, Enis; “Horozlu Han” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1998 C. XVIII
- KARAKAYA, Enis; “İshaklı Kervansarayı” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 2000 C.XXII
- KARGI, Haluk; “İğdır Kervansarayı” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1999 C. XIX
- KARLUK, Rıdvan; **Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim)**, İstanbul 1999
- KAŞGARLI MAHMUT; **Divanü Lügat –İt–Türk**, Ankara 1998 çev. Besim Atalay (T.D.K. yay. A.Ü. Basım Evi 4. Baskı)
- KAŞGARLI, Mehlika Aktok; **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990 (Kök yay.)
- KAYAOĞLU, İsmet; “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticarî Hayat” **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1981 C. XXIV
- KAYAOĞLU, İsmet; “Selçuklular Döneminde Konya’da Ticarî Hayata Bir Bakış” **S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya 1992 S. I
- KAYAOĞLU, İsmet; “Turumtay Vakfiyesi” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1978 S.XII (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)

- KAYAOĞLU, İsmet; “Rahatoğlu ve Vakfiyesi” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1981 S.XIII (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- KAYMAZ, Nejat; **Pervâne Mu’inü’-d-Din Süleyman**, Ankara 1970 (A.Ü. yay.)
- KAYMAZ, Nejat; “Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü I” **Tarih Araştırmaları Dergisi 1964**, Ankara 1966 C.II S.II-III (A.Ü. yay.)
- KAYMAZ, Nejat; “Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü II” **Tarih Araştırmaları Dergisi 1965**, Ankara 1967 C.III S.IV-V (A.Ü. yay.)
- KAZVİNÎ, Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud; **Asaru’l Bilad**, nşr. Dar Sader, Beyrut (Tarihsiz)
- KEPENEK, Yakup; Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 2000 (Remzi yay.)
- KESİK, Muharrem; **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)**, Ankara 2003 (T.T.K. yay.)
- KIENITZ, Friedrich Karl; “Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi” **Belleten**, Ankara 1986 çev. Mithat San C.L S. VICC
- KİTAPÇI, Zekeriya; **Orta Asya’da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler**, Konya 1998
- KOCA, Salim; **Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)**, Ankara 1997 (T.T.K. yay.)
- KOCA, Salim; “Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar” **Türkler**, Ankara 2002 C. VII
- KOCA, Salim; “Türkiye Selçukluları’nda Ekonomik Politika” **Erdem**, (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi), Ankara 1996 C.VIII S.XXIII (T.T.K. yay.)
- KOÇAK, İnci; “Arap Kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars” **X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22–26 Eylül 1986) Bildirileri**, Ankara 1991 C.III (T.T.K. yay.)
- KOMİSYON, “Venedik” **Meydan Larousse**, İstanbul 1992 C. XX
- KONUĞU, Enver; “Şâhrah-ı Garbî” **XII. T.T.Kongresi Bildirileri**, Ankara 1999 C.II
- KONUĞU, Enver; “Clavijo’nun Doğu Anadolu (Erzincan Doğu Bayezid) Yolculuğu (1404-1405)” **XI. T.T.K. Kongresi Bildirileri**, Ankara 1994 C. II
- KONYALI, İbrahim Hakkı; **Alanya (Alâiyye)**, İstanbul 1946 (Ayaydın yay.)
- KONYALI, İbrahim Hakkı; **Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi**, C.I İstanbul 1974 (Fatih yay. Matbaası)
- KONYALI, İbrahim Hakkı; **Konya Tarihi**, Konya 1994
- KOPRAMAN, Kâzım Yaşar; “Memükler” **D.G.B.İ.T.** İstanbul 1989 C.VI
- KOPRAMAN, Kâzım Yaşar; “Baybars I” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1992 C. V
- KÖPRÜLÜ, Fuat; **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, İstanbul 1981

- KOPRULU, M. Fuad; “ Anadolu’da Türk Medeniyeti” **Millî Tettebbular Mecmuası**, İstanbul 1331 S.V
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad; **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, İstanbul 1986 (Ötüken yay. 2. baskı)
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad; **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1993 (Diyaret İşleri Başkanlığı yay. 8. baskı)
- KÖPRÜLÜ M. Fuad ; “Baybars I” **İ.A. Eskişehir** 1997 C.II
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad; “Ribat” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1942 S. II
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **Tuğrul Bey ve Zamani**, İstanbul 1976
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, Ankara 1993 C. I (T.T.K yay. 2. Baskı)
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamani)**, Ankara 2001 C.III (T.T..K yay. 4. Baskı)
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri**, Ankara 1991 C.V (T.T.K yay. 3. Baskı)
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara 1998 (T.T.K. yay. 3. Baskı)
- KÖYMEN, Mehmet Altay; “Türkiye Selçukluları Devletinin Ekonomik Politikası”, **Bulleten**, Ankara 1986 C. L. S. CIIC
- KÖYMEN, Mehmet Altay; “Selçukluların Kendilerine Mahsus İktisadî Siyasetleri Var mıydı?” **Millî Kültür**, Ankara 1979 C.I S.XII
- KÖYMEN, Mehmet Altay; “Selçuklularda Devlet: III Tarihî ve Siyasî Bakımlardan” **Bulleten**, Ankara 1990 C. LIV S. CCIX
- KÖYMEN, Mehmet Altay; “Selçuklularda Devlet”, **Bulleten**, Ankara 1987 C. LI S. CCI
- KÖYMEN, Mehmet Altay; “Türkler’in Anadolu’da Denize İlk Ulaşmaları ve Türk Dehasının Jeopolitikten Faydalanarak Medeniyet Kurmada Gösterdiği Üstünlük I” **Millî Kültür**, Ankara 1977 C.I S.III (Kültür Bakanlığı yay.)
- KÖYMEN, Mehmet Altay; “Türkler’in Anadolu’da Denize İlk Ulaşmaları ve Türk Dehasının Jeopolitikten Faydalanarak Medeniyet Kurmada Gösterdiği Üstünlük II” **Millî Kültür**, Ankara 1977 C.I S.IV (Kültür Bakanlığı yay.)
- KÖYMEN, Mehmet Altay; “Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak : el-Veledü’ş-Şefik” **Belgeler; Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Ankara 1993 C.XV S.XIX
- KRAMERS, J. H; **İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret**, İstanbul 1934 çev. Ömer Rıza (Asarı ilmiye kütüp. Neşr.)

- KRAMERS, J. H; "Sultan" İ.A. Eskişehir 1997 C. XI
- KUCUR, Sadi; **Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere Göre)**, İstanbul 1993 (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- KUNTER, Halim Baki; "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd" **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1938 S.I (Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşr.)
- KUNTER, Halim Baki; "Kitabelerimiz I" **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1942 S.II s.433'ü kullan. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- KUŞÇU, Dudu Erdem; "Türkiye Selçuklularında Ordu ve Donanma," **Türkler**, Ankara 2002 C.VII (Yeni Türkiye yay.)
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf; "Konya Mevlânâ Dergâhı ve Türbe Hamamı'na Dair İki Mevlevi Vakfiyesi" **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1994 S.XXIII (Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşr.)
- MARCO POLO; **The Travels of Marco Polo**, New York 1930 İng. çev. Manuel Komroff (M.K. çev.)
- MARCO POLO; **Geziler Kitabı**, İstanbul 1985 çev. Ömer Güngören (Ö.G.çev.) **Marco Polo Seyahatnamesi**, çev. Filiz Dokuman (F.D. çev.) Tercüman 1001 Temel Eser
- MARÇAIS, G.; "Ribat" İ.A. Eskişehir 1997 C. VII
- MATSCHKE, Klaus-Peter; "Commerce, Trade, Markets, and Money: Thirteenth-Fifteenth Centuries" **The Economic History of Byzantium**, C.II Washington 2002
- MEHMED NEŞRÎ; **Kitâb-ı Cihan-nümâ (Neşrî Tarihi)**, Ankara 1995 C.I. haz. Faik Reşit Unat – M. Altay Köymen (T.T.K.yay. 3. Baskı)
- MENAKIB—İ ŞEYH EVHADÛ'D—DİN HAMİD EL—KİRMANÎ**, Ankara 1994 haz. Fahrettin Coşkuner (A.Ü.D.T.C.F. Yüksek Lisans Tezi)
- MENAKIB—İ HACI BEKTAŞ—İ VELÎ (Vilâyetnâme)**, İstanbul 1958 haz. Abdülbâki Gölpınarlı (İnkılap yay.)
- MERÇİL, Erdoğan; **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Ankara 1993 (T.T.K.yay.)
- MERÇİL, Erdoğan; **Türkiye Selçukluları'nda Meslekler**, Ankara 2000 (T.T.K.yay.)
- MERÇİL, Erdoğan; "Kirman Selçukluları" **D.G.B.İ.T.**, Konya 1994 C. VII
- MERÇİL, Erdoğan; "Na'l-Baha ve Kullanılışına Dair Örnekler" **Bellekten**, Ankara 1996 C.XV S.CCXXVII (T.T.K. yay.)
- MERÇİL, Erdoğan; "Selçuklular'da Emîr-i Dâd Müessesesi" **Bellekten**, Ankara 1996 C. LIX S.CCXXIV (T.T.K. yay.)
- MERÇİL, Erdoğan; "Anadolu Selçukluları'nda Serbest Meslekler" **Cogito**, Selçuklular İstanbul 2001 S. XXIX

- MEVLÂNÂNA; **Mektuplar**, İstanbul 1999 çev. Abdülbâki Gölpınarlı (İnkılâp yay.)
- MEVLÂNÂNA; **Mesnevî**, İstanbul 2001 çev. Veled İzbudak Gözden Geçiren; Abdülbaki Gölpınarlı (M.E.B. yay.)
- MEVLÂNÂNA; **Fîhi Mâ-fih**, İstanbul 2001 çev. Ahmed Avni Konuk haz. Selçuk Eraydın (İz yay.)
- MEVLÂNÂNA; **Rubailer**, Ankara 2001 çev. Şefik Can (Kültür Bakanlığı yay.)
- MİKHAİL PSELLOS; **Khronographia**, Ankara 1992 çev. Işın Demirkent (T.T.K.yay.)
- MORİSSON, Cécile and Jean – Claude Cheynet; “ Prices and Wages in the Byzantine World” **The Economic History of Byzantium**, C.II Washington 2002
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah; **Safaifü’l Ahbar ve Nevadiü’l Asar**, çev. İstanbul 1285 C.III (Amire Mat.)
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah; **Müneccimbaşı’ya Göre Anadolu Selçukîleri**, İstanbul 1935 haz. Hasan Fehmi Turgal
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah; **Camiu’d — Düvel, Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler**, İzmir 2001 haz. Ali Öngül (Akademi Kit.)
- MÜVERRİH VARDAN; “Türk Fütühatı Tarihi” **Tarih Semineri Dergisi (889–1269)**, çev. Hrant D. Andreasyan İstanbul 1937 C.II
- NÂSİR–İ HUSREV; **Sefername**, İstanbul 1967 çev. Abdülvehap TARZİ (M.E.B.yay.) 2.baskı)
- NİKETAS KHONİATES; **Die Krone Der Komnenen**, Köln 1958 Almanca çev. Franz Grabler
- NİKETAS KHONİATES; **Historia (Iannes Manuel Komnenos Devirleri)**, Ankara 1995 çev. Fikret İŞILTAN (T.T..K yay.)
- NİZAMÜ’L-MÜLK; Hasan b. Ali b. İshak Tusî; **Siyasetnâme (Siyerü’l-Mülük)**, İstanbul 1998 çev. Zafer Bayburtlugil (Dergah yay. 4. Baskı)
- OCAK, Ahmet Yaşar; **Babaîler İsyanı**, İstanbul 2000 (Dergâh yay. 3. Baskı)
- OCAK, Ahmet Yaşar— S. Farûkî; “Zaviye” **İ.A.** Eskişehir 1997 C.XIII
- OCAK, Ahmet Yaşar; “Babaîlik” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1994 C IV
- ORAL, M. Zeki; “Selçuklu Devrinden Kalma İki Senet” **Anıt**, Konya 1950 S.XVIII
- ORAL, M. Zeki; “Kuvvaddar Oğulları” **Bellekten**, Ankara 1955 C.XIX S. LXXIII (T.T.K. yay.)
- ORAL, M. Zeki; “Sultan Hatun Senedi ” **Bellekten**, Ankara 1955 C.XIX S. LXXIII (T.T.K. yay.)

- ORAL, M. Zeki; “Aksaray’ın Tarihî Önemi ve Vakıfları” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1962 S.V (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- ORHONLU, Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı**, İstanbul 1990 (Eren yay. 2. Baskı)
- OSTROGORSKY, George; **Bizans Devleti Tarihi**, Ankara 1991 (T.T.K. yay.)
- ÖĞÜN, Gülay; “Kıbrıs’ta İslam Hakimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs ile Ticaret” <http://www.kibris.gen.tr/sorun/tarihçe/t2 -1.html>
- ÖNDER, Mehmet; **Mevlâna Şehri Konya (Tarihî Kılavuz)**, Ankara 1971 (Konya Turizm Derneği yay. 2. Baskı)
- ÖNDER, Mehmet; “Seydişehir’de Seyyid Harun Külliyesi, Vakıfları ve Bânisi” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1988 S.XX (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- el-ÖMERÎ, İbn Fazlullah; “Mesalikü’l-ebzar” Anadolu Beyliklerine Ait Bölümün Çevirisi, Yaşar Yücel, **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar**, Ankara 1991 C.I (T.T.K. yay.)
- ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Danışmendliler” **D.G.B.İ.T.** Konya 1994 C.VIII
- ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Saltuklular” **D.G.B.İ.T.** Konya 1994 C.VIII
- ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Mengüçükler” **D.G.B.İ.T.** Konya 1994 C.VIII
- ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Ahlât-şâhlar” **D.G.B.İ.T.** Konya 1994 C.VIII
- ÖZAYDIN, Abdülkerim; İbnü’l-Kalânisi ; Ebu Ya’la er-Reîsülecel Mecdürüesâ el-Amîd Hamza b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî et-Temîmî; **T.D.V.İ.A.** İstanbul 2000 C.XXI s.99-100
- ÖZERGİN, M. Kemal; **Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları**, İstanbul 1959 (İ.Ü. E.F. Tarih Bölümü Basılmamış Doktora Tezi)
- ÖZERGİN, M. Kemal; “ Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları” **İ. Ü. Tarih Dergisi**, İstanbul 1965 C. XV. S. XX
- ÖZÖNDER, Hasan; “İpekyolu’nun Konya’daki İzlerine Dair Yeni Belgeler ve Bilgiler” **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Mayıs) Bildirileri**, Ankara 1990 (T.T.K. yay.)
- PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1993 C.I-III. (M.E.B.yay.)
- PARASIZ, İlker; **Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, Bursa 1999 (Ezgi Kitapevi)
- PARLAR, Gündegül; **Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler**, Ankara 2001 (Kültür Bakanlığı yay.)

- PEGOLOTTI, Francesco Balducci; **La Pratica Della Mercatura**, New York 1970 yay.
Allan Evans
- POLAT, M. Said; **Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İçtimai ve İktisadi Hayat**, İstanbul 1997 s.170 (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü)
- POLAT, M.Said; “Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret” **Türkler**, Ankara 2002 C.VII
- PİRENNE, Henry; **Ortaçağ Kentleri**, çev. Şadan Karadeniz İstanbul 2000 (İletişim yay.)
- RASONYI, L.; **Tarihte Türklük**, Ankara 1996
- RAVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman; **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, Ankara 1999 C.I—II. çev. Ahmet Ateş (T.T.K.yay. 2. Baskı)
- ROGERS, J. M; “Saldjûkids; Art and Architecture, in Anatolia” **The Encyclopaedia of İslam**, Leiden 1995 C.VIII (New Edition)
- RUBRUK, Wilhelm Von; **Moğolların Büyük Hanına Seyehat (1253-1255)**, çev. Ergin Ayan İstanbul 2001
- RUNCİMAN, Steven; **Haçlı Seferleri Tarihi**, çev: Fikret Işıltan Ankara 1992-1998 C. I-
.II-III
- SAHİLLİOĞLU, Halil; “Dinar” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1994 C. IX
- SAHİLLİOĞLU, Halil; “Antakya” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1991 C. III
- SAHİLLİOĞLU, Halil; “Dirhem” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1994 C. IX
- SAHİLLİOĞLU, Halil; “İkinci Keykavüs'ün Bir Mülknâmesi” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1969 S.VIII (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- SAHİLLİOĞLU, Halil; “Akçe” **T.D.V.İ.A.** İstanbul 1989 C. II
- SARRE, Friedrich; **Küçük Asya Seyehati (1895 Yazı)** çev. Dara Çolakoğlu İstanbul 1998
- SARRE, Friedrich; **Konya Köşkü**, Ankara 1989 s.97-98 çev. Şehabeddin Uzluğ (T.T.K.yay. 2. Baskı)
- SAVRAN, Ahmet; İbnü'l Ezrak el-Farikî **T.D.V.İ.A.** İstanbul 2000 C.XXI
- SELEN, Hamit Sadi; **Ticaret Tarihi**, İstanbul 1960 (İnkılap Kit.)
- SEVİM, Ali; **Suriye — Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, Ankara 1989 (T.T.K. yay.)
- SEVİM, Ali; “Suriye Selçukluları” **D.G.B.İ.T.**, Konya 1994 C. VII
- SEVİM, Ali; **Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleyman-şâh**, Ankara 1990 (TTK yay.)
- SEVİM, Ali; “Keyhusrev I” **T.D.V.İ.A.** Ankara 2002 C.XXV
- SEVİM, Ali; “Keyhusrev II” **T.D.V.İ.A.** Ankara 2002 C.XXV
- SEVİM, Ali; “Keyhusrev III” **T.D.V.İ.A.** Ankara 2002 C.XXV
- SIMON DE SAINT-QUENTIN; **Histoire Des Tartares**, Paris 1965 haz. Jean Richard

- SOBERNHEIM, M; "Kalavun" İ.A. Eskişehir 1997 C.VI
- SOBERNHEIM, M; "Memlükler" İ.A. Eskişehir 1997 C. VII
- SPULER, Bertold, **İran Moğolları**, Ankara 1987 çev. Cemal Köprülü (T.T.K. yay.)
- STRANGE, G. Le; **The Lands of the Eastern Caliphate**, London 1966
- STRECK, "Antakya" İ.A. Eskişehir 1997 C.I
- SÜMER, Faruk, "Yabanlu Pazarı" **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1985 S. XXXVII
- SÜMER, Faruk; **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri—Boy Teşkilâtı—Destanları**, Ankara 1967 (A. Ü. Yay.)
- SÜMER, Faruk; "Memlük Sultanı Bey Pars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferine Dair Kadı Muhyiddin İbn Abdü'z-Zahir'in Risâlesinin Tercümesi " **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1985 S. XXXVII
- SÜMER, Faruk; "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi ?" **Belleten**, Ankara 1960 C.XXIV S. XCVI (T.T.K. yay.)
- SÜMER, Faruk; "Anadolu'da Moğollar" **S.A.D.** 1969'dan, ayrıbasım, Ankara 1970 S.I (T.T.K. yay.)
- SÜMER, Faruk; "Memlük Sultanı Bey Pars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferine Dair Kadı Muhyiddin İbn Abdü'z-Zahir'in Risâlesinin Tercümesi " **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1985 S. XXXVII
- SÜMER, Faruk; "Selçuklular Devrinde Türkiye'de Madenler" **Türkiye İktisatı**, Ankara 1990 S. VII
- SÜMER, Faruk; "Türkler'de Atçılık ve Binicilik, I. Bölüm" **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1983 S.XXIV
- SÜMER, Faruk; "Ahlat Şehri ve Ahlatşâhlar" **Belleten**, Ankara 1986 C.L. S. IIIIC
- SÜMER, Faruk; "Anadoludaki Türk Halıcılık Tarihine Dair En Eski Bilgiler" **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ankara 1984 S.XXXII
- SÜMER, Faruk; "Selçuklular Devrinde Ticaret", **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1993 S. LXXXIII
- SÜMER, Faruk; "Megüçükler" İ.A. Eskişehir 1997 C.VII
- SÜMER, Faruk; "Keykâvus I" **T.D.V.İ.A.** Ankara 2002 C.XXV
- SÜMER, Faruk; "Keykâvus II" **T.D.V.İ.A.** İstanbul 2002 C. XXV
- SÜMER, Faruk; "Keykubâd I" **T.D.V.İ.A.** Ankara 2002 C.XXV
- SÜMER, Faruk; "Keykubâd III" **T.D.V.İ.A.** Ankara 2002 C.XXV
- SÜMER, Faruk; "Kılıcarslan IV" **T.D.V.İ.A.** İstanbul 2002 C. XXV

- SÜMER, Faruk; “Oğuzlar” İ.A. Eskişehir 1997 C. IX
- SÜMER, Faruk; “Kınık” T.D.V.İ.A, Ankara 2002 C. XXV
- SÜRYANİ PATRİK MİHAİL, **Vekayinâme, II. Kısım (1042-1195)**, çev. H. D. Andreas-yan (basılmamış nüsha, T.T.K. kitaplığı numara: 44)
- ŞEKER, Mehmet; “İbn Batuta’ya Anadolu’nun Sosyal ve İktisadî Hayatı” **V. Milletler Arası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21–25 Mayıs) Bildirileri**, Ankara 1990 (T.T.K. yay.)
- ŞEŞEN, Ramazan; **Salahaddin Eyyubî ve Devlet**, İstanbul 1987 (Çağ yay.)
- ŞEŞEN, Ramazan; Müslümanlarda Tarih—Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul 1998 (İsar yay.)
- TABAKOĞLU, Ahmet; **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 2000 (Dergah yay.)
- TANERİ, Aydın; **Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menakıbı’l Ârifin’e Göre)**, Konya 1977
- TANERİ, Aydın; “Hüsâmeddin Çoban” T.D.V.İ.A. İstanbul 1998 C.XVIII
- TANMAN, Baha, “Danışmendliler” T.D.V.İ.A. İstanbul 1993 C. VIII
- TAŞAĞIL, Ahmet, **Gök-Türkler**, Ankara 1995 (T.T.K. yay.)
- TEBRİZİ, Muhammed Hüseyin b. Halef; **Burhan-ı Kat’ı**, Ankara 2000 çev. Mütercim A-sım Efendi, haz. Mürsel Öztürk- Derya Örs (T.D.K.yay.)
- TEKİN, Zeki; “Deri” T.D.V.İ.A. İstanbul 1994 C. IX
- TEKİNDAĞ, Şehabeddin; “Lü’lüe” İ.A. Eskişehir 1997 C.VII
- TEKİNDAĞ, Şehabeddin; “Karamanlılar’ın Gorigos Seferi” **İ.Ü.E.F.Tarih Dergisi**, İstanbul 1954 C VI. S.IX
- TEKİNDAĞ, Şehabeddin; “Alauddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hududları” **İ.Ü.E.F.Tarih Dergisi**, İstanbul 1937 C. I
- TEKİNDAĞ, Şehabeddin; “Silifke” **İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1971 S II
- TEKİNDAĞ, Şehabeddin; “Trabzon” İ.A. Eskişehir 1997 CXII/I
- TEMİR, Ahmet; **Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-din’in 1272 Tarihli Arapça- Moğolca Vakfiyesi**, Ankara 1989 (T.T.K.yay. 2. Baskı)
- TIZLAK, Fahrettin; “Osmanlılardan Önce Türkler de Madencilik” **Türkler**, Ankara 2002 C.VII
- TOGAN, A. Zeki Velidi; **Türk Umumî Tarihine Giriş**, İstanbul 1981 (Enderun Kitabevi)
- TOGAN, A. Zeki Velidi; “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti” **T. H. İ. T. M.** İstanbul 1931 C. I
- TOGAN, A. Zeki Velidi; “Reşideddin’in Mektuplarında Anadolu’nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar” **İ.Ü. İ.F.M.** İstanbul 1955 C. XV No: 1-4

- TOGAN, A. Zeki Velidi; "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti" T.H.I.T.M., İstanbul 1931 C. I
- TOGAN, A. Zeki Velidî; "Reşidü'd-Din Tabib" İ.A. Eskişehir 1997 C.IX
- TURAN, Osman; **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1993 (Boğaziçi yay.)
- TURAN, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye Siyâsî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)**, İstanbul 1998 (Boğaziçi yay. 5. Baskı)
- TURAN, Osman; **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, Ankara 1988 (T.T.K. yay.)
- TURAN, Osman; **Tarihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet**, İstanbul 1998 (Boğaziçi yay.)
- TURAN, Osman; **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1993 (Boğaziçi yay.)
- TURAN, Osman; **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul 1994 (Boğaziçi yay. 7. Baskı)
- TURAN, Osman; **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılan Tarihî Takvimler**, Ankara 1984 (T.T.K.yay) 2. Baskı
- TURAN, Osman; **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul 1998 (Boğaziçi yay.)
- TURAN, Osman; "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu" **İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti**, çev. Kazım Turhan İstanbul 1988 C. I
- TURAN, Osman; "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak" **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953
- TURAN, Osman; "Selçuklu Devrine Aid Köy Satışı Hakkında Bir Vesika" **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1973 S.X (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- TURAN, Osman; "Selçuk Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı" **Bellekten**, Ankara 1947 C. XI. S. XXXXII
- TURAN, Osman; "Selçuk Devri Vakfiyeleri II Mübarizeddin Er-Tokuş Vakfiyesi" **Bellekten**, Ankara 1947 C. XI S. XXXXIII
- TURAN, Osman; "Selçuk Devri Vakfiyeleri III Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri" **Bellekten**, Ankara 1948 C. XXII S. XXXXV
- TURAN, Osman; "Selçuk Kervansarayları" **Bellekten**, Ankara 1946 C. X S. XXXIX
- TURAN, Osman; "Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri" **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul 1993 (Boğaziçi yay.)
- TURAN, Osman; "Selçuk Türkiyesi ve Dünya Ticareti", **Türk Yurdu**, İstanbul 1960 C.L S.10

- TURAN, Osman; "II. Izzeddin Keykavüs'e Ait Bir Temlik-nâme" **Zeki Velidi Togan'a Armağan**, İstanbul 1950-1955
- TURAN, Osman; "Keykubâd I" **İ.A.** Eskişehir 1997 C. VI
- TURAN, Osman; "Keykâvus I" **İ.A.** Eskişehir 1997 C. VI
- TURAN, Osman; "Keykâvus II" **İ.A.** Eskişehir 1997 C. VI
- TURAN, Osman; "Süleyman-şâh II." **İ.A.** Eskişehir 1997 C.XI
- TURAN, Osman; "Kılıçarslan II." **İ.A.** Eskişehir 1997 C.6
- TURAN, Osman; "Süleyman-şâh I" **İ. A.** Eskişehir 1997 C.XI.
- TURAN, Osman; "Kılıçarslan I." **İ.A.** Eskişehir 1997 C. VI
- TURAN, Osman; "Kılıçarslan II." **İ.A.** Eskişehir 1997 C. VI
- TURAN, Şerafettin; **Türkiye – İtalya İlişkileri I (Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine)**, İstanbul 1990
- ULUÇAM, Abdüsselam; "Konya-Eğridir Kervan Yolunun Bilinmeyen Bölümü" **V. Milî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya 1996 C. I
- ULUÇAY, Çağatay; "Makalât-ı Seyyid-Harun" **Belleten**, Ankara 1946 C.X S.XL (T.T.K. yay.)
- URFALI MATEOS; **Vekayi-Nâmesi (952–11562) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136–1162)**, çev. Hrant D. Andreasyan Notalar; Edouard Dulaurer, M.Halil Yinanç Ankara 1962 (T.T.K. yay.)
- UYUMAZ, Emine; **Sultan I. Alâeddin Keykubat Devri Selçuklu Tarihi (1220–1237)**, İstanbul 1997 (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi)
- UYUMAZ, Emine; "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubat Dönemine (1220-1237) Bir Bakış" **Cogito**, Selçuklular İstanbul 2001 S.XXIX
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1988 (T.T.K. yay.)
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti Teşiklatına Medhal**, Ankara 1988 (T.T.K. yay.)
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiyelerindeki Kitabeler I**, İstanbul İstanbul 1928
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Kitabeler II**, İstanbul 1929
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; "Mangır" **İ.A.** Eskişehir 1997 C.VII
- ÜLKÜTAŞIR, M.Şakir; "Sinop'ta Selçukîler Zамınına Ait Tarihî Eserler" **Türk Tarih Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi**, İstanbul 1949 S. V

- WITTEK, Paul; **Menteşe Beyliği 13-15. Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik**, çev. O. Şaik Gökyay Ankara 1944 (T.T.K. yay.)
- WITTEK, Paul; “Bizanslılardan Türkler’e Geçen Yer Adları” **S.A.D (1969)**, Ankara 1970 C.I (T.T.K yay.)
- VRONIS, Speros; **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century**, Berkeley 1971 (University California of Press)
- YAKUBOVSKI, A.; “İbn Bibi’nin XIII. Asır Başında Anadolu Türkleri’nin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi” **A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, çev. İsmail Kaynak Ankara 1954 C.XII S. I-II
- YARDIM, Ali; **İstanbul’un 550. Fetih Yılı İçin Alanya Kitabeleri (Tesbit, Tescil, Tasnif ve Değerlendirme)**, İstanbul 2002 (İstanbul Fetih Cemiyeti yay.)
- YAZICI, Tahsin; “Tebrizî” **İ.A. Eskişehir** 1997 C.XII/II
- YETKİN, Şerare; “Çini” **T.D.V.İ.A. İstanbul** 1993 C. VIII
- YİĞİT, İsmail; “Kalavun” **T.D.V.İ.A. İstanbul** 2001 C.XXIV
- YİNANÇ, M. Halil, “ Danışmendliler” **İ.A. Eskişehir** 1997 C.III
- YİNANÇ, Refet; “Selçuklu Medreselerinden Amasya Hilafet Gazi Medresesi ve Vakıfları” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1982 S.XIV (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- YİNANÇ, Refet; “Sivas Abideleri ve Vakıfları I.” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1991 S.XXII (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- YİNANÇ, Refet; “Sivas Abideleri ve Vakıfları II.” **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1994 S.XXIII (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- YUVALI, Abdülkadir; **İlhanlılar Tarihi I (Kuruluş Devri)**, Kayseri 1994 (Erciyes Üniversitesi yay.)
- YUVALI, Abdülkadir; “Selçuklular Döneminde Kıbrıs’ın Anadolu ile Siyasî ve Ticarî İlişkileri, <http://www.kibris.gen.tr/sorun/tarihçe/t2-2.html>
- YUVALI, Abdülkadir, “İlhanlıların Doğu Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirleri nin Vergi Potansiyeli” **XI.T.T.K. Kongresi Bildirileri**, Ankara 1994 C.II
- YÜCEL, Yaşar, bak. el-Ömerî,
- YÜKSEL, Hasan; “Selçuklular Döneminden Kalma Bir Vefaî Zaviyesi (Şeyh Marzubân Zaviyesi) **Vakıflar Dergisi**, Ankara 1995 S.XXV (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.)
- ZAMBAUR, E. V.; “Dirhem” **İ.A. Eskişehir** 1997 C. III
- ZAMBAUR, E. V., “Dinar” **İ. A. Eskişehir** 1997 C. III

EKLER

Ek – I: XII. – XIII. Yüzyıl Selçuklu Türkiyesi’nde Alım—Satımı Yapılan Bazı Malların Fiyatları İle İlgili Liste.....	199
Ek – II: XII. – XIII. Yüzyıl Selçuklu Türkiyesi’nde Alım—Satımı Yapılan Bazı Malların Fiyatları İle İlgili Tablo.....	205
Ek – III: Türkiye Selçukluları’nın Bazı Paraları İle İlgili Liste ve Resimler.....	209
Ek—IV: Türkiye Selçukluları Şeceresi.....	221

EK— I: XII.— XIII.Yüzyıl Selçuklu Türkiyesi'nde Alım- Satımı

Yapılan Bazı Malların Fiyatları İle İlgili Liste

1) **Tahıl:** Sultan Baybars (1260–1277)¹ Kayseri'ye geldiğinde Aksarayî'ye göre on, Ebu'l Ferec'e göre on beş gün kalmış² yollar kesildiği için tahıl (galle) fiyatları çok yükselmiş, 1 mud³ tahıl 40 dirheme bulunamaz olmuştur. Tahıl bulunamayınca 1 men kuru üzüm 10 dirheme alınarak atlar beslenmiştir.⁴

684/1285'de, Geyhatu Türkiye'ye geldiğinde Sahibata Fahreddin Ali (ö.25 Şevval 687 / 23 Kasım 1288) Moğolların “tagar”ını (buğday) temine çalışmış, fakat bir tagar⁵ 70 dirheme (1971 yılı rayicine göre 1400 TL. idi) bulunamamıştı.⁶ 699 /1299 yılında görülen kuraklık sonucu meydana gelen kıtlık günlerinde ise, 1 mud (72,5–135 litre) buğday 50 dirheme bulunamaz olmuştu.⁷

Türkiye'ye komşu olan Musul ve el—Cezîre gibi bölgelerde yine kıtlık ve pahalılık dönemlerinde (622/1225 yılında olduğu gibi) 1,3 makûk⁸ (mekiklik) buğday (1,3 mekiklik buğdayın ağırlığı 45 rıtıl⁹ onun ağırlığına eşittir.) 1 dinar ve 1 kırata¹⁰ değer bulunuyordu. Mezkur bölgede görülen kıtlık ve pahalılık 624/1227 yılında da sürmüş, 2 makûk (mekiklik) buğday 1 dinar 2 kırata; 3 makûk (mekiklik) arpa, 1 dinar 2 kırata satılır

¹ M. Fuad Köprülü “Baybars I” İ.A. Eskişehir 1997 C.II s.357–362, Kâzım Yaşar Kopruman; “Memlûkler” D.G.B.İ.T. Konya 1989 C.VI s.456–466, a.mlf. “Baybars I” T.D.V.İ.A. C. V s.221–223

² Karşılaştırınız: Kaymaz, a.g.e, s.166

³ 1 mud; 1130'larda 69,5kg veya 67,5 ila 112,5 litre arasında değişen hacim ölçüsüdür. Hinz, a.g.e, s.57 karşılaştırınız; 1 mud 100—120kg. Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s.60-61 veya 1 Mud = 72.5—135 litre, Kaymaz, a.g.e, s.165–166

⁴ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.88 N.G. s.192, Ebu'l Ferec, **E bu'l Ferec Tarihi**,C.II s. 599

⁵ Tagar: İçine buğday ve başka şeyler konan çuval veya harardır. Kaşgarlı Mahmud, a.g.e, C.I s.17, 244, 411 C.II. s.147, 306, 1 Tagar, 100 men'dir. 1 men = 832 gr. 1 Tagar = 83,2 kg. Turan, **S. Zamanında...**, s.587, Kaymaz, a.g.e, s.165–166

⁶ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. 115 N.G.223, Turan, **S. Zamanında...**,s.587

⁷ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. 218 N.G.308

⁸ 1makûk = 61 ila 81,2 kg arasında idi. Hinz, a.g.e, s.55

⁹ Bu ağırlık ölçüsünün değeri çeşitli mekanlarda ve zamanlarda farklılık arz etmekle birlikte, prensip olarak 12 ukiyyedir. Ortaçağ Türkiyesi'nde 321,428 gr. kadardı. Pegolotti'ye göre Sivas rıtlı 4,68 kg. idi. Pegolotti, a.g.e, s.65, Hinz, a.g.e, s. 34,39 Pakalın, a.g.e, C.III. s.35, Atiya, “Rıtlı” s.727 Polat, a.g.tez, s.187 Karşılaştırınız; Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s.56-57

¹⁰ Mekke, Mısır,Suriye ve Anadolu'da 1 kırat, 1/24 miskal ya da 1/16 dirhemdir. Ağırlık olarak Anadolu'da 0,2004 gram, diğer adı geçen bölgelerde ise 0,195 gramdır. Hinz, a.g.e, s.34 Cengiz Kallek, “Kırat” T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C. XXV s.437-439

olmuştur. Diğer taraftan 625/1227 yılında ürünler çoğalmış, dolayısıyla fiyatlar ucuzlamıştır. Musul ölçeği ile 5 makûk (mekiklik) buğday 1 dinara, 17 makûk (mekiklik) arpa da 1 dinara satılır olmuştur. Yine aynı bölgede 1 makûk (mekiklik) pirincin fiyatı önceden 12 dirhem iken, kıtlık esnasında 50 dirheme yükselmiştir.¹¹

Kıtlık veya kuraklık zamanları dışında Türkiye’de bol miktarda tahıl üretimi yapıldığı için fiyatıda ucuzdu. Öyleki 643/1247’de tanzim edilen Karatay vakfiyesinden 1 mud buğdayın 10 dirhem ettiği anlaşılmaktadır.¹² Geyhatu (690-694/1291-1295), 1291 yılında, Ilgın civarında buğday eken bir çiftçi görmüş, çiftçinin eteğindeki buğdayı kendi eteğine alarak “yükü biş akçeye” diyerek saçmıştı. Buna göre bu tarihte bir eşek yükü¹³ buğday beş akçe idi.¹⁴ Germiyan’da 1 mud buğday 15 dirhem arpada bu kadar veya biraz azdır.¹⁵

2) At: Türkiye’de yetiştirilen, Arap atlarının bir tanesi bazı hallerde bin altın dinar değerinde olabilirdi.¹⁶ (Prof. Dr. Salim Koca’ya göre; 1 Dinar; 1 Cumhuriyet Altını değerindedir. Bugün bir Cumhuriyet Altını ortalama 120 milyon TL. olduğuna göre; 1000 dinar; 120 milyar TL. yapmaktadır.¹⁷

3) Koyun – Sığır — Et : Koyun üretimi ve sayısı çok olduğu için, fiyatı da ucuzdu. Seçme iri bir baş koyunun fiyatı 10—12 dirhemdi.¹⁸ 1333 yılında Kastamonu’da semiz bir koyunun yarısı 2 dirhem idi. Bir baş koyun 4 dirhem olur.¹⁹ Etin rıtlı 1 dirhem,²⁰ İ.İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Ermenistan seferinden Kayseri’ye döndüğünde (1216) şehirde 1 baş sığır ve at 2 akçe, 5-6 baş koyun 1 akçe²¹ tutuyordu. Musul ve el—Cezîre gibi bölgelerde kıtlık ve pahalılık dönemlerinde (624/1227 yılında olduğu gibi) et fiyatları

¹¹ İbnü’l – Esir, a.g.e, C.XII s.410,434,444

¹² Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III”, s. 60

¹³ 1 yük =162,144 kg. Hinz, a.g.e, s.44

¹⁴ Anonim Selçukname, s.56-57,80, Baykara, Anadolunun Selçuklular...,s.82

¹⁵ el-Ömeri, a.g.e, s. 194

¹⁶ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.111, el-Ömeri, a.g.e, C.I s.186, el-Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.326

¹⁷ Koca, Sultan I. İzzeddin..., s.88

¹⁸ el-Ömerî, a.g.e, s.183, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.339, Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s.60, Merçil,...Meslekler, s.32

¹⁹ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. s.351

²⁰ el-Ömerî, a.g.e, C.I s. 194

²¹ İbn Bibi, a.g.e, N.G.s.69, Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III”, s.60, Bayat, “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...” s.18

artıyor, normal zamanlarda 6-7 rıtl et 1 kırata satılırken, az bulunduğu zamanlarda 1 rıtl et 2 habbeye satılıyordu.²²

4) **Bal:** Selçuklu Türkiyesi'nde üretilen ballar, çok lezzetli olup ne aşırı tatlı ne de tatsız idi. 1 rıtl²³ bal 3 dirhemi geçmezdi.²⁴ 1333 yılında Kastamonu'da, 2 dirheme alınan bal helvası on kişiye yetmekte idi.²⁵

5) **Tuz:** Darlık zamanlarında fiyatı yükselirdi. Nitekim, 1256-1257 yılında Ali Bahadır, Malatya'yı kuşatığında pahalılık artmış; tuzun bir makkûk'u²⁶ 40 dirheme veya sultanın beyaz sikkelerinden 400 tanesine satılır olmuştu.²⁷ Musul ve el—Cezire bölgelerinde de kıtlık yıllarında 1 makûk (mekiklik) tuzun fiyatının 1 dirhemden 10 dirheme çıktığı oluyordu.²⁸

6) **Meyve — Sebze:** Bir men kuru üzüm 10 dirheme,²⁹ Salatalığın on tanesi bir danka (dang)³⁰ Denizli'de 1000 tane nar 1 dirheme satılırdı.³¹ 1333 yılında Kastamonu'da, birer dirheme alınan ceviz ve kestane on kişiye bir gün müddetle yetebilmekte idi.³² Türkiye'ye komşu olan Musul ve el—Cezîre gibi bölgelerde kıtlık ve pahalılık dönemlerinde (622/1225 yılında olduğu gibi) pazı, havuç, şalgam gibi sebzelerin 5 rıtlı 1 dirheme; menekşenin 6 rıtlı 6 – 7 dirheme satılırdı.³³

7) **Köle – Cariye:** I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Ermenistan seferinden Kayseri'ye döndüğünde (1216) şehirde bir Ermeni köle ya da cariye 50 akçeye satılıyordu.³⁴ Kalavun

²² İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.435-436

²³ Bu ağırlık ölçüsünün değeri çeşitli mekanlarda ve zamanlarda farklılık arz etmekle birlikte, prensip olarak 12 ukiyyedir. Ortaçağ Türkiyesi'nde 321,428 gr. kadardı. Pegolotti'ye göre Sivas rıtlı 4,68 kg. idi. Pegolotti, a.g.e, s.65, Hinz, a.g.e, s. 34,39, Pakalın, a.g.e, C.III. s.35, Atiya, “Rıtl” . s.727, Polat, a.g.tez, s.187 Karşılaştırınız; Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s.56-57

²⁴ el-Ömeri, a.g.e, C.I s.183-184, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.339

²⁵ İbn Battuta, a.g.e, M.Ş. s.351

²⁶ 1 makûk = 61 ila 81,2 kg arasında değişen bir ölçü idi. Hinz, a.g.e, s.55

²⁷ Ebu'l-Ferec, **Tarih-i Muhtasar**, s.31, a.mlf., **E bu'l Ferec Tarihi**, C.II.s.565

²⁸ İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.410

²⁹ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.88 N.G. s.192 Ebu'l Ferec, **E bu'l Ferec Tarihi**, C.II s. 599

³⁰ **Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî**, s.48

³¹ el-Ömeri, a.g.e, C.I s. 195

³² İbn Battuta, a.g.e, M.Ş. s.351

³³ İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.409

³⁴ İbn Bibi, a.g.e, N.G.s.69, Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s.60 Bayat, “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...,” s.18

(1279-1290) da bin dinara satılmış, Kıpçaklı bir esir olduğundan kendisine “Elfî” denilmiştir.³⁵ İbn-i Batuta Ayasuluğ’da 40 dinara bakire bir Rum cariye almıştı.³⁶

8) Elbise: Müritlerinden bir âmâda bulunan, Mevlâna’ya ait bir kemeri almak için; Ahî Kayser’in oğlu Ahî Çoban sözü edilen âmâyaya 100 dirhem vermeyi önermişti.³⁷ Mevlâna’nın; müritlerinden Selâhaddin’e bağışladığı bir gömleği, Alemeddin-i Kayser 2 bin aded-i sultanî vererek alır ve Gürcü Hatun’a hediye eder, Gürcü Hatun ise Alemeddin-i Kayser’e 2 bin dinar verir.³⁸ Bir fereci ise 600 dirheme kadar satılabiliyordu.³⁹

9) Battaniye: Şehzadeler için yapılan bir adet battaniyenin fiyatı, 18 dinardı.⁴⁰

10) Kitap — Defter — Kağıt: Sivas’ta iki cilt defter bir dirheme satılırdı.⁴¹ İki ciltlik bir kitap (Halep’te) 40 dirhemdi.⁴² İki tabaka kâğıdın (ya da iki tabaka kâğıdı yazmanın ücreti) fiyatı; Fahreddin-î Divdest’e göre, 4 dirhemdi.⁴³

11) Ekmek: 1244 yılında Konya’da, “beyaz güzel bir ekmek” 1 pula satılıyordu. 120 pul 1 dirhem değerindeydi.⁴⁴ 1333 yılında Kastamonu’da 2 dirheme alınan ekmekle 10 kişi bir gün boyunca doyabilirdi.⁴⁵

12) Hotab: Bir tabak hotab (hutab), 2 dirhemdi.⁴⁶ Prof. Dr. Tasin yazıcıya göre hotab bir yemek çeşididir.⁴⁷ Bazı zamanlarda, 1 sini hotab 1 dirhemdi.⁴⁸

13) Susam Yağı: Türkiye’ye komşu olan Musul ve el—Cezîre gibi bölgelerde 1 ritl⁴⁹ susam yağının kıtlık ve pahalılık dönemlerinde (622/1225 yılında olduğu gibi) 2 kırata;⁵⁰

³⁵ Ebu’l-Ferec, *Tarih-i Muhtasar*, s.51, Sobernheim “Kalavun” İ.A. C.VI s. 121, İsmail Yiğit, “Kalavun” T.D.V.İ.A. C.XXIV s.227

³⁶ İbn Batuta, *a.g.e*, M.Ş.s.335 M.Ç. s.209, Arıkan, *a.g.m.*, s.132

³⁷ Eflâkî, *a.g.e*, C.I.s.376

³⁸ Eflâkî, *a.g.e*, C.I.s.341

³⁹ Eflâkî, *a.g.e*, C.II.s.55, Taneri, *a.g.e*, s.94

⁴⁰ Eflâkî, *a.g.e*, C.II.s.217, Taneri, *a.g.e*, s.93-94, Merçil, ...*Meslekler*, s.13

⁴¹ Aksarayî, *a.g.e*, N.G. s.270

⁴² Eflâkî, *a.g.e*, C.I.s.255

⁴³ Eflâkî, *a.g.e*, C.II.s.54, Taneri, *a.g.e*, s.94

⁴⁴ Eflâkî, *a.g.e*, C.II.s.67, Taneri, *a.g.e*, s.93

⁴⁵ İbn Batuta, *a.g.e*, M.Ş. s.351, Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s.60, Bayat, “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...,” s.18

⁴⁶ Eflâkî, *a.g.e*, C.II.s.223

⁴⁷ Eflâkî, *a.g.e*, C.I.s.405, Merçil, ...*Meslekler*, s.67

⁴⁸ Eflâkî, *a.g.e*, C.I.s.282

bolluk dönemlerinde ise yarım kırata satıldığı belirtilmiştir. Adı geçen mamul çok bulunduğu zamanlarda 60 rıtlı 1 dinara satılmakta idi.⁵¹

14) Şeker: Musul ve el—Cezire bölgelerine Mısır'dan ithal edilen kötü ve esmer renkli şekerin 1 rıtlının normal zamanlardaki fiyatı 1,25 dirhem, kıtlık dönemlerinde ise 3,5 dirheme satılırdı. Buna karşılık beyaz renkli Mısır toz şekerinin 1 rıtlının fiyatı 2 ila 2,5 dirhem arasında değişirdi.⁵²

15) Şap: Rubruk, 4 Nisan 1255'te Konya'da gördüğü Venedikli ve Cenovalı iki tâcirin Türkiye'deki şap ticaretini tekellerine aldıklarını, fiyatı eskiden 15 Bizantiner olan bir parça şapın 50 Bizantiner'e yükseldiğini nakletmiştir."⁵³

16) Azari Fiyatları : Selçuklu Türkiyesi'nde bazı gayrimenkullerin satış işlemleri ile ilgili kayıtlardan tedavüldeki paralar ve gayrimenkullerin rayiç fiyatları hakkında bilgiler edinebilmekteyiz. Sultan II. İzzeddin Keykâvus (644-646/1246–1249: müstakil; 646-660/1249 – 1262: müşterek ö.677/1278) Aksaray'a bağlı Kerfeli (Gerfeli veya Gelveri) nam köyü 1200 kızıl ve ağır çil Mısır altını mukabili satmıştır.⁵⁴ Bu durum bize Selçuklu Türkiyesi'nde iktisadî durumun sarsılması sonucu Mısır parasının daha makbul olmaya başladığını göstermektedir. Diğer yandan yine Sultan II. İzzeddin Keykâvus (644-646/1246–1249: müstakil; 646-660/1249 – 1262: müşterek ö.677/1278) Amasya'daki İl Arslan nam köyün kullanım haklarını Eseddin Ali b. Yağı-basan b. Ebi Salim'e 300 altın mukabili satmıştır.(656/1258)⁵⁵

Yine Amasya'ya bağlı Orta Köy adındaki bir köy, içindeki kuyuları, tarlaları, dağları, ağaçları, evleri ile 3 bin gümüş dirhem mukabili 700/1300 yılında satılmıştı.⁵⁶

⁴⁹ Bu ağırlık ölçüsünün değeri çeşitli mekanlarda ve zamanlarda farklılık arz etmekle birlikte, prensip olarak 12 ukiyyedir. Ortaçağ Türkiyesi'nde 321,428 gr. kadardı. Pegolotti'ye göre Sivas rıtlı 4,68 kg. idi.

Pegolotti, *a. g.e.*, s.65, Hinz, *a.g.e.*, s. 34,39, Pakalın, *a.g.e.*, C.III s.35, Atiya, "Rıtlı" s.727, Polat, *a.g.tez.*, s.187, Karşılaştırmız; Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s.56-57

⁵⁰ Mekke, Mısır, Suriye ve Anadolu'da 1 kırat, 1/24 miskal ya da 1/16 dirhemdir. Ağırlık olarak Anadolu'da 0,2004 gram, diğer adı geçen bölgelerde ise 0,195 gramdır. Hinz, *a.g.e.*, s.34 Cengiz Kallek, "Kırat" T.D.V.İ.A. Ankara 2002 C. XXV s.437-439

⁵¹ İbnü'l – Esir, *a.g.e.*, C.XII s.409

⁵² İbnü'l – Esir, *a.g.e.*, C.XII s.410

⁵³ Rubruk, *a.g.e.*, s. 140, Heyd, *a.g.e.*, s. 332-333, 353, Turan, *a.g.e.*, s. 13 a.mlf., "Keykâvus II" İ.A. C. VI. s.642-645, Sümer, "Keykâvus II" T.D.V.İ.A. C. XXV. s.255-356

⁵⁴ Sahillioğlu, "İkinci Keykavus'un"..., s.60,72, Konyalı,...*Aksaray Tarihi*, C.I. s.362-364

⁵⁵ Turan, "II. İzzeddin Keykavüs'e Ait Bir Temlik-nâme" s.157-158,161

⁵⁶ Oral, "Selçuklu Devrinden Kalma İki Senet" s.5-6

IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın (1249-1254 / 1257-1266) kızı Sultan Hatun, sahibi olduğu Tokat'ın İsa Meşhet köyündeki Arkın adıyla maruf bir mezrayı 300 gümüş dirhem mukabilinde satmıştır (13 Ağustos 1303).⁵⁷

---

⁵⁷ Oral, "Sultan Hatun Senedi" s.387-388

Ek: II: XII.– XIII.Yüzyıl Selçuklu Türkiyesi'nde Alım- Satımı
Yapılan Bazı Malların Fiyatları ile İlgili Tablo

Mal	Fiyat	Miktar	Mekan	Zaman
Tahıl	40 dirhem	1 mud ¹	Kayseri	1277 ²
Buğday	70 dirhem	1 tagar ³	Türkiye	687/1288 ⁴
Buğday	50 dirhem	1 mud	Türkiye	699 /1299 ⁵
Buğday	1 dinar ve 1 kirat	1,3 makûk ⁶	Musul ve el-Cezire	622/1225 ⁷
Buğday	1 dinar ve 2 kirat	2 makûk	Musul ve el-Cezire	624/1227 ⁸
Pirinç	12 dirhem	1 makûk	Musul ve el-Cezire	622/1225'ten önce ⁹
Pirinç	50 dirhem	1 makûk	Musul ve el-Cezire	622/1225 ¹⁰
Buğday	10 dirhem	1 mud	Konya	643/1247 ¹¹
Buğday	5 akçe	1 yük ¹²	İlgın	1291 ¹³
Buğday	15 dirhem	1 mud	Germiyan	744/1343'ten önce ¹⁴
Arpa	15 dirhem	1 mud	Germiyan	744/1343'ten önce ¹⁵

¹ 1 mud; 1130'larda 69,5kg veya 67,5 ila 112,5 litre arasında değişen hacim ölçüsüdür. Hinz, a.g.e, s.57 karşılaştırınız; 1 mud 100—120kg. Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s.60-61 veya 1 Mud = 72.5—135 litredir. Kaymaz, a.g.e, s.165-166'

² Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.88 N.G. s.192, Ebu'l Ferac, Tarih, C.II s. 599

³ Tagar: İçine buğday ve başka şeyler konan çuval veya harardır. Kaşgarlı Mahmud, a.g.e, C.I s.17, 244, 411 C.II. s.147, 306, 1 Tagar, 100 men'dir. 1 men = 832 gr. 1 Tagar = 83,2 kg. Turan, S. Zamanında..., s.587, Kaymaz, a.g.e, s.165-166

⁴ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. 115 N.G.223, Turan, S. Zamanında...,s.587

⁵ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. 218 N.G.308

⁶ 1 makûk = 61 ila 81,2 kg arasında değişen bir ölçü idi. Hinz, a.g.e, s.55

⁷ İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.410

⁸ İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.434

⁹ İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.410

¹⁰ İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.410

¹¹ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III", s.60

¹² 1 yük =162,144 kg. Hinz, a.g.e, s.44

¹³ Anonim Selçukname, s.56-57,80, Baykara, Anadolunun Selçuklular...,s.82

¹⁴ el-Ömeri, a.g.e, s. 194

¹⁵ el-Ömeri, a.g.e, s. 194

Mal	Fiyat	Miktar	Mekan	Zaman
Kuru üzüm	10 dirhem	1 men ¹⁶	Kayseri	1277 ¹⁷
Bal	3 dirhemi	1 rıtıl	Türkiye	744/1343'ten önce ¹⁸
Nar	1 dirhem	1000 adet	Denizli	744/1343'ten önce ¹⁹
Ceviz	1 dirhem	10 kişilik	Kastamonu	1332 ²⁰
Kestane	1 dirhem	10 kişilik	Kastamonu	1332 ²¹
Pazı	1 dirhem	5 rıtıl	Musul ve el—Cezîre	622/1225 ²²
Havuç	1 dirhem	5 rıtıl	Musul ve el—Cezîre	622/1225 ²³
Şalgam	1 dirhem	5 rıtıl	Musul ve el—Cezîre	622/1225 ²⁴
Menekşe	6-7 dirhem	6 rıtıl	Musul ve el—Cezîre	622/1225 ²⁵
Köle - cariye	50 akçe	1 adet	Kayseri	1216 ²⁶
Cariye	40 dinar	1 adet	Ayasuluğ	1332 ²⁷
At	1000 dinar	1 baş	Kastanomu, Germiyan vd.	744/1343'ten önce ²⁸
At	2 akçe	1 baş	Kayseri	1216 ²⁹

¹⁶ 1 men = 832 gr'dır. Turan, *S. Zamanında...*, s.587, Kaymaz, a.g.e. s.165-166

¹⁷ Aksarayî, a.g.e, M.Ö. s.88 N.G. s.192, Ebu'l Ferec, *Tarih*, C.II s. 599

¹⁸ el-Ömeri, a.g.e, C.I s.183-184, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.339

¹⁹ el-Ömeri, a.g.e, C.I s. 195

²⁰ İbn Battuta, a.g.e, M.Ş. s.351

²¹ İbn Battuta, a.g.e, M.Ş. s.351

²² İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.409

²³ İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.409

²⁴ İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.409

²⁵ İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.409

²⁶ İbn Bibi, a.g.e, N.G.s.69 Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III” s.60 Bayat, “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin”...,s.18

²⁷ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş.s.335 M.Ç. s.209 Arıkan, a.g.mak, s.132

²⁸ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.111 el-Ömeri, a.g.e, C.I s.186 el-Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.326

²⁹ İbn Bibi, a.g.e, N.G.s.69 Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III”, s.60 Bayat, “Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...”, s.18

Mal	Fiyat	Miktar	Mekan	Zaman
Koyun	2 dirhem	Bir koyunun yarısı	Kastamonu	1333 ³⁰
Koyun	10 dirhem	1 baş	Konya	643/1247 ³¹
Koyun	12 dirhem	1 baş	Türkiye	744/1343'ten önce ³²
Koyun	1 akçe	5—6 baş	Kayseri	1216 ³³
Sığır	2 akçe	1 baş	Kayseri	1216 ³⁴
Sığır	60 dirhem	1 baş	Türkiye	1280 ³⁵
Et	1 dirhem	1 rıtl	Türkiye	744/1343'ten önce ³⁶
Et	1 kırat	6—7 rıtl	Musul	624/1227 ³⁷
Ekmek	1 pul	1 adet	Konya	1244 ³⁸
Ekmek	2 dirhem	10 kişilik	Kastamonu	1332 ³⁹
Susam yağı	1 dinar	60 rıtl	Musul	622/1225'den önce ⁴⁰
Hotab	2 dirhem	1 tabak	Konya	1300'ler ? ⁴¹
Hotab	1 dirhem	1 sini	Konya	1300'ler ? ⁴²

³⁰ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. s.351

³¹ Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri IIF" s.60

³² el-Ömerî, a.g.e, s.183, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.339, Merçil,...Meslekler, s.32

³³ İbn Bibi, a.g.e, N.G.s.69, Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s.60, Bayat, "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...", s.18

³⁴ İbn Bibi, a.g.e, N.G.s.69, Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s.60, Bayat, "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...", s.18

³⁵ Altıntaş, a.g.tez, s. 237

³⁶ el-Ömerî, a.g.e, C.I s. 194

³⁷ İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.435-436

³⁸ Eflâkî, a.g.e, C.II.s. 111, el-Ömerî, a.g.e, s. 186, 193, Kalkaşendî, a.g.e, C.V. s.326, Taneri, a.g.e, s.93

³⁹ İbn Batuta, a.g.e, M.Ş. s.351, Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III" s.60, Bayat, "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin...", s.18

⁴⁰ İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.409

⁴¹ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.223

⁴² Eflâkî, a.g.e, C.II.s.223

Mal	Fiyat	Miktar	Mekan	Zaman
Şeker	1,25 dirhem	1 ritil	Musul	1225 ⁴³
Kemer	100 dirhem	1 adet	Konya	1300'ler ? ⁴⁴
Gömlek	2 bin dinar	1 adet	Konya	1300'ler ? ⁴⁵
Fereci	600 dirhem	1 adet	Konya	1300'ler ? ⁴⁶
Battaniye	18 dinar	1 adet	Konya	1320'den önce ⁴⁷
Defter	1 dirhem	2 cilt	Sivas	1320'den önce ? ⁴⁸
Kitap	40 dirhem	2 cilt	Halep	1320'den önce ? ⁴⁹
Şap	15—50 bizantiner	1 parça ?	Türkiye	1255 ⁵⁰

⁴³ İbnü'l – Esir, a.g.e, C.XII s.410

⁴⁴ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.376

⁴⁵ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.341

⁴⁶ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.55, Taneri, a.g.e, s.94

⁴⁷ Eflâkî, a.g.e, C.II.s.217, Taneri, a.g.e, s..93-94, Merçil, ...Meslekler, s.13

⁴⁸ Aksarayî, a.g.e, N.G. s.270

⁴⁹ Eflâkî, a.g.e, C.I.s.255

⁵⁰ Rubruk, a.g.e, s.140, Heyd, a.g.e, s.333

**EK – III: TÜRKİYE SELÇUKLULARI’NIN BAZI PARALARI
İLE İLGİLİ LİSTE VE RESİMLER**

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLARI’NIN BAZI PARALARI *

SULTAN	SİKKELERİN EVSAFI, SAYISI VE YILLARI					
	Bakır (Fels)		Gümüş (Dirhem)		Altın (Dinar)	
	Adet	Yıllar	Adet	Yıllar	Adet	Yıllar
I. Rükneddin Süleymanşah (467-478/1075-1086) ¹	?	?	?	?	?	?
I. Rükneddin Kılıç Arslan (485-500/1093-1107) ²	?	?	?	?	?	?
I. Rükneddin Mesud (510-510/1116-1155)	3 ³	?	?	?	?	?
II. Rükneddin Kılıç Arslan (550-588/1156-1192)	8	İkisinin tarihi bellidir; 580 ve 584 ⁴	18	Tarihi olanlardan ilki 571, sonuncusu 592 tarihli. ⁵	2	573 ve 581 tarihli. ⁶

* Sikkelerle ilgili verilen sayılara, sultanların meliklik dönemlerinde kestirdikleri sikkeler ile başka idarecilerle müşterek darbedilenler de dahildir.

¹ İ. Galib, **a.g.k.**, s.2, A. Tevhid, **a.g.k.**, s.107, Erkiletlioğlu — Güler, **a.g.k.**, s.39, Aykut, **a.g.e.**, s.100-101

² İ. Galib, **a.g.k.**, s.2, A. Tevhid, **a.g.k.**, s.107, Erkiletlioğlu — Güler, **a.g.k.**, s.41, Aykut, **a.g.k.**, s.100-101

³ İ. Galib, **a.g.k.**, s.2, A. Tevhid, **a.g.k.**, s.108, **Catalogue of Oriental Coins...**,s.48, İ. Artuk — C. Artuk, **a.g.k.**, s.350, Erkiletlioğlu — Güler, **a.g.k.**, s.45-46, **Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)**, s.22, Aykut, **a.g.k.**, s.187-189, Parlar **a.g.e.**, s.28, Kesik, **a.g.e.**, s.121-122

⁴ İ. Galib, **a.g.k.**, s.5, A. Tevhid, **a.g.k.**, s.111-113, **Catalogue of Oriental Coins...**,s.49, İ. Artuk — C. Artuk, **a.g.k.**, s.351, Erkiletlioğlu — Güler, **a.g.k.**, s. 52, Aykut, **a.g.k.**, s.226-230, Parlar, **a.g.e.**, s.30

⁵ İ. Galib, **a.g.k.**, s.4, A. Tevhid, **a.g.k.**,110-111, **Catalogue of Oriental Coins...**, s.48, Aykut, **a.g.k.**, s.192-225, Erkiletlioğlu — Güler, **a.g.k.**, s.50-52

⁶ İ. Artuk — C. Artuk, **a.g.k.**, s.350, Erkiletlioğlu — Güler, **a.g.k.**, s.49 **Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)**, s.23, Aykut, **a.g.k.**, s.190-191

I. Gıyaseddin Keyhusrev (588-593/1192-1196—601-608/1205-1211)	21	İlk saltanatındaki 4 sikke ve ikinci saltanatındakilerin çoğu tarihsiz, üçü 601, 602 ve 606 tarihli. ⁷	37	Tarihi olanlardan ilki 589, sonuncusu 608 tarihli. ⁸	?	? ⁹
II. Rükneddin Süleymanşah (592-600/1196-1204)	8	Tarihi olanlardan ilki 592, sonuncusu 600 tarihli. ¹⁰	16	Tarihi olanlardan ilki 593, sonuncusu 600 tarihli. ¹¹	1	597 tarihli. ¹²
I. İzzeddin Keykavus (607-616/1211-1220)	29	Tarihi olanlardan ilki 610, sonuncusu 614 tarihli. ¹³	29	Tarihi olanlardan ilki 607, sonuncusu 616 tarihli. ¹⁴	2	614 ve 615 tarihli. ¹⁵

⁷ A. Tevhid, a.g.k, s.114-117, *Catalogue of Oriental Coins...*,s.50-51, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s.351,357, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.67,82-84, *Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)*, s.23 -24, Aykut, a.g.k, s.287-291, 380-396

⁸ İ. Galib, a.g.k, s.22, A.Tevhid, a.g.k,129-137, *Catalogue of Oriental Coins...*, s.49-51,54, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s.351,355-357, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.66-67,79-82, *Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)*, s.23 -24, Aykut, a.g.k, s.275-286, 326-379, Baykara, I. Gıyaseddin Keyhusrev..., s.56,57

⁹ Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.78, Baykara, I. Gıyaseddin Keyhusrev..., s.56

¹⁰ İ.Galib, a.g.k, s.17, A.Tevhid, a.g.k, s.119-120, 127-128, *Catalogue of Oriental Coins...*,s.52-53, İ. Artuk— C. Art uk, a.g.k, s.355, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.73-74, *Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)*, s.25, Aykut, a.g.k, s.315-324

¹¹ A.Tevhid, a.g.k,125-127, *Catalogue of Oriental Coins...*,s.51-52, İ. Artuk — C. Artuk, a.g.k, s.354-355 Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.70-74, *Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)*, s.28-29, Aykut, a.g.k, s.294-314

¹² Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.70, *Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)*, s.26-27, Aykut, a.g.k, s.292-293

¹³ İ.Galib, a.g.k, s.23, A.Tevhid, a.g.k, s.141-144, *Catalogue of Oriental Coins...*, s.56, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s.359, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.89, Aykut, a.g.k, s.459-491

¹⁴ İ.Galib, a.g.k, s.22, A.Tevhid, a.g.k, s.139-141, *Catalogue of Oriental Coins...*,s.55, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s.357-358, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.88-89, *Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)*, s.30 Aykut, a.g.k, s.399-457

¹⁵ Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.87, *Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)*, s.30, Aykut, a.g.k, s.397-398

I. Alaeddin Keykubâd (616-634/1220-1237)	22	Tarihi olanlardan ilki 616, sonuncusu 634 tarihli. ¹⁶	61	Tarihi olanlardan ilki 608, sonuncusu 634 tarihli. ¹⁷	10	İlki 618, sonuncusu 631 tarihli. ¹⁸
II. Gıyaseddin Keyhusrev (634-644/1237-1246)	16	Tarihi olanlardan ilki 635, sonuncusu 640 tarihli. ¹⁹	69	Tarihi olanlardan ilki 634, sonuncusu 643 tarihli. ²⁰	10	İlki 634, sonuncusu 642 tarihli. ²¹
II. İzzeddin Keykâvus (644-646/1246-1249: müstakil; 646-660/1249-1262: müşterek ö.677/1278)	4	? ²²	49	Tarihi olanlardan ilki 642, sonuncusu 656 tarihli. ²³	7	Tarihi olanlardan ilki 644 sonuncusu 657 tarihli. ²⁴

¹⁶ İ.Galib, a.g.k, s.25-26, *Catalogue of Oriental Coins...*,s. 73-74, İ. Artuk — C. Artuk, a.g.k, s.360,362 **Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)**, s.33, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.97,117-120

¹⁷ A.Tevhid, a.g.k, s.170-182, *Catalogue of Oriental Coins...*,s.57-72, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s.360-363, **Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)**, s.31-32, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.97-117

¹⁸ A.Tevhid, a.g.k, s.147, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s.359,362, **Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)**, s.30-30, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s. 98-99

¹⁹ İ.Galib, a.g.k, s.51 A.Tevhid, a.g.k, s.224-229 *Catalogue of Oriental Coins...*,s.87 İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s.364,367 Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.144-145

²⁰ İ.Galib, a.g.k, s.43-54, A.Tevhid, a.g.k, s.185-224, *Catalogue of Oriental Coins...*,s.75 – 87, İ. Artuk — C. Artuk, a.g.k, s.364-367, **Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)**, s.36-40, Erkiletlioğlu— Güler, a.g.k, s.124-144

²¹ A.Tevhid, a.g.k, s.184, İ. Artuk — C. Artuk, a.g.k, s.364, **Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)**, s.33-35 Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.122-124

²² İ.Galib, a.g.k, s.60, A.Tevhid, a.g.k, s.268, *Catalogue of Oriental Coins...*,s.92, İ. Artuk — C. Artuk, a.g.k, s.369,373,375,377, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.157,184

²³ İ.Galib, a.g.k, s.58-59,78, A.Tevhid, a.g.k, s.235-247,250-276, *Catalogue of Oriental Coins...*,s.88-92 İ. Artuk — C. Artuk, a.g.k, s.368-377, **Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)**, s.40-41,45-46, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.149-157,164-176

²⁴ A.Tevhid, a.g.k, s.234,249,270, İ. Artuk — C. Artuk, a.g.k, s.367,370-371,378-379, **Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)**, s.45, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.148,164,181

IV. Rükneddin Kılıç Arslan (646- 651/1249- 1254 —654- 664/1257- 1266)	11	? ²⁵	160	Tarihi olanlardan ilki 646, sonuncusu 665 tarihli. ²⁶	8	Tarihi olanlardan ilki 650, sonuncusu 663 tarihli. ²⁷
II. Alaeddin Keykubâd (647- 652/1249- 1254)	3	? ²⁸	39	Tarihi olanlardan ilki 647, sonuncusu 653 tarihli. ²⁹	4	Tarihi olanlardan ilki 650, sonuncusu 655 tarihli. ³⁰
III. Gıyaseddin Keyhusrev (663- 680/1266- 1282 ö.682/1283)	3	Birinin tarihi belli 677 ³¹	187	Tarihi olanlardan ilki 663, sonuncusu 682 tarihli. ³²	12	Tarihi olanlardan ilki 663, sonuncusu 676 tarihli. ³³

²⁵ A.Tevhid, a.g.k, s.268, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s.373,375, Erkiletlioğlu— Güler, a.g.k, s.161-162,184,201

²⁶ İ.Galib, a.g.k, s.63,65-69,73-76, A.Tevhid, a.g.k, s.248-250 -268,276-293, Catalogue of Oriental Coins..., s.93-98, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s. 374-377, Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.), s.42-47 Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.161-181,185-201

²⁷ A.Tevhid, a.g.k, s.249, İ. Artuk — C. Artuk, a.g.k, s.370,375, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.164,185

²⁸ A.Tevhid, a.g.k, s.268, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.184

²⁹ İ. Galib, a.g.k, s.78 (İ.Galib, a.g.k, s.78'deki dirhemin tarihi 663 olarak yanlış okunmuş olmalıdır. Çünkü II. Alaeddin Keykubad 652/1254 yılında ölmüştür.) A.Tevhid, a.g.k, s.250-268, Catalogue of Oriental Coins...,s.97-98, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s.370 -371, Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.), s.45-47 Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.164-179,206

³⁰ A.Tevhid, a.g.k, s.249, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s.370-371, Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.), s.45, Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.164

³¹ Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.228

³² İ.Galib, a.g.k, s.81-88, A.Tevhid, a.g.k, s.298-317, Catalogue of Oriental Coins...,s.99-104, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s.377-380, Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.), s.50-53, Erkiletlioğlu— Güler, a.g.k, s.209-228

³³ İ.Galib, a.g.k, s.81, Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.), s.49,52, Erkiletlioğlu— Güler, a.g.k, s.208-209

II. Mesud (679- 697/1284- 1296 //701- 709 / 1302- 1310)	?	? ³⁴	192	Tarihi olan- lardan ilki 679, sonun- cusu 702 tarihli. ³⁵	6	Tarihi olan- lardan ilki 681, sonun- cusu 685 tarihli. ³⁶
III. Alaeddin Keykubâd (697-701 / 1297-1302)	?	?	44	Tarihi olan- lardan ilki 697, sonuncusu 702 tarihli. ³⁷	3	Biri 698, tarihli. ³⁸
V. Rük- neddin Kılıç Arslan (707- 717 / 1308- 1318) ³⁹	?	?	?	?	?	?

³⁴ Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.252

³⁵ İ.Galib, a.g.k, s.90-93, A.Tevhid, a.g.k, s.318-341,354, *Catalogue of Oriental Coins...*, s.105-110, İ. Artuk— C. Artuk, a.g.k, s.380-382, *Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)*, s.53-54, Erkiletlioğlu— Güler, a.g.k, s.239-252,262

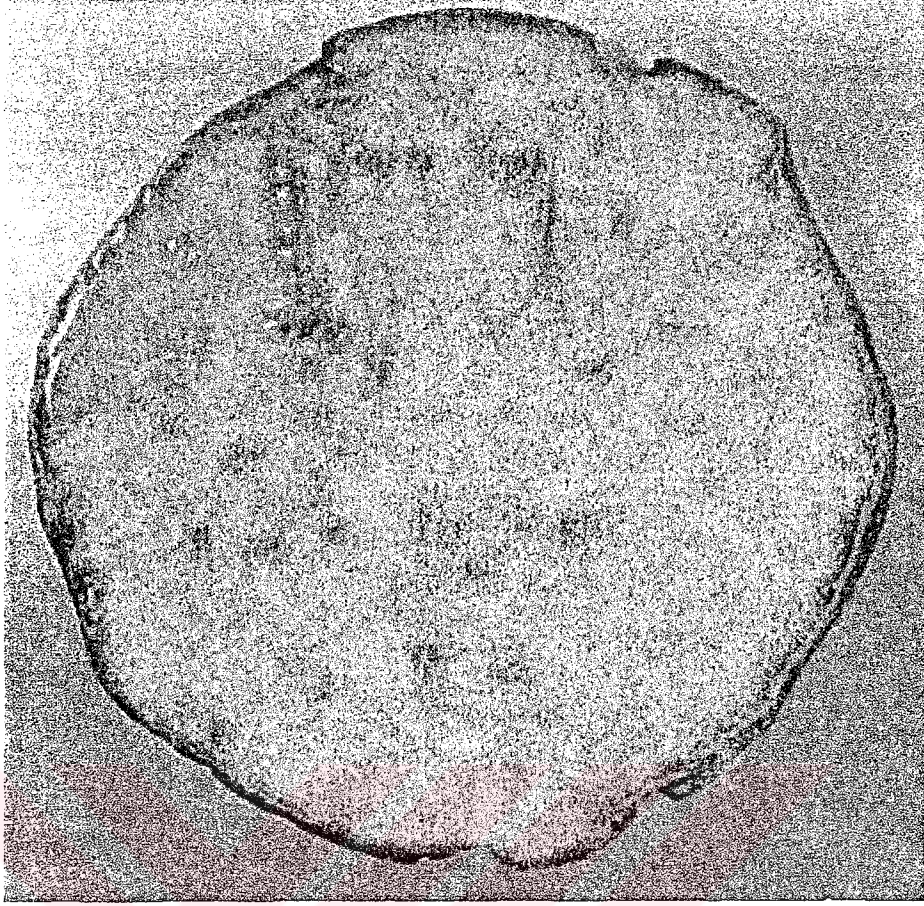
³⁶ Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.239

³⁷ İ. Galib, a.g.k, s.90, A.Tevhid, a.g.k, s.343-346, *Doğu — Batı Arasında...(Y.K.B.K.)*, s.54-55
Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.255-261

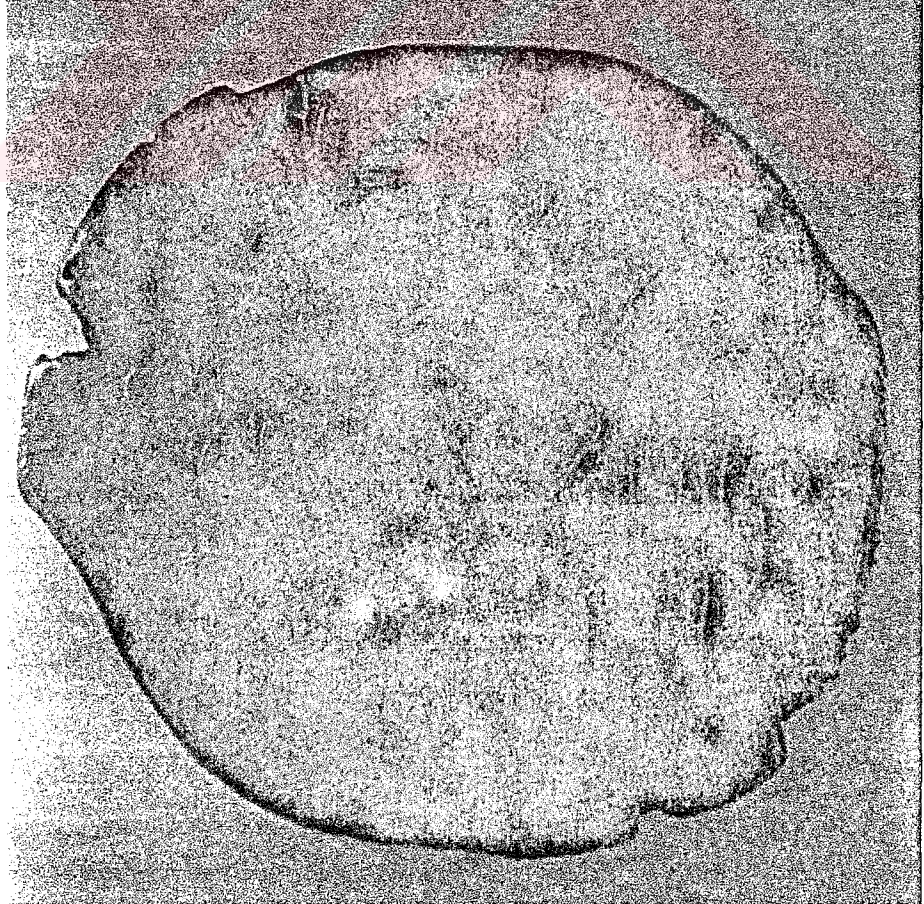
³⁸ Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s.255

³⁹ Sikkesine rastlanmamıştır. Erkiletlioğlu — Güler, a.g.k, s. 265

BAZI TÜRKİYE SELÇUKLU PARALARI RESİMLERİ

I. Rükneddin Mesud'un (510-550/1116-1155) felse

II. Rükneddin Süleyman-şah'ın (592-600/1196-1204) 597 Tarihli Dirhemi ²

² Y.K.B.K.. s.28

II. Rükneddin Süleyman-şah'ın (592-600/1196-1204) 597 Tarihli Dinarı ³

---

³ Y.K.B.K., s.26

II. Gıyaseddin Keyhusrev'in (634-644/ 1237-1246) 642 Tarihli Dınarı ⁴

---

⁴ Y.K.B.K.. s. 34

II. Gıyaseddin Keyhusrev'in (634-644/ 1237-1246) 642 Tarihli Dinari ⁵

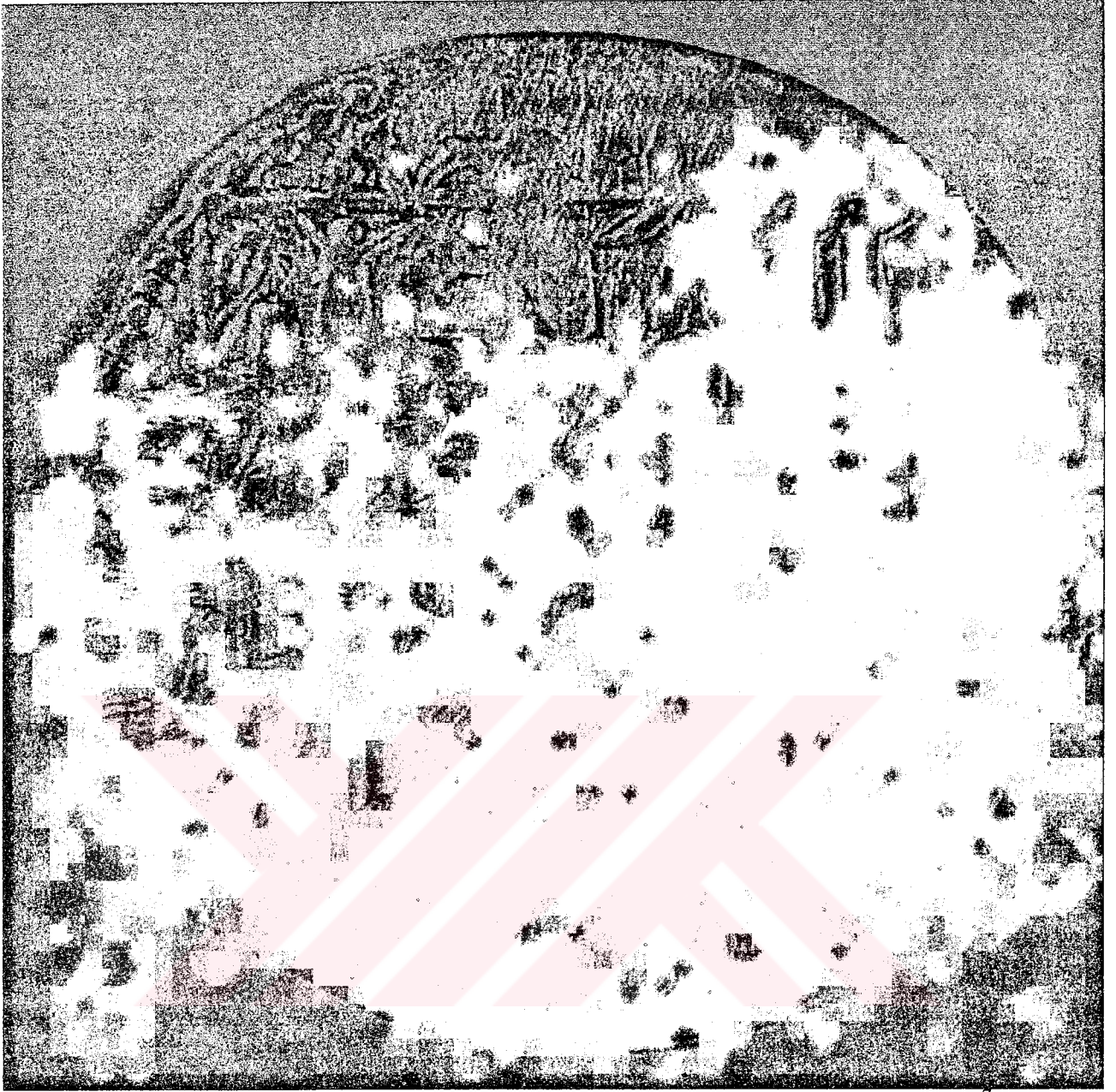
⁵ Y.K.B.K., s. 35

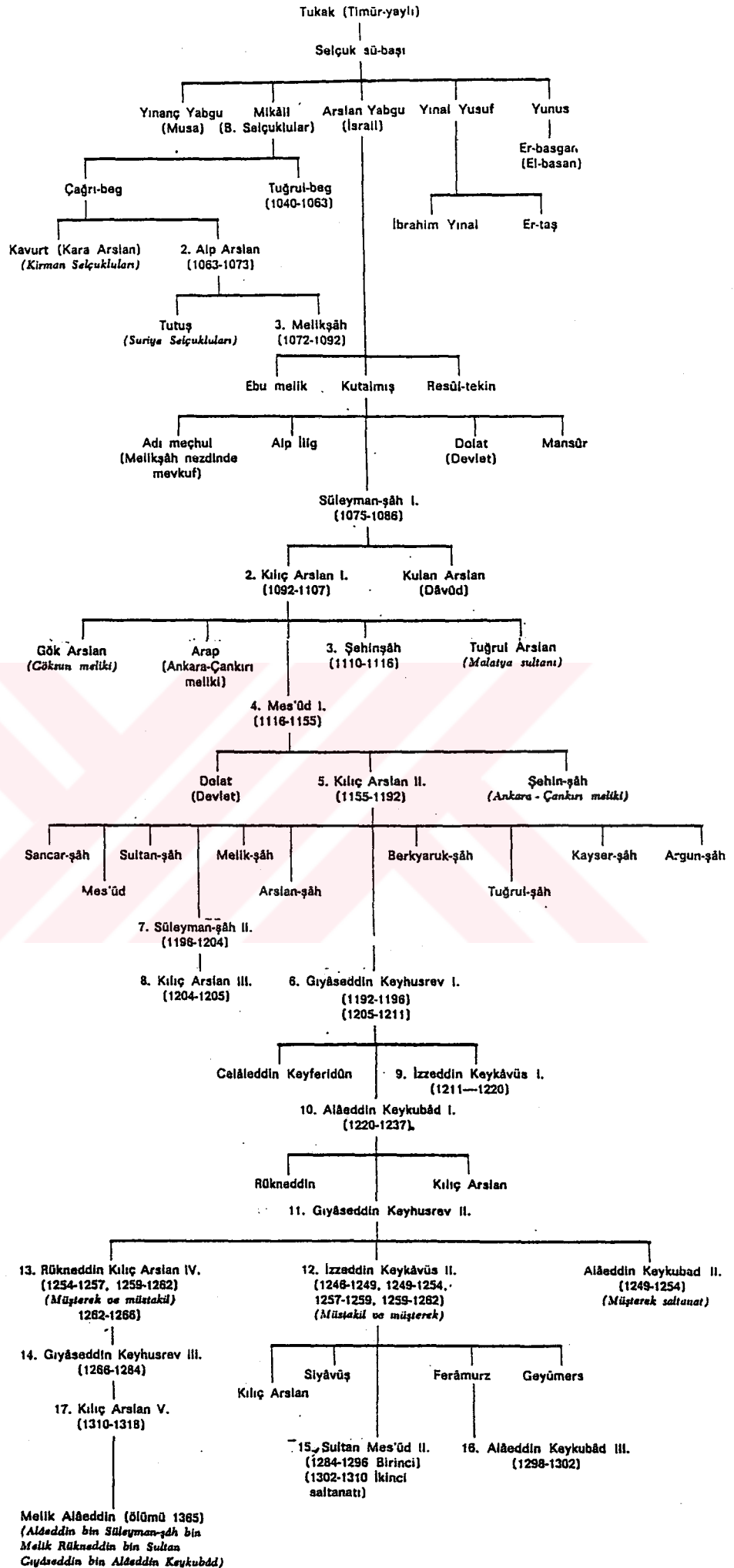
II. Gıyaseddin Keyhusrev'in (634-644/ 1237-1246) 640 Tarihli Dirhemi ⁶

II. Gıyaseddin Keyhusrev'in (634-644/ 1237-1246) 640 Tarihli Dirhemi ⁷

TÜRKİYE SELÇUKLULARI ŞECERESİ*

EK-IV: Türkiye Selçukluları Şeceresi

Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gazî'ye (1071-1328), İstanbul 1998 (Boğaziçi yay. 5. Baskı)'den alınmıştır.

* İsimlerin başındaki rakamlar saltanat sırasını, sonundaki Roma rakamları aynı adı taşıyan sultanların sırasını ve parantez içindeki tarihler de hükümdarların saltanat müddetlerini gösterir.